

ISSN 0134–6393 (Print)

ISSN 2415–8240 (Online)

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
УМАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
САДІВНИЦТВА**

засновано в 1926 р.

Частина 2
Економічні науки

**ВИПУСК
105**

Умань – 2024

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України з економічних (051, 072, 073, 075, 076, 241, 281) та сільськогосподарських і технічних (101, 181, 201, 202, 203, 206) спеціальностей.

Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва індексується: Index Copernicus, Google scholar, ulrichweb.serialssolutions, crossref.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – **Непочатенко Олена Олександрівна**, доктор економічних наук, професор, ректор Уманського національного університету садівництва, Україна

Заступник головного редактора – **Мальований Михайло Іванович**, доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Уманського національного університету садівництва, Україна

Члени редколегії:

Джелонек Дорота – доктор філософії, доцент кафедри менеджменту Ченстоховського політехнічного університету, Польща

Котулік Ростислав – доктор філософії, професор кафедри економіки Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Мудрак Руслан Петрович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки Уманського національного університету садівництва, Україна

Матусікова Даніела – доцент кафедри туризму і готельного управління Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Штефко Роберт – доктор філософії, професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі управління Пряшівського університету в Пряшеві, Словаччина

Нестречук Юлія Олександрівна – доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва, Україна

Новак Інна Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Уманського національного університету садівництва, Україна

Прокопчук Олена Тодорівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи і страхування Уманського національного університету садівництва, Україна

Транченко Людмила Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва, Україна

Харенко Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Уманського національного університету садівництва, Україна

Костецька Катерина Василівна – кандидат с.-г. наук, доцент кафедри харчових технологій Уманського національного університету садівництва, Україна (**відповідальний секретар**)

Діордієва Ірина Павлівна – кандидат с.-г. наук, доцент кафедри генетики, селекції рослин та біотехнології Уманського національного університету садівництва, Україна (**технічний секретар**)

Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва / Редкол.: О. О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2024. Вип. 105. Ч. 2 : Економічні науки. 293 с.

Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва висвітлює результати наукових досліджень, проведених працівниками Уманського національного університету садівництва та інших навчальних закладів Міністерства освіти і науки України і науково-дослідних установ НААН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського НУС,
протокол № 3 від 16 грудня 2024 р.

Відповідальність за достовірність цифрового матеріалу, фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА 2

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>О. О. Непочатенко, О. Т. Прокопчук, М. І. Мальований</i>	РОЗВИТОК СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	7
<i>П. К. Бечко, Н. В. Лиса, О. В. Пономаренко, О. О. Трушевський</i>	АГРАРНЕ СТРАХУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	17
<i>Р. П. Мудрак</i>	ДИСПРОПОРЦІЙНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	27
<i>Я. А. Грабек</i>	ПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ: СТАН ТА ГОЛОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ.....	41
<i>В. В. Декарчук</i>	ВИРОБНИЦТВО АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	52
<i>С. Ю. Соколюк, О. Т. Прокопчук, О. В. Жарун, М. А. Коротєєв, С. М. Максименко</i>	ЦИФРОВІ РІШЕННЯ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	63
<i>Л. М. Нецадим, С. В. Тимчук, Л. М. Малюга</i>	ЧИННИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО- РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА.....	74
<i>В. О. Дрозд</i>	РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	84
<i>С. І. Мусієнко, Л. В. Клименко</i>	ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИМИ ТОВАРОВИРОБНИКАМИ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	94
<i>О. Т. Прокопчук, А. О. Харенко О. В. Гумен, М.М. Мирошниченко, В. О. Клименко, Р. Ф. Жарун</i>	ЦИФРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ НА РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ.....	106

<i>П. К. Бечко, Н. В. Бондаренко, І. О. Мігур, В. В. Лиманюк, В. М. Демчук</i>	ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ.....	116
<i>С. В. Тимчук, Л. М. Нецадим</i>	ВПЛИВ ІНСАЙТ-ТУРОПЕРЕЙТИНГУ НА УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	132
<i>Л. В. Барабаш, С. А. Щербань</i>	ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	141
<i>О. В. Пономаренко, О. Р. Ясінський</i>	ОПТИМІЗАЦІЯ СТРАХОВОГО ПОРТФЕЛЮ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ФІНАНСОВИХ ВИКЛИКІВ	150
<i>Л. В. Клименко, О. М. Радченя</i>	ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	163
<i>С. Ю. Соколюк, О. В. Жарун, Н. О. Бленда, І. І. Чернега, А. С. Дріга, В. І. Уланчук</i>	ЦИФРОВІ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ 4Р (PRODUCT, PRICE, PLACE, PROMOTION) ФІЛІПА КОТЛЕРА.....	176
<i>Ю. В. Улянич, К. Ф. Улянич, Ю. А. Цимбалюк, Б. С. Гузар, М. О. Дяченко</i>	THEORETICAL FOUNDATIONS OF DIGITAL FINANCIAL SERVICES.....	186
<i>П. К. Бечко, С. А. Власюк, К. М. Мельник, В. В. Шеїн</i>	КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ.....	192
<i>І. І. Савчук</i>	ФУНКЦІЇ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ТРАНСОФРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ.....	204
<i>А. О. Ревуцька, О. С. Фротер, З. В. Непочатенко</i>	СТРАТЕГІЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	211

<i>О. Т. Прокопчук, С. Ю. Соколюк</i>	СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	220
<i>А. А. Осіпова, О. С. Фротер, В. С. Костюк, І. В. Гончаренко О. С. Сидоренко</i>	РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СЕЛІ ЯК ПРІОРИТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	231
<i>М. І. Мостов'як, В. О. Смолій</i>	ЕКСПОРТНА АГРОПРОДОВОЛЬЧА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ.....	242
<i>П. К. Бечко, С. М. Колотуха, С. А. Пташник, О. А. Гавриленко</i>	ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ.....	254
<i>Ю. А. Цимбалюк, С. А. Власюк, О. А. Непочащенко, О. В. Драчук, І. Ю. Лебідь</i>	ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	264
<i>Ю. В. Головащенко</i>	ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	271
<i>Н. О. Вернюк, В. В. Декарчук, І. О. Дмитрик</i>	ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	282

ЧАСТИНА 2

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

РОЗВИТОК СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

О. О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

М. І. МАЛЬОВАНІЙ, доктор економічних наук

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено сучасний стан страхового ринку України та основні виклики, з якими він стикається в умовах економічної нестабільності, пандемії COVID-19 та воєнних дій. Аналізуються ключові фактори, що впливають на розвиток галузі, такі як зростання ризиків для бізнесу, зниження рівня фінансової стабільності населення та необхідність адаптації до міжнародних стандартів регулювання. Розглянуто сегментну структуру ринку, тенденції капіталізації страхових компаній, а також роль страхування у зменшенні економічних збитків, пов'язаних із кризовими явищами. Окрему увагу приділено питанням впровадження цифрових технологій як новочасних інструментів підвищення ефективності роботи страховиків.

На основі останніх досліджень і аналітики сформовано напрями подальшого розвитку страхового ринку України, включаючи підвищення фінансової стійкості, розширення екосистемного підходу та вдосконалення нормативно-правової бази відповідно до стандартів Solvency II. Зроблено висновок, що розвиток страхового ринку в Україні потребує системної модернізації, підвищення рівня довіри клієнтів і розширення співпраці з міжнародними партнерами. Це забезпечить адаптацію ринку до нових викликів, стимулюватиме його зростання та сприятиме економічній стабільності країни в цілому.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, страхові організації, страховий захист, ризики, виклики, цифровізація.

Постановка проблеми. Розвиток і ефективне функціонування страхового ринку України набули особливої важливості в сучасних умовах, коли країна стикається з безпрецедентними викликами, такими як пандемія COVID-19 та війна. Ці кризи суттєво вплинули на всі сектори економіки, зокрема посилили ризики для бізнесу та підвищили рівень фінансової нестабільності серед населення. В таких умовах страховий ринок стає важливим інструментом захисту як особистих, так і корпоративних інтересів, забезпечуючи фінансову підтримку у випадках втрати здоров'я, майна або інших суттєвих ризиків.

Страхування відіграє особливу роль у мінімізації економічних втрат, пов'язаних із воєнними ризиками та наслідками пандемії. Зокрема, страхові компанії можуть запропонувати рішення для компенсації збитків, понесених

через воєнні дії, захист здоров'я під час пандемії, а також забезпечення соціальної підтримки населення. У таких складних умовах значення страхового ринку виходить за межі суто економічних інтересів, перетворюючись на механізм соціальної стабільності, який сприяє відновленню економіки та підтримці добробуту громадян.

Сучасний страховий ринок України потребує глибоких реформ для підвищення своєї ефективності, адаптації до міжнародних стандартів і посилення фінансової стійкості. Лише за умов належного розвитку та надійного функціонування страховий ринок зможе відіграти ключову роль у відбудові економіки України, підвищенні її інвестиційної привабливості та підтримці стабільності у цей непростий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій в частині даної тематики демонструє значну увагу науковців і фахівців до питань фінансової стійкості, регуляторних викликів і адаптації страхового ринку до умов невизначеності. Слід виділити праці українських фінансистів та експертів, зокрема, щодо впливу макроекономічних умов на функціонування страхових компаній, аналізу платоспроможності та тенденцій капіталізації [1–4].

Останні дослідження також приділяють увагу викликам, які постали перед страховим ринком унаслідок пандемії *COVID-19* і воєнних дій. Фахівці відзначають, що такі обставини значно збільшили рівень ризиків для компаній та посилили потребу в удосконаленні управлінських та фінансових інструментів [5–6]. Окремим аспектом є адаптація регуляторної бази до міжнародних стандартів, зокрема *Solvency II*, які стали об'єктом активного обговорення в наукових колах [7–10]. Дослідження свідчать, що впровадження європейських стандартів сприятиме підвищенню прозорості та стабільності страхового сектору, хоча й вимагає значних зусиль і перебудови фінансових механізмів компаній.

Загалом, науковці погоджуються, що страховий ринок України має великий потенціал для розвитку, однак для його реалізації необхідно адаптуватися до сучасних викликів, підвищувати довіру споживачів до страхових продуктів і створювати інвестиційно привабливий клімат. Ці висновки підкріплюють важливість подальших досліджень щодо пошуку оптимальних шляхів стабілізації та модернізації означеного ринку, що дозволить Україні зберегти економічну стабільність та підтримати стійке зростання.

Методика досліджень. У науковій статті мета досягається завдяки застосуванню загальнонаукових методів пізнання та аналізу економічних явищ. Теоретичною та методологічною основою дослідження слугують праці як українських науковців і практиків, так і зарубіжних фахівців, які вивчають питання розвитку страхового ринку та специфіку діяльності страхових компаній як основних суб'єктів цього ринку. У дослідженні застосовані такі методи, як абстрактно-логічний, метод порівняння, монографічний, графічний, а також метод наукового узагальнення.

Метою статті є дослідження сучасних викликів, що впливають на розвиток страхового ринку України та, на цій основі, визначення основних напрямів його подальшого розвитку в умовах економічної нестабільності та глобальних змін.

Результати досліджень. Страховий ринок України є важливою складовою фінансової системи країни, яка забезпечує економічну стабільність та захист від різних видів ризиків. Попри низку викликів, з якими зіштовхується ринок, він поступово розвивається, адаптуючись до сучасних економічних умов та технологічних змін.

Сучасний стан страхового ринку в Україні. Основні характеристики ринку. Кількість страхових компаній, що функціонують на страховому ринку України за 2019–2023 рр. відображено в табл. 1.

Табл. 1. Кількість страхових компаній в Україні за 2019–2023 рр.*, од.

Кількість страхових компаній	2019	2020	2021	2022	2023
Загальна кількість, од.	233	210	155	140	109
в т. ч., СК «non-life»	210	190	142	127	97
СК «life»	23	20	13	13	12

Примітка: *дані Нацкомфінпослуг та НБУ (розраховано, побудовано та представлено авторами).

Український страховий ринок відзначається значною концентрацією та поділом на дві основні категорії: ринок страхування життя (*life*) та ринок ризикового страхування (*non-life*). Страхування життя складає суттєво меншу частину ринку – наближаючись до 10 % в середньому за досліджуваний період, тоді як ризикове страхування (автострахування, страхування відповідальності, майнове страхування) є домінуючим сегментом, становлячи 90 % ринку (рис. 1).

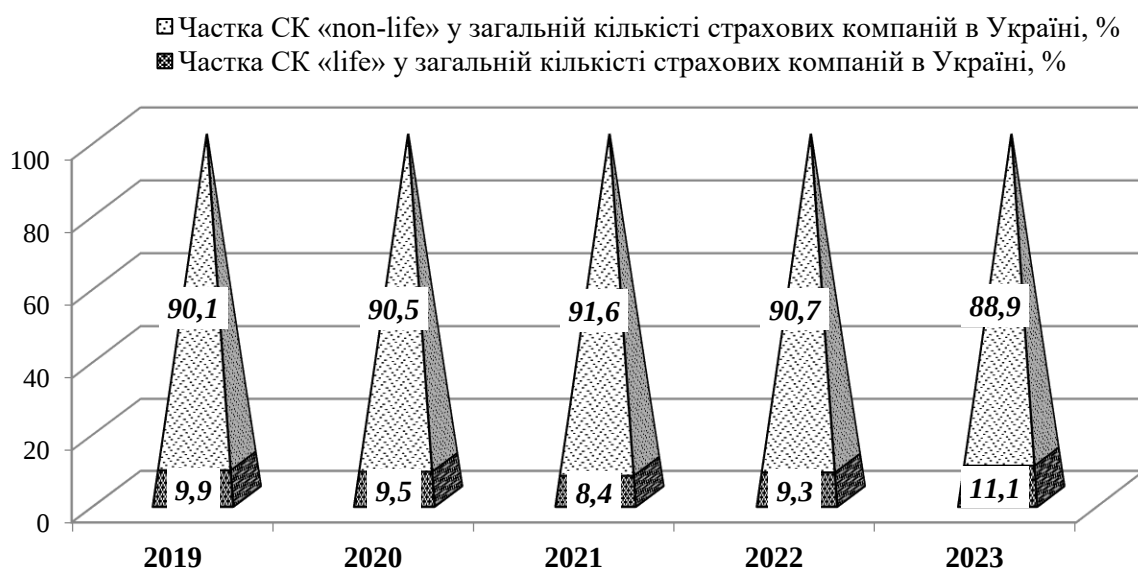

Рис. 1. Структура українського страхового ринку в сегментному розрізі *life* та *non-life* за 2019–2023 рр., %

Джерело: дані Нацкомфінпослуг та НБУ (розраховано, побудовано та представлено авторами)

Станом на 2023 р. на страховому ринку України функціонували 109 страхових компаній – 97 з яких у ризикову сегменті (*non-life*) та 12 у сегменті страхування життя (*life*). Однак більша частина ринку зосереджена у «руках» кількох великих компаній, таких як СК «УНІКА», СГ «ТАС», СК «ARX», СК «Арсенал Страхування», СК «ВУСО», які займають лідируючі позиції за обсягами премій та капіталізації. При цьому слід зауважити, що багато невеликих компаній стикаються з труднощами через високу конкуренцію та економічні виклики.

Економічні виклики та вплив війни. Одним із найбільших викликів для українського страхового ринку залишається економічна нестабільність, спричинена військовим конфліктом і кризовими явищами. Війна, яка розпочалася в 2022 р., суттєво вплинула на діяльність страхових компаній, зокрема на майнове та автомобільне страхування, що постраждали внаслідок знищення активів.

Проте, попри труднощі, страхові компанії продовжують адаптуватися, впроваджуючи нові стратегії та переформатовуючи свої продукти для відповіді на сучасні виклики. Багато компаній почали приділяти більше уваги цифровим каналам взаємодії з клієнтами, забезпечуючи доступ до страхових послуг навіть у складних умовах.

Фінансові показники ринку. За даними Національного банку України, загальний обсяг страхових премій продовжує зростати, навіть у складних економічних умовах (рис. 2). Це свідчить про поступове відновлення ринку після кризових явищ.

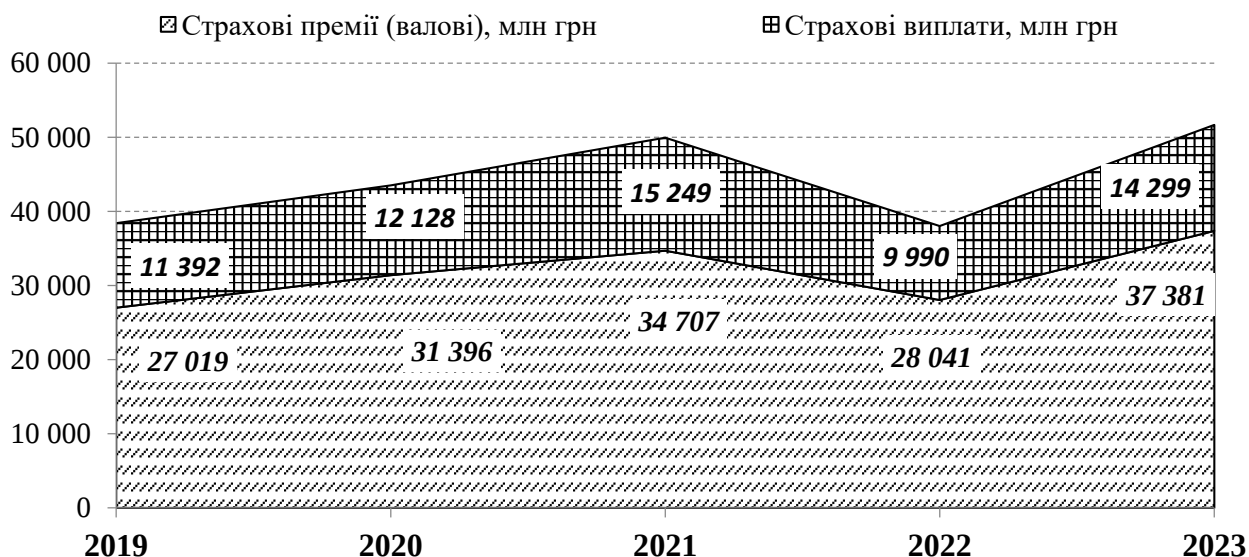

Рис. 2. Обсяги зібраних страхових премій (млн грн) та здійснених страхових виплат (млн грн) за 2019–2023 рр.

Джерело: дані Нацкомфінпослуг та НБУ, розрахунки авторів.

Рівень страхових виплат є ключовим показником діяльності страхових компаній і відображає, в першу чергу, їх здатність виконувати свої зобов'язання

перед клієнтами. Цей показник визначає співвідношення між сумою виплачених страхових відшкодувань і сумою зібраних страхових премій за певний період.

Рейтинг українських страховиків (в розрізі TOP-10) за рівнем страхових виплат за 2023 р. у порівнянні з 2022 р. відображено на рис. 3.

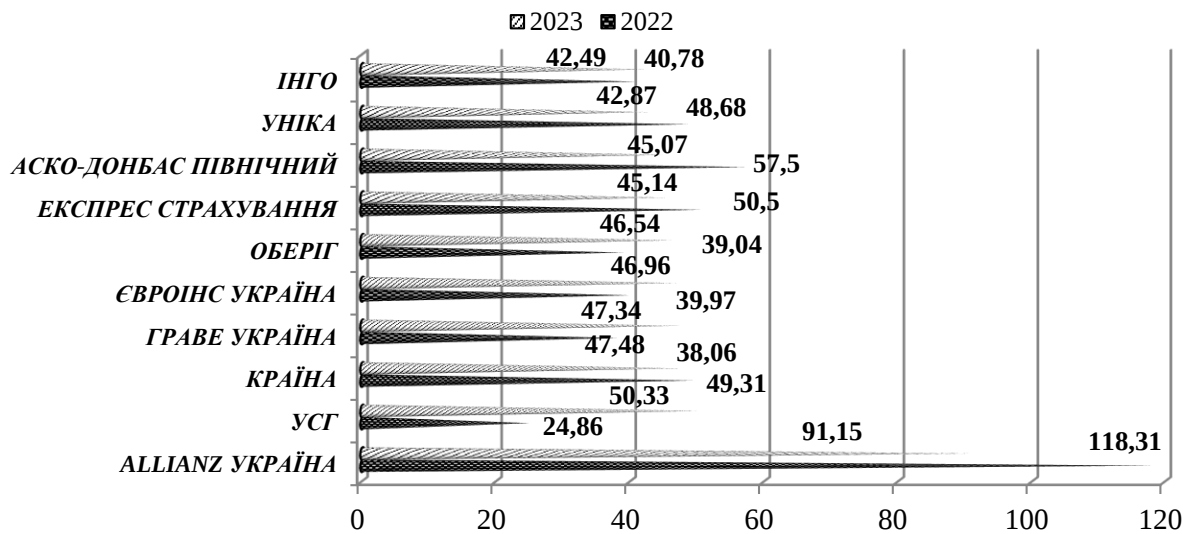

Рис. 3. Рейтинг страхових компаній України (TOP-10) за рівнем страхових виплат (%) за 2022 та 2023 рр.

Джерело: дані Нацкомфінпослуг та НБУ, розрахунки авторів.

Ця інформація дозволяє потенційним клієнтам оцінити рівень надійності та фінансової стійкості страхових компаній, що є важливим чинником для встановлення довготривалих партнерських відносин.

Отже, рівень страхових виплат є важливим індикатором ефективності роботи страхової компанії, який впливає на її репутацію, фінансову стабільність та здатність залучати і утримувати клієнтів. Постійний моніторинг і аналіз цього показника дозволяє страховикам своєчасно реагувати на зміни ринку та вдосконалювати свою діяльність.

Розміри активів страховиків за досліджуваний період (2019–2023 рр.) відображено на рис. 4.

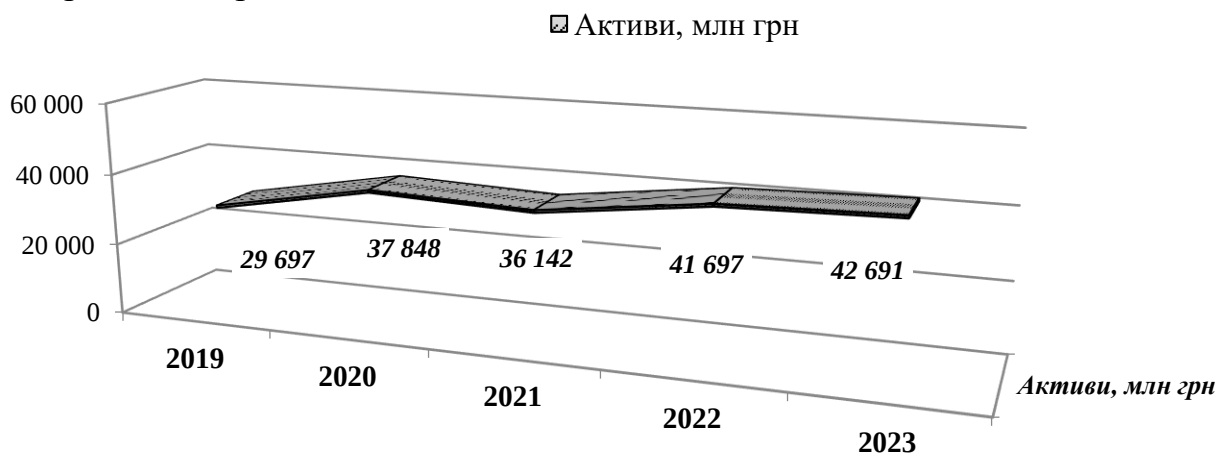

Рис. 4. Розміри активів страховиків (млн грн) за 2019–2023 рр.

Джерело: дані Нацкомфінпослуг та НБУ, розрахунки авторів.

Аналізуючи дані рис. 4 слід зауважити, що за п'ятирічний період розмір активів страховиків постійно зростав, зокрема з 29,7 млрд грн у 2019 р. до 42,7 млрд грн у 2023 р., тобто майже у 1,5 рази за п'ять років. За 2023 рік рейтинг страхових компаній України за розміром активів залишається стабільним з кількома ключовими гравцями на ринку.

Рейтинг страхових компаній за капіталом є одним із ключових показників, що відображає фінансову стійкість та надійність компанії на ринку. Капітал страхової компанії визначає її здатність виконувати фінансові зобов'язання перед клієнтами, особливо в ситуаціях великих виплат за страховими випадками. У страхуванні капітал слугує буфером, який захищає від ризиків неспроможності та забезпечує стійкість компанії у випадку економічної нестабільності або раптових катастрофічних подій.

Рейтинг страхових компаній за капіталом (статутний та власний) за 2023 р. подано на рис. 5.

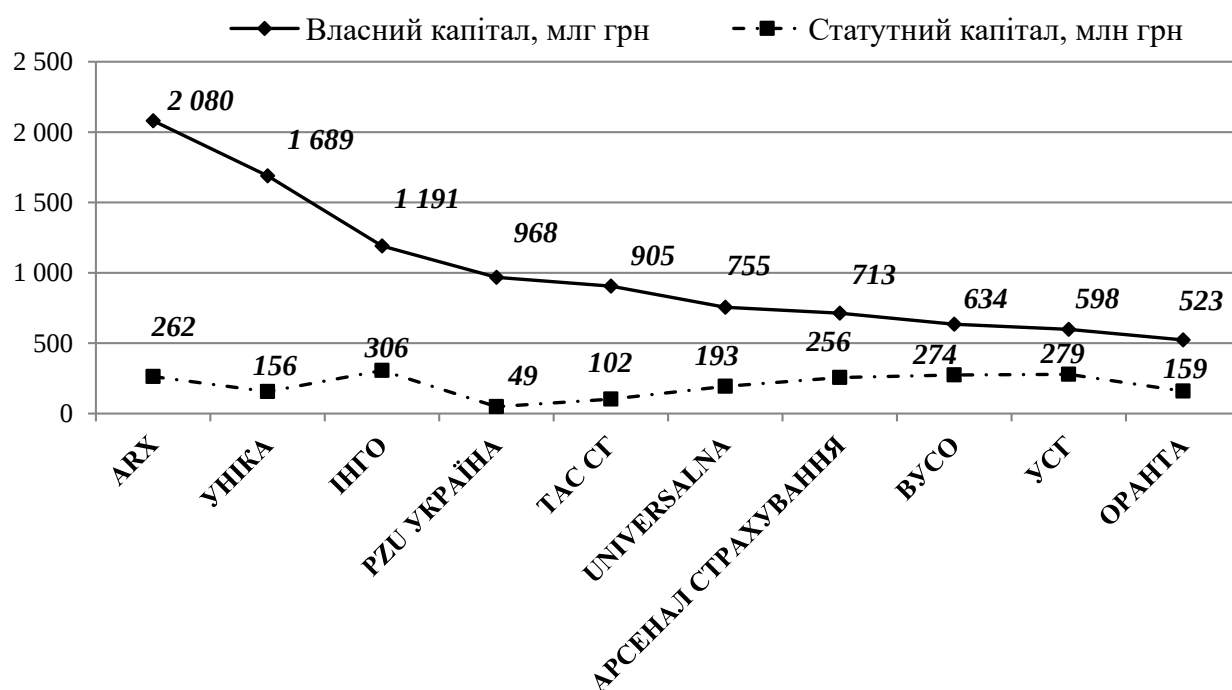

Рис. 5. Рейтинг страхових компаній за капіталом за 2023 р., млн грн

Джерело: дані Нацкомфінпослуг та НБУ, розрахунки авторів.

На українському страховому ринку до числа лідерів за рівнем капіталізації традиційно входять великі компанії, які займають значну частку ринку і мають стабільні фінансові результати. Серед найбільш капіталізованих компаній в Україні варто виділити СК «ARX», СК «УІКА», СК «ІНГО», СК «РЗУ Україна», СГ «ТАС» та ін. (рис. 5).

Страхові компанії з високим рівнем капіталізації зазвичай мають кращі можливості для впровадження інноваційних маркетингових стратегій та розширення свого продуктового портфеля. Це дозволяє їм пропонувати більш широкий спектр страхових продуктів, впроваджувати цифрові сервіси та пропонувати клієнтам вигідніші умови страхування. Крім того, високий рівень

капіталу дозволяє компаніям більше інвестувати в маркетингові кампанії, спрямовані на підвищення довіри клієнтів та збільшення їхньої лояльності.

Отже, рейтинг страхових компаній за капіталом є важливим індикатором їхньої надійності та стабільності на ринку. Компанії з високим рівнем капіталізації не лише здатні ефективно виконувати свої фінансові зобов'язання перед клієнтами, але й активно розвивати нові продукти, впроваджувати інновації та зміцнювати свої позиції в умовах жорсткої конкуренції. Оцінка капіталізації є важливим фактором при виборі страхової компанії як для клієнтів, так і для інвесторів, що робить цей показник центральним у стратегії розвитку будь-якої страхової компанії.

Тенденції розвитку страхового ринку в Україні. Цифровізація та інновації. Однією з основних тенденцій розвитку страхового ринку України є активна цифровізація. Зростання попиту на дистанційні послуги, зумовлене пандемією COVID19 та війною, стимулювало страхові компанії розробляти нові цифрові продукти, такі як мобільні додатки, онлайн-консультації та цифрові поліси. Впровадження штучного інтелекту, аналітики великих даних і автоматизованих систем дозволяє компаніям оптимізувати свої процеси, підвищувати рівень обслуговування клієнтів і знижувати витрати.

Розширення сегменту медичного страхування. Медичне страхування є одним із найшвидше зростаючих сегментів ринку. Збільшення попиту на якісні медичні послуги стимулює розвиток добровільного медичного страхування (ДМС). Багато українців стали більше зацікавлені в медичному страхуванні через зростання вартості лікування та обмежені можливості державної медицини. Крім того, роботодавці все частіше використовують корпоративні програми медичного страхування для залучення та утримання кваліфікованих працівників.

Зростання попиту на страхування відповідальності. Зростання затребуваності у страхуванні відповідальності є ще однією важливою тенденцією. Українські компанії та приватні особи все більше розуміють важливість захисту від можливих юридичних ризиків, таких як майнова шкода чи нещасні випадки. Це стимулює ринок розробляти нові страхові продукти, спрямовані на захист відповідальності бізнесу та окремих громадян.

Посилення регуляторної бази. Однією з ключових тенденцій є поступове посилення регулювання страхового ринку. Протягом останніх років Національний банк України активно працює над оновленням нормативно-правової бази для страхових компаній, впроваджуючи нові стандарти платоспроможності та вимоги до капіталізації. Це сприяє підвищенню прозорості та надійності ринку, що допоможе залучити нових клієнтів і покращити репутацію страхових послуг.

Розширення екосистемного підходу. Зростає популярність екосистемного підходу, коли страхові компанії співпрацюють з іншими гравцями ринку, такими як банки, медичні заклади, технічні сервіси, пропонуючи клієнтам комплексні рішення. Такий підхід дозволяє покращити клієнтський досвід та створити

додаткову цінність для споживачів, інтегруючи страхові послуги з іншими фінансовими або сервісними продуктами.

Висновки. Сучасний стан страхового ринку України характеризується значними викликами, зокрема економічною нестабільністю, війною та конкуренцією. Проте ринок поступово відновлюється, демонструючи ознаки зростання та адаптації до нових умов. Страхові компанії, що зможуть адаптуватися до цих тенденцій, матимуть конкурентні переваги та можливості для подальшого зростання.

Розвиток страхового ринку України в умовах сучасних викликів потребує комплексного підходу, який поєднує адаптацію до економічної нестабільності, впровадження інноваційних страхових продуктів і підвищення рівня довіри серед населення. Незважаючи на значні труднощі, такі як економічна турбулентність та зміна регуляторного середовища, страховий ринок України має потенціал для зростання за рахунок підвищення якості послуг, розвитку цифрових технологій і розширення співпраці з міжнародними партнерами. Реалізація цих напрямів сприятиме стабілізації та поступовому зміцненню позицій страхових компаній, що дозволить ефективніше відповідати на сучасні виклики й сприяти сталому розвитку ринку в цілому.

Література:

1. Алескерова Ю. В., Сідак О. М. Управління капіталом страхових компаній. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 18. С. 300–306.
2. Віленчук О.М., Чугаєвська С.В. Методичні підходи до оцінювання пріоритетності бізнес-процесів на ринку аграрного страхування. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 3 (40). С. 183–190.
3. Прокопчук О. Т. Комунікації у страховому менеджменті. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Частина 2. С. 211–222. DOI 10.31395/2415-8240-2021-99-2-211-222.
4. Прокопчук О.Т. Особливості цифровізації страхового бізнесу в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Вип. 103. Ч. 2 : Економічні науки. С. 6–16. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-6-16.
5. Кривенко Ю. Розвиток страхового ринку України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2024. №65. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-142>.
6. Марина А., Пеценко М. Страховий ринок України в умовах війни. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 5 (05). С. 44–51. <https://doi.org/10.32782/dees.5-7>.
7. Hazell P., Varangis P. Best practices for subsidizing agricultural insurance. *Global Food Security*. 2020. № 25. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.100326>.
8. Haile K. K., Nillesen E., Tirivayi N. Impact of formal climate risk transfer mechanisms on risk-aversion: Empirical evidence from rural Ethiopia. *World Development*. 2020. № 130. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.104930>.
9. Nesterchuk Y., Prokopchuk O., Tsymbalyuk Y., Rolinskyi O., Bilan Y. Current status and prospects of development of the system of agrarian insurance in Ukraine, *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15. № 3. P. 56–70.

10. Reddy K. S. Risk Management and Agricultural Insurance. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*. 2020. № 7 (6). P. 845–848.

References:

1. Aleskerova, Y. V., Sidak, O. M. (2018). Capital management of insurance companies. *Market infrastructure*, issue 18, pp. 300–306. [in Ukrainian].
2. Vilenchuk, O. M., Chugaevska, S. V. (2018). We methodically go to assess the priority of business processes on the agricultural insurance market. *Steel development of the economy*, no. 3 (40), pp. 183–190. [in Ukrainian].
3. Prokopchuk, O. T. (2021). Communications in insurance management. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 99. Part 2, pp. 211–222. DOI 10.31395/2415-8240-2021-99-2-211-222. [in Ukrainian].
4. Prokopchuk, O. T. (2023). Features of digitalization of the insurance business in Ukraine. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 103, part 2: Economic sciences, pp. 6–16. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-6-16. [in Ukrainian].
5. Krivenko, Y. (2024). Development of the insurance market of Ukraine in the conditions of war. *Economy and society*, no. 65. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-142>. [in Ukrainian].
6. Maryna, A., Petsenko, M. (2023). Insurance market of Ukraine in the conditions of war. *Digital economy and economic security*, no. 5 (05), pp. 44–51. <https://doi.org/10.32782/dees.5-7>. [in Ukrainian].
7. Nesterchuk, Y., Prokopchuk, O., Tsymbalyuk, Y., Rolinskyi, O., Bilan, Y. (2018). Current status and prospects of development of the system of agrarian insurance in Ukraine, *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15, no. 3, pp. 56–70.
8. Hazell, P. Varangis, P. (2020). Best practices for subsidizing agricultural insurance. *Global Food Security*, no. 25. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.100326>.
9. Haile, K. K., Nillesen, E., Tirivayi, N. (2020). Impact of formal climate risk transfer mechanisms on risk-aversion: Empirical evidence from rural Ethiopia. *World Development*, no. 130. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.104930>.
10. Reddy, K. S. (2020). Risk Management and Agricultural Insurance. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, no. 7 (6), pp. 845–848.

Annotation

Nepochatenko O. O., Prokopchuk O. T., Malyovanyi M. I.

Development of the Insurance Market of Ukraine in the Context of Modern Challenges

The development and efficient functioning of Ukraine's insurance market is crucial for ensuring economic stability, protecting the interests of citizens and enhancing the country's investment attractiveness. The insurance market, acting as a protective mechanism against financial risks, contributes to financial security and stability for both individuals and businesses, which in turn creates favorable conditions for sustainable economic growth.

The Ukrainian insurance market is highly concentrated and divided into two main categories: life insurance and non-life insurance. Life insurance accounts for a much smaller share of the market, approaching 10 % on average over the period under

review, while risk insurance (motor, liability, and property insurance) is the dominant segment, accounting for 90 % of the market.

As of 2023, there were 109 insurance companies operating in the Ukrainian insurance market, 97 of which were in the non-life segment and 12 in the life segment. However, the majority of the market is concentrated in the hands of a few large companies, such as UNIQA Insurance Company, TAS Insurance Group, ARX Insurance Company, Arsenal Insurance Company, and VUSO Insurance Company, which hold leading positions in terms of premiums and capitalization. It should be noted that many small companies face difficulties due to high competition and economic challenges.

According to the National Bank of Ukraine, the total volume of insurance premiums continues to grow, even in a difficult economic environment. One of the biggest challenges for the Ukrainian insurance market remains the economic instability caused by the military conflict and crisis. The war that began in 2022 had a significant impact on the operations of insurance companies, in particular on property and motor insurance, which suffered from the destruction of assets.

Over the five-year period, insurers' assets grew steadily, from UAH 29.7 billion in 2019 to UAH 42.7 billion in 2023, up almost 1.5 times in five years. In the Ukrainian insurance market, the leaders in terms of capitalization traditionally include large companies that hold a significant market share and have stable financial results. Among the most capitalized companies in Ukraine are ARX Insurance Company, UIKA Insurance Company, INGO Insurance Company, PZU Ukraine Insurance Company, TAS Insurance Group, etc.

However, despite the difficulties, insurance companies continue to adapt, implementing new strategies and reformatting their products to meet modern challenges. Many companies have begun to pay more attention to digital channels of interaction with customers, providing access to insurance services even in difficult conditions. The current state of the Ukrainian insurance market is characterized by significant challenges, including economic instability, war and competition. However, the market is gradually recovering, showing signs of growth and adaptation to new conditions. Insurance companies that can adapt to these trends will have a competitive advantage and opportunities for further growth.

The development of the Ukrainian insurance market in the face of current challenges requires a comprehensive approach that combines adaptation to economic instability, introduction of innovative insurance products and increasing public confidence. Despite significant difficulties, such as economic turbulence and changes in the regulatory environment, the Ukrainian insurance market has the potential to grow by improving the quality of services, developing digital technologies and expanding cooperation with international partners. The implementation of these areas will help stabilize and gradually strengthen the positions of insurance companies, which will allow them to respond more effectively to current challenges and contribute to the sustainable development of the market as a whole.

Key words: insurance, insurance market, insurance organizations, insurance coverage, risks, challenges, digitalization.

АГРАРНЕ СТРАХУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

Н. В. ЛИСА, кандидат економічних наук

О. В. ПОНОМАРЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

О. О. ТРУШЕВСЬКИЙ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено розвиток страхування за державної підтримки, запровадженої на відшкодування частини витрат сільськогосподарського товаровиробника зі сплати страхової премії, нарахованої відповідно до страхової угоди аграрного страхування. Результати досліджень свідчать про те, що аграрне страхування є важливим інструментом управління ризиками. Україна, маючи значний потенціал в аграрній сфері, зокрема займаючи провідні позиції у виробництві пшениці та картоплі, потребує розвитку системи страхування. Досліджено, що в Україні існує декілька державних програм підтримки аграріїв, які передбачають фінансову допомогу для землевласників і утримувачів великої рогатої худоби. Проте, аналіз ринку страхування сільськогосподарських культур свідчить, що кількість укладених договорів і зібрані премії залежать від регіональних особливостей та умов господарювання. Найбільше договорів страхування укладається для озимої пшениці та кукурудзи, однак державна підтримка залишається недостатньою для повноцінного розвитку аграрного страхування. Для досягнення сталого розвитку аграрного сектора в Україні необхідне удосконалення механізмів державної підтримки та методологій оцінки втрат урожаю.

Ключові слова: аграрне страхування, сільськогосподарські підприємства, аграрна сфера, ризики, сталий розвиток, державна підтримка.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів, зокрема кліматичних змін, військового стану та економічної нестабільності, аграрне страхування відіграє ключову роль у забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Однак, розвиток аграрного страхування в Україні є обмеженим через низький рівень державної підтримки та відсутність чітких механізмів визначення втрат урожаю для виплат страхових відшкодувань. Дослідження показують, що існує потреба в удосконаленні механізмів державної підтримки, зокрема через часткове відшкодування страхових премій сільськогосподарським товаровиробникам. Для ефективної реалізації такої підтримки необхідною мірою є розроблення ефективних методичних підходів до оцінки втрат урожаю, що є

основою для коректних і своєчасних страхових виплат, сприяючи сталому розвитку сільського господарства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій виявляє проблематику та розвиток аграрного страхування з державною підтримкою як в Україні, так і за її межами. Юрченко О. А. та Свирида О. А. [1] аналізують розвиток аграрного страхування в Україні, зокрема, нормативно-правову базу та світові моделі страхування. І. В. Ксьонжик [2] підкреслює важливість аграрного страхування для соціально-економічної стабільності держави та ефективності аграрного сектора. Жмурко І. [3] досліджує ризики в аграрному секторі та значення страхування для забезпечення стабільності виробництва. Вчені [4] оцінюють ефективність страхового сектора, розглядаючи методологію та підходи до його аналізу. Інші дослідники [5] вивчають перспективи розвитку аграрного страхування в Україні. Узагальнюючи ці дослідження можна зробити висновок, що аграрне страхування є важливим інструментом управління ризиками в аграрному секторі. Проте його розвиток в Україні обмежений недосконалістю нормативно-правової бази та недостатньою підтримкою з боку держави. Вивчення зарубіжного досвіду та адаптація різних моделей страхування може сприяти удосконаленню цієї системи в Україні, забезпечуючи захист сільськогосподарських виробників від економічних і природних ризиків.

Методика досліджень базується на аналітичному методі, що дозволяє аналізувати українські та зарубіжні джерела, використовуючи системний аналіз. Загальнотеоретичні методи узагальнення використовувалися для формулювання висновків, структурного аналізу та класифікації.

Мета статті полягає в аналізі та оцінці сучасного стану аграрного страхування в Україні в контексті сталого розвитку сільського господарства. Основний акцент зроблено на дослідженні можливостей та механізмів державної підтримки, а також на розробленні методичних підходів до оцінки втрат урожаю.

Основні результати досліджень. Страхування в усьому світі є одним із основних методів управління ризиками, зокрема і в аграрному секторі. Нині світова економіка щорічно витрачає близько 3 % ВВП на страхування погодних ризиків. Велику частку світового ринку сільськогосподарського страхування посідають країни Північної Америки США і Канада (табл. 1).

Табл. 1. Континентальний розподіл страхових премій в сільському господарстві

Континент	Обсяг страхових премій в сільському господарстві, млн \$ США	Частка страхових премій В сільському господарстві до загального обсягу премій, %
Північна Америка	13600	56,0
Азія	5600	23,0
Європа	4000	16,0
Латинська Америка	770	3,0
Африка	180	0,7
Австралія	160	0,7

Розроблено авторами на основі джерел [6].

Існуючі в різних країнах системи сільськогосподарського страхування різняться різними підходами до їх організації та, насамперед, ступенем участі держави. На сучасному етапі, з погляду державної участі в аграрному страхуванні, у світовій практиці можна виокремити три категорії систем сільськогосподарського страхування:

- з провідною роллю держави, де вона є основним регулятором страхового ринку (Канада, Кіпр, Греція, Індія, Іран, Філіппіни);

- з превалюванням приватних страхових компаній на страховому ринку, у яких держава переважно лише законодавчо регулює страховий ринок (Аргентина, Південна Африка, Австралія, Німеччина, Угорщина, Нідерланди, Швеція, Нова Зеландія);

- з розвиненим державно-приватним партнерством, де гармонійно поєднується ринкова конкуренція страхових компаній із розумним державним регулюванням на основі різних принципів (США, Португалія, Іспанія, Туреччина, Південна Корея, Бразилія, Чилі, Франція, Італія, Мексика, Польща).

Загалом рівень агрострахування та ступінь його державної підтримки в країні має відповідати потенціалу розвитку аграрної галузі. Україна посідає друге місце у світі з виробництва цукрових буряків за даними 2017 р. – 10,2 % світового обсягу [7] та концентрує понад 6 % світового (15 % європейського) врожаю картоплі, посідаючи третє місце у світі Середня урожайність становить 152 ц/га. [8]. У 2021 р. Україна виростила найбільший за всю історію незалежності врожай пшениці – 33,01 млн т, що на 7,59 млн т більше, ніж у сезоні 2020 р. і посіла 7 місце у світі. Попереду в рейтингу найбільших виробників пшениці є Австралія, США, Індія, Китай та ЄС [9]. Дві третини території України фактично розташовані в зоні ризикованого землеробства, причому південь країни з кожним роком стає все більш невідповідним для сільського господарства. В той же час, в країнах Західної Європи та США в таких умовах перебувають лише від 7 до 12 % земель. За таких умов, бюджетні дотації з розрахунку на один га ріллі в США становлять у середньому 69 дол., у країнах Європи – 94,3 дол.

З 1.09.2022 р. аграрії України можуть подати заявки на участь у двох державних програмах підтримки, які реалізуються через Державний аграрний реєстр (ДАР) [10]. Згідно з інформацією, оприлюдненою Міністерством аграрної політики та продовольства України, ці програми передбачають надання фінансової допомоги на гектар оброблюваної землі та дотацій для утримувачів великої рогатої худоби. Перша програма спрямована на підтримку землевласників і забезпечує виплату в розмірі 3100 грн на гектар сільськогосподарських угідь, з максимальною площею до 120 гектарів. Друга програма передбачає фінансову допомогу для тих, хто утримує від 3 до 100 корів, у розмірі 5300 грн за одну голову великої рогатої худоби. Підтримка доступна як для юридичних осіб, так і для фізичних осіб-селян, за умови, що земельні ділянки та поголів'я корів зареєстровані у відповідних державних реєстрах [7].

В середньому за 2021–2023 рр. страхування сільськогосподарських культур здійснювали 11 страхових компаній (табл. 2).

Табл. 2. Зведені дані страхування в розрізі страхових компаній в середньому за 2021–2023 рр.

Компанія	Кількість договорів	Площа, га	Страхова сума, тис грн	Сума премій, тис грн	Ставка, %	Виплати, тис грн
Аска	100	140508	562676,9	15 846,4	3,1	0
АХА	179	73237	639401,7	13521,7	2,1	1065,7
Брокбізнес	62	120334	234337,8	3905,18	1,7	0
Гардіан	35	12549	99652,3	4616,6	4,6	0
Інго Україна	236	203567	872278,7	21739,0	2,5	487,5
Країна	52	39824	364157,2	15276,1	4,2	884,72
Мега-Гарант	3	1004	13501,0	54,0	0,4	0
ПЗУ	343	179242	1519957,7	33793,7	2,2	3161,9
Страхова група «ТАС»	6	1725	22065,9	957,0	4,3	0
УАСК	5	6224	189544,0	13506,6	7,1	0
Універсальна	126	195494	2156542,8	84012,4	3,9	173,9
Разом	1205	973708	6674116,4	208778,3	3,1	5774,0

Розроблено авторами на основі [11].

Найбільшу кількість укладених страхових угод мало місце у Дніпропетровській області – 125 та Кіровоградській області 110. За показником застрахованої площі першість належить Хмельницькій області (115,8 тис. га, або 11,9 %). За об'ємом зібраних премій лідирує Херсонська область (23,8 млн. грн, або 11,4 %). Виплати (за зимовий період) були здійснені у 9-ти областях України, найбільше – у Одеській області – 30,5 % (1,8 млн. грн.). В середньому за 2021–2023 рр. здійснювалося страхування 16-ти видів сільськогосподарських культур.

Найбільше договорів було укладено на страхування озимої пшениці (615 договорів, або 41,3 %), озимого ріпаку (307 договорів, або 25,5 %), кукурудзи (114 договорів, або 9,5 %), соняшнику (76 договорів, або 6,3 %), озимого ячменю (41 договір, або 3,4 %), озимого жита (13 договорів, або 1,1 %) та ярої пшениці (8 договорів, або 0,7 %) [9].

Ринок надходжень з агрострахування з державною підтримкою (за 12 місяців 2016 р.) поділено між чотирма великими гравцями (таблиця 2), а ринок виплат – між іншими чотирма великими гравцями: ПАТ Страхова компанія «Росдержстрах» (61,58 %), АТ«Страхове товариство «Талісман» (10,38 %), Акціонерне товариство «Страхова група АВАНГАРД-ГАРАНТ» (9,24 %), ЗАТ «Страхова компанія «РСГБ-Страхування» (6,38 %).

Розглядаючи динаміку зборів та виплат із сільськогосподарського страхування в Україні, варто констатувати, що до 2014 р. обсяги надходжень та виплат із сільськогосподарського страхування мали тенденцію значного зростання, однак, до 2015 року відбувається різке зниження, і рівень надходжень у 2015 році склав 70 % від рівня 2010 року, а рівень виплат становив 30 % від обсягу виплат 2010 року (табл. 3).

Табл. 3. Основні показники розвитку страхового ринку України, за роками

Показник	Роки						2022 у % 2017 р.
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Кількість укладених договорів, тис. одиниць	70658	77495	80271	120577	131562	88102	124,7
Темп приросту, %	101,1	105,4	103,6	150,2	109,1	67,0	-34,1 в.п.
Валові страхові премії, млн грн	43432	49367	53001	45176	49708	39616	91,2
Темп приросту, %	100,8	113,7	107,4	85,2	110,1	79,7	-21,1 в.п.
Валові страхові премії на 1 договір страхування, грн	615	637	660	375	378	450	73,2
Валові страхові виплати, млн грн	10537	12863	14338	14854	17958	13001	123,4
Темп приросту, %	109,8	122,1	111,5	103,5	120,9	72,4	-37,4 в.п.
Валові страхові виплати на 1 договір страхування, тис. грн	149	166	179	123	137	148	99,3
Рівень валових виплат, %	24,26	26,06	27,05	32,88	36,13	32,82	8,56 в.п.
Показник проникнення, %	1,45	1,39	1,33	1,08	0,91	н/д	—
Показник щільності страхування, грн на 1 особу	1025	1171	1265	1086	1207	н/д	—

Розроблено авторами на основі [11].

Результати проведеного дослідження свідчать, що динаміка майнового страхування безпосередньо залежить від того, що для суб'єктів аграрного виробництва передбачене добровільне майнове страхування. З огляду на це, нами досліджено динаміку страхового ринку в цілому. (табл. 2).

Страхова угода характеризує взаємовідносини між страховими компаніями та страхувальниками в основі якої відшкодування страховою компанією страхувальнику збитків внаслідок окресленого в страховій угоді випадку. Результати проведеного дослідження свідчать, що в 2022 р. в порівнянні з 2017 р. сумарна кількість укладених страхових угод збільшилася на 24,7 %, а в порівнянні з 2022 р. їх кількість зменшилася на 43460 тис. одиниць або на 33,1 відсоткових пункти. Кількість укладених страхових угод в 2022 р. в порівнянні з 2017 р. скоротилася на 34,1 відсоткових пункти.

Важливим показником діяльності страхових компаній є показник валової страхової премії, який характеризує грошову суму, що є витратами застрахованої особи, що укладає страхову угоду. З огляду на це, в 2022 р. , порівнюючи з 2017 р.

страхова премія скоротилася на 8,8 % , що в розрахунку на одну страхову угоду зменшилася з 615 грн в 2017 р. до 450,0 грн або на 26,8 %. Зі зменшенням страхових премій має місце зростання валових страхових виплат, які в 2022 р. в порівнянні з 2017 р зросли на 23,4 %. В той же час, страхові виплати в розрахунку на одну страхову угоду за це період скоротилися з 149.0 тис. грн. до 148.0 тис. грн відповідно при одночасному зростанні рівня валових виплат на 8,56 відсоткових пункти в 2022 р. в порівнянні з 2017 р.

Відсутність обов'язкового майнового страхування в аграрній сфері свідчать про чисельні проблеми в системі державної підтримки аграрного страхування, що потребує необхідність їх вирішення. До таких проблем та негативних сторін аграрного майнового страхування варто віднести:

- недостатність обсягів фінансових ресурсів на відшкодування аграріям частини застрахованих сум;
- відсутність методичних підходів щодо можливості агрострахування, на етапі укладання страхової угоди якими варто передбачити оцінку рівня страхового покриття;
- для більшості суб'єктів аграрного бізнесу вартість страхування є надто високою, і в умовах добровільного майнового страхування не всі господарюючі суб'єкти можуть дозволити собі застрахувати власне майно.

Як свідчить досвід майнового страхування інших галузей національної економіки методологією страхування передбачені жорсткі терміни сплати страхових внесків, які збігаються з періодами підготовки та проведення сезонних сільськогосподарських робіт. Перед господарюючим суб'єктом аграрного бізнесу постає вибір: здійснювати господарську діяльність далі чи страхувати її. За сучасних умов має місце складність процедури отримання страхового відшкодування, оскільки аграрії отримують необхідні їм кошти з великим запізненням та не в повному обсязі відповідно до укладених страхових угод, має місце відсутність необхідних та ефективних засобів захисту інтересів та прав суб'єктів аграрного бізнесу у відносинах із страховими компаніями.

Важливе місце у аграрному страхуванні займає страхування врожаю сільськогосподарських культур. З методичного погляду щодо вдосконалення цього виду страхування варто переглянути кількісний критерій втрати (загибелі) врожаю та визнання страхового випадку. Страхування сільськогосподарських культур здійснюється на випадок втрати (загибелі) врожаю і недобору (пошкодження) врожаю. Втрата (загибель) – повна загибель урожаю сільськогосподарських культур, врожаю багаторічних насаджень, багаторічних насаджень визначається по всій площі посіву (посадки) застрахованих сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень у результаті настання страхового випадку. Недобір (ушкодження) врожаю визначається як різниця між застрахованою врожайністю та фактичною врожайністю, яку варто визначати на основі даних про врожайність сільськогосподарської культури. Як критерій настання страхового випадку потрібно використовувати виражене у відсотках відношення вибіркового середнього квадратичного відхилення врожайності сільськогосподарської культури до вибіркової середньої – коефіцієнт варіації

врожайності (формула 1), – який важливий не сам по собі, а як середній показник, за сукупністю районів, віднесених до тієї чи іншої агрокліматичної зони, відповідно до агрокліматичних циклів, рівних 11–12 років, та циклічності врожайності циклічності її зростання та розвитку.

$$V = \frac{\sigma_B}{x_B} \times 100 \% \quad (1)$$

де, V – коефіцієнт варіації;

σ_B - вибіркове середнє квадратичне відхилення;

x_B - середня вибіркова.

Пріоритетним напрямом сучасного аграрного страхування є державна фінансова підтримка. Варто запровадити такий механізм аграрного страхування, при якому державна фінансова підтримка надавалася б не під конкретні страхові програми, а спрямовувалася в регіони в повному обсязі на розвиток сільського господарства. Запровадження «єдиної фінансової підтримки» при майновому страхуванні аграріїв насамперед орієнтовані на забезпечення фінансування поточних виробничих завдань – посівних та збиральних робіт. У тому числі регіони відчувають брак коштів на забезпечення пільгового кредитування посівної, яке також входить до складу «державної фінансової підтримки». Методологічно виправданим є механізм за якого регіон самостійно перерозподіляє кошти під ті чи інші види страхування (рис. 1).

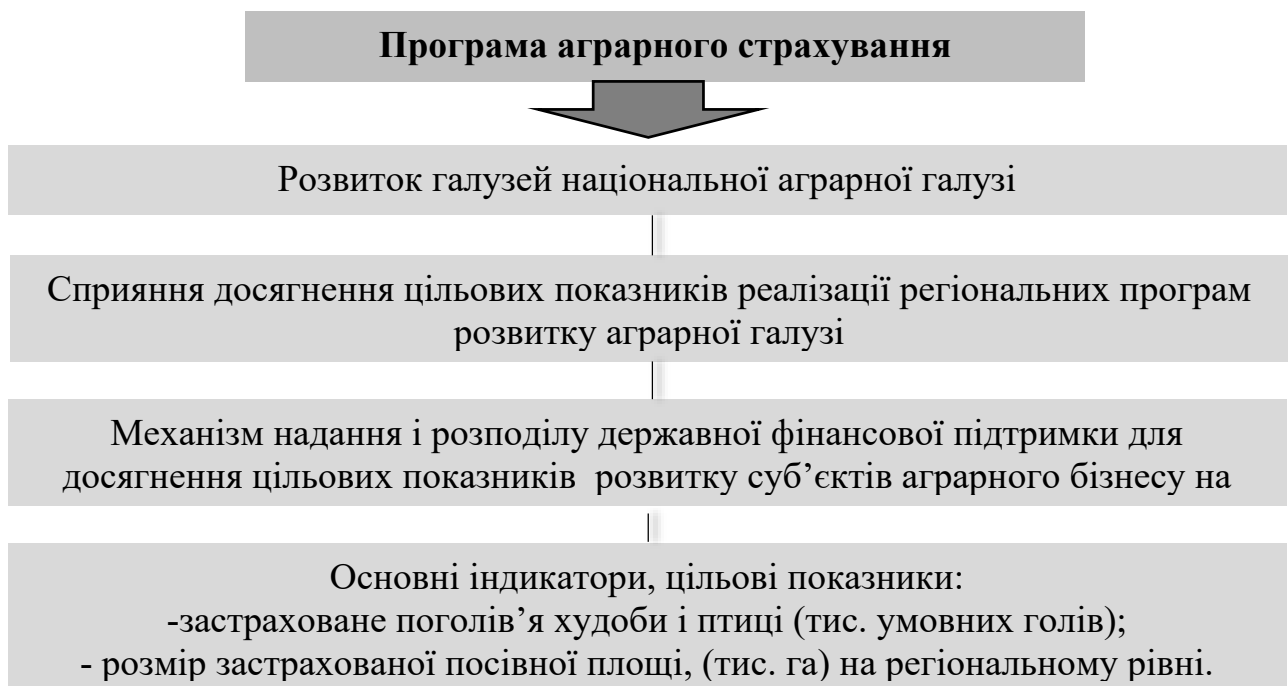

Рис. 2. Агрозстрахування та його роль у реалізації програмно-цільового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного бізнесу

З метою вдосконалення майнового страхування суб'єктів господарювання аграрного бізнесу та їх залучення у цю сферу варто використовувати наступні методи:

- зниження діючих у законодавстві мінімумів втрати врожаю, що дасть можливість аграріям страхувати посіви за будь-якого рівня загибелі;
- розширення переліку ризиків для сільськогосподарських культур такими природними явищами, як тривалі зливи, рання поява снігового покриву та промерзання верхнього шару ґрунту;
- запровадження гнучких програм агрострахування та можливості державної фінансової підтримки для регіонів із високо ризиковим землеробством;

Коригування розвитку аграрного страхування з державною фінансовою підтримкою відповідно до запропонованих напрямів сприятиме підвищенню його ефективності та розширенню охоплення суб'єктів господарювання аграрного бізнесу аграрним страхуванням.

Висновки. Аграрне страхування в Україні залишається важливим інструментом управління ризиками в аграрному секторі, особливо в умовах кліматичних змін, військових дій та економічної нестабільності. Проте його розвиток стримується недостатньою державною підтримкою, відсутністю чітких механізмів оцінки втрат урожаю та недосконалістю нормативно-правової бази. Зарубіжний досвід демонструє різні підходи до аграрного страхування, де державне втручання може значно сприяти стабільності та ефективності страхової системи. Для вдосконалення аграрного страхування в Україні необхідним є реформування державної підтримки шляхом часткового відшкодування страхових премій сільськогосподарським товаровиробникам та розробка ефективних методик оцінки втрат урожаю. Це сприятиме підвищенню рівня страхових виплат та гарантуватиме сталий розвиток аграрного сектора. Використання сучасних підходів та адаптація міжнародного досвіду можуть забезпечити довгострокову економічну стабільність сільського господарства в Україні.

Література:

1. Юрченко О. А., Свирида О. А. Аграрне страхування з державною підтримкою: українські реалії та зарубіжний досвід. *Environment International*. 2022. Вип. 25. С. 123–127.
2. Ксьонжик І. В. Аграрне страхування. XV Всеукраїнська науково-практична конференція «Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України» (10–12 листопада). Одеса, 2021. С. 35.
3. Жмурко І. Ризики в аграрному секторі та необхідність їх страхування. *Економічний дискурс*. 2017. Вип. 1. С. 42–49
4. Бечко П. К., Колотуха С. М., Пономаренко О. В., Трушевський О. О. Оцінка ефективності страхового сектору: методологія та підходи. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2024. № 4.
5. Власюк С. А., Цимбалюк Ю. А., Пономаренко О. В., Заярна К. О. Перспективи розвитку аграрного страхування в Україні. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2023. Вип. 103. Частина 2. С. 63–72.
6. Бечко П. К., Бондаренко Н. В., Пономаренко О. В., Трушевський О. О. Розвиток аграрного страхування в сучасних умовах. *Збірник наукових праць уманського НУС*. 2022. Вип. 101. Частина 2. С. 275–282

7. Україна увійшла в ТОП-10 країн-виробників цукру з цукрових буряків. Режим доступу: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/ukraina-uvijsla-v-top-10-krajin-virobnikiv-cukru-z-cukrovih-burakiv>.
8. Україна посіла третє місце у світі за обсягом вирощування картоплі. Режим доступу: <https://landlord.ua/news/ukraina-posila-tretie-mistse-u-sviti-za-obsiahom-vyroshchuvannia-kartopli>.
9. Лотиш О. Роль України на світовому ринку зерна. *Ekonomika ta suspil'stvo* 29 November 2022. режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/367185302_rol_ukraini_na_svitovomu_rin_ku_zerna_vikliki_i_zagrozi.
10. Agronews. Головні аграрні новини. Через ДАР аграрії можуть податись на дві програми держпідтримки. Режим доступу: <https://agronews.ua/news/cherez-dar-agrariyi-mozhut-podatys-na-dvi-programy-derzhpidtrymky-detali/>.
11. Forinsurer. Режим доступу: <http://forinsurer.com> (дата звернення 26. 10. 2024).
12. Показники діяльності страхових компаній. Наглядова статистика. НБУ. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#6>.

References:

1. Yurchenko, O. A., Svyryda, O. A. (2022). Agricultural insurance with state support: Ukrainian realities and foreign experience. *Environment International*, issue 25, pp. 123–127. [in Ukrainian].
2. Ksenzhyk, I. V. (2021). Agrarian insurance. XV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Accounting and Analytical Support for Innovative Transformation of the Ukrainian Economy». Odesa. P. 35. [in Ukrainian].
3. Zhmurko, I. (2017). Risks in the agricultural sector and the need for their insurance. *Economic discussion*, issue 1, pp. 42–49. [in Ukrainian].
4. Vlasiuk, S. A., Tsymbaliuk, Y. A., Ponomarenko, O. V., Zayarna, K. O. (2023). Prospects for the development of agricultural insurance in Ukraine. *Collection of scientific works of Uman NUH*, issue 103, part 2, pp. 63–72. [in Ukrainian].
5. Bechko, P. K., Kolotukha, S. M., Ponomarenko, O. V., Trushevskiyi, O. O. (2024). Evaluation of the insurance sector efficiency: methodology and approaches. *Electronic journal "Effective Economy"*, no. 4. [in Ukrainian].
6. Bechko, P. K., Bondarenko, N. V., Ponomarenko, O. V., Trushevskiyi, O. O. (2022). Development of agrarian insurance in modern conditions. *Collection of scientific works of Uman NUH*, issue 101, part 2, pp. 275–282. [in Ukrainian].
7. Ukraine is among the top 10 countries producing sugar from sugar beet. Retrieved from <http://www.ukrsugar.com/uk/post/ukraina-uvijsla-v-top-10-krajin-virobnikiv-cukru-z-cukrovih-burakiv> (accessed 15 Oct. 2024). [in Ukrainian].
8. Ukraine ranks third in the world in terms of potato production. Retrieved from <https://landlord.ua/news/ukraina-posila-tretie-mistse-u-sviti-za-obsiahom-vyroshchuvannia-kartopli> (accessed 20 Oct. 2024). [in Ukrainian].
9. Lotysh O. (2022). The role of Ukraine on the world grain market. *Ekonomika ta suspil'stvo* 29 November 2022. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/367185302_rol_ukraini_na_svitovomu_rin_ku_zerna_vikliki_i_zagrozi (accessed 25 Oct. 2024). [in Ukrainian].

10. Agronews. Through the State Agency for Agrarian Policy, farmers can apply for two state support programmes. Retrieved from: <https://agronews.ua/news/cherez-dar-agrariyi-mozhut-podatys-na-dvi-programy-derzhpidtrymky-detali/>. [in Ukrainian].
11. Forinsurer. Retrieved from <http://forinsurer.com>. (accessed 15 Oct. 2024). [in Ukrainian].
12. Supervisory statistics. NBU. Performance indicators of insurance companies. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#6>. (accessed 25 Oct. 2024). [in Ukrainian].

Annotation

Bechko P. K., Lysa N. V., Ponomarenko O. V., Trushevskyi O. O.

Agricultural insurance in the context of sustainable agricultural development in Ukraine

The article examines the development of state-supported insurance programs aimed at reimbursing a portion of the costs incurred by agricultural producers for the payment of insurance premiums under agricultural insurance contracts. The main research findings indicate that agricultural insurance serves as a crucial risk management instrument, especially in regions where agriculture faces unpredictable climatic and market risks. For example, in North America, a substantial portion of agricultural insurance premiums is concentrated in the United States and Canada, where the government plays a pivotal role in supporting the insurance sector through subsidies and regulatory frameworks.

Ukraine, a country with substantial agricultural potential—particularly as a leading global producer of wheat and potatoes—urgently requires the development of a robust agricultural insurance system. The article highlights that several state programs exist in Ukraine to provide financial support to farmers, including assistance for landowners and livestock producers. These programs, however, remain limited in scope and effectiveness. An analysis of the agricultural insurance market reveals that the number of insurance contracts concluded and the volume of premiums collected are largely influenced by regional characteristics and the prevailing business environment. Currently, the majority of insurance contracts are focused on crops such as winter wheat and corn, yet the level of governmental support remains insufficient for the comprehensive expansion of agricultural insurance coverage.

The findings underscore that for Ukraine to achieve sustainable agricultural development, there is a pressing need to enhance the mechanisms of state support and refine the methodologies used for assessing crop losses. This would not only bolster the agricultural insurance system but also contribute to the resilience of the agricultural sector as a whole, ensuring stability and long-term growth.

Key words: *agricultural insurance, agricultural enterprises, agricultural sector, risks, sustainable development, state support.*

ДИСПРОПОРЦІЙНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Р. П. МУДРАК, доктор економічних наук
Уманський національний університет садівництва

В статті досліджується диспропорційність глобального економічного розвитку. Стверджується, що така диспропорційність проявляється у збільшенні розриву в доходах багатих і бідних країн. Причиною відставання бідних країн є незадовільне забезпечення капіталом, експлуатація застарілих ресурсоемних технологій, недостатнє фінансування НДДКР. Припускається, що для зміни статусу України з «периферійної» на «напівпериферійну» країну необхідно: забезпечити реіндустріалізацію її економіки; спрямувати національні ресурси на розвиток ефективної національної освіти і науки, науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. Стверджується, що джерелами таких ресурсів є: заощадження українських домогосподарств, репатріація капіталу, скорочення фінансування частини соціальних програм.

Ключові слова: глобальна економіка, диспропорційність, ядро, периферія, напівпериферія, додана вартість, капітал, технологія, реіндустріалізація, освіта і наука

Постановка проблеми. Однією із найбільш актуальних проблем глобальної економіки є диспропорційність її розвитку. Наростаюче невдоволення економічною глобалізацією, особливо серед країн, що не входять до групи розвинутих, пояснюється загостренням її негативних рис. Останнє чітко проявилось на фоні спаду світової економіки, що розпочався в 2008 році. Багатьох турбує запитання – чому економічна криза найменшої шкоди завдала її епіцентрові – США, натомість її найбільш руйнівна хвиля пройшла по бідних та країнах, що розвиваються, в тому числі і Україні? Відповідь, очевидно, слід шукати в тому, що економічна глобалізація, не зважаючи на її об'єктивну природу, все ж є керованим процесом. І сценарій за яким вона розгортається, при усіх її позитивах, має усі підстави бути визнаним, як несправедливий. Соціальна справедливість економічної глобалізації, можлива лише в тому випадку, коли світова економіка розглядатиметься, як динамічна система без претензій окремих країн на консервацію порядку, який сформувався – існування незмінного авангарду і незмінного ар'єргарду.

Головною вадою економічної глобалізації вважається несправедливість господарського обміну у економічних стосунках між розвинутими країнами з одного боку та країнами бідними й тими, що розвиваються з іншого. При чому особливе обурення других викликає намагання перших звести цю несправедливість до незмінного правила на основі неоліберальної доктрини, яка

уже давно не є універсальним імперативом всередині самих високорозвинутих країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Диспропорційність глобального економічного розвитку є міждисциплінарною проблемою, що досліджується на стикові економіки, соціології, політології та історії. І це не випадково, адже політика є концентрованим виразом економіки, інструментом за допомогою якого захищаються корпоративні або національні економічні інтереси, забезпечується домінування одних соціальних груп над іншими тощо. Тому виявленням стійких причинно-наслідкових зв'язків, що формують відомі нам контури нинішньої моделі глобальної економіки і приховані механізми її розвитку, займається багато дослідників – економістів, соціологів, політологів, істориків, журналістів, громадських активів, державних діячів.

Серед останніх робіт на дану тематику звертають на себе увагу праці Довгаль О. А. і Казакової Н. А. [1], Дубей Ю. В. [2], Панфілової Т. О. [3], Видобори В. В. [4], Сіденка В. Р. [5], Гриценка А. А. [6] та ін. Однак, не зважаючи на значну дослідницьку розробку даної тематики, цілий ряд її невирішених проблем потребує додаткового опрацювання. Насамперед, це наукове обґрунтування рекомендацій, спрямованих на захист та просування національних економічних інтересів в глобальному вимірі.

Методика досліджень. Теоретичною основою дослідження є світ-системний підхід Валлерстайна І. Методичною основою є системний підхід до вивчення соціально-економічних явищ і процесів.

Результати досліджень. Світова система – це соціально-економічна система, відповідно до теорії систем, яка охоплює частину або всю земну кулю, деталізуючи сукупний структурний результат суми взаємодій між державами. Світові системи зазвичай більші за окремі держави, але не обов'язково повинні бути глобальними. Через процес глобалізації сучасний світ досяг стану однієї домінуючої світової системи. Найбільш відома версія світосистемного підходу була розроблена Іммануїлом Валлерстайном. Світ-система є ключовим елементом теорії світової системи, мультидисциплінарного, макромасштабного підходу до світової історії та соціальних змін [7]. Об'єктом світ-системного аналізу є увесь світ як єдиний організм, як глобальне системне ціле, де усі країни розглядаються не окремо, а як включені в глобальну систему світового порядку [8]. За визначенням Валлерстайна І.: «Світ-система являє собою певний територіально-часовий простір, який охоплює багато політичних та культурних одиниць, але в той же час є єдиним організмом, уся діяльність якого підпорядкована єдиним системним правилам» [9].

Валлерстайн І. характеризує світову систему як набір механізмів, які перерозподіляють додаткову вартість від периферії до ядра. За його термінологією, серцевина або ядро (авт.) – це розвинена, індустріалізована частина світу, а периферія – «слаборозвинена», бідна частина світу, яка зазвичай експортує сировину; ринок є засобом, за допомогою якого ядро використовує периферію... Світова економіка не є окремими суспільствами чи світами, а демонструє тристоронній поділ праці з ядром, напівпериферією та периферією. У

основних зонах підприємства за підтримки держав, у яких вони діють, монополізують найприбутковіші види діяльності розподілу праці. У 2004 році, описуючи відносини між двома країнами, Піана означив «центр» як сукупність «вільних країн», що домінують над іншими і не домінуються іншими, «напівпериферію» як сукупність країн, над якими домінують, але в той же час вони самі домінують над іншими, і «периферію» як сукупність країн, над якими домінують [10]. Бідніші, або «периферійні» суспільства систематично відстають у розвитку від багатого і могутнього «ядра», і вони мають мало шансів на процвітання без світової революції. Між периферійними та основними країнами знаходяться «напівпериферійні», які виступають своєрідним глобальним середнім класом, що стабілізує світову капіталістичну систему, але оскільки вони зазнають найбільших системних деформацій, саме там революції є найбільш вірогідними [11].

Країни ядра світ-системи мають значно вищі економічні показники та рівень життя, а отже домінують над країнами напівпериферії та периферії. Така нерівномірність розподілу призводить до того, що країни периферії та напівпериферії далеко не завжди погоджуються на свій залежний стан, що призводить до конфліктів та повстань [12].

Формування зон нерівномірного розвитку визначається не лише концентрацією ресурсів в ядрі, але й тим, що кожній із зон притаманні свої типи виробництва. Якщо в країнах ядра переважає капіталомістке виробництво, яке є висо-котехнологічним та наукоємним, то економіки країн периферії функціонують на основі трудомісткого виробництва. Напівпериферія і тут займає проміжне становище. Так само у світ-системі розподіляється експлуатація. Якщо ядро експлуатує напівпериферію, то напівпериферія у свою чергу виступає експлуататором стосовно периферії [12].

Сучасна світ-система, яку намагаються контролювати країни-гегемони, сповнена протиріч на напруги. Результатом цього є намагання країн-напівпериферії змінити своє положення в системі. Та й в межах самого ядра існує напруга, що може проявлятися і у формах локальних конфліктів на території інших країн. Так, український дослідник війни в Донбасі Кононов І. зазначає [12], що «в соціологічному співтоваристві, що використовує методологію світ-системного аналізу, часто оцінюють цей конфлікт [в Донбасі] як експортовану на периферію напругу між групами країн ядра, як екстерналізацію напруги між фракціями еліт ядра, націленими на різні режими контролю центрально-європейської периферії» [13].

В економічних відносинах світова система характеризується нерівним географічним поділом праці між ядром (core; виробниками промислової продукції), тобто співтовариством найбільш розвинутих держав, і периферією (виробниками сировини), тобто співтовариством відсталих країн. У політичних відносинах світова система характеризується систематичним використанням насильства для підтримки існуючого режиму владних відносин, а також і для зміни цих відносин. Ці відносини полягають у домінуванні країн ядра над

країнами периферії світової системи і боротьбі за панування в ядрі світової системи між його ведучими державами [14].

Поширення радикальних антисистемних рухів у сучасних масштабах навряд чи було б можливо без тієї соціальної бази, яку створює для них транснаціональна капіталістична система, у рамках якої наслідки складних проблем і нерозв'язних протиріч перекладаються на аутсайдерів світ-системи (яка представляє сьогодні світ-економіку з єдиним центром) [15].

Заради справедливості необхідно відмітити, що розвиток глобальних економічних процесів супроводжується деяким покращенням соціально-економічного становища бідних країн. Наприклад, в групі країн за класифікацією Світового банку:

– «низький дохід», частка населення із доходами нижчими за 2,15 дол. на день скоротилася із 64,2 % в 1995р. до 44,5 % в 2017 р.;

– «дохід нижче середнього», частка населення із доходами нижчими за 2,15 дол. на день скоротилася із 53,2 % в 1981 р. до 12,6 % в 2022 р. [16].

Однак, такі досягнення затьмарюються просто вражаючим зростанням розриву у розвитку відповідних економік. За період з 1967 по 2023рр. (57 років) розмір ВВП на душу населення в найбагатших країнах зріс утричі, тоді як у найбідніших країнах – лише на 11 % (табл. 1).

Табл. 1. ВВП на душу населення в групах країн за класифікацією Світового банку, дол. США (в цінах 2015р.)*

Група країн	В середньому за період, роки						Базисний індекс
	1967–1976	1977–1986	1987–1996	1997–2006	2007–2016	2017–2023	
Високий дохід	15861,7	19977,3	24827,1	30633,0	35047,5	39016,2	3,02
Середній дохід	1154,5	1491,8	1784,0	2444,7	3991,5	5386,1	6,22
Низький дохід	672,2	656,6	590,4	633,0	735,7	713,7	1,11

*Примітка: розраховано автором за даними [18]

В 2023 р. у групі країн «високий дохід» проживало 17,5 % населення світу (1403 млн. осіб) [17]. На його частку припало 61,7 % світового ВВП (57,3 трлн. дол. США у цінах 2015 р.) [18]. Тобто, на 1 % населення найбагатших країн в 2023 р. припадало 3,53 % світового ВВП. В тому ж році, у групі країн «низький дохід» проживало 9 % населення світу (722,9 млн. осіб) [17]. На його частку припало 0,56 % світового ВВП (516,1 млрд. дол. США у цінах 2015 р.) [18]. Тобто, на 1 % населення найбідніших країн в 2023 р. припадало 0,06 % світового ВВП. Отже, доходи 1 % населення найбагатших країн у 57,2 рази перевищували доходи 1 % населення найбідніших країн світу.

За умови збереження нинішнього сценарію розгортання глобалізації, відставання бідних країн, що знаходяться на периферії світ-системи, є по суті, вічним. Адже бідність є причиною мізерних національних заощаджень. Що, в свою чергу, зумовлює гострий дефіцит інвестицій та незадовільний рівень забезпеченості капіталом (табл. 2).

Табл. 2. Валове нагромадження капіталу в групах країн за класифікацією Світового банку, дол. США на 1 особу (в цінах 2015 р.)*

Рік	Група країн		
	Високий дохід	Середній дохід	Низький дохід
2011	7400	1351	123
2012	7462	1407	142
2013	7590	1470	149
2014	7864	1533	157
2015	8124	1536	163
2016	8186	1600	171
2017	8526	1682	180
2018	8785	1765	191
2019	8997	1784	191
2020	8545	1761	186
2021	9050	1869	198
2022	9423	1928	221

*Примітка: розраховано автором за даними [17, 19]

Дефіцит національних інвестицій є також причиною ще одного фактору, який робить економічну відсталість бідних країн вічною – недостатнє фінансування освіти, науки та НДДКР. Він є причиною техніко-технологічного відставання. Як справедливо відмічає колектив вчених НАНУ ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»: «Науково-технічний прогрес виступає каталізатором зміни світового устрою, економічної системи загалом та фінансового сектора зокрема. Інноваційний розвиток виступає чинником якісного перетворення економіки» [20, с. 58]. Достатнє забезпечення капіталом є ключовою умовою стійкого економічного зростання (рис. 1).

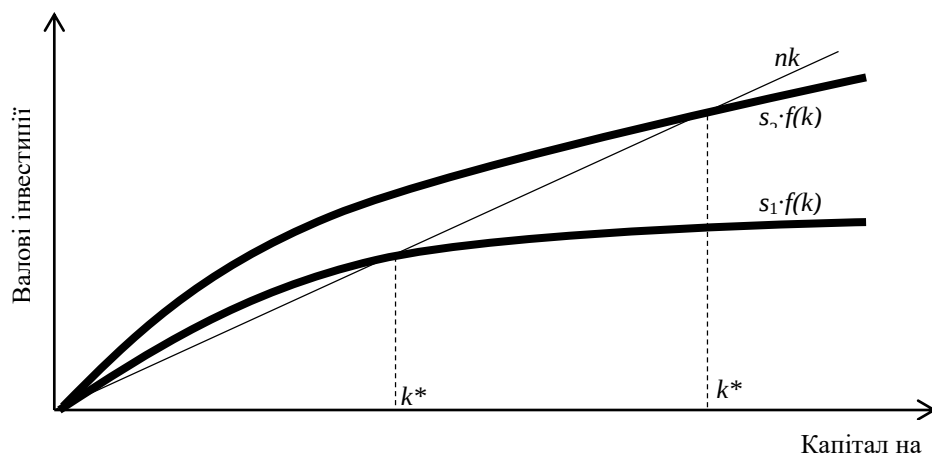

Рис. 1. Вплив зростання рівня заощаджень на стаціонарний обсяг капіталу в моделі економічного

Дубей Ю. В. конкретизує вплив даного чинника, як фактору техніко-технологічної нерівномірності в умовах глобальних дисбалансів: «Сучасний соціально-економічний розвиток відзначається нерівномірністю у межах

світового господарства: незважаючи на прагнення багатьох країн, що розвиваються, наздогнати передові країни світу, успіху на цьому вдалося досягти одиницям. Фактично мова йде про глобальну нерівномірність техніко-технологічного розвитку з чітким виокремленням технологічних полюсів: з однієї сторони група технологічних лідерів, багатих країн світу, які розвиваються на постіндустріальних принципах і сьогодні успішно засвоюють передові досягнення четвертої промислової революції, а з іншої – країн, яким тривалий час не вдається подолати технологічну, економічну та соціальну відсталість і які формують найбільш частину світу» [21].

Рівень розвитку техніки та технології, або як його називають технологічний устрій (уклад), є головним фактором конкурентоспроможності економіки країни на глобальному рівні. Країни ядра, володіючи прогресивними технологіями та виробляючи капіталомістку наукоємну продукцію, з найвищою часткою доданої вартості, займають недосяжну для країн периферії конкурентну позицію. Країни периферії, використовуючи застарілі ресурсоємні технології, позиціонуються на глобальному ринку, як продавці сировини – природних ресурсів та сільськогосподарської продукції. А їх можливість конкурувати базується виключно на торгівлі економічними благами за заниженими цінами. Насамперед, за рахунок економії на розмірі заробітної плати. Останнє є головною причиною втрати такими країнами «мізків» та кваліфікованої робочої сили. Що ще більше гальмує їх економічний розвиток.

Для демонстрації різких відмінностей у технологічних можливостях національних економік, наведемо приклад структури технологічних устроїв у економіках двох країн: ядра – США, периферії – України (табл. 3).

Табл. 3. Частка технологічних устроїв в економіці США і України, % [22]				
Країна	Технологічний устрій			
	III	IV	V	VI
США	–	20	60	5
Україна	57,9	38	4–5	0,1

Як показує історичний досвід, інноваційні хвилі, що формують критичну кількість технологічних змін, які зрештою перетворюються у нову якість – новий технологічний устрій, тривають від 40 до 50 років (цикли Кондратьєва). Це означає, що українська економіка у частині застосування базової технології (технологічний устрій) відстає від економіки США щонайменше на 80-100 років – в Україні базовим технологічним устроєм є III, в США – V (табл. 3). Вказаний історичний відрізок відставання (80–100 років) є достатньо умовним, адже наразі науково-технічний прогрес демонструє безпрецедентне прискорення. А це означає, що перехід від одного технологічного устрою до іншого відбуватиметься значно швидше, ніж в попередньому столітті. Проте, видається малоімовірним, що за нинішніх обставин Україна зможе акумулювати достатньо ресурсів для так званого «інноваційного прориву» [23] – прискореного переходу до п'ятого технологічного устрою.

В системі міжнародного поділу праці Україна належить до периферійних країн – постачальників сировини та дешевої робочої сили. Наразі в структурі її товарного експорту більше 40 % займає сільськогосподарська продукція; до моменту відновлення широкомасштабної російської агресії (24.02.2022 р.), за різними оцінками, за кордоном працювало від 3 до 7 млн. українських трудових мігрантів.

Однією із головних причин периферійного статусу України є деіндустріалізація її економіки. Наразі має місце відносно стійка ($r = 0,527$) спадна тенденція у виробництві промислової продукції (рис. 2). Враховуючи вплив трансформаційної кризи 1991–1999 рр., промисловість України досі не відновила докризового (1990 р.) обсягу виробництва.

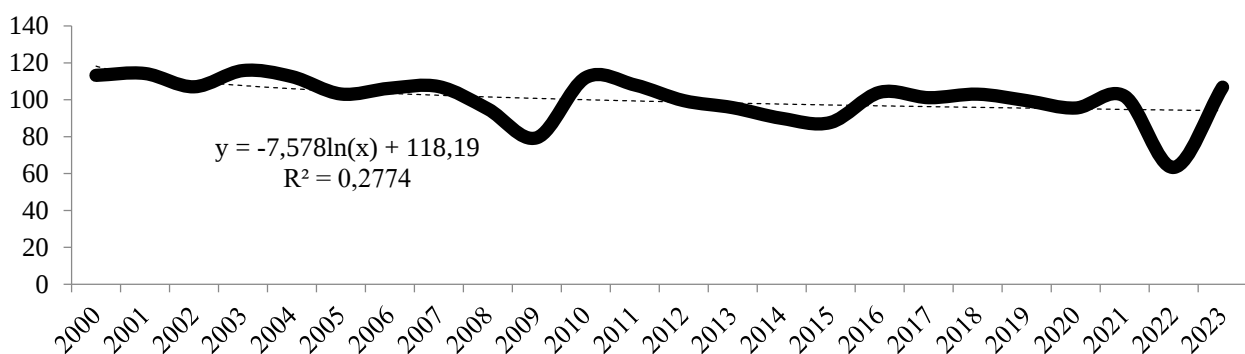

Рис. 2. Індекси промислової продукції України, % до попереднього року*

*Примітка: побудовано автором за даними [24]

Частка промислової продукції в структурі ВВП України скорочується із стійкою динамікою ($r = 0,892$) – за період з 2000 по 2022 рр. вона зменшилася із 32 до 18,5 % (рис. 3).

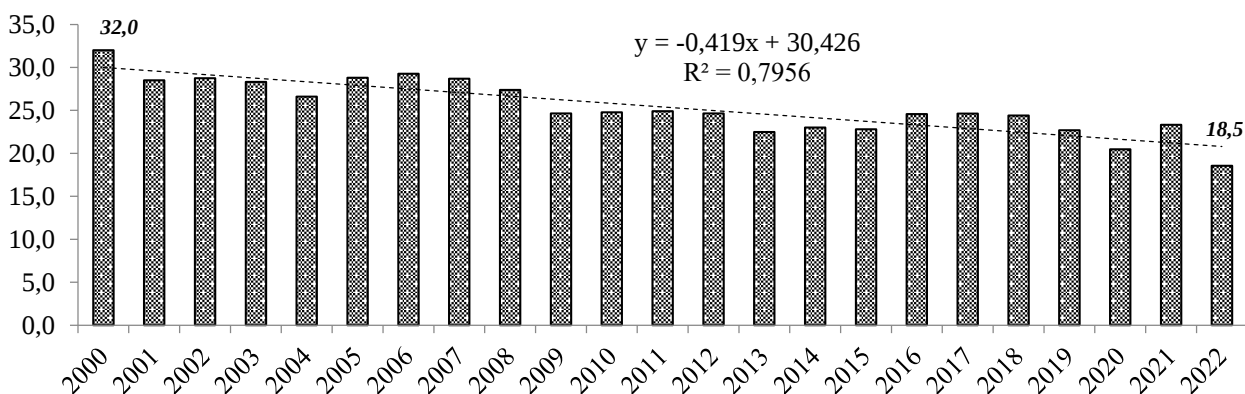

Рис. 3. Частка промислової продукції в структурі ВВП України, %*

* Примітка: побудовано автором за даними [25]

За умови збереження нинішнього сценарію розвитку економічних процесів, деградація української промисловості продовжуватиметься. Тому першим кроком до підвищення статусу України в рамках чинної світ-система є курс на реіндустріалізацію її економіки. Що передбачає розгортання активної

промислової політики, спрямованої, насамперед, на поживлення інвестиційного попиту у сфері промислового виробництва.

Закінчення російсько-української війни та прихід в Україну іноземних інвестицій зовсім не означає якісних перетворень в частині техніки і технологій – відбудова української економіки, найімовірніше, відбуватиметься в рамках чинної структури технологічних устроїв. Адже зазвичай, інвестиції із країн ядра приходять разом із високими технологіями в країни периферії лише на умовах ліцензійного тимчасового використання. Це означає, що нація, яка претендує на підвищення статусу в рамках світ-системи, повинна знайти внутрішні ресурси для забезпечення якісних змін у техніці та технологіях. Такі ресурси мають бути спрямовані на забезпечення розвитку ефективної національної освіти і науки, науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки тощо.

Джерелами таких внутрішніх ресурсів можуть стати лише:

- національні заощадження;
- репатріація капіталу;
- скорочення фінансування частини соціальних програм.

У даному контексті значні і досі невикористані резерви – це заощадження українських домогосподарств у вигляді бездоходних активів (готівки). За непрямыми даними, на кінець 2022 р. населення України акумулювало заощаджень у вигляді готівки на суму майже 1 трлн. грн. [26]. Це 19,2 % від розміру ВВП 2022 р. [27], або 27,3 млрд. дол. за курсом НБУ на кінець 2023 р. [28]. Для порівняння – в 2023 р. в економіку України з усіх джерел надійшло 17,2 млрд. дол. капітальних інвестицій [29].

Проблема повернення готівкових заощаджень українських домогосподарств у потік «доходи-витрати» пов'язана, насамперед, із низьким рівнем довіри громадян до вітчизняної банківської системи - опитування, проведене Фондом гарантування вкладів фізичних осіб спільно з проектом USAID «Інвестиції для стійкості бізнесу», показало, що 40 % респондентів не довіряють свої кошти банківській системі [30]. Тому формування інституту довіри є безальтернативною умовою використання усіх наявних ресурсів та досягнення національною економікою повної зайнятості.

Надзвичайно складним політичним рішенням, по причині зниження електоральної підтримки владної політичної сили, є скорочення фінансування частини соціальних програм з метою спрямування вивільнених бюджетних коштів на розвиток освіти і науки. Як показує історичний досвід нині успішних націй, це те, що називається «затягуванням пасків» і без чого не обійтися країні, яка справді бажає підвищити свій економічний статус у глобальному вимірі. І тут, знову ж таки, постає питання довіри – суспільство готове йти на вимушені позбавлення при умові, що воно:

– по перше, чітко розуміє з якою метою відбувається зміна пріоритетів у бюджетних витратах;

– по друге, бачить, що можновладці також несуть тягар економії ресурсів. Насамперед, мова йде про скорочення колосальних розривів у зарплатах і пенсіях державних чиновників та простих громадян;

– по третє, має можливість здійснювати контроль ефективності використання таких ресурсів через механізм вільно функціонуючих демократичних інститутів (чесні вибори, закріплення за опозицією права парламентського контролю бюджетних витрат, громадські організації, свобода слова і незалежні ЗМІ тощо).

І, по четверте, в країні функціонує насправді незалежна і справедлива судова система, яка безкомпромісно втілює в життя суспільства принцип рівності усіх перед законом.

Висновки. 1. Головною вадою економічної глобалізації є несправедливість господарського обміну у економічних стосунках між розвинутими країнами з одного боку та країнами бідними й тими, що розвиваються з іншого. За період з 1967 по 2023 рр. (57 років) розмір ВВП на душу населення в найбагатших країнах зріс утричі, тоді як у найбідніших країнах – лише на 11 %. Доходи 1 % населення найбагатших країн у 57,2 рази перевищують доходи 1 % населення найбідніших країн світу.

2. Достатнє забезпечення капіталом є ключовою умовою стійкого економічного зростання. За умови збереження нинішнього сценарію розгортання глобалізації, відставання бідних країн, що знаходяться на периферії світ-системи, є вічним – бідність є причиною мізерних національних заощаджень, що, в свою чергу, зумовлює гострий дефіцит інвестицій та незадовільний рівень забезпеченості капіталом.

3. Дефіцит національних інвестицій є причиною техніко-технологічного відставання бідних країн внаслідок недостатнього фінансування освіти, науки та НДДКР. Країни ядра, володіючи прогресивними технологіями та виробляючи капіталомістку наукоємну продукцію, з найвищою часткою доданої вартості, займають недосягну для країн периферії конкурентну позицію. Країни периферії, використовуючи застарілі ресурсоємні технології, позиціонуються на глобальному ринку, як продавці сировини – природних ресурсів та сільськогосподарської продукції. Їх можливість конкурувати базується виключно на торгівлі економічними благами за заниженими цінами. Насамперед, за рахунок економії на розмірі заробітної плати. Це є головною причиною втрати такими країнами «мізків» та кваліфікованої робочої сили. Що ще більше гальмує їх економічний розвиток.

4. Україна є периферійною країною. Першим кроком до підвищення її статусу в рамках чинної світ-системи, є курс на реіндустріалізацію економіки. Що передбачає розгортання активної промислової політики, спрямованої, насамперед, на поживлення інвестиційного попиту у сфері промислового виробництва.

5. У частині застосування базової технології (технологічний устрій), за мірками зміни поколінь технології в ХХ ст., українська економіка відстає від економіки США щонайменше на 80–100 років – в Україні базовим технологічним устроєм є ІІІ, в США – V.

6. Нація, яка претендує на підвищення статусу в рамках світ-системи, повинна знайти внутрішні ресурси для забезпечення якісних змін у техніці та технологіях. Такі ресурси мають бути спрямовані на забезпечення розвитку ефективної національної освіти і науки, науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. Джерелами таких ресурсів в Україні є:

- заощадження українських домогосподарств у вигляді бездоходних активів (готівки);
- репатріація капіталу;
- скорочення фінансування частини соціальних програм з метою спрямування вивільнених бюджетних коштів на розвиток освіти і науки.

Література:

1. Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин : колективна монографія / за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 540 с.
2. Дубей Ю.В. Фактори техніко-технологічної нерівномірності в умовах глобальних дисбалансів. *Економічний вісник*. 2021. № 2. С. 125–133. <https://doi.org/10.33271/ebdut/74.125>.
3. Панфілова Т. О. Диспропорції глобального зростання у 1990-2022 рр., у т.ч. за регіонами та групами країн залежно від рівня розвитку. *Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України* : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О. О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2022. С. 74–85.
4. Видобора В. В. Економічні диспропорції в умовах глобалізації. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2022. Вип. 1(64). С. 5–12. <https://doi.org/10.32689/2523-4536/64-1>.
5. Сіденко В. Р. Війна в Україні як точка біфуркації у глобальному розвитку: відтворення минулого versus творення майбутнього. *Економіка і прогнозування*. 2023. № 1. С. 7–30. <https://doi.org/10.15407/eip2023.01.007>.
6. Гриценко А. А. Стратегії економічної стійкості у нестабільному середовищі. *Економіка і прогнозування*. 2023. № 3. С. 33–43. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.033>.
7. World-system. Wikipedia. Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/World-system>.
8. Маруховський О. О. Зміни в міжнародній та регіональній безпеці в умовах масштабної російської війни проти України 2022 р. в контексті світ-системного аналізу І. Валлерстайна. *Від Вебера до Валерстайна: історична соціологія держав та світ-систем*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (9–10 червня 2022 р.). Київ, 2022. С. 44–46.
9. Wallerstein I. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press, 2004. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smzx1>.
10. World-systems theory. Wikipedia. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/World-systems_theory
11. Chirot D. *World Systems Theory* . International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. 2001. P. 16609–16613. Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B008043076701891X>

12. Ковтун О. Світовий порядок у фокусі світ-системного аналізу. Institute of Democratization and Development, 2021. Режим доступу: <https://institutedd.org/blog/posts/svitovii-poryadok-u-fokusi-svit-sistemnogo-analizu>
13. Кононов І. Ф. Донбас: лабораторія війни, місце соціальної катастрофи. Strategic Group Sofia. Режим доступу: <http://sg-sofia.com.ua/donbass-laboratoriya-vojni-mesto-socialnoj-katastrofi>.
14. Шкурат І. В. Сутність глобального суспільства. Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління. 2020. №1(7). С. 176–183.
15. Чікішев Н. Д. Сучасні глобальні нерівності як фактор радикалізації протестних рухів. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 9–13. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.1>.
16. World Bank. Poverty headcount ratio at \$2.15 a day (2017 PPP) (% of population). Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator>.
17. World Bank. Режим доступу. Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator>.
18. World Bank. GDP per capita (constant 2015 US\$). Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator>.
19. World Bank. Gross capital formation (constant 2015 US\$). Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator>.
20. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О. О. Борзенко. К.: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2022. 264 с.
21. Дубей Ю. В. Фактори техніко-технологічної нерівномірності в умовах глобальних дисбалансів. *Економічний вісник*. 2021. № 2. С. 125–133. <https://doi.org/10.33271/ebdut/74.125>.
22. Технологічний устрій. Вікіпедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Технологічний_устрій.
23. Кулик Н. Інноваційний прорив як усвідомлена необхідність. *Світ*. 11.11.2024. Режим доступу: <https://svit.kpi.ua/2024/11/11/інноваційний-прорив-як-усвідомлена-н/>.
24. Індеси промислової продукції за видами діяльності (2000-2023). Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_rik/prm_rik_u/arh_ipv_u.html.
25. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_rik/arh_vtr_u.htm.
26. Мудрак Р. П. ВВП України за категоріями кінцевого використання. *Ефективна економіка*. 2023. №2. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.1>.
27. Валовий внутрішній продукт (1990–2022) (2021=100). Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/vvp_rik90-22_2021_100.xlsx.
28. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>.
29. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2010–2023 роки. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kin/kin_rik/k_ed_10-21.xlsx.
30. Банківській системі довіряють близько 64 % українців. UKRINFORM. 17.11.2024. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3838855-bankivskij-sistemi-doviraut-blizko-64-ukrainciv.html>.

References:

1. Dovgal, O., Kazakova, N. (2018). *Globalization and regionalization as vectors of development of international economic relations*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. 540 p. [in Ukrainian].
2. Dubey, Yu. (2021). Factors of technical and technological inequality in the conditions of global imbalances. *Economic Bulletin of Dnipro University of Technology*, no. 2, pp. 125–133. <https://doi.org/10.33271/ebdut/74.125>. [in Ukrainian].
3. Panfilova, T. (2022). Disparities in global growth in 1990-2022, including by regions and groups of countries depending on the level of development. *Globalization Processes in the World Economy: Challenges and Opportunities for Ukraine*. Kyiv: SO «Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». Pp. 74–85. [in Ukrainian].
4. Vydobora, V. (2022). The imbalances of economy in the conditions of globalization. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Economic Sciences*, no. 1(64), pp. 5–12. <https://doi.org/10.32689/2523-4536/64-1>. [in Ukrainian].
5. Sidenko, V. (2023). War in Ukraine as a bifurcation point in global development: rhyming with the past versus creating the future. *Economy and forecasting*, no. 1, pp. 7–30. <https://doi.org/10.15407/eip2023.01.007>. [in Ukrainian].
6. Grytsenko, A. (2023). Strategies of economic stability in unstable environment. *Economy and forecasting*, no. 3, pp. 33–43. <https://doi.org/10.15407/eip2022.03.033>. [in Ukrainian].
7. Wikipedia. (2024). *World-system*. Available at <https://en.wikipedia.org/wiki/World-system>.
8. Marukhovskiy, O. (2022). Changes in International and Regional Security in the Context of a Large-Scale russian War Against Ukraine in 2022 in the Context of I. Wallerstein's World-System Analysis. *From Weber to Walerstein: Historical Sociology of States and World Systems: Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*. Kyiv. Pp. 44–46. [in Ukrainian].
9. Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smzx1>.
10. World-systems theory. Wikipedia. Available at https://en.wikipedia.org/wiki/World-systems_theory.
11. Chirot, D. (2001). World Systems Theory. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. P. 16609–16613. Available at <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B008043076701891X>.
12. Kovtun, O. (2021). World order in the focus of world-systems analysis. *Institute of Democratization and Development*. Available at <https://institutedd.org/blog/posts/svitovii-poryadok-u-fokusi-svit-sistemnogo-analizu>. [in Ukrainian].
13. Kononov, I. Donbas: a laboratory of war, a place of social catastrophe. Strategic Group Sofia. Available at <http://sg-sofia.com.ua/donbass-laboratoriya-vojni-mesto-socialnoj-katastrofi>. [in Ukrainian].
14. Shkurat, I. (2020). The global society as a transformation model of social organization. *Expert: paradigm of law and public administration*, no. 1(7), pp. 176–183. [in Ukrainian].

15. Chikishev, N. (2020). Modern global inequalities as a factor of radicalization of protest movements. *Habitus*, no. 17, pp. 9–13. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.1>. [in Ukrainian].
16. World Bank (2024). Poverty headcount ratio at \$2.15 a day (2017 PPP) (% of population). Available at <https://data.worldbank.org/indicator>.
17. World Bank (2024). Population, total. Available at <https://data.worldbank.org/indicator>.
18. World Bank (2024). GDP per capita (constant 2015 US\$). Available at <https://data.worldbank.org/indicator>.
19. World Bank (2024). Gross capital formation (constant 2015 US\$). Available at <https://data.worldbank.org/indicator> [in English].
20. Borzenko, O. (2022). Globalization Processes in the World Economy: Challenges and Opportunities for Ukraine. Kyiv: SO «Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». 264 p. [in Ukrainian].
21. Dubey, Yu. (2021). Factors of technical and technological inequality in the conditions of global imbalances. *Economic Bulletin*, no. 2, pp. 125–133. <https://doi.org/10.33271/ebdut/74.125>. [in Ukrainian].
22. Wikipedia (2024). Waves of innovation. Available at https://uk.wikipedia.org/wiki/Технологічний_устрій. [in Ukrainian].
23. Kulyk, N. (2024). Innovative breakthrough as a realized necessity. *Svit*, November 11. Available at <https://svit.kpi.ua/2024/11/11/інноваційний-прорив-як-усвідомлена-н/>. [in Ukrainian].
24. State Statistics Service of Ukraine (2024). Indices of industrial production, by type of activity and main industrial groupings. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_rik/prm_rik_u/arh_ipv_u.html. [in Ukrainian].
25. State Statistics Service of Ukraine (2024). Gross domestic product by production method and gross value added by type of economic activity. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_rik/arh_vtr_u.htm. [in Ukrainian].
26. Mudrak, R. (2023). GDP of Ukraine (expenditure approach). *Efektivna ekonomika*, no. 2. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.1>. [in Ukrainian].
27. State Statistics Service of Ukraine (2024). Gross domestic product 1990-2022 (2021=100). Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/vvp_rik90-22_2021_100.xlsx. [in Ukrainian].
28. National Bank of Ukraine (2024). Official Exchange Rates (average for the period). Available at <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>. [in Ukrainian].
29. State Statistics Service of Ukraine (2024). Capital investments by types of economic activity in 2010–2023. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kin/kin_rik/k_ed_10-21.xlsx. [in Ukrainian].
30. UKRINFORM (2024). About 64 % of Ukrainians trust the banking system. November 17. Available at <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3838855-bankivskij-sistemi-doviraut-blizko-64-ukrainciv.html>. [in Ukrainian].

Annotation

Mudrak R.

Disproportionality of global economic development

The main drawback of economic globalization is the injustice of economic exchange in economic relations between developed countries, on the one hand, and poor and developing countries, on the other. Between 1967 and 2023 (57 years), GDP per capita in the richest countries tripled, while in the poorest countries it grew by only 11 %. The income of 1 % of the population of the richest countries is 57.2 times higher than the income of 1 % of the population of the poorest countries in the world.

Sufficient capital is a key condition for sustainable economic growth. Given the current scenario of globalization, the lagging behind of poor countries on the periphery of the world system is perpetual – poverty is the cause of meager national savings, which in turn leads to an acute shortage of investment and an unsatisfactory level of capital endowment.

The lack of national investment is the reason for the technological lag of poor countries due to insufficient funding for education, science, research and development. The core countries, possessing advanced technologies and producing capital-intensive knowledge-intensive products with the highest share of added value, occupy a competitive position unattainable for the periphery countries. Peripheral countries, using outdated resource-intensive technologies, are positioned on the global market as sellers of raw materials - natural resources and agricultural products. And their ability to compete is based solely on the trade of economic goods at low prices.

The Ukraine is a peripheral country. The first step toward raising its status within the current global system is to reindustrialize the economy. This implies the deployment of an active industrial policy aimed primarily at revitalizing investment demand in industrial production. In terms of the use of basic technology (waves of innovation), by the standards of the change of technology generations in the twentieth century, the Ukrainian economy lags behind the US economy by at least 80–100 years – in Ukraine, the basic technology is III, in the US – V generation.

A nation that aspires to a higher status within the world system must find internal resources to ensure qualitative changes in technology and technology. Such resources should be used to ensure the development of effective national education and science, research and development. There are sources of such resources in Ukraine: savings of Ukrainian households in the form of non-earning assets (cash); capital repatriation; reducing funding for some social programs in order to allocate the released budget funds for the development of education and science.

Key words: *global economy, disproportionality, core, periphery, semi-periphery, value added, capital, technology, reindustrialization, education and science.*

ПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ: СТАН ТА ГОЛОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Я. А. ГРАБЕК, викладач-стажист

Уманський національний університет садівництва

В статті досліджується стан переробної промисловості України. Встановлено, що наразі вона переживає спад виробництва. Стверджується, що головними причинами кризи є: низький рівень внутрішнього попиту; низька частка продукції українських переробних підприємств на світовому ринку переважно через невідповідність міжнародним санітарно-гігієнічним вимогам; скорочення або недостатні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини; російська військова агресія.

Ключові слова: переробна промисловість, додана вартість, ланцюг вартості, спад, внутрішній попит, світовий ринок, якість, сировина, російська агресія

Постановка проблеми. Спроможність продукувати додану вартість є ключовою характеристикою суспільного виробництва, його спрямованістю на задоволення зростаючих суспільних потреб. Враховуючи, що задоволення людських потреб у їжі є однією із базових або первинних, виробництво сільськогосподарської продовольчої сировини, її промислова переробка та виготовлення харчових напівфабрикатів і готової до споживання їжі, є стратегічним сектором національної економіки. А виробництво доданої вартості в ньому – умовою соціально-економічної стабільності країни. Проте, наразі недостатні обсяги виробництва доданої вартості в аграрному секторі економіки є однією із ключових проблем, що гальмують його стійкий розвиток та негативно впливають на функціонування національного продовольчого ринку.

Вирішальну роль у формуванні внутрішнього ланцюга вартості, який є безальтернативною умовою максимізації доданої вартості в аграрному секторі економіки України, відіграє переробна промисловість. Саме на етапі промислової переробки сільськогосподарської сировини та виготовлення готової продукції, завершується формування лівової частки доданої вартості аграрного сектору економіки. Саме торгівля напівфабрикатами та готовою до споживання продукцією на зовнішньому ринку максимізує національний дохід та забезпечує покращення умов торгівлі. Враховуючи, що експорт агропродовольчої продукції наразі забезпечує майже половину валютної виручки, повноцінний розвиток переробної промисловості України є важливою умовою стійкості національної економіки в період воєнного стану та її відновлення в післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан та перспективи розвитку харчової промисловості України є популярним об'єктом досліджень вітчизняних

науковців. Серед останніх робіт на дану тематику слід відмітити дослідження Власюк В. С. [1], Захарчука О. В. [2], Коваленко О. В. і Яценко Л. О. [3], Римар О. Г. і Мазуркевич І. О. [4], Маркової С. В. [5], Палвашової Г. І. і Седікової І. О. [6] та ін. Не зважаючи на значну розробку даної тематики, багато питань потребують додаткових досліджень. Зокрема, це проблеми ефективності державної промислової політики, підвищення ємності внутрішнього продовольчого ринку, достатнє забезпечення переробних підприємств сільськогосподарською сировиною внутрішнього походження, інтеграція в процес промислового виробництва сучасних систем менеджменту якості та багато інших.

Методика досліджень. Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки закордонних та вітчизняних вчених із проблем розвитку підприємств харчової промисловості тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, рядів динаміки, середніх величин та ін.

Результати досліджень. В українській промисловості, в тому числі у переробній, спостерігається криза (табл. 1).

Табл. 1. Виробництво продукції промисловими підприємствами України*

Галузь виробництва	В середньому за період, роки				Середньорічний темп зміни за 2000–2022 рр., %	Базисний індекс
	2000–2005	2006–2011	2012–2017	2018–2022		
Уся промисловість	110,9	100,6	96,1	91,2	99,8	0,96
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	115,8	102,0	100,0	94,4	103,2	2,04

**Примітка: розраховано автором за даними [7]*

За період 2000–2022 р. виробництво промислової продукції України скоротилося на 4 %. Середньорічний темп скорочення – 0,2 %. Не зважаючи на позитивні загальні показники динаміки виробництва в переробній промисловості, тут має місце цілком очевидний спад виробництва. За період 2000–2022 рр. обсяг виробництва продукції в даному сегменті зріс більш, ніж удвічі, із середньорічним темпом приросту +3,2 %. Однак, такий приріст був сформований в 2000–2007 роках, коли обсяги випуску продукції в кожному звітному році були вищими, ніж у попередньому.

Проте, якщо відобразити динаміку обсягів промислового виробництва в переробному секторі в графічному вигляді, то можна чітко побачити, що

прирости виробництва в кожному наступному році поступалися попередньому (рис. 1).

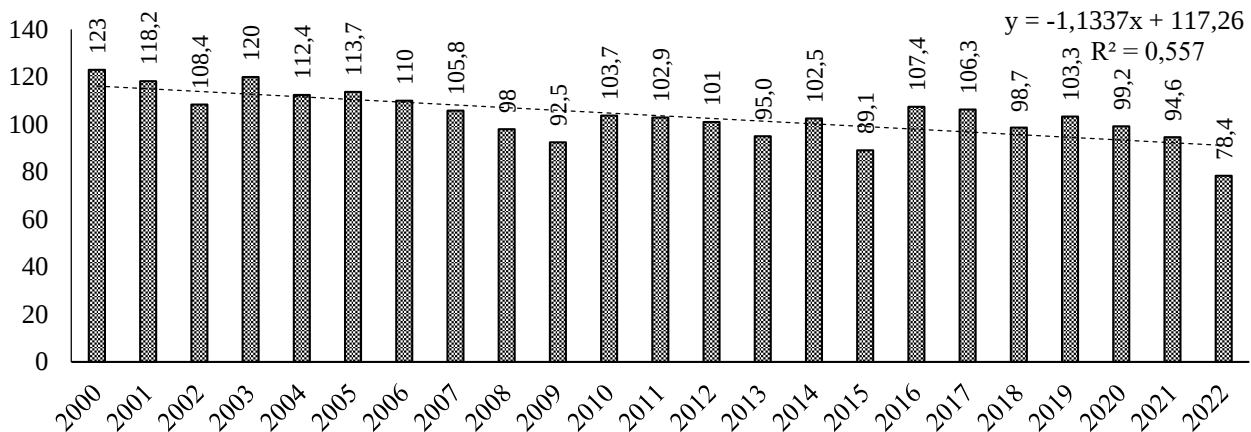

Рис. 1. Вирівнювання динамічного ряду «виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, % до попереднього року»*

*Примітка: *побудовано автором за даними [7]*

Це сформувало стійку спадну динаміку – $r = 0,746$. Починаючи з 2008 р., коли розпочалася економічна криза, спровокована глобальною фінансовою кризою, українська переробна промисловість увійшла в період високої турбулентності – періоди падіння виробництва змінювалися його зростання. Саме глибоке падіння (-21,6 %) мало місце в 2022 р. у зв'язку із відновленням широкомасштабного військового вторгнення росії.

У переробній промисловості України спостерігається спад виробництва на тлі високого рівня невизначеності (табл. 2). Ринок слабопрогнозований. На це вказує нестійкість тенденцій у виробництві окремих видів продукції переробної промисловості. Відносно стійким є лише скорочення виробництва борошномельно-круп'яних продуктів, крохмалів та крохмальних продуктів, чаю та кави, виноградних вин, тютюнових виробів.

Головними причинами негативної тенденції у виробництві продовольчих товарів вітчизняними промисловими підприємствами є:

1) низький рівень внутрішнього попиту. Значна частина українських домогосподарств є малозабезпеченими. В умовах російсько-української війни ця проблема особливо загострилася. Наразі кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн. осіб. З них 3,6 млн. – особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни. З них – 2,5 млн. осіб, які перемістилися і не можуть повернутися до своїх домів (оскільки житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території). У 2022 році понад 2,3 млн. внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд. гривень. У 2023 році понад 2,5 млн. внутрішньо переміщених осіб отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 73,3 млрд. грн. [8].

Табл. 2. Показники виробництва продукції підприємствами переробної промисловості в розрізі галузей в 2000-2022рр, % до попереднього року*

Галузь виробництва	Середньорічний темп зміни, %	Базисний індекс	Тенденція та її стійкість
Виробництво м'яса та м'ясних продуктів	102,0	1,37	↓, не стійка ($r = 0,308$)
Перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків	100,9	1,15	↓, не стійка ($r = 0,277$)
Перероблення та консервування фруктів і овочів	98,0	0,73	↓, не стійка ($r = 0,315$)
Виробництво олії та тваринних жирів	103,0	1,61	↓, не стійка ($r = 0,429$)
Виробництво молочних продуктів	96,8	0,59	↓, не стійка ($r = 0,33$)
Виробництво борошномельно-круп'яних продуктів, крохмалів та крохмальних продуктів	98,4	0,78	↓, середня ($r = 0,562$)
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	95,3	0,46	↓, не стійка ($r = 0,411$)
Виробництво цукру	95,4	0,50	↑, не стійка ($r = 0,045$)
Виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів	97,0	0,62	↓, не стійка ($r = 0,219$)
Виробництво чаю та кави	103,2	1,67	↓, середня ($r = 0,671$)
Виробництво прянощів і приправ	96,4	0,55	↓, не стійка ($r = 0,45$)
Дистиляція, ректифікація та змішування спиртних напоїв	95,4	0,47	↓, не стійка ($r = 0,312$)
Виробництво виноградних вин	93,7	0,36	↓, середня ($r = 0,565$)
Виробництво безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод	99,3	0,89	↑, не стійка ($r = 0,088$)
Виробництво тютюнових виробів	91,2	0,23	↓, середня ($r = 0,651$)

*Примітка: розраховано автором за даними [7]

На тлі війни в країні різко зросла кількість незаможних громадян, які економлять на своїх споживчих витратах, в тому числі і продовольчих;

2) на відміну від сільськогосподарської, українська промислова продовольча продукція, за рідкісним виключенням, слабо представлена на світовому ринку. Переважно через значні труднощі із доступом до ритейлу на ринках високорозвинутих країн та невідповідність міжнародним санітарно-гігієнічним вимогам. Насамперед, це стосується тваринницької групи промислових товарів;

3) скорочення або недостатні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини – молока, ягід, плодів і винограду тощо. В аналізованому періоді лише у 4 галузях спостерігалось зростання обсягів випуску продукції:

- обсяги виробництва м'яса та м'ясних продуктів зросли на 37 %;

- у виробництві консервів з риби, ракоподібних та молюсків. Обсяги виробництва зросли на 15 %. Це відбулося за рахунок збільшення імпорту відповідної сировини, оскільки власними ресурсами аквакультури Україна забезпечена лише на 20 % від потреби;

- у виробництві олії та жирів. Обсяги виробництва зросли на 61 %. Враховуючи скорочення поголів'я великої рогатої худоби та свиней, мова йде виключно про збільшення виробництва рослинних олій. Насамперед, соняшникової;

у виробництві чаю та кави. Обсяги виробництва зросли на 67 %. Дана галузь переробної промисловості повністю залежить від імпортного постачання сировини, оскільки в Україні чай і кава не вирощуються;

4) російська військова агресія. Багато уцілілих підприємств переробної промисловості перебувають на тимчасово окупованих територіях. Вони не працюють на українську економіку. Також не функціонують вітчизняні переробні підприємства, що перебувають в зоні бойових дій та на прилеглих територіях. В результаті повітряних ударів, пошкоджено або зруйновано частину підприємств переробної промисловості, що знаходяться в тилу.

До 2021 року включно виробництва м'яса та м'ясопродуктів переробними підприємствами України було відносно стійким. Проте, в 2022 р. у зв'язку із відновленням російсько-української війни виробництво скоротилося на 11 % за рік. Ще однією проблемою м'ясопереробної галузі є зміна структури сировини із надмірним креном в бік м'яса птиці (рис. 2).

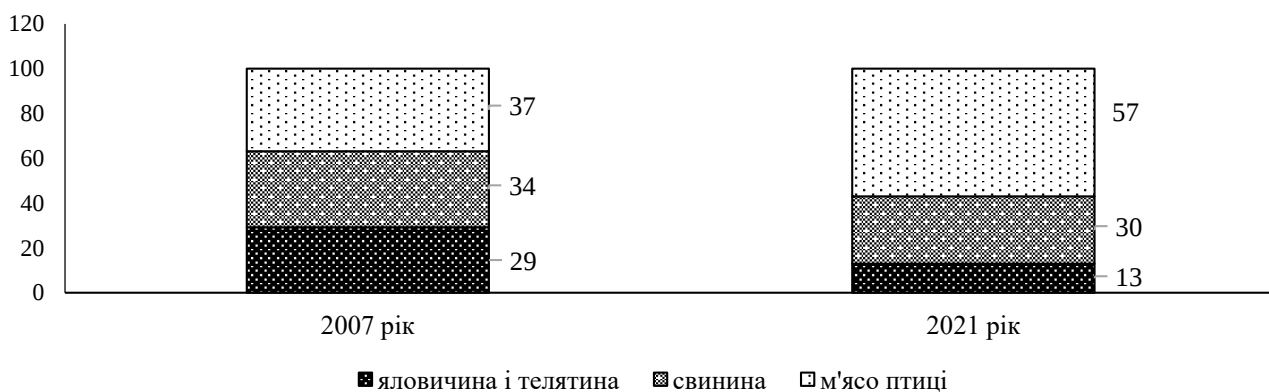

Рис. 2. Структура виробництва м'яса за видами в 2007 і 2021рр., %*

*Примітка: *побудовано автором за даними [9]*

Це негативно позначається на обсягах виробництва окремих видів м'ясопродуктів якість яких напряму залежить від наявності у їх складі свинини, яловичини і телятини. Крім російської військової агресії, найбільшим стримуючим фактором виробництва продукції м'ясопереробної галузі є обмеженість ринків збуту.

Внутрішній ринок має низьку ємність – 2191 тис. т в 2021 р. У відносно мирний період середнє споживання м'яса та м'ясопродуктів було стабільно низьким – 52–54 кг на 1 особу за рік [9]. Невисокий фонд споживання продовжує зменшуватися через стійке скорочення чисельності постійного населення України.

Альтернативою внутрішньому ринку міг би стати зовнішній. Насамперед, ринок ЄС. Однак, доступ української м'ясної продукції на нього сильно обмежений – розміри безмитних квот по основних видах м'яса не перевищують 10 % від обсягів внутрішнього виробництва, а все що надходить поза квотами обкладається, по суті, заборонними митами. В даному контексті найперспективнішим сегментом м'ясопереробної промисловості України є переробка продукції птахівництва та, відповідно, експорт в ЄС м'яса птиці. Найбільшим попитом в країнах ЄС користується куряче філе з грудинки. Фактично квота у розмірі 70 тис. т заповнюється саме цією продукцією. Додаткова квота в обсязі 20 тис. т українськими виробниками майже не використовується оскільки – це заморожена продукція, що не користується попитом на ринку ЄС.

Мають місце нерівні умови доступу ринків м'ясної продукції України та ЄС в рамках ПВЗВТ – європейські виробники мають кращі умови, ніж їх українські візаві. Наприклад, ставка імпортного мита на європейську яловичину становить 0 %, свинину поза тарифною квотою – 12 %, м'ясо птиці – 0 %, поза тарифною квотою – 12 % і т. д. [10].

В 2023 році змінився рейтинг ключових країн-імпортерів м'яса українських виробників, оскільки з нього зникли африканські країни. Нідерланди очолювали топ-10 у період 2017–2019 років і в 2022 році повернули собі лідерство. Більше 29 % вітчизняного експорту м'ясної продукції в 2023 році експортували в цю країну, що принесло 262 млн. дол. [11]. Разом з тим, сальдо торгівлі України з ЄС м'ясом та їстівними субпродуктами в 2021р. було негативним – 6 млн. дол., скоротившись порівняно із попереднім роком у 3,5 рази. Необхідно сказати, що результати українсько-європейської торгівлі м'ясом є мінливими. Наприклад, в 2019 р. сальдо такої торгівлі було на користь України – +51,3 млн. дол. У зв'язку із проблемами по просуванню української зернової продукції на зовнішній ринок, можна очікувати збільшення її використання на внутрішньому ринку. Насамперед, в якості кормів в тваринництві. Що сприятиме насиченню внутрішнього ринку м'ясною продукцією вітчизняного виробництва та збільшенню потенціалу її експорту на зовнішній ринок, в тому числі і європейський. З точки зору нагальної потреби формування й розвитку ланцюга вартості в аграрному секторі економіки України – це позитивне очікування.

Серед усіх галузей переробної промисловості України, поза сумнівом, найбільш успішною є олійно-жирова. Головна причина цього – саме в олійно-продуктовому підкомплексі вітчизняного АПК вдалося сформувати замкнутий технологічний цикл виробництва та переробки насіння соняшника, або те, що ми називаємо внутрішнім ланцюгом вартості.

Майбутній успіх галузі був закладений ще в 1999 р. – у жовтні 1999 року Кабінет Міністрів України запровадив 23 % мито на експорт насіння соняшнику. В 2001 році воно було знижене до 17 %. Не зважаючи на гостру критику збоку зернотрейдерських компаній, які втрачали можливість наживатися на експорті сировини – насінні соняшнику, звинуваченні українського уряду у відході від ринкових принципів, це дало позитивний ефект – з року в рік усе більша кількість вітчизняного насіння соняшнику спрямовувалася на переробку на вітчизняні промислові підприємства. А на експорт йшла не сировини, а готова продукція. Що суттєво покращувало умови торгівлі в даному сегменті виробництва.

В нашій країні обсяги виробництва рослинних олій в середньому у 7,3 рази більші, ніж споживання. Тому, одним із найважливіших драйверів стрімкого зростання виробництва у вітчизняній олійно-жировій галузі є стабільно-зростаючий глобальний попит на соняшникову олію. Він забезпечує стійкі темпи збільшення випуску продукції – $r = 0,967$ (рис. 3).

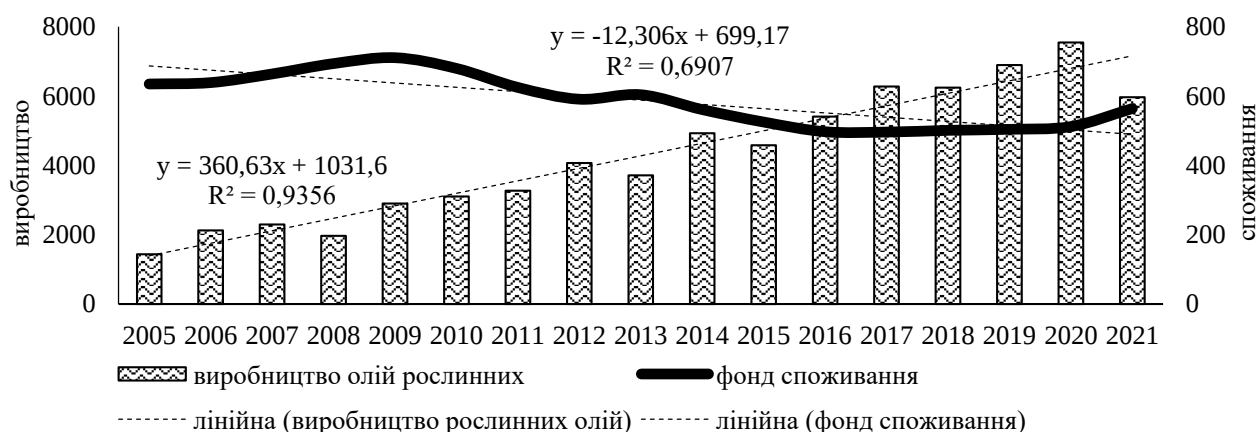

Рис. 3. Вирівнювання динамічних рядів «виробництво олій рослинних» та «фонд споживання олій рослинних», тис. тонн*

Примітка: * побудовано автором за даними [9]

Рекордно високих обсягів виробництва вдалося досягти в 2020 р. – 7549 тис. т. Україна спеціалізується на виробництві та експорті саме соняшnikової олії – в 2021 р. її частка у структурі експорту рослинних олій склала 89,5 % [12]. На європейські країни припадає третина українського експорту соняшnikової олії.

Діаметрально протилежна ситуація у виробництві та переробці насіння ріпаку. Наприклад, в 2021 р. із 2939 тис. т виробленої продукції [9], експортовано 2671 тис. т [12], або 90,9 %. Головним покупцем українського ріпаку є Європа – в 2021 р. на її частку припало 76 % експорту в натуральному вираженні (рис. 4),

в тому числі: країни ЄС – 67 %, Велика Британія – 9 % [12]. Європейці закуповують ріпак для переробки на харчові цілі та виробництво біодизелю.

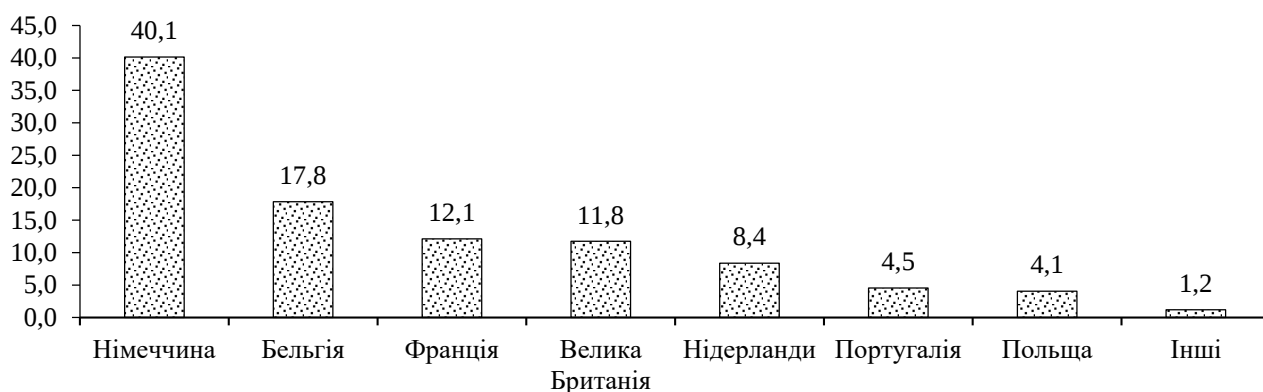

Рис. 4. Частка окремих країн в європейському імпорті українського насіння ріпаку в 2021р., %*

*Примітка: * побудовано автором за даними [12]*

Негатив експорту ріпакової сировини полягає в наступному:

1) має місце розрив ланцюга створення доданої вартості – виробництво кінцевої продукції, що містить гранично високу частку доданої вартості (ріпакова олія, біодизель тощо) винесено за межі національної економіки. Наслідки – недоотриманий дохід, не створені робочі місця, не сплачені податки до державного бюджету;

2) імпорт нафтопродуктів належить до категорії критичного – і українська економіка, і Збройні сили України повністю залежать від імпорту нафтопродуктів, що загрожує національній безпеці. І при цьому країна не розвиває власного біодизельного виробництва, а збуває стратегічно цінну сировину на експорт.

Використати експортне мито на насіння ріпаку в якості інструменту стимулювання внутрішньої переробки, як у випадку із насінням соняшнику, не видається можливим. Адже згідно із досягнутими домовленостями після вступу в СОТ, Україна зобов'язалася зменшити експортне мито на насіння олійних культур із 17 до 10 % впродовж наступних шести років – з 2008 до 2014 рр. [13]. Для стимулювання внутрішньої переробки насіння ріпаку необхідно застосовувати інші важелі – податкові, кредитні тощо.

Прикладом успішної участі української економіки у формування глобальних ланцюгів вартості є така галузь харчової промисловості, як виробництво чаю та кави. В аналізованому періоді воно зросло на 67 % . Успіх полягає в тому, що наша економіка, не володіючи сировинною базою у виробництві чаю та кави, зуміла налагодити імпорт значно дешевшої, ніж готова продукція, сировини, і організувати на своїй території виробництво кінцевої продукції. Акумулюючи в себе більшу частину доданої вартості.

Висновки. Не зважаючи на позитивні загальні показники динаміки виробництва в переробній промисловості, тут має місце спад - за період 2000-2022 рр. обсяг виробництва продукції зріс більш, ніж удвічі, із середньорічним темпом приросту +3,2 %. Однак, такий приріст був сформований в 2000–2007

роках, коли обсяги випуску продукції в кожному звітному році були вищими, ніж у попередньому. Наразі у переробній промисловості України спостерігається спад виробництва на тлі високого рівня невизначеності. Головними причинами спаду є:

- низький рівень внутрішнього попиту;
- низька частка продукції українських переробних підприємств на світовому ринку переважно через труднощі із доступом до рітейлу на ринках високорозвинутих країн та невідповідність міжнародним санітарно-гігієнічним вимогам;
- скорочення або недостатні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини – молока, ягід, плодів і винограду тощо;
- російська військова агресія.

В аналізованому періоді лише у 4 галузях харчової промисловості спостерігалось зростання обсягів випуску продукції: 1) у виробництві м'яса та м'ясних продуктів; 2) у виробництві консервів з риби, ракоподібних та молюсків; 3) у виробництві олії та жирів; 4) у виробництві чаю та кави.

Найбільшим стримуючим фактором виробництва продукції м'ясо- та молокопереробної галузі є обмеженість ринків збуту.

Література:

1. Власюк В. С. Новітній індустріальний розвиток як політика отримання і контролю вигідних ланцюгів доданої вартості. *Вебінар «Міжнародна співпраця та інтеграція у глобальні ланцюги доданої вартості»* (1 червня 2020 р.). Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=06gpYH6Yj84>.
2. Захарчук О. В. Розвиток експорту агропродовольчої продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 28–33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>.
3. Коваленко О. В., Яценко Л. О. Ефективність інноваційної діяльності харчової промисловості в системі цілей сталого розвитку країни. *Економіка АПК*. 2021. № 5. С. 46–56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202105046>.
4. Римар О. Г., Мазуркевич І. О. Проблеми та перспективи розвитку харчової промисловості України. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 66–70. DOI: 10.32702/23066806.2021.3.66.
5. Маркова С. В. Життєзабезпечення як основа розвитку підприємств харчової промисловості. *Держава та регіони*. 2021. Серія: Економіка та підприємництво. № 3. С. 134–139. <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-3-21>.
6. Палвашова Г. І, Седікова І. О. Ретроспектива розвитку харчової промисловості: від минулого до майбутнього. *Food Industry Economics*. 2023. Т. 15. Вип. 4. С. 23–30. <https://doi.org/10.15673/fie.v15i4.2796>.
7. Індеси промислової продукції за видами діяльності. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_ric/prm_ric_u/arh_ipv_u.html.
8. Міністерство соціальної політики України. *Внутрішньо переміщені особи*. Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України». Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf.

10. Представництво України при Європейському Союзі. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. 15.04.2021, 19:20. Режим доступу: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/centr-pidtrimki-eksporteriv/torgovelni-rezhimi/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>.

11. Україна наростила експорт м'яса до ЄС, але отримала менше грошей. *AgroPolit*. 26.02.2024, 08:30. Режим доступу: <https://agropolit.com/news/27707-ukrayina-narostila-eksport-myasa-do-yes-ale-otrimala-menshe-groshey>.

12. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/e_iovt/arh_iovt2022.htm.

13. Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» №250-VI від 10.04.2008. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2008. №23. С. 213. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-17#Text>.

References:

1. Vlasiuk, V. (2020). The latest industrial development as a policy of obtaining and controlling profitable chains of added value. *Webinar «International cooperation and integration in global value added chains»*. [in Ukrainian].

2. Zakharchuk, O. V. (2021). Development of agri-food products export in Ukraine. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 28–33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>. [in Ukrainian].

3. Kovalenko, O. V., Yashchenko, L. O. (2021). The effectiveness of innovative activities of the food industry in the system of sustainable development goals of the country. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 46–56. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202105046>. [in Ukrainian].

4. Rymar, O., Mazurkevych, I. (2021). Problems and prospects of development of food industry of Ukraine. *Economy and the state*, no. 3, pp. 66–70. DOI: 10.32702/2306 6806.2021.3.66. [in Ukrainian]

5. Markova, S. (2021). Life support as a basis for the development of enterprises in the food industry. *State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, no. 3, pp. 134–139. <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2021-3-21>. [in Ukrainian].

6. Palvashova, H., Sedikova, I. (2023). Retrospective of the food industry development: from the past to the future. *Food Industry Economics*, no. 15(4), pp. 23–30. <https://doi.org/10.15673/fie.v15i4.2796>. [in Ukrainian].

7. State Statistics Service of Ukraine (2024). *Indices for industrial output, by types of activity*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_ric/prm_ric_u/arh_ipv_u.html. [in Ukrainian].

8. Ministry of Social Policy of Ukraine (2024). *Internally displaced persons*. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>. [in Ukrainian].

9. State Statistics Service of Ukraine (2024). *Statistical Publication «Agriculture of Ukraine»*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm; https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf. [in Ukrainian].

10. Mission of Ukraine to the European Union (2021). *Free trade zone between Ukraine and the EU*. Retrieved from <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/centr-pidtrimki-eksporteriv/torgovelni-rezhimi/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>. [in Ukrainian].

11. AgroPolit (2024). Ukraine increased meat exports to the EU, but received less money. Retrieved from <https://agropolit.com/news/27707-ukrayina-narostila-eksport-myasa-do-yes-ale-otrimala-menshe-groshey>. [in Ukrainian].

12. State Statistics Service of Ukraine (2024). Foreign trade of certain types of goods by countries of the world. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/e_iovt/arh_iovt2022.htm. [in Ukrainian].

13. Law of Ukraine No. 250-VI «On the ratification of the Protocol on the accession of Ukraine to the World Trade Organization» (2008). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 23, pp. 213. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-17#Text>. [in Ukrainian].

Annotation

Grabek Ya.

Processing industry of Ukraine: state and main factors of influence

The processing industry plays a decisive role in the formation of the internal value chain, which is the only way to maximize value added in the agrarian sector of Ukraine's economy. It is at the stage of industrial processing of agricultural raw materials and manufacturing of finished products that the lion's share of the agrarian sector's added value is completed. It is the trade in semi-finished and ready-to-eat products on the foreign market that maximizes national income and improves the terms of trade. Given that exports of agrarian products currently account for almost half of Ukraine's foreign exchange earnings, the full development of Ukraine's processing industry is an important condition for the sustainability of the national economy during martial law and its recovery in the postwar period.

Despite the positive overall production dynamics in the processing industry, there has been a decline in this sector, with output more than doubling in 2000–2022, with an average annual growth rate of +3.2 %. However, such an increase was generated in 2000–2007, when the output in each reporting year was higher than in the previous one. Ukraine's processing industry is currently experiencing a decline in production amid high levels of uncertainty. The main reasons for the decline are:

- low level of domestic demand;*
- low share of Ukrainian processing companies' products on the world market, mainly due to difficulties in accessing retail markets in highly developed countries and non-compliance with international sanitary and hygienic requirements;*
- reduced or insufficient production of agricultural raw materials such as milk, berries, fruits and grapes, etc.;*
- russian military aggression.*

In the analyzed period, only 4 food industry sectors showed an increase in output: 1) production of meat and meat products; 2) production of canned fish, crustaceans and shellfish; 3) production of oils and fats; and 4) production of tea and coffee.

The biggest constraint on the production of meat and dairy products is the limited sales markets.

Key words: *processing industry, added value, value chain, recession, domestic demand, global market, quality, raw materials, russian aggression*

ВИРОБНИЦТВО АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В. В. ДЕКАРЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

В статті досліджується виробництво української аграрної продукції в умовах воєнного стану. Відмічається, що рослинницька галузь має високий відновлювальний потенціал завдяки стабільно високому глобальному попиту на продовольство. Припускається, що найбільший сприятливий вплив на відновлення української харчової промисловості мало полегшення доступу української продовольчої продукції до ринку ЄС та зростання попиту на продукцію галузі з боку Міністерства оборони України. Стверджується, що перспективи розвитку вітчизняного виробництва аграрної продукції необхідно розглядати в рамках двох паралельних стратегій: збільшення ємності внутрішнього ринку і розширення присутності аграрної продукції на закордонному ринку, насамперед, ринку ЄС.

Ключові слова: аграрна продукція, воєнний стан, відновлювальний потенціал, сільське господарство, харчова промисловість, глобальний попит, ринок ЄС, стратегія, ємність ринку.

Постановка проблеми. Виробництво аграрної продукції є одним із найважливіших у системі національного виробництва України. Так історично склалося, що українська нація сформувалася, як землеробська культура із притаманними їй виробничими та побутовими традиціями. Цьому сприяла наявність достатньої кількості відповідних ресурсів – родючих земель, води, сонячної радіації. Багатовіковий досвід втілювався у нині високопродуктивне аграрне виробництво, що має винятково важливе економічне та соціальне значення. Економічне значення полягає у тому, що експорт агропродовольчої продукції забезпечує стабільне надходження валютної виручки у той час, коли інші експортоорієнтовані галузі можуть стикатися із скороченням попиту на їх продукцію на глобальному ринку. Соціальне значення полягає в тому, що наразі в сільській місцевості України проживає майже третина населення. І понад 50 % економічно активного сільського населення працює у сфері сільського господарства. Крім того, аграрне виробництво є фундаментом продовольчої безпеки країни, а отже – і джерелом соціальної стабільності.

Наразі українська нація переживає екзистенційний виклик – бореться за своє виживання, відбиваючи злочинну російську військову агресію. В новітній історії України ця війна стала причиною безпрецедентної гуманітарної катастрофи. Крім важких соціальних наслідків, вона також спричинила економічну кризу.

Особливо відчутно криза зачепила аграрне виробництво. Адже, на відміну від інших галузей матеріального виробництва, аграрне виробництво, насамперед сільське господарство, не може бути переміщене (евакуйоване) в інше місце тому що є прив'язаним до конкретної територіальної локації. Його головний виробничий фактор – землі сільськогосподарського призначення, не переміщуються у просторі, як капітал та трудові ресурси. Тому землі сільськогосподарського призначення, що знаходяться в тимчасовій окупації, в зоні активних бойових дій, заміновані, забруднені токсичними речовинами - вилучені із національного сільськогосподарського виробництва.

Значна частина аграрного капіталу – виробничі приміщення, техніка, сільськогосподарські тварини, портова інфраструктура (зернохосовища), товарно-матеріальні запаси, знищені або розграбовані російськими окупантами. Знищені посіви сільськогосподарських культур, вкрадено частину урожаю. Національні ресурси – людські, матеріальні, фінансові, максимально спрямовані на захист України від російської агресії. За таких обставин вітчизняне аграрне виробництво стало одним із найбільш ризикованих. Однак, зважаючи на його непересічне соціально-економічне значення, воно потребує належної уваги з метою пошуку резервів для підтримки його розширеного відтворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на місце аграрного комплексу в системі національного виробництва та його роль у забезпеченні соціально-економічної стабільності, воно продовжує перебувати у центрі уваги багатьох вітчизняних дослідників. Серед останніх публікацій слід звернути увагу на дослідження Непочатенко О. О., Бечка П. К. та Пташник С. А. [1, 3], Нестерчук Ю. О. зі співавторами [2], Мальованого М. І. зі співавторами [3], Мудрака Р. П., Лагодієнко В. В., Демченка О. В. та Андрусак Н. О. [4–6], Цимбалюка Ю. А. [7] та ін. Однак, в світлі останніх подій, що характеризуються якісно новими факторами впливу, багато проблемних питань виробництва аграрної продукції, потребують додаткової дослідницької уваги.

Методика досліджень. Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові праці вітчизняних вчених із аграрної тематики тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: наукової абстракції, системний, рядів динаміки, середніх величин та ін.

Результати досліджень. Динаміка виробництва продукції сільського господарства є нестабільною – $r = 0,339$ (рис. 1). Цьому є об'єктивні причини:

- скорочення обсягів виробництва в 1991–1999 рр. пов'язано із трансформаційною кризою;
- 2003 р. був несприятливим в частині погодних умов;
- падіння обсягів виробництва в 2009–2010 рр. пов'язано із глобальною фінансовою кризою та її негативними наслідками для сировинних ринків;
- 2012 р. був несприятливим в частині погодних умов;
- падіння обсягів виробництва в 2015 і 2017 рр. пов'язано із розгортанням активних бойових дій між росією та Україною на лінії зіткнення в районі ОРДЛО;
- падіння обсягів виробництва в 2020 р. пов'язано із економічною кризою, спричиненою пандемією COVID-19;

– падіння обсягів виробництва в 2022 р. пов'язано із відновленням широкомасштабної військової агресії росії проти України.

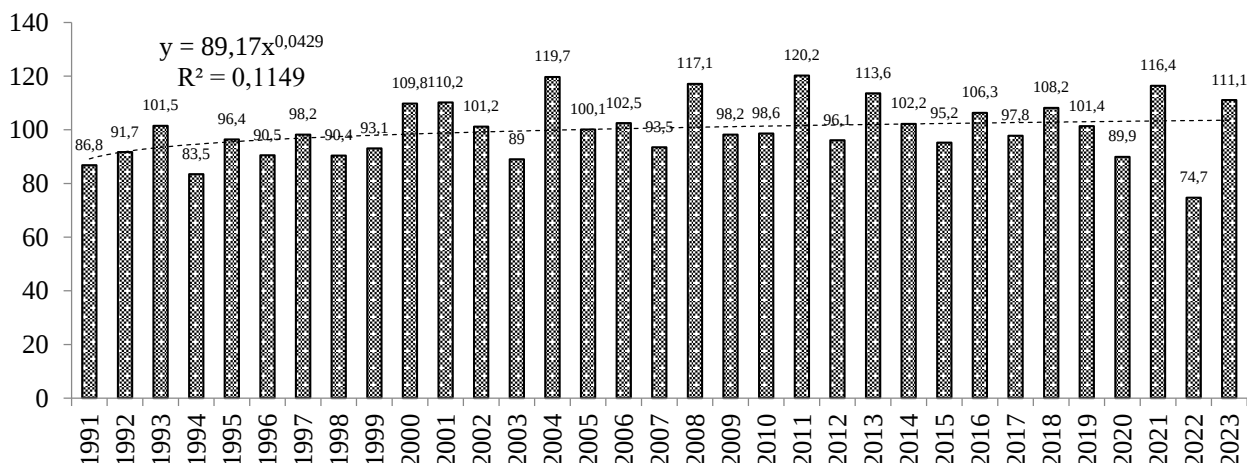

Рис. 1. Індеси сільськогосподарської продукції, % до попереднього року*

Примітка: *Побудовано автором за даними [8]

Як бачимо, в історичній ретроспективі найбільше скорочення виробництва продукції сільського господарства мало місце в 2022 р. – мінус 25,3 %. Разом з тим, слід відмітити, що сільське господарство України виявило вищу стійкість до кризових чинників, спровокованих російсько-українською війною, ніж решта галузей виробництва. Для порівняння: ВВП України в 2022 р. скоротився на 28,8 % [9].

У розрізі ключових галузей сільського господарства спостерігаються помітні відмінності у тенденції динаміки виробництва відповідної продукції. Так, в галузі рослинництва відбувається хоч і нестабільне ($r = 0,225$), проте зростання – за період 1991–2023 рр. випуск рослинницької продукції зріс на 22,6 % (рис. 2).

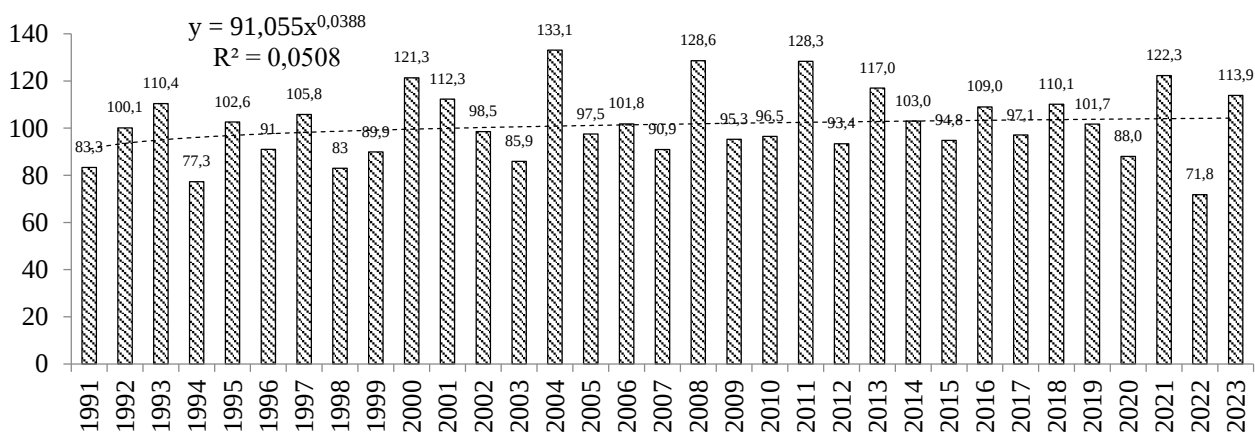

Рис. 2. Індеси рослинницької продукції, % до попереднього року*

Примітка: *Побудовано автором за даними [8]

В галузі тваринництва за період 1991–2023 рр. випуск продукції скоротився на 56,3 %. Однак, позитивні тенденції, з початку відновлення сільського господарства в 2000 р., сформували відносно стійкий зростаючий тренд – $r = 0,566$ (рис. 3).

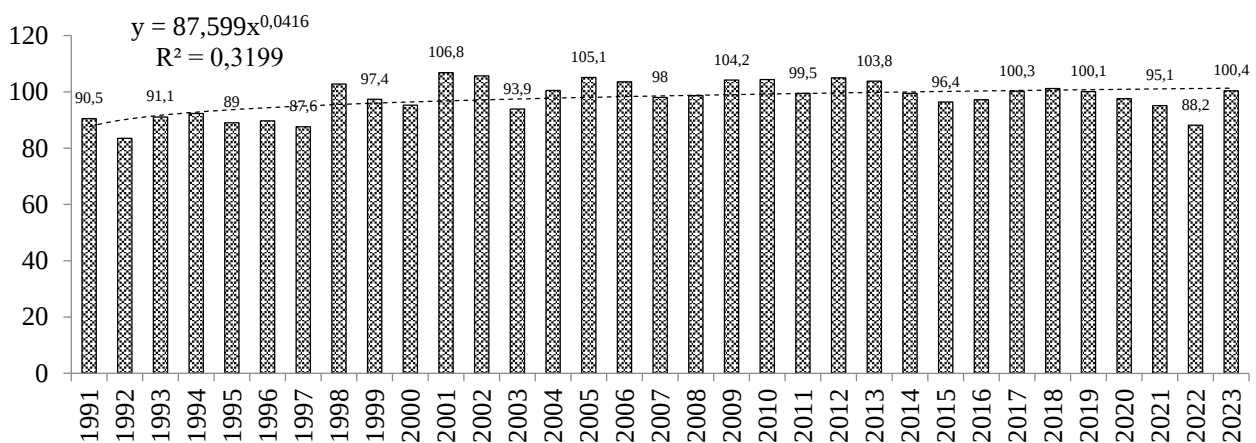

Рис. 3. Індеси тваринницької продукції, % до попереднього року*

*Примітка: *Побудовано автором за даними [8]*

Як не дивно, але тваринницька галузь виявилася стійкішою порівняно із рослинницькою, щодо дії кризових факторів, спричинених російсько-українською війною: в 2022 р. падіння обсягів виробництва рослинницької продукції склало 28,2 %, тваринницької – 11,8 %.

Відмінна галузева реакція на війну полягає в тому, що в 2022 р. в зоні тимчасової окупації опинилися території, що відіграють важливу роль у виробництві вітчизняної сільськогосподарської продукції – більші частини Запорізької та Херсонської областей, південь Донецької області. На цих територіях було знищено частину посівів, а із вцілілих площ урожай був вкрадений російськими окупантами. Також були пошкоджені або повністю знищені посіви сільськогосподарських культур на територіях областей, де велися активні бойові дії – Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Херсонської, Запорізької, Донецької. Квоти даних областей у виробництві рослинницької та тваринницької продукції в 2022 р. становили 23,7 та 18,2 % відповідно [10]. Це і є поясненням чому вітчизняне тваринництво в 2022 р. зазнало менших втрат порівняно із рослинництвом.

Слід відмітити високий відновлювальний потенціал рослинницьких галузей – навіть в умовах активної широкомасштабної війни в 2023 р. воно зросло на 113,9 %, в той час, як у тваринництві спостерігається застій (100,4 %). Головною причиною цього є стабільно високий попит на світовому ринку на українську агропродовольчу продукцію рослинного походження – зерно пшениці та кукурудзи, насіння ріпаку, сою, соняшникову олію тощо.

Виробництво продукції у харчовій промисловості, як невід’ємній частині аграрного сектору економіки, за період з 2000 по 2023 рр. зросло у 2,4 рази. У харчовій промисловості причинами скорочення обсягів виробництва у 2008–2009 рр., 2013 р., 2015 р., 2018 р., 2020–2022 рр. були переважно зовнішні фактори впливу – глобальна фінансова криза, політична криза в Україні, початок та продовження російської військової агресії. Найбільшого падіння галузь зазнала в 2022 р. – мінус 21,6 % (рис. 4). З початком повномасштабної війни чимало вітчизняних виробників продовольства були змушені тимчасово зупинити свій бізнес та шукати різні варіанти відновлення і продовження діяльності.

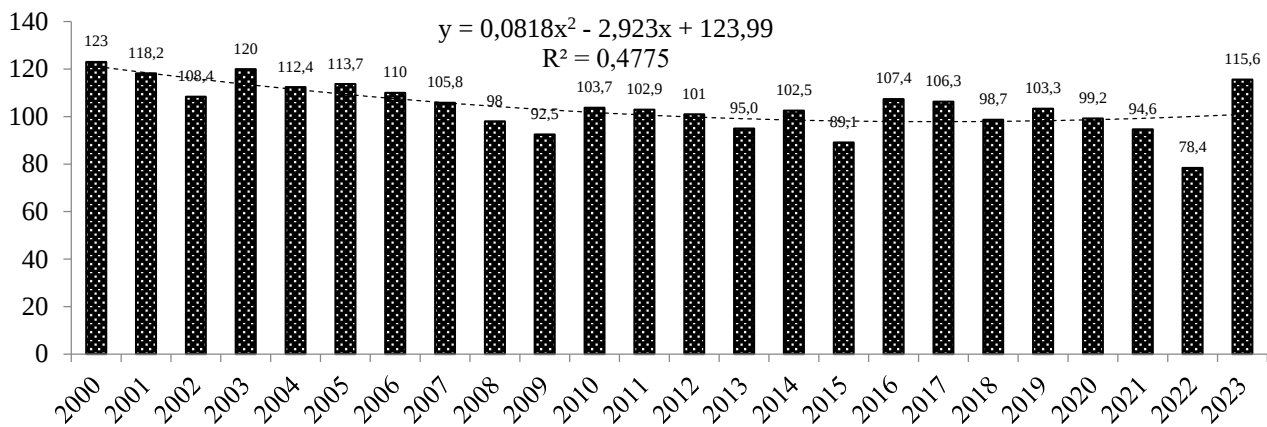

Рис. 4. Індеси виробництва продукції харчової промисловості (харчові продукти, напої та тютюнові вироби), % до попереднього року*

*Примітка: *Побудовано автором за даними [11]*

Військова агресія росії проти нашої країни вдарила по виробництву великої кількості продовольчих компаній, які втратили можливості поставляти свою продукцію в інші регіони України та закордон. Руйнування виробничих потужностей та розрив логістичних ланцюгів став помітним з перших днів війни: з полиць магазинів частково зникли знайомі нам товари [12].

З обережним оптимізмом слід відмітити відновлювальний потенціал української харчової промисловості, яка після стрімкого падіння в 2022 р., забезпечила зростання в 2023 р. на 115,6 %. Ми припускаємо, що імпульс зростання мав зовнішнє походження, адже ємність внутрішнього ринку зменшилася – більше 7 млн. українців виїхали за кордон, як біженці та трудові мігранти, майже 5 млн. осіб – внутрішньо переміщені [13], які мають дуже обмежені платіжні можливості. Крім того, на фоні загального скорочення доходів, зростання споживчих цін, комунальних тарифів та тарифів на транспортне перевезення, переважна більшість українців вдаються до економії своїх доходів. На нашу думку таким імпульсом стало полегшення доступу української продовольчої продукції до ринку ЄС (табл. 1) та зростання попиту на продукцію галузі збоку Міністерства оборони України.

Одним із ключових рішень, яке вплинуло на експортні можливості України, став Регламент Європейського Парламенту та Ради №2022/870 від 30 травня 2022 року, який запроваджує тимчасові заходи з лібералізації торгівлі між Україною та Євросоюзом. Цей документ передбачає тимчасове скасування усіх мит і тарифних квот на експорт з України, що порівнюються з «економічним безвізом». Лібералізація передбачає наступні важливі кроки:

- усі тарифи, встановлені зоною вільної торгівлі, які ще не були лібералізовані, припиняються. Це стосується промислової продукції, фруктів і овочів та переробленої сільгосппродукції, на які раніше були встановлені квоти;
- стягнення антидемпінгових мит на імпорт з України скасовується;
- загальні правила імпорту для товарів українського виробництва не застосовуються [14].

Табл. 1. Обсяги експорту продукції української харчової промисловості на ринок ЄС, млн. дол. США*

Код і назва товарів згідно з УКТ ЗЕД	Рік						2023 р. до 2018 р., %
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
02 м'ясо та їстівні субпродукти	237,5	198,2	128,5	198,1	362,0	407,3	171,4
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	116,2	117,6	140,2	149,4	262,5	227,0	195,4
09 кава, чай	3,4	2,9	3,7	4,4	4,7	5,0	146,5
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	25,0	23,7	19,2	22,3	59,5	89,5	357,5
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	1143,8	1544,5	1845,7	2362,6	3057,7	2981,5	260,7
IV. Готові харчові продукти	908,5	942,5	996,4	1080,0	1206,3	1953,7	215,0
16 продукти з м'яса, риби	3,2	2,2	4,6	7,8	15,4	12,0	379,9
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	68,7	74,0	90,7	95,8	212,4	487,1	708,9
18 какао та продукти з нього	51,2	59,2	76,3	76,1	62,0	93,5	182,4
19 готові продукти із зерна	79,0	95,6	119,4	141,2	110,1	171,4	217,0
20 продукти переробки овочів	96,0	89,1	101,8	88,0	114,5	115,7	120,5
21 різні харчові продукти	46,1	56,3	62,5	68,5	55,6	85,7	185,8
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	37,8	36,3	67,4	122,1	113,4	180,4	477,5
23 залишки і відходи харчової промисловості	520,1	524,4	467,5	472,9	514,0	800,9	154,0
24 тютюн і промислові замінники тютюну	6,4	5,4	6,0	7,5	8,8	7,0	109,5

Примітка: * Розраховано автором за даними [15]

Особливо стрімким було збільшення українського продовольчого експорту в ЄС у 2023 р. – за один рік він зріс на третину (рис. 5).

Отже, перспективи розвитку вітчизняного виробництва аграрної продукції, як в умовах воєнного стану, так і в період післявоєнного відновлення економіки, необхідно розглядати в рамках двох паралельних стратегій:

– збільшення ємності внутрішнього ринку;

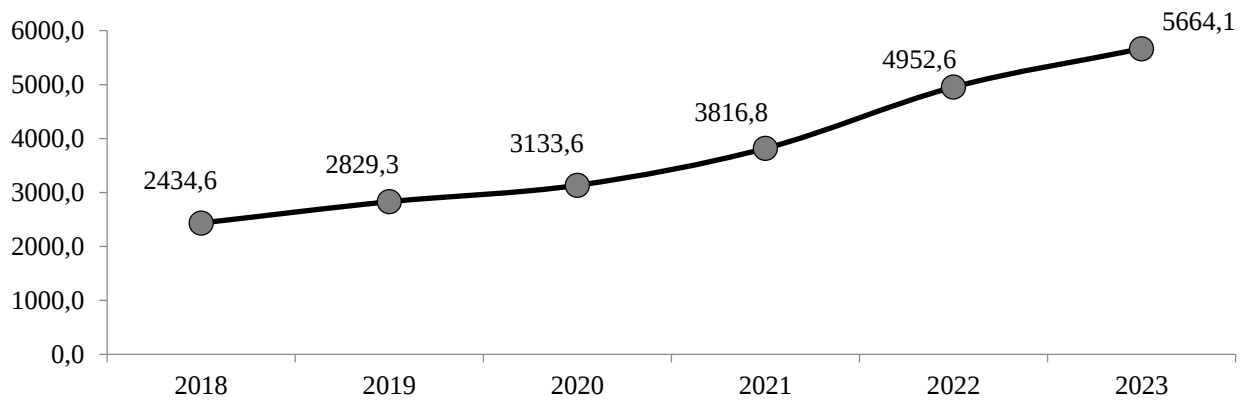

Рис. 5. Загальні обсяги експорту продукції української харчової промисловості на ринок ЄС, млн. дол. США*

*Примітка: * Побудовано автором за даними [15]*

– розширення присутності аграрної продукції на закордонному ринку, насамперед, ринку ЄС.

На думку фахівців, доступ української продукції на ринок ЄС обмежується чотирма факторами:

1) складність процедур та тривалість виходу. Навіть за відсутності квот, мит – процес розуміння регуляторних механізмів виходу в європейський рітейл, пошук бізнес-партнерів за кордоном тощо потребують тижнів роботи;

2) затрати часу на пошук контактів - вихід на глобальні компанії, що готові співпрацювати з бізнесом з України;

3) питання логістики. Наразі проходження продукції чорноморськими транспортними коридорами пов'язано із надмірними ризиками, що суттєво підвищило вартість страхових послуг та знизило прибутковість таких операцій. Тому необхідно розвивати сухопутну логістику залізницею та автомагістралями. Навіть при тому, що це і дорожче, і довше порівняно із морськими перевезеннями [14];

4) протидія європейського аграрного лобі, яке боїться конкуренції з боку українських виробників. Тут необхідна постійна та різностороння робота – і на рівні дипломатичних місій, і на рівні прямих контактів представників українського та європейського бізнес-середовища.

Висновки. 1. В історичній ретроспективі найбільше скорочення виробництва продукції сільського господарства мало місце в 2022 р. – мінус 25,3 %. При цьому сільське господарство України виявило вищу стійкість до кризових чинників, спровокованих російсько-українською війною, ніж решта галузей виробництва.

2. Тваринницька галузь виявилася стійкішою порівняно із рослинницькою, щодо дії кризових факторів, спричинених російсько-українською війною: в 2022 р. падіння обсягів виробництва рослинницької продукції склало 28,2 %, тваринницької – 11,8 %.

3. Відмінна галузева реакція на війну полягає в тому, що в 2022 р. в зоні тимчасової окупації та ведення бойових дій, опинилися території (цілі області, частини областей), що відіграють важливу роль у виробництві вітчизняної

сільськогосподарської продукції. На їх квоту в 2022 р. припало виробництво 23,7 % рослинницької та 18,2 % тваринницької продукції. Це і є поясненням чому вітчизняне тваринництво в 2022 р. зазнало менших втрат порівняно із рослинництвом.

4. Рослинницька галузь має високий відновлювальний потенціал – в умовах активної широкомасштабної війни в 2023 р. вона зросла на 113,9 %, в той час, як у тваринництві спостерігався застій (100,4 %). Головною причиною цього є стабільно високий попит на світовому ринку на українську агропродовольчу продукцію рослинного походження – зерно пшениці та кукурудзи, насіння ріпаку, сою, соняшникову олію тощо.

5. Виробництво продукції у харчовій промисловості, як невід’ємної частині аграрного сектору економіки, за період з 2000 по 2023 рр. зросло у 2,4 рази. В 2022 р. падіння обсягів виробництва тут склало 21,6 %.

6. Харчова промисловість України має високий відновлювальний потенціал – після стрімкого падіння в 2022 р., в 2023 р. зростання виробництва тут склало 115,6 %. Імпульс зростання мав зовнішнє походження – полегшення доступу української продовольчої продукції до ринку ЄС та зростання попиту на продукцію галузі збоку Міністерства оборони України.

7. Перспективи розвитку вітчизняного виробництва аграрної продукції, як в умовах воєнного стану, так і в період післявоєнного відновлення економіки, необхідно розглядати в рамках двох паралельних стратегій:

- збільшення ємності внутрішнього ринку;
- розширення присутності аграрної продукції на закордонному ринку, насамперед, ринку ЄС.

Література:

1. Непочатенко О. О., Бечко П. К., Пташник С. А., Нагорний В. І. Розвиток системи банківського кредитування аграрного бізнесу. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Ч. 2. С. 7–17. DOI: 10.31395/2415-8240-2021-99-2-7-17.

2. Нестерчук Ю. О., Бленда Н. О., Чернега І. І. Державна підтримка діяльності підприємницьких структур аграрного сектору України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Ч. 2. С. 232–239. DOI: 10.31395/2415-8240-2021-99-2-232-239.

3. Непочатенко О. О., Мальований М. І., Власюк С. М., Колотуха С. М., Бондаренко Н. В. Особливості фінансово-кредитного забезпечення товаровиробників аграрної сфери України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2. С. 197–208. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-197-208.

4. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В., Демченко О. В. Економічна складова сталого розвитку сільського господарства України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 101. Ч. 2. С. 141–152. DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-141-152.

5. Мудрак Р. П., Грабек Я. А. Глобальні ланцюги вартості у виробництві продовольства та місце України в них. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Вип. 103. Ч. 2. С. 16–29. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-16-29.

6. Мудрак Р. П., Андрусак Н. О. Ризики соціальної сталості аграрного виробництва України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Вип. 104. Ч. 2. С. 116–131. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-116-131.

7. Цимбалюк Ю. А., Власюк С. А., Полишвайко С. С., Драчук О. В., Заярна К. О. Особливості кредитування аграрного сектору України в умовах воєнного стану. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2024. Вип. 104. Ч. 2. С. 53–61. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-53-61.

8. Індокси сільськогосподарської продукції. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/sg_rik/arch_iosv.htm.

9. Валовий внутрішній продукт. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm.

10. Статистичний збірник «Сільське господарство України». Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf.

11. Індокси промислової продукції за видами діяльності (2000–2023). Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_rik/prm_rik_u/arh_ipv_u.html.

12. Як вистояли українські харчові підприємства під час війни. *BusinessUA*. 27.02.2023. Режим доступу: <https://businessua.com/produkti-harchuvannya/83042yak-vistoyali-ukrainski-harchovi-pidpriemstva-pid-chas-viini.html>.

13. Юрченко Н. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. *РБК-Україна*. 22.10.2024. Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html>.

14. Головний ринок. Як розвивається і зростає український експорт в ЄС. *Forbes*. 02.03.2023. Режим доступу: <https://forbes.ua/company/golovniy-rinok-yak-rozvivayetsya-i-zrostaе-ukrainskiy-eksport-v-es-02032023-12061>.

15. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/arh_tsztt_es_2024_u.html.

References:

1. Nepochatenko, O., Bechko, P., Ptashnyk, S., Nagorny V. (2021). Development of the bank lending system of agricultural business. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, no. 99(2), pp. 7–17. DOI: 10.31395/2415-8240-2021-99-2-7-17. [in Ukrainian].

2. Nesterchuk, Iu., Blenda, N., Cherniha I. (2021). State support of activities of entrepreneurial structures of the agricultural sector of Ukraine. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, no. 99(2), pp. 232-239. DOI: 10.31395/2415-8240-2021-99-2-232-239. [in Ukrainian].

3. Nepochatenko, O., Malovanyi, M., Vlasiuk, S., Kolotukha, S., Bondarenko, N. (2022). Special features of financial and lending provision for agrarian manufacturers in Ukraine. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, no. 100(2), pp. 197–208. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-197-208. [in Ukrainian].

4. Mudrak, R., Lagodiienko, V., Demchenko O. (2022). The economic component of the sustainable development of the agriculture of Ukraine. *Collected Works of Uman*

National University of Horticulture, no. 101(2), pp. 141–152. DOI: 10.32782/2415-8240-2022-101-2-141-152. [in Ukrainian].

5. Mudrak, R., Grabek, Ya. (2023). Global value chains in food production and the place of Ukraine in them. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, no. 103(2), pp. 16–29. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-16-29. [in Ukrainian].

6. Mudrak, R., Andrusiak, N. (2024). Risks of social sustainability of agricultural production of Ukraine. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, no. 104(2), pp. 116–131. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-116-131. [in Ukrainian].

7. Tsybalyuk, Yu., Vlasiuk, S., Polyshvaiko, S., Drachuk, O., Zaiarna, K. (2024). Peculiarities of lending to the agricultural sector of Ukraine under martial law. *Collected Works of Uman National University of Horticulture*, no. 104(2), pp. 53–61. DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-53-61. [in Ukrainian].

8. State Statistics Service of Ukraine (2024). Indices of agricultural production. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/sg_rik/arch_iosv.htm. [in Ukrainian].

9. State Statistics Service of Ukraine (2024). Gross domestic product. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/arh_vvp_rik_90-18u.htm. [in Ukrainian].

10. State Statistics Service of Ukraine (2024). Statistical Publication «Agriculture of Ukraine». Available at https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf. [in Ukrainian].

11. State Statistics Service of Ukraine (2024). Indices of industrial production by type of activity (2000–2023). Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/prm_rik/prm_rik_u/arh_ipv_u.html. [in Ukrainian].

12. BusinessUA (2023). How Ukrainian food companies survived the war. February 27. Available at <https://businessua.com/produkti-harchuvannya/83042yak-vistoyali-ukrainski-harchovi-pidpriemstva-pid-chas-viini.html>. [in Ukrainian].

13. Yurchenko, N. (2024). How many IDPs are there in Ukraine and where are the most IDPs: statistics by region. RBC-Ukraine. Available at <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html>. [in Ukrainian].

14. Forbes (2023). The main market. How Ukrainian exports to the EU are developing and growing. Available at <https://forbes.ua/company/golovniy-rinok-yak-rozvivaetsya-i-zrostaie-ukrainskiy-eksport-v-es-02032023-12061>. [in Ukrainian].

15. State Statistics Service of Ukraine (2024). Commodity Pattern of Foreign Trade of Ukraine with EU. Available at https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt_ES/tsztt_ES_u/arh_tsztt_es_2024_u.html. [in Ukrainian].

Annotation

Dekarchuk V.

Production of agrarian products under martial law

In historical retrospect, the largest decline in agricultural production occurred in 2022 – minus 25.3 %. At the same time, Ukraine's agriculture has shown greater resilience to the crisis factors provoked by the russian-Ukrainian war than other sectors of production. The livestock sector proved to be more resilient than the crop

sector to the crisis factors caused by the Russian-Ukrainian war: in 2022, the decline in crop production was 28.2 %, while livestock production fell by 11.8 %.

A distinctive sectoral response to the war is that in 2022, territories (entire regions and parts of regions) that play an important role in the production of domestic agricultural products were in the zone of temporary occupation and hostilities. Their quota in 2022 accounted for 23.7 % of crop production and 18.2 % of livestock production. This explains why domestic livestock production in 2022 suffered less losses compared to crop production.

The crop industry has a high recovery potential – in 2023, amid active large-scale warfare, it grew by 113.9 %, while livestock farming stagnated (100.4 %). The main reason for this is the consistently high demand on the global market for Ukrainian agri-food products of plant origin, such as wheat and corn grain, rapeseed, soybeans, sunflower oil, etc. Production in the food industry, as an integral part of the agricultural sector, increased 2.4 times between 2000 and 2023. In 2022, the decline in production was 21.6 %. The food industry in Ukraine has a high recovery potential: after a sharp decline in 2022, production growth in 2023 was 115.6 %. The growth impulse was of external origin - easier access of Ukrainian food products to the EU market and increased demand for the industry's products from the Ministry of Defense of Ukraine.

The prospects for the development of domestic agrarian production, both under martial law and in the period of post-war economic recovery, should be considered within the framework of two parallel strategies:

- increasing the capacity of the domestic market;
- expanding the presence of agricultural products on the foreign market, primarily the EU market.

Key words: agrarian products, martial law, renewable potential, agriculture, food industry, global demand, EU market, strategy, market capacity.

ЦИФРОВІ РІШЕННЯ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

С. Ю. СОКОЛЮК, доктор економічних наук
О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук
О. В. ЖАРУН, кандидат економічних наук
М. А. КОРОТЄЄВ, кандидат економічних наук
С. М. МАКСИМЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)
Уманський національний університет садівництва

У статті розглядаються цифрові рішення та інноваційні підходи, які змінюють сферу соціального забезпечення, сприяючи її більшій ефективності, доступності та прозорості. Розглянуто приклади успішного впровадження цифрових технологій у сфері соціального забезпечення, а також ключові тенденції та виклики, з якими стикаються держави у процесі цифрової трансформації. Досліджено вплив цифрових рішень на якість соціальних послуг та окреслено перспективи розвитку інноваційних інструментів, таких як електронні платформи, мобільні додатки та автоматизовані системи прийняття рішень. Увага приділяється питанням конфіденційності даних та кібербезпеки, які стають важливими в умовах переходу до цифрового формату управління. Стаття також висвітлює роль державного та приватного секторів у розвитку і впровадженні цифрових рішень, що є необхідними для забезпечення якісної соціальної підтримки в умовах сучасного світу. Зроблено висновки, що цифрові інновації є потужним інструментом для підвищення ефективності соціального забезпечення, проте їх впровадження потребує комплексного підходу, врахування ризиків безпеки та забезпечення доступності для широких верств населення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, цифрові рішення, інновації, цифрова трансформація, соціальні послуги, автоматизація, електронне управління

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрові рішення та інноваційні підходи стають невід'ємною частиною розвитку соціального забезпечення. Цифровізація дозволяє зробити послуги доступнішими та ефективнішими, забезпечуючи швидкий і зручний доступ громадян до соціальної допомоги, пенсій, медичних послуг та інших соціальних програм. Використання інформаційних технологій значно покращує управління процесами та зменшує витрати на їх реалізацію. Завдяки цьому можна спостерігати глобальну тенденцію цифрової трансформації систем соціального забезпечення, що охоплює не лише технологічний аспект, а й структурні зміни, спрямовані на підвищення якості життя населення.

Особливо важливою є роль інновацій в цій сфері під час вирішення викликів, зумовлених зростаючим попитом на соціальні послуги, наслідками старіння населення та обмеженими фінансовими ресурсами. Інноваційні підходи сприяють інтеграції різних аспектів соціального забезпечення, забезпечуючи краще розуміння потреб громадян, підвищення прозорості системи та можливість оперативно реагувати на зміни. Основні напрями впровадження цифрових інновацій в соціальному забезпеченні включають автоматизацію процесів, використання технологій штучного інтелекту (ШІ) для аналізу даних, мобільні застосунки для доступу до послуг та розширення можливостей електронного урядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасних досліджень у сфері цифрових рішень та інноваційних підходів у соціальному забезпеченні демонструє зростаючий інтерес до впровадження новітніх технологій з метою підвищення ефективності та доступності послуг. У працях науковців та практиків, як українських, так і зарубіжних розглянуті різні аспекти цифровізації соціальних послуг та використання інновацій для вдосконалення систем соціального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень в області цифрових рішень та інноваційних підходів у соціальному забезпеченні розкриває різні напрями впровадження новітніх технологій для підвищення ефективності, доступності та надійності соціальних послуг. Зокрема, з акцентом на інтеграцію штучного інтелекту та машинного навчання для оптимізації соціальних послуг [1, 2], використання мобільних додатків для полегшення доступу до соціальних послуг [3, 7], застосування блокчейну для управління правами та прозорості [4, 5], розширення можливостей електронного урядування [6], дослідження кібербезпеки в соціальних програмах [8], дослідження кібербезпеки в соціальних програмах [9], інновації у сфері розширення можливостей працівників [10–12] та ін.

Дослідження вчених демонструють важливість цифрових рішень у розвитку соціального забезпечення, що включає використання ШІ, мобільних додатків, телемедицини та фінансових платформ для покращення доступу до послуг та підвищення якості життя громадян. Ці напрацювання висвітлюють важливість комплексного підходу до цифровізації соціального забезпечення, що враховує як технічні, так і соціальні аспекти задля створення інноваційної, доступної та безпечної системи надання послуг.

Отже, враховуючи актуальні виклики та загрози, що стоять перед системою соціального забезпечення, постає об'єктивна потреба у розвитку й подальшому проведенні досліджень у цьому напрямку. Особливий акцент варто приділити дослідженню процесів цифровізації у сфері соціального забезпечення.

Методика досліджень. Для досягнення наукової мети, поставленої в статті, застосовано загальнонаукові методи пізнання та вивчення економічних явищ. Теоретико-методологічну основу роботи складають здобутки українських і зарубіжних науковців та практиків, які досліджують особливості процесу цифровізації соціального забезпечення. У ході дослідження застосовано методи

абстрактно-логічного аналізу, порівняння, монографічний метод, графічні методи та метод наукового узагальнення.

Метою статті є дослідження сучасних цифрових рішень та інноваційних підходів у сфері соціального забезпечення, а також їхнього впливу на ефективність, доступність та безпеку соціальних послуг.

Результати досліджень. Цифровізація сучасного суспільства відкриває нові можливості для ефективного соціального забезпечення. Завдяки розвитку інформаційних технологій, впровадженню інноваційних підходів та автоматизації процесів громадяни отримують зручний доступ до соціальних послуг, а державні установи мають змогу покращувати їхню якість, прискорюючи процеси обробки даних і підвищуючи прозорість системи. У контексті швидких змін, спричинених пандемією COVID-19, значення цифрових рішень стало ще більш очевидним: мобільні платформи, штучний інтелект, блокчейн, телемедицина та цифрові фінансові послуги створюють нові умови для адаптації та інтеграції соціальних програм.

З огляду на сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій, сфера соціального забезпечення зазнає значних трансформацій, що базуються на впровадженні цифрових рішень. Серед таких інноваційних підходів можна виділити декілька основних напрямів, кожен з яких сприяє поліпшенню якості надання послуг, підвищенню ефективності системи соціального захисту та створенню нових можливостей для громадян:

1. Автоматизація процесів та покращення доступності послуг. Автоматизація адміністративних процедур дозволяє знизити навантаження на персонал та оптимізувати час виконання різноманітних операцій, що позитивно впливає на ефективність соціального забезпечення. Системи електронного документообігу та автоматизовані сервіси, такі як онлайн-заявки для отримання соціальних виплат або реєстрації на медичні послуги, дозволяють громадянам швидко та зручно взаємодіяти з системою. Таким чином, значно зменшується кількість бюрократичних перешкод, що підвищує доступність соціальних послуг для різних категорій населення.

2. Використання штучного інтелекту для аналізу та прогнозування. Впровадження ШІ в соціальне забезпечення дозволяє здійснювати точніший аналіз потреб громадян, що допомагає урядам і соціальним організаціям розробляти відповідні програми підтримки. Наприклад, алгоритми машинного навчання можуть прогнозувати потреби у соціальній допомозі для різних регіонів, враховуючи демографічні зміни, рівень безробіття та інші фактори. ШІ також допомагає виявляти випадки шахрайства у системі соціального захисту, що забезпечує прозорість та підвищує довіру до системи.

3. Мобільні застосунки для доступу до соціальних послуг. Мобільні технології значно спрощують доступ до соціальних послуг, особливо для віддалених регіонів. Завдяки спеціалізованим мобільним додаткам громадяни можуть отримувати інформацію про доступні соціальні програми, подавати заявки на допомогу та відстежувати їх статус. Крім того, мобільні платформи дозволяють інтегрувати різноманітні послуги в одному додатку, що підвищує

зручність для користувачів. У деяких країнах вже активно використовуються мобільні застосунки для доступу до пенсійних фондів, реєстрації на медичні послуги та інших програм.

4. Розширення можливостей електронного урядування. Цифровізація соціального забезпечення сприяє розвитку електронного урядування, яке забезпечує ефективнішу взаємодію між державними установами та громадянами. Електронне урядування дозволяє інтегрувати дані з різних державних структур, що полегшує доступ до соціальних послуг та підвищує прозорість державного управління. Наприклад, через єдині портали державних послуг громадяни можуть отримувати інформацію про свої соціальні права та обов'язки, подавати документи та звертатися за допомогою без відвідування офісів. Це особливо актуально для країн із великими відстанями між населеними пунктами, де фізичний доступ до державних установ може бути обмеженим.

Проблеми цифрової доступності та принципи їх подолання залишаються актуальною темою досліджень, що підтверджується великою кількістю наукових публікацій провідних фахівців у цій сфері. Аналізуючи аспекти довіри до технологій, дослідники базуються на двох основних теоріях довіри: соціальної присутності та доступності для вирішення актуальних проблем. Виявлено, що різні технології сприймаються з різним рівнем «людяності» (антропоморфності) [1, 2, 7]. Це дає підстави припускати, що користувачі формуватимуть довіру до технологій, орієнтуючись на критерії, які нагадують людські характеристики. Основні антропологічні принципи цифрової доступності (інклюзії) можна представити у вигляді схеми, що складається з чотирьох ключових компонентів (рис. 1).

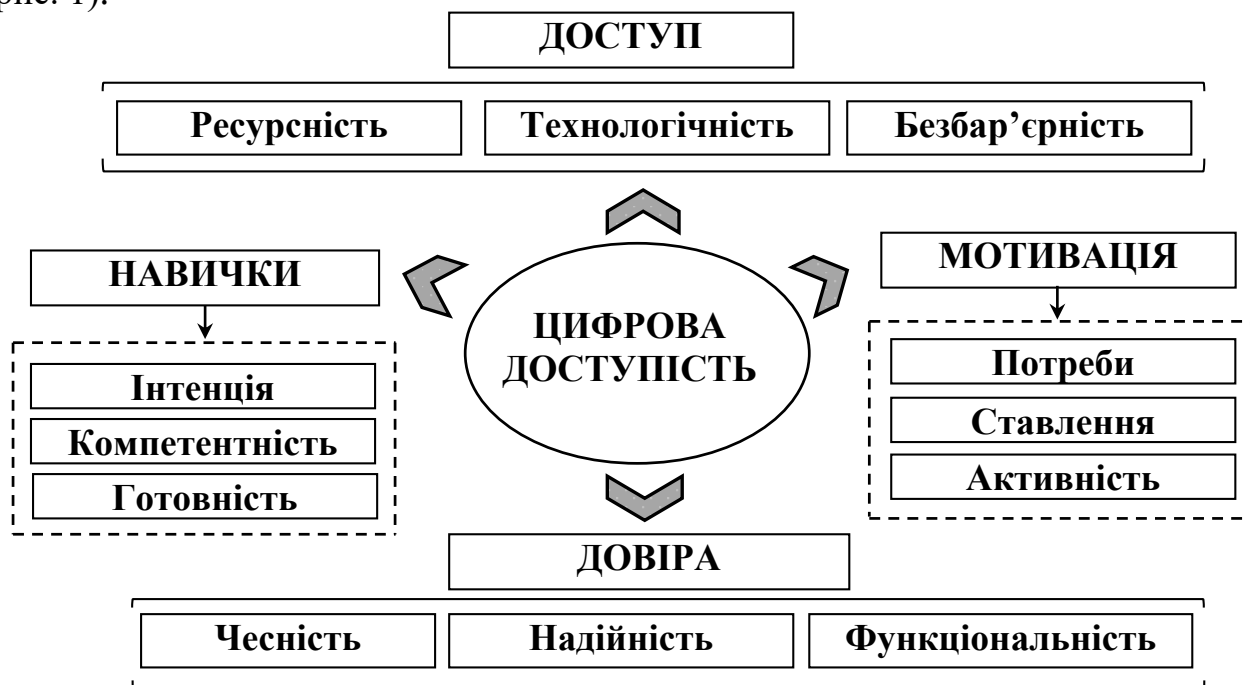

Рис. 1. Загальні антропологічні принципи цифрової доступності

Джерело: авторські узагальнення за даними джерел [1; 3].

Іноземні дослідники відзначають, що Інтернет та цифрові технології набули важливого значення для суспільного, економічного та соціального життя,

змінивши наші підходи до роботи, спілкування, споживання, навчання, розваг, а також до отримання інформації та доступу до державних послуг [10]. Проте доступ до Інтернету та його використання залишаються все ще обмеженими, через що значна частина населення залишається цифрово відокремленою і не має можливості повноцінно брати участь у суспільному житті. Цей цифровий розрив несе ризик посилення соціальної та економічної нерівності між тими, хто має доступ до цифрових технологій, і тими, хто їх позбавлений.

Частка інтернет-користувачів постійно зростає, і це суттєво впливає на можливості цифровізації соціального забезпечення. З кожним роком дедалі більше людей підключаються до мережі, що розширює аудиторію, готову скористатися новими цифровими послугами. У сфері соціального забезпечення це відкриває перспективи для широкого впровадження інноваційних підходів, таких як електронні кабінети для отримувачів соціальних виплат, онлайн-консультації та автоматизовані системи обробки заяв.

Безперервне зростання інтернет-аудиторії дозволяє надавати соціальні послуги в режимі реального часу, зменшуючи потребу в особистих візитах до установ, що особливо важливо для громадян у віддалених регіонах. Завдяки цьому цифрові інновації стають доступнішими для різних верств населення, роблячи систему соціального забезпечення більш ефективною та інклюзивною.

Так, з 2019 р. до 2023 р. частка інтернет-користувачів у загальній структурі населення збільшилась на 8 % і становить 94 %. Частота практик користування Інтернетом має прямий зв'язок з віком користувачів [2]. Серед найстаршої категорії (60–70 років) щодня Інтернет використовує 71 % споживачів, а серед наймолодшої категорії дорослих (18–29 років) цей показник сягає 96 % [4–6].

Рівень цифрових навичок населення демонструє стабільне зростання, що виражається у зменшенні частки дорослих без цифрових умінь та збільшенні кількості людей з базовими та вищими рівнями цифрових компетенцій. Цифрові навички населення станом на 2023 р. відображено на рис. 2.

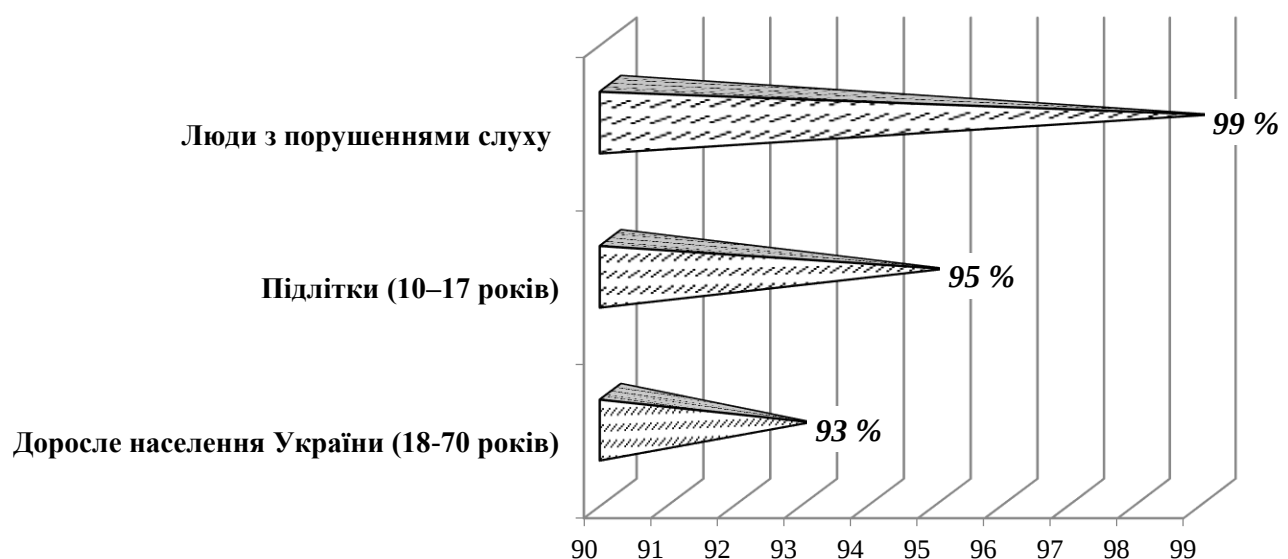

Рис. 2. Рівень цифрових навичок населення за 2023 р., %

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами).

Слід зауважити, що зростання частки інтернет-користувачів є важливим фактором у впровадженні цифрових рішень у сфері соціального забезпечення. Чим більше людей мають доступ до Інтернету, тим ширші можливості для надання соціальних послуг у цифровому форматі, що дозволяє ефективно охоплювати населення, яке раніше могло не мати доступу до таких послуг через територіальну або ресурсну віддаленість.

Завдяки зростанню інтернет-аудиторії соціальні служби можуть швидше і зручніше для громадян впроваджувати інноваційні підходи, такі як електронні платформи для подання запитів на соціальну допомогу, мобільні додатки для моніторингу виплат та онлайн-консультації. Це значно підвищує доступність послуг, оптимізує час і ресурси, а також сприяє прозорості та зниженню адміністративних витрат.

Таким чином, збільшення кількості інтернет-користувачів стає основою для подальшої цифровізації соціального забезпечення, адже доступ до мережі є ключовим для успішного використання новітніх цифрових інструментів, які покращують якість та оперативність соціальної підтримки.

Динаміка частки дорослого населення із рівнем цифрових навичок нижче базового впродовж 2019–2023 рр. відображена на рис. 3.

■ Динаміка частки дорослого населення із рівнем цифрових навичок нижче базового, %

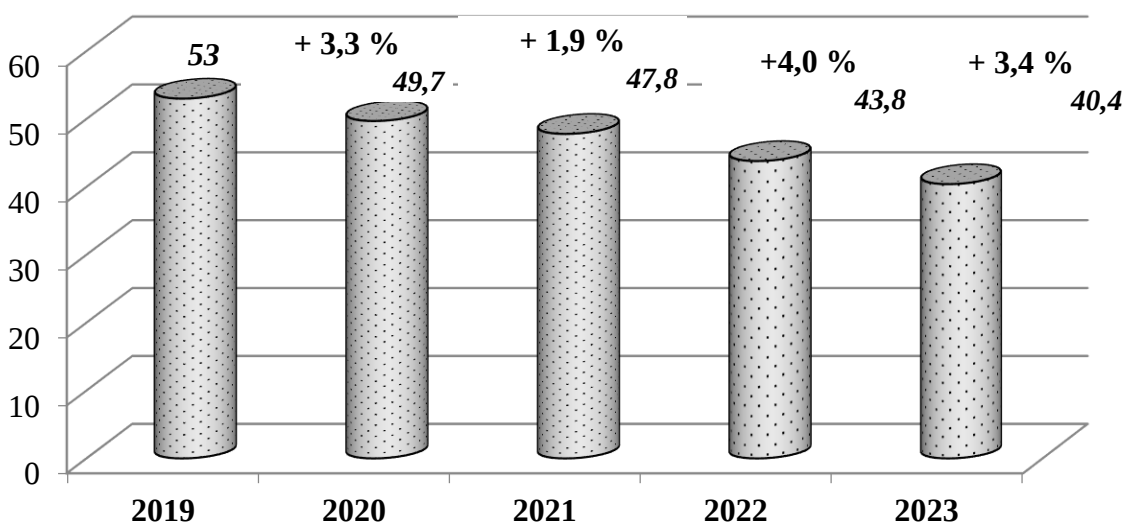

Рис. 3. Динаміка частки дорослого населення із рівнем цифрових навичок нижче базового за 2019–2023 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України (розраховано, побудовано та представлено авторами).

Аналізуючи дані рис. 2 слід зауважити, що покращення цифрових навичок рівня нижче базового за досліджуваний п'ятирічний період (2019–2023 рр.) склало + 12,6 %.

Аналізуючи дані щодо користувачів, які звертаються до соціальних служб через мобільні застосунки та електронні платформи, важливо узагальнити такі аспекти:

1. Динаміка зростання користувачів: показники загальної кількості звернень до соціальних служб за допомогою цифрових каналів можуть

відображати загальне збільшення доступності й попиту на цифрові сервіси в суспільстві. Ці показники також варіюються в залежності від типу соціальної служби, країни та демографічних груп.

2. Зміни у структурі звернень: дослідження демонструють, що громадяни все частіше використовують мобільні застосунки та онлайн-платформи для доступу до послуг соціального забезпечення, особливо в ситуаціях, що вимагають швидкого реагування (наприклад, в період пандемії COVID-19).

3. Технологічні фактори: збільшення мобільного доступу до Інтернету та розвиток електронного урядування сприяють використанню мобільних та електронних платформ. Крім того, фактори кібербезпеки та захисту персональних даних також впливають на довіру користувачів до таких сервісів.

4. Психологічні та соціальні бар'єри: хоча кількість користувачів зростає, існують бар'єри, зокрема недовіра до цифрових платформ, недостатня цифрова грамотність у деяких верств населення, що уповільнює зростання.

5. Приклади ефективних рішень: багато країн впроваджують програми підтримки електронного урядування та проводять навчальні кампанії для підвищення цифрової грамотності, що призводить до росту користування електронними соціальними сервісами. Наприклад, в Україні портал «Дія» сприяє значному зростанню електронних звернень до соціальних служб.

Зростання кількості користувачів цифрових платформ, які звертаються до соціальних служб, значною мірою сприяє зростанню загальної залученості до інтернет-сервісів. Це пов'язано зі збільшенням доступності мобільних технологій, зростанням цифрової грамотності та розвитком електронного урядування, що робить звернення до соціальних служб більш зручним і доступним.

Фінансування соціальних потреб є важливою складовою економічної стратегії держави, адже саме через бюджетні видатки держава забезпечує захист та добробут своїх громадян. Частка видатків у структурі ВВП виступає одним із ключових показників соціально-економічного стану, що відображає рівень державної підтримки населення. Розмір фінансування соціальних програм визначає можливості держави у наданні соціальних послуг, підвищенні рівня життя та забезпеченні стабільності в суспільстві.

Одним із ключових індикаторів соціально-економічного стану держави є частка видатків у структурі її ВВП. Рівень соціального забезпечення та захисту громадян напряму залежить від обсягу фінансування, що надходить із загального та місцевих бюджетів. Проте, під впливом різних чинників ця частка може коливатися, що безпосередньо відображається на рівні соціального захисту в країні. На рис. 4 відображено зміну частки видатків на соціальний захист у складі ВВП України.

Якщо розглядати показник витрат на соціальний захист у структурі ВВП, то в Україні він є одним із найнижчих, а в окремих випадках становить майже в чотири рази менше. Це спостерігається, незважаючи на те, що ставки нарахування платежів в Україні порівняно з іншими країнами є доволі високими.

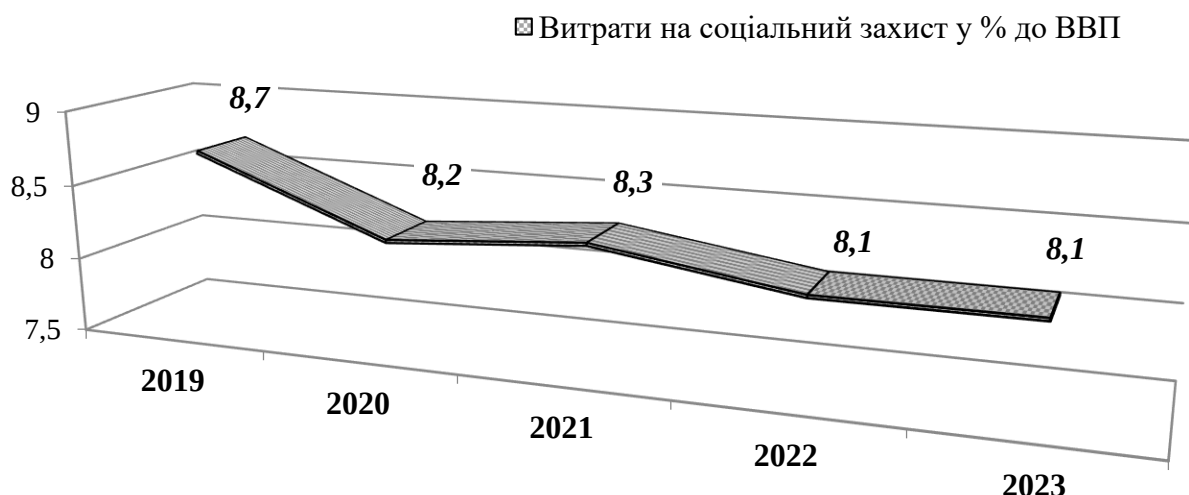

Рис. 4. Динаміка частки видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП за 2019-2023 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами).

Для порівняння рівня соціального захисту громадян України з іншими країнами доцільно дослідити динаміку та частку видатків на соціальний захист у складі ВВП для країн ЄС та України (табл. 1).

Табл. 1. ВВП і витрати на соціальний захист країн ЄС та України у 2019–2023 рр.*

Країна	Витрати на соціальний захист у % до ВВП				
	2019	2020	2021	2022	2023
Україна	8,7	8,2	8,3	8,1	8,1
Болгарія	17,2	16,9	16,5	16,4	16,1
Німеччина	28,1	28,4	28,4	28,5	29,1
Естонія	15,8	16,2	15,7	16,1	16,1
Франція	31,9	32,0	31,7	31,6	31,4
Польща	19,0	20,4	19,7	19,3	21,0
Угорщина	18,7	18,5	17,8	17,2	16,4

Джерело: дані Державної служби статистики України та джерел 8-10, (авторські розрахунки).

Отже, фінансування соціальних потреб є невід’ємним елементом підтримки та розвитку соціально-економічної стабільності держави. Частка видатків у структурі ВВП служить не лише показником поточного рівня забезпечення та захисту громадян, а й індикатором довгострокових пріоритетів держави у сфері соціальної політики. Високий рівень соціального фінансування сприяє покращенню якості життя, зниженню соціальної нерівності та створює передумови для сталого розвитку країни.

Висновки. Цифрові рішення та інноваційні підходи в сфері соціального забезпечення є необхідною відповіддю на виклики сучасного суспільства. Вони

допомагають покращити доступність послуг, підвищити їхню якість, зменшити бюрократичні перешкоди та забезпечити прозорість системи соціального захисту. Інтеграція автоматизації, штучного інтелекту, мобільних технологій та електронного урядування робить соціальні програми гнучкішими та доступнішими для громадян, що позитивно впливає на рівень життя населення.

Отже, цифрові інновації є ключем до ефективного розвитку системи соціального забезпечення, що дозволяє державам надавати послуги на новому рівні. Перспективи подальшого розвитку цієї сфери включають інтеграцію новітніх технологій, таких як блокчейн для захисту персональних даних, та розвиток персоналізованих рішень, що враховують індивідуальні потреби громадян. Цифрові технології надають можливість державним установам зробити соціальні послуги доступнішими та зручнішими, сприяючи підвищенню якості життя громадян.

Література:

1. Воробйова Г. В., Зозуля С. С. Зарубіжні тренди соціальної політики захисту ветеранів. *Актуальні проблеми політики*. 2021. № 68. С. 90–95.
2. Галків Л. І. Втрати людського капіталу України: фактор безробіття. *Економіка та регіони*. 2019. Вип. 2. С. 110–113.
3. Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
4. Маршавін Ю., Кіцак Т., Кирилюк В. Посилення конкурентоспроможності ринку праці України в нових соціально-економічних реаліях. *Економіка і суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-2>.
5. Мальований М. І., Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В. Діджитал-технології у соціальному забезпеченні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2 : Економічні науки. С. 293–300. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-291-29.
6. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Правовий захист учасників бойових дій та ветеранів війни. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 2. С. 175–183.
7. Прокопчук О. Т., Мальований М. І., Улянич Ю. В. Інновації в системі соціального захисту. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2 : Економічні науки. С. 18–28. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-18-28.
8. Репецька М. О. Зарубіжний досвід функціонування системи електронних адміністративних послуг та його впровадження в Україні. *Наше право*. 2019. № 9. С. 175–181.
9. Рівень безробіття в Україні. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>.
10. Уланчук В. С., Соколюк С. Ю., Жарун О. В., Коротеєв М. А., Тупчий О. С. Аналіз проблеми безробіття в Україні з аспекту соціально-економічної безпеки. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2: Економічні науки. С. 170–178.
11. Чернега І. І., Фротер О. С., Бондаренко Н. В., Бленда Н. О., Бурляй О. Л. Соціальне підприємництво та лідерство в процесі управління соціально-трудовими відносинами. *«Наука і технології сьогодні»*. 2023. № 1 (15). 2023. С. 72–84.

12. Santeramo F. G. Imperfect information and participation in insurance markets: evidence from Italy, *Agricultural Finance Review*. 2018. № 78 (2). P. 193–194. <https://doi.org/10.1108/AFR-06-2017-0053>.

References:

1. Vorobyova, G. V., Zozulya, S. S. (2021). Foreign trends in social policy of veterans' protection. *Current policy issues*, no. 68, pp. 90–95. [in Ukrainian].
2. Halkiv, L. I. (2019). Losses of human capital of Ukraine: unemployment factor. *Economy and regions*, no. 2, pp. 110–113. [in Ukrainian].
3. State Statistics Service of Ukraine. [Electronic resource]. Access mode: <http://ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
4. Marshavin, Y., Kitsak, T., Kyrylyuk, V. (2022). Strengthening the competitiveness of the labor market of Ukraine in new socio-economic realities. *Economy and society*, no. 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-2>. [in Ukrainian].
5. Malyovanyi, M. I., Prokopchuk, O. T., Ulyanych, Y. V. (2022). Digital technologies in social security. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 100, pp. 293–300. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-291-29. [in Ukrainian].
6. Pinchuk, R. S., Pysmenna, O. P. (2019). Legal protection of combatants and war veterans. *Actual problems of state and law*, no. 2, pp. 175–183. [in Ukrainian].
7. Prokopchuk, O. T., Malyovanyi, M. I., Ulyanych, Y. V. (2022). Innovations in the system of social protection. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 100, pp. 18–28. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-18-28. [in Ukrainian].
8. Repetska, M. O. (2019). Foreign experience of functioning of the system of electronic administrative services and its implementation in Ukraine. *Nashe Pravo*, no. 9, pp. 175–181. [in Ukrainian].
9. Unemployment rate in Ukraine. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Access mode: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/>. [in Ukrainian].
10. Ulanchuk, V. S., Sokolyuk, S. Yu., Zharun, O. V., Koroteev, M. A., Tupchii, O. S. (2022). Analysis of the problem of unemployment in Ukraine from the aspect of social and economic security. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, iss. 100, pp. 170–178. [in Ukrainian].
11. Chernega, I. I., Frother, O. S., Bondarenko, N. V., Blenda, N. O., Burlyai, O. L. (2023). Social entrepreneurship and leadership in the process of managing social and labor relations. "Science and technology today", no. 1 (15), pp. 72–84. [in Ukrainian].
12. Santeramo, F. G. (2018). Imperfect information and participation in insurance markets: evidence from Italy, *Agricultural Finance Review*, no. 78 (2), pp. 193–194. <https://doi.org/10.1108/AFR-06-2017-0053>.

Annotation

Sokoliuk S. Y., Prokopchuk O.T., Zharun O.V., Korotieiev M.A., Maksymenko S. M. Digital Solutions and Innovative Approaches in the Field of Social Security

In today's world, digital solutions and innovative approaches are becoming an integral part of social security development. Digitalization makes services more accessible and efficient, providing quick and convenient access to social assistance,

pensions, medical services and other social programs. The use of information technologies significantly improves process management and reduces the cost of their implementation. As a result, we can observe a global trend of digital transformation of social security systems, which includes not only the technological aspect but also structural changes aimed at improving the quality of life of the population.

The role of innovations in this area is especially important in addressing the challenges posed by the growing demand for social services, the effects of population aging, and limited financial resources. Innovative approaches promote the integration of various aspects of social security, providing a better understanding of the needs of citizens, increasing the transparency of the system and the ability to respond quickly to changes. The main areas of digital innovation in social security include process automation, the use of artificial intelligence (AI) technologies for data analysis, mobile applications for accessing services, and expanding e-governance capabilities.

The digitalization of modern society opens up new opportunities for effective social security. Thanks to the development of information technology, the introduction of innovative approaches and process automation, citizens have convenient access to social services, and government agencies can improve their quality by speeding up data processing and increasing the transparency of the system. In the context of the rapid changes caused by the COVID-19 pandemic, the importance of digital solutions has become even more apparent: mobile platforms, artificial intelligence, blockchain, telemedicine, and digital financial services are creating new conditions for the adaptation and integration of social programs.

The continuous growth of the Internet audience allows for the provision of social services in real time, reducing the need for personal visits to institutions, which is especially important for citizens in remote regions. As a result, digital innovations are becoming more accessible to different segments of the population, making the social welfare system more efficient and inclusive. Thus, from 2019 to 2023, the share of Internet users in the total population increased by 8 % to 94 %. The frequency of Internet use is directly related to the age of users.

Thus, digital innovations are the key to the effective development of the social security system, allowing governments to provide services at a new level. The prospects for further development in this area include the integration of the latest technologies, such as blockchain for personal data protection, and the development of personalized solutions that take into account the individual needs of citizens. Digital technologies enable government agencies to make social services more accessible and convenient, contributing to a better quality of life for citizens.

Key words: social security, digital solutions, innovation, digital transformation, social services, automation, e-governance.

ЧИННИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Л. М. НЕЩАДИМ¹, кандидат економічних наук

С. В. ТИМЧУК², кандидат економічних наук

Л. М. МАЛЮГА², кандидат економічних наук

¹ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

² Уманський національний університет садівництва

В статті дослідження проаналізовано основні чинники екологічної диверсифікації в діяльності підприємств готельно-ресторанного господарства, а також досліджено їх вплив на національну та глобальну економіку, розвиток матеріального виробництва та забезпечення якості економічного зростання та конкурентоспроможності підприємств. На сьогодні гостро постають екологічні проблеми і з кожним роком підвищується рівень негативного впливу результатів діяльності підприємств різних галузей на довкілля. Екологічна стійкість все частіше вважається однією з найважливіших функцій готельно-ресторанного бізнесу, а також комунікацією і маркетингом, який приваблює більшу кількість гостей.

Ключові слова: екологізація, HORECA, екотренди, екологічна стійкість, економічний розвиток, диверсифікація, готельно-ресторанне господарство.

Постановка проблеми. Природні ресурси обмежені та їх надмірна експлуатація або безгосподарне використання можуть призвести до відсутності важливих джерел постачання важливих елементів у середньостроковій або довгостроковій перспективі; такі як вода, електрика, земля, дерева тощо. Сучасні екологічні тенденції включають максимізацію попиту на індивідуально орієнтовані послуги, актуалізуючи увагу до стійкості, здорового способу життя, та інтеграцію цифрових технологій для підвищення якості послуг.

В останній час все частіше будуються нові великі готельно-ресторанні комплекси, які продукують відходи та забруднення в чималих обсягах, із якими не здатні впоратися владні структури та громадськість. Надмірне споживання туристами енергії, води, палива часто відбирає ці ресурси в місцевого населення. Готельне та ресторанне господарства є колосальними споживачами енергії та води у світовому масштабі, які збільшуються з кожним роком, тому вони мають суттєвий вплив на навколишнє середовище. Дослідження зазначеної проблематики є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екологічного розвитку індустрії гостинності набувають усе більшої гостроти й актуальності у працях вітчизняних дослідників, а саме О. Балацького, Є. Богданова, В. Борисової, Р. Браймера, Г. Зайкова, О. Дуровича, І. Зоріна, О. Кашенко,

В. Квартального, В. Козирєва, І. Сотник, О. Копанєва, К. Купера, А. Парфіненко, Д. Тармаєва, О. Теліженка, Н. Раскіна, В. Цибуха, М. Хилька, Г. Шалабіна та ін.

Важливість та актуальність проблематики екологізації сфери послуг часто розглядається [3, с. 35] в цілому, а саме підприємствам готельно-ресторанного господарства приділяється не достатня увага. Підкреслюється [11, с. 525], що важливо оцінити екологічну стандартизацію та сертифікацію та порівняти дані процеси в Україні та ЄС. Так, Форманкова С. [2, с. 95–100] акцентує увагу на важливості майбутнього інвестування, як сталого та відповідального (зеленого) інвестування. Паньків Н., Гунько В. [9, с. 108–112] досліджують вплив закладів туристичної інфраструктури на навколишнє середовище та розвиток еко-готелів як інноваційної концепції гостинності. Акоста Л., Махарджан П., Пейрієре Х., Маміт Р. [1, с. 50–69] в своїх працях досліджують показники природного захисту капіталу, а саме вимірювання ефективності в досягненні цілей сталого розвитку для переходу до зеленого (екологічного) зростання.

Метою статті є аналіз основних чинників екологічної диверсифікації в діяльності підприємств готельно-ресторанного господарства. Це виступає стабільною базою для підвищення конкурентоспроможності, привабливості та ефективності підприємств індустрії гостинності.

Методика досліджень. Теоретичною та методологічною основами наукового дослідження є вивчення наукових джерел та публікацій з даної тематики. Під час написання статті використовувались такі методи: графічний, системний, порівняльного аналізу. Базуючись на отриманих наукових результатах запропоновано певні напрями покращення діяльності підприємств індустрії гостинності.

Результати досліджень. Підприємства індустрії гостинності є невід'ємною частиною туристичної індустрії і, з одного боку, забруднюють навколишнє середовище, а з іншого боку, завдяки своїй участі в туристичній галузі, мають багато можливостей зробити значний внесок у зниження свого негативного впливу на навколишнє середовище. Більш висока екологічна обізнаність, перетин між діловими та екологічними проблемами та деякі інші зміни, такі як цифровізація за останні двадцять років, показали, що існує потреба у підвищенні екологічної ефективності підприємств готельно-ресторанного бізнесу.

Деякими з ключових аспектів екологічної стійкості готелів чи ресторанів є показники продуктивності та екологічної стійкості, а також управління екологічними показниками з метою встановлення ефективності цього процесу. Головне питання полягає в тому, як екологічно стійкий бізнес впливає на продуктивність готелю чи ресторану, і які найважливіші показники екологічного бізнесу. Ці актуальні питання і стали основою наукового дослідження.

В сучасній складній економічній ситуації, необхідність активізації інноваційної діяльності на підприємствах індустрії гостинності, стають все більш очевидними. Одночасно сфера послуг значно сприяє розвитку людського капіталу, створюючи можливості для більш повного задоволення і розвиток індивідуальних та суспільних потреб.

В міжнародному економічному середовищі на сьогодні гостро постають екологічні проблеми, з кожним роком підвищується рівень негативного впливу результатів діяльності підприємств різних галузей на довкілля. Захист навколишнього середовища та екологічна стійкість стають все більш важливими факторами в готельно-ресторанному бізнесі та їх конкурентоспроможності, на ринку, який приносить численні вигоди [1]. Екологічна стійкість все частіше вважається однією з найважливіших функцій готельно-ресторанного бізнесу, а також комунікацією і маркетингом, який приваблює більшу кількість гостей [2]. Екологічна стійкість – це ефективне управління природними ресурсами у виробничій діяльності, що дозволяє зберегти їх для майбутніх потреб. Економічний розвиток – це ланцюг, що має кілька ланок, і однією з них є навколишнє середовище. Компанії не можуть розпоряджатися нею як з невичерпним джерелом ресурсів, навіть коли їх метою є задоволення людських потреб за допомогою споживання [3].

Варто виділити окремо екологічність, бережливе ставлення до не відновлюваних ресурсів та використання відновлюваних ресурсів в організації господарської діяльності готельно-ресторанних комплексів [11]. Крім цього усвідомлення свого місця на планеті та впливу на навколишнє середовище, серед населення все поширенішим стає попит на екологічно чисті послуги, тому підприємства готельного та ресторанного господарств повинні враховувати екологічні потреби населення у своїй діяльності.

У відповідності до міжнародних стандартів вплив на оточуюче середовище підприємств індустрії гостинності оцінюється за такими напрямками (рис. 1) [3]:

Рис. 1. Напрями впливу на оточуюче середовище підприємств індустрії гостинності

Дедалі більшої популярності набувають еко-готелі стають. Багато з них пропонують свої послуги в мегаполісах, тим самим забезпечуючи своїм клієнтам екологічно чисте харчування, воду і обробки номерів з натуральних матеріалів. Найбільш яскравими представниками готельного бізнесу, які популяризують такий підхід до життя, є еко-готелі – це екологічно-сертифіковане житло, здатне

поліпшувати стан навколишнього середовища шляхом зведення до мінімуму власного негативного впливу на довкілля. Зазвичай, еко-готелі розташовують у екологічно чистих природних зонах, будують з екологічно безпечних будівельних матеріалів, вони використовують для енергозабезпечення відновлювальні джерела енергії, впроваджують органічне харчування та програми утилізації відходів тощо [5].

Впровадження в готелях інноваційних екологічних технологій має на меті збереження часу, грошей та енергії. Не дивно, що шлях до них лежить через використання природної енергії. Програма «екологія на підприємствах індустрії гостинності» [4, 7] не завжди потребує прийняття радикальних рішень - важливі будь-які дрібниці: автоматичне відкривання/закривання дверей, автоматична сантехніка на інфрачервоних променях, енергозберігаючі лампи, електричні мильниці, використання паперового пакування замість пластикового тощо.

Екологічна діяльність підприємств індустрії гостинності ґрунтується на таких базових критеріях (рис. 2) [2], розроблених міжнародним комітетом.

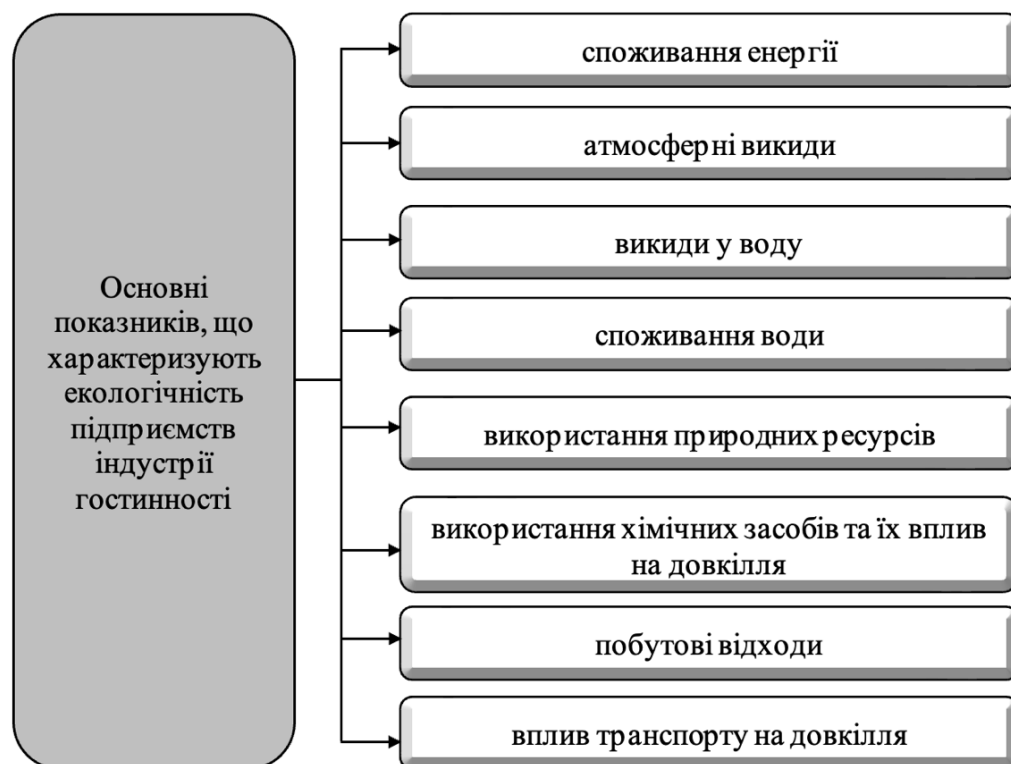

Рис. 2. Критерії екологічної діяльності підприємств індустрії гостинності

Також до міжнародної системи оцінки національним представником у кожній країні додаються національні критерії, які враховують місцеві особливості, але не повинні суперечити міжнародним стандартам [4].

В економічному секторі підприємства індустрії гостинності є однією з ключових галузей з високими темпами зростання. Аналогічно, готельно-ресторанний бізнес має значний вплив на природне, соціальне та економічне середовище [7], сприяючи зміні клімату, шуму та забрудненню навколишнього середовища, втраті біорізноманіття, утворенню відходів, серед інших

екологічних, економічних та соціальних проблем [5, 6]. Враховуючи дану ситуацію підприємства готельно-ресторанного господарства повинні розробити стратегії, що дозволять їм управляти даними наслідками, користуючись операційними, адміністративними та фінансовими ресурсами і, в той же час, вони повинні мати можливість реагувати на вимоги зацікавлених сторін [7]. Дані стратегії відомі як стійкі стратегії, які демонструють інтеграцію соціальних та екологічних проблем в операціях компаній, а також у їх взаємодії з зацікавленими сторонами [4].

Наукові дослідження світових вчених вказують на те, що все більше і більше підприємств індустрії гостинності займаються діяльністю, пов'язаною з стійкістю і транслюють свої зусилля в цьому питанні своїм гостям, і громадськості [7]. Даний екотренд в основному пояснюється сильною конкуренцією в секторі, високим попитом клієнтів, а також управлінням репутацією та захистом бренду [4].

Екотренди в індустрії гостинності в сучасних умовах в основному базуються на трьох аспектах:

1. Раціонально та правильно використовувати природні ресурси, підтримуючи важливі екологічні процеси; допомагати та підтримувати збереження природної спадщини та біорізноманіття.
2. Поважати соціокультурну автентичність громад, які займаються туристичною діяльністю, зберігаючи культурну спадщину, традиційні цінності та сприяти розумінню й толерантності між культурами.
3. Забезпечувати економічно життєздатні та тривалі операції, полегшувати соціально-економічні вигоди всім зацікавленим сторонам, включаючи стабільну зайнятість та можливості для економічного зростання, а також надавати соціальні послуги місцевим громадам, допомагаючи зменшити бідність [3].

Враховуючи вплив туристичної діяльності в зазначених напрямках важливо, щоб розвиток даної сфери адресував всі виміри стійкості з цілісної точки зору [4]. Крім того, стійкість також має істотний вплив на брендинг дестинацій [3]. Сталий екологічний розвиток підприємств індустрії гостинності вимагає залучення всіх зацікавлених сторін, в тому числі науковців та політичного лідерства для забезпечення широкої участі і консенсусу між сторонами [3]. Це безперервний процес, який вимагає постійного контролю впливу, введення як профілактичних, так і коригувальних заходів, які можуть бути необхідні. У цьому контексті наукова спільнота повинна просувати інструменти та стандарти, які сприяють інтеграції принципів сталого туризму на практиці [7].

Негативні зміни навколишнього середовища вимагають від підприємств індустрії гостинності більш стійких цілей розвитку, що мають бути спрямовані на екотренди сучасності, а саме економія таких ресурсів, як вода та енергія [2]. Не менш важливою проблемою сьогодення є вплив парникових газів. За оцінками міжнародних організацій, викиди парникових газів підприємствами індустрії гостинності становлять 8 % [4]. Великі готельно-ресторанні комплекси

спричиняють вагомі вуглецеві сліди [5], і, таким чином, однією з цілей екологічного розвитку підприємств сфери обслуговування є успішне зниження вуглецевого сліду [8].

Моніторинг стану навколишнього середовища та дослідження впливу готельно-ресторанного господарства, використовує різні змінні, від практики, ініціативи, технологій і систем управління навколишнім середовищем до аналізу конкретних позитивних і негативних наслідків діяльності готелів та ресторанів на навколишнє середовище [3]. Спираючись на результати даних досліджень, варто відзначити що управління ефективністю вимагає застосування певних елементів, показників, прийомів і методів, на основі яких керівники підприємств мають можливість виявляти, досягати і підвищувати ефективність використання ресурсів.

Екологічна спрямованість, яка є контекстно специфічною, зазвичай демонструється на основі трьох складових: соціальної, економічної та екологічної [8]. Основна мета екологічного розвитку підприємств індустрії гостинності відображається в реалізації перспективного сталого операційного бізнесу з метою зменшення негативних наслідків діяльності даних підприємств та захисту і збереження навколишнього середовища. Це в свою чергу матиме додаткові вигоди для всіх регіональних громад, в тому числі економічної. Базові екологічні характеристики, такі як розмір, належність до групи, диверсифікація конкурентів, організаційні характеристики, зірковий рейтинг та сертифікат ISO, можуть мати вплив на продуктивність підприємств індустрії гостинності [4]. Головними засадами стійкого екологічного розвитку підприємств індустрії гостинності є наступні (рис. 3) [5]:

Рис. 3. Головні засади стійкого екологічного розвитку підприємств індустрії гостинності

В міжнародній практиці використовують більш розширені показники екологізації підприємств індустрії гостинності (рис. 4) [7]. З іншого боку, як зазначалось вище, впровадження екологічної орієнтації на підприємствах індустрії гостинності сприяє значним фінансовим вигодам, а саме: мінімізація

експлуатаційних витрат; зменшення витрат на енергію; підвищення ефективності операційного бізнесу тощо.

Для комплексного оцінювання ефективності та запровадження і дотримання показників екологічної стійкості на підприємствах індустрії гостинності потрібно провести оцінку впливу даного бізнесу на навколишнє середовище. Таке оцінювання включає: використання інноваційних технологій; реальний стан підприємства; оцінку запроваджених ініціатив, спрямованих на підвищення особистої відповідальності; охорону навколишнього середовища.

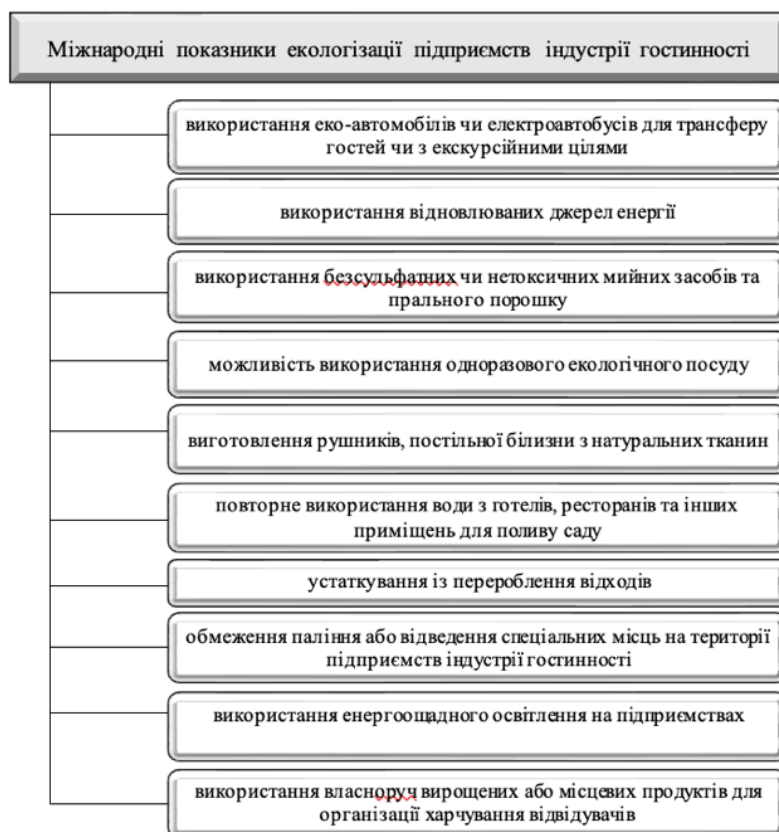

Рис. 4. Міжнародні показники екологізації підприємств індустрії гостинності

Також варто сформулювати комплекс заходів, що забезпечать можливість проводити постійний моніторинг та аналіз екологічних показників. Обов'язковою умовою для присвоєння підприємству індустрії гостинності статусу «екологічне підприємство» є його екологічна сертифікація, яка проводиться компетентною незалежною організацією, яких сьогодні у світі є досить багато.

Висновки. Екологізація продуктів підприємств індустрії гостинності нині набуває великого значення у зв'язку з необхідністю збереження довкілля, зростанням попиту туристів на екологічно безпечні послуги і товари. Враховуючи моду на «еко» тренди і зростаючий попит на органічні (екологічні) продукти, можна з упевненістю заявити, що «еко» меню, екологічно сертифікований текстиль і косметичні засоби, що використовуються при наданні

послуг, безумовно підвищать рейтинг готелів та ресторанів. Варто відзначити, що захист навколишнього середовища та вирішення ключових екологічних проблем стають все більш важливими факторами в готельно-ресторанному бізнесі та впливають на їх конкурентоспроможність на ринку, в результаті чого ключовим питанням є їх здатність керувати екологічно-розумовими показниками та встановлювати ефективність у цьому процесі. На надзвичайно конкурентному ринку стійкість є перевагою, а успіх готелів та ресторанів залежить від безпечного та привабливого середовища. Туристи та гості підприємств готельно-ресторанного господарства позитивно ставляться до зелених готельних практик (зеленої гостинності).

Література:

1. Acosta L. A., Maharjan P., Peyriere H. M., Mamiit R. J. Natural capital protection indicators: Measuring performance in achieving the Sustainable Development Goals for green growth transition. *Environmental and Sustainability Indicators*. 2020. № 8. P. 50–69.
2. Formankova S., Trenz O., Faldik O., Kolomaznik J., Vanek P. The future of investing – sustainable and responsible investing. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 2. 94–102. <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-08>.
3. Tepluk M., Sahaidak M., Petrishyna T., Fokina-Mezentseva K., Fomenko B., Vasyliiev I. Managing Responsible Consumption and Sustainable Production Enterprises in Glocalization Conditions. *Acta Innovations*. 2023. № 48 (6).
4. Нещадим Л. М., Тимчук С. В., Кожухівська Р. Б. Екологічний туризм як основа ефективного розвитку туристичного бізнесу в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 3 (14). С. 232–327.
5. Giri A. K., Mohapatra G. Do Institutional Quality and Trade Openness Influence Economic Growth? An Empirical Evidence from India. *Studies in International Economics and Finance*. Springer, Singapore. 2022. P. 165–182.
6. Нещадим Л. М., Тимчук С. В. Екологізація туристичних послуг аграрних підприємств. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2020. Вип. 96. Ч. 2. С. 190–198.
7. Hotel Industry: Everything You Need to Know About Hotels. URL: <https://www.revfine.com/hotel-industry/>.
8. Нагернюк Д. В., Нещадим Л. М., Тимчук С. В. Формування конкурентоспроможності підприємств готельної індустрії. *Економіка і суспільство*. 2017. №13. С. 620–624.
9. Паньків Н. Є., Гунько В. М. Вплив закладів туристичної інфраструктури на навколишнє середовище та розвиток еко-готелів як інноваційної концепції гостинності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 27(3). С. 108–112.
10. Головчан А. І. Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності туристичних дестинацій та управління ними. *Торгівля і ринок України*. 2009. №27. С. 157–161.
11. Москаленко К. С. Екологічна стандартизація і сертифікація порівняння України і ЄС. *Молодий вчений*. 2018. № 1 (53). С. 525.
12. Тимчук С. В., Нещадим Л. М. Підвищення економічної ефективності управління якістю послуг підприємств сфери обслуговування туристів.

References:

1. Acosta, L. A., Maharjan, P., Peyriere, H. M., Mamiit, R. J. (2020). Natural capital protection indicators: Measuring performance in achieving the Sustainable Development Goals for green growth transition. *Environmental and Sustainability Indicators*, no. 8, pp. 50–69.
2. Formankova, S., Trenz, O., Faldik, O., Kolomaznik, J., Vanek, P. (2018). The future of investing – sustainable and responsible investing. *Marketing and Management of Innovations*, no. 2, pp. 94–102. <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-08>.
3. Tepliuk, M., Sahaidak, M., Petrishyna, T., Fokina-Mezentseva, K., Fomenko, B., Vasyliiev, I. (2023). Managing Responsible Consumption and Sustainable Production Enterprises in Glocalization Conditions. *Acta Innovations*, no. 48 (6).
4. Neshchadym, L. M., Tymchuk, S. V., Kozhukhivska, R. B. (2019). Ecological tourism as the basis for the effective development of tourism business in Ukraine. *Priazovsky economic herald*, issue 3 (14), pp. 232–327. [in Ukrainian].
5. Giri, A. K., Mohapatra, G. (2022). Do Institutional Quality and Trade Openness Influence Economic Growth? An Empirical Evidence from India. *Studies in International Economics and Finance*. Springer, Singapore. Pp.165–182.
6. Neshchadym, L. M., Tymchuk, S. V. (2020). Ecologization of tourist services of agrarian enterprises. *Collection of scientific works of Uman NUH*, issue 96, part 2, pp. 190–198. [in Ukrainian].
7. Hotel Industry: Everything You Need to Know About Hotels. URL: <https://www.revfine.com/hotel-industry/>.
8. Nagernyuk, D. V., Neshchadym, L. M., Tymchuk, S. V. (2017). Formation of competitiveness of hotel industry enterprises. *Economy and society*, no. 13, pp. 620–624. [in Ukrainian].
9. Pankiv, N. E., Gunko, V. M. (2017). The influence of tourist infrastructure institutions on the environment and the development of eco-hotels as an innovative concept of hospitality. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 27(3), pp. 108–112. [in Ukrainian].
10. Golovchan, A. I. (2009). Theoretical and methodological approaches to determining the essence of tourist destinations and managing them. *Trade and market of Ukraine*, no. 7, pp. 157–161.
11. Moskalenko, K. S. (2018). Environmental standardization and certification of comparison between Ukraine and the EU. *Young scientist*, no. 1 (53), pp. 525.
12. Tymchuk, S. V., Neshchadym, L. M. (2022). Improving the economic efficiency of managing the quality of services of tourist service enterprises. *Market infrastructure*, no. 66. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/66-2022>.

Annotation

Neshchadym L., Tymchuk S., Maliuga L.

Factors of ecological diversification in activity of hotel and restaurant enterprises

The purpose of the study is to analyse the main factors of environmental diversification in the activities of hotel and restaurant enterprises, as well as to study their impact on the national and global economies, the development of material production and quality assurance of economic growth and competitiveness of enterprises. To achieve this goal, the following methods were used: comparative and system analysis, abstract-logical, generalization and structuring of data.

The results of the study analysed the main factors of environmental diversification in the activities of enterprises of hotel and restaurant business, and examine their impact on the national and global economies, the development of material production and quality assurance of economic growth and competitiveness of enterprises. In the international economic environment today, environmental problems are acute, every year the level of negative impact of the results of the activities of enterprises of various industries on the environment increases. Environmental protection and environmental sustainability are increasingly important factors in the hotel and restaurant business and their competitiveness, in a market that brings numerous benefits. Environmental sustainability is increasingly considered one of the most important functions of the hotel and restaurant business, as well as communication and marketing, which attracts more guests. The study of this issue is extremely relevant in modern conditions. The conclusions indicate that the greening of the products of the hospitality industry is now of great importance due to the need to preserve the environment, the growing demand of tourists for environmentally friendly services and goods. Given the fashion for "eco" trends and the growing demand for organic (ecological) products, it is safe to say that the "eco" menu, environmentally certified textiles and cosmetics used in the provision of services will certainly increase the rating of hotels and restaurants.

Key words: greening, HORECA, Eco trends, environmental sustainability, economic development, diversification, hotel and restaurant industry.

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

В. О. ДРОЗД, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
(доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено сукупність інститутів середовища аграрного страхування в Україні. Визначено напрями, умови та ризики у розвитку аграрного страхування. Проаналізовано рейтинг організацій добровільного страхування аграрного сектору. Визначено проблеми та напрями його розвитку в сучасних умовах. Доведено, що потенційним шляхом розвитку агрострахування в Україні є посилення державної підтримки сільськогосподарських підприємств. Автором запропоновані заходи щодо подальшого розвитку українського ринку агрострахування. Доведено, що до можливих напрямів розвитку в сучасному інституційному середовищі аграрного страхування слід віднести вдосконалення страхового законодавства, підвищення довіри до страхових компаній, розробку нових продуктів, технологічних інновацій та співпрацю з державними органами.

Ключові слова: аграрне страхування, інституційне середовище, культура страхування, ринок агрострахування.

Постановка проблеми. Ефективність та результативність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від рівня інфраструктурного забезпечення аграрних ринків, невід'ємною частиною якого є страховий ринок. Досвід багатьох аграрних країн свідчить, що страхування визнано важливим інструментом захисту фінансово-економічних інтересів сільгоспвиробників у процесі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

Сучасні тенденції інтеграції капіталів та глобалізації висувають нові вимоги до розвитку страхових ринків. Однією з таких базових вимог є створення та функціонування інфраструктурних інституцій, які формують основу для розвитку страхової діяльності в аграрному секторі. Зрілість та ефективність взаємодії інфраструктурних інститутів визначає можливість встановлення цивілізованих фінансово-економічних відносин на ринку аграрного страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування сільськогосподарського страхування як важливого фінансового інструменту досліджували багато українських науковців і практиків, зокрема Ю. Алєскєрова, С. Андрос, В. Базилєвич, В. Борисова, О. Віленчук, О. Гаманкова, В. Драннова, В. Дранус, В. Кредісов, О. Лобова, Ю. Лупенко, М. Малік, М. Мних, М. Мальований, Навроцький, С. Осадець, О. Прокопчук, Н. Писаренко, Н. Присяжнюк, Р. Смоленюк, О. Соскін, Є. Труфонов, Л. Тулуш, Ю. Улянич,

Ф. Хамідуллін та інші, висвітлюють структурні елементи інституційного середовища сільськогосподарського страхування в Україні. Однак, разом з тим, парадигма розвитку інституційного середовища українського ринку сільськогосподарського страхування ще недостатньо досліджена, що підтверджує важливість цього питання та вирішення проблем у цій сфері.

В. Кредісов вважає, що інституційне середовище має вирішальне значення для визначення цілей, ідеології, правил гри, методів, моделей, етапів і механізмів соціальної трансформації суспільної системи. Якість легітимних соціальних інститутів визначає інституційні умови відтворення економічної системи. Вони створюють інституційну структуру, яка забезпечує реалізацію складних виробничих, економічних, соціальних, екологічних і сімейних відносин, які є частиною всіх суб'єктів громадянського суспільства [1, с. 46]. І. М. Колесніченко визначає інституційне середовище як сукупність базових соціальних, політичних, правових та економічних правил, які визначають рамки поведінки людей. Складовими інституційного середовища є правила соціального життя суспільства, функціонування політичної сфери та основні правові норми (наприклад, Конституція та інші закони) [2, с. 16].

З наведених вище поглядів українських науковців зрозуміло, що за роки незалежності в Україні не склалася розвинута інституційна система, яка могла б ефективно гарантувати розвиток інституційного середовища сільськогосподарського страхування.

Метою даної статті є аналіз питань, пов'язаних з розвитком та функціонуванням інфраструктурних інститутів забезпечення страхових виплат учасникам українського ринку сільськогосподарського страхування.

Методика дослідження. Для наукового вирішення поставленої в даній статті мети використовуються загальнонаукові методи наукового пізнання і вивчення економічних явищ. Теоретико-методологічною основою даної статті є роботи вітчизняних вчених і практиків, зарубіжних вчених, що займаються розробкою агрострахування і вивченням проблем агрострахування. У даній статті були використані наступні методи дослідження: абстрактно-логічні, графічні та наукові узагальнення.

Результати дослідження. Для того, щоб сформулювати сучасну теорію та методологію страхових відносин в аграрному секторі, необхідно інституціоналізувати цей процес (рис. 1). Загалом інституції можна класифікувати як формальні, так і неформальні. Правові акти, які регулюють процес сільськогосподарського страхування, включають Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [3], Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [4] та Закон України «Про страхування» [5]. відносяться до базових формальних інститутів. Формальні інститути визначають права та обов'язки страхових компаній і регулюють їх діяльність на страховому ринку. Фактори, такі як культурні, релігійні, соціально-економічні та інші, формують неформальні інститути, які значною мірою відображають попит на страхові послуги на ринку.

Рис. 1. Розподіл інститутів та інституцій за функціональними ознаками відповідно до потреб розвитку ринку аграрного страхування

Інституціоналізація страхового процесу також неможлива без функціонування інститутів, які складаються з групи осіб, які впливають один на одного і створюють необхідні умови для виконання певних правил і стандартів, встановлених системою ринку сільськогосподарського страхування.

Згідно з Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [3], страхування сільськогосподарських тварин і сільськогосподарських культур поділяється на два види (рис. 2). Якщо агровиробник має застрахований поліс сільськогосподарського страхування, частина сплачених страхових внесків буде відшкодована у разі настання страхового випадку. Ця компенсація може становити до 60 відсотків страхового платежу.

Державна підтримка в цій сфері є дуже важливою, оскільки сільськогосподарські установи є вразливими до поточної ситуації. На жаль, за статистикою, в Україні застраховано лише трохи більше 5% сільськогосподарських угідь.

Порівняно з міжнародними ринками сільськогосподарського страхування, Сполучені Штати є лідером, оскільки вони застраховали 90 % сільськогосподарських угідь. Тим не менш, поточний військовий стан потребує змін, незважаючи на надання державної допомоги та поточні програми страхування [6]. З початком повномасштабного вторгнення аграрний сектор зіткнувся з низкою проблем. Значна частина території була окупована, обробіток землі був унеможливлений, а поля з незібраним врожаєм піддавалися бомбардуванням і спалюванню.

Рис. 2. Агросстрахування: напрями, умови та ризики [3]

Таким чином, оголошення воєнного стану суттєво вплинуло на функціонування сільськогосподарського страхування в Україні. Форс-мажорні обставини трапляються і на ринку агросстрахування, тому війна зазвичай посідає перше місце в цьому списку [7].

З метою розвитку системи аграрного страхування у 2014 році було розроблено Концепцію розвитку системи аграрного страхування України, яка передбачала створення необхідного інституційного середовища. На жаль, цей нормативно-правовий документ не був реалізований, натомість у 2014 році була введена в дію «Дорожня карта реформування добровільного страхування для соціальної трансформації національної економіки в контексті процесу євроінтеграції сільськогосподарської продукції», яка удосконалила систему відшкодування збитків сільгоспвиробників та створила єдині умови для всіх учасників ринку агросстрахування [8].

У результаті прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавчого регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» 17 лютого 2021 року були створені нові можливості для допомоги фермерам [9]. Законопроект, який був прийнятий, встановлює чіткі правила та механізми контролю, щоб страхові компанії були прозорими та відповідальними. Зміни чітко визначають механізми державної підтримки, учасників ринку, страхового покриття, страхових продуктів, ризиків, страхових випадків і договірних вимог. Документ вилучає положення про страхування сільськогосподарської продукції через аграрний страховий пул, який не є прозорим фільтром для відкритого та професійного відбору страхових компаній.

До 2014 року страховим ринком України керувала Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. У межах закону комісія є спеціально уповноваженим органом виконавчої влади при Кабінеті Міністрів України, який відповідає за регулювання ринку фінансових послуг. Пізніше Національна комісія фінансових послуг, державна комісія, яка відповідає за державне регулювання ринку фінансових послуг, почала виконувати свої обов'язки. Верховна Рада України контролює цю комісію під керівництвом президента України. З липня 2020 року Національний банк України (НБУ) прийняв на себе функції ліквідованої Держфінпослуг. Крім того, НБУ відповідає за ліцензування страхових компаній, а також за те, щоб ці компанії працювали відповідно до законодавства. Крім того, Національний банк України бере участь у створенні та підтримці списку членів Комітету з надзвичайних ситуацій.

Незважаючи на те, що в Україні існує достатня кількість страхових компаній, які надають послуги агрострахування, існує значний розрив між лідерами, що вказує на необхідність більшої конкуренції та розвитку на ринку агрострахування. НАСК «Оранта», РЗУ Україна, «Брокбізнес», «Арсенал Страхування», «Універсальна», СГ «ТАС», «Саламандра», «ГАРДІАН», «Перша» та «Альфа-Гарант» увійшли до десятки лідерів за перший квартал 2023 року, згідно з даними FORINSURER (рис. 3).

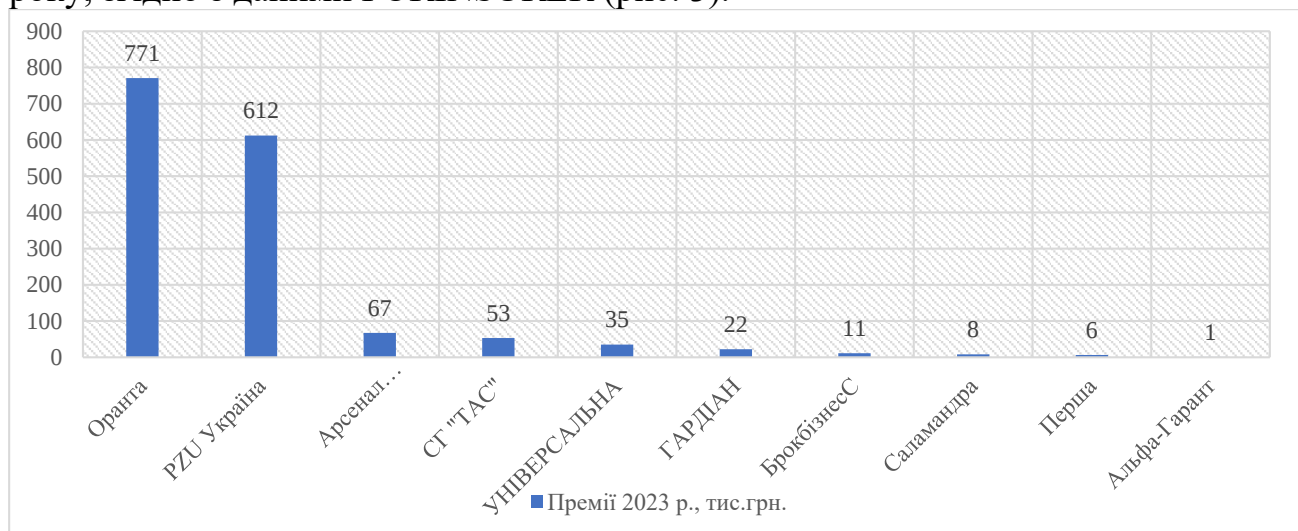

Рис. 3. Страхові компанії, що надають послуги з агрострахування, [10]

Аналізуючи рейтинг компаній з добровільного страхування, слід зазначити, що компанією з найвищим рейтингом є НАСК «Оранта» з премією 771 тис. грн. Найнижче місце посідає «Альфа-Гарант» з премією 1 тис. грн, різниця між десятим і першим місцем становить 770 тис. грн.

В Україні станом на січень 2022 року у сфері регулярного агрострахування працює менше 10 страхових компаній, хоча ліцензію на цей вид страхування мають понад 40 страхових компаній. З початком воєнного стану аграрії працюють у складних умовах, під постійним ризиком, а тому обирають страхову компанію з найвигіднішими умовами для забезпечення безпеки свого врожаю та майна.

Війна в Україні призвела до зростання цін на енергоносії та сировину, що, в свою чергу, спричинило зростання інфляції. Зростаюча і тривала інфляція збільшує вартість ремонту майна та транспортних засобів, збільшуючи витрати страховиків на виплати страхових відшкодувань і впливаючи на спектр страхових продуктів.

Тривала інфляція збільшує витрати на виплати страхових відшкодувань за майновими випадками та нещасними випадками, чинячи тиск на прибутковість страховиків та їхні резерви [11]. Станом на червень 2023 року прямі втрати сільськогосподарської інфраструктури та земельних ресурсів України склали 8,7 млрд доларів США (5,8 % від загальних втрат), а непрямі – 40,3 млрд доларів США (15,2 % від загальних втрат). Прямі втрати включають втрату сільськогосподарської техніки, пошкодження зерносховищ та елеваторів, загибель та вимушений забій худоби через неможливість її прогодувати, втрату врожаю багаторічних культур через знищення полів, втрату бджільництва, пошкодження та крадіжки виробничих ресурсів та промислових товарів. Непрямі втрати включають втрати врожаю та продукції тваринництва, втрати виробників через експортні бар'єри, збільшення виробничих витрат та втрати, пов'язані з необхідністю захоронення відходів. У цьому контексті український аграрний сектор продемонстрував чудову стійкість і здатність адаптуватися до ризиків, пов'язаних з війною.

Наразі виклик полягає у визначенні моделей та форм страхування, що відповідають українському контексту. Сільське господарство є сектором української економіки, що швидко розвивається, але лише 2–3 відсотки фермерів використовують страхування в цьому секторі [13].

Тим не менш, немає сумнівів, що вітчизняний ринок агрострахування має потенціал для розвитку. У той же час, необхідно підкреслити основні проблеми, які стримують можливості подальшого розвитку українського ринку агрострахування (рис. 4).

Рис. 4. Проблеми, що перешкоджають розвитку ринку аграрного страхування в Україні

Сільськогосподарське страхування є ефективним інструментом управління ризиками, який має на меті мінімізувати неочікувані фінансові втрати агровиробників. Крім того, страхування покращує доступ до кредитів для домогосподарств та бізнесу, оскільки фінансові установи охоче кредитують застрахованих фермерів. Це дозволяє фермерам розширювати свій бізнес та інвестувати більше коштів у сучасне обладнання та технології.

Державна політика повинна відігравати вирішальну роль у розвитку сільськогосподарського страхування і, в першу чергу, бути спрямована на забезпечення довіри та прозорості страхового ринку. Сучасні інструменти співпраці у страховому секторі, такі як державно-приватне партнерство, можуть заохочувати потенційних страхувальників укладати договори страхування шляхом субсидування частини страхової премії. У свою чергу, страхові компанії матимуть можливість акумулювати додаткові премії та підвищити свою фінансову спроможність захищати страхувальників.

Україні потрібно розвивати ринок агрострахування, щоб задовольнити зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію в усьому світі. Для досягнення цього на інституційному рівні необхідно забезпечити такі заходи:

По-перше, підвищення соціальної відповідальності всіх учасників страхового процесу шляхом дотримання принципів корпоративної соціальної відповідальності при розподілі ризиків за договорами агрострахування. На основі корпоративної соціальної відповідальності основними рушійними силами розвитку страхових відносин у суспільстві мають стати високий рівень довіри, страхова культура, висока обізнаність про інформацію та актуальний баланс між споживачами та страховими продавцями.

По-друге, страховики повинні максимально адаптувати свої існуючі страхові послуги до потреб потенційних страхувальників у світлі можливостей воєнного стану в країні. Незважаючи на традиційні для аграрного сектору загрози, такі як природно-кліматичні, агротехнічні та технологічні, ризики рейдерських захоплень землі та забруднення навколишнього середовища стають дедалі серйознішими. Крім того, нестабільна політична та військова ситуація у світі підвищила важливість страхування логістичних ризиків для аграріїв.

По-третє, невирішеною проблемою слід визнати неповноту комунікаційних зв'язків між учасниками ринку агрострахування. Сільськогосподарські виробники (потенційні страхувальники) потребують повної, об'єктивної та своєчасної інформації про страхові послуги, а страховики – інформації про потенційні ризики для здійснення андеррайтингу.

По-четверте, діджиталізація страхових процесів є вагомим аргументом на користь зміцнення страхування. Цифрові технології створюють унікальну можливість для збору та обробки великих обсягів даних. Це значно прискорить процес ідентифікації, оцінки та прийняття обґрунтованих рішень щодо потенційного страхування сільськогосподарських ризиків. Діджиталізація страхової діяльності оптимізує механізм актуарних розрахунків та прискорить

процес встановлення факту настання страхового випадку і, відповідно, виплати страхових відшкодувань.

По-п'яте, адаптація до загальноєвропейського страхового блоку є пріоритетним питанням розвитку вітчизняного ринку агостраховання. У результаті прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» у 2021 році посилило вимоги до діяльності страхових компаній на ринку та гарантувало їх платоспроможність і капіталізацію. Підвищення організаційної спроможності національних страхових компаній для надання якісних послуг на ринку та повного задоволення запитів страхувальників на страховий захист є важливим компонентом європейської інтеграції. Збалансування економічних і фінансових інтересів усіх учасників страхового процесу також є важливою силою, яка сприяє розвитку страхових відносин у суспільстві.

Висновки. Таким чином, потенційним шляхом розвитку агостраховання в Україні є збільшення державної підтримки сільськогосподарських підприємств. Уряд міг би збільшити бюджетні асигнування на аграрне страхування шляхом надання фінансової підтримки у вигляді субсидій, пільгових кредитів та державних гарантій. Це дозволило б зменшити навантаження на агровиробників та зробити страхування більш доступним. Враховуючи складну ситуацію в країні, агровиробники зараз розглядають можливість застрахувати частину або всю свою сільськогосподарську діяльність. Важко оцінити всі ризики, можливості, загрози та перспективи. Однак, проаналізувавши масштаб проблеми та виявивши слабкі місця, можна сформулювати рішення та спланувати подальший розвиток і майбутнє агостраховання.

Отже, до можливих напрямів розвитку в сучасному інституційному середовищі аграрного страхування слід віднести вдосконалення страхового законодавства, підвищення довіри до страхових компаній, розробка нових продуктів, технологічні інновації та співпраця з державними органами.

Література:

1. Кредісов В. Роль біхевіоральних чинників у побудові ринкової інституційної системи. *Економіка України*. 2015. № 12. С. 46–50.
2. Колесніченко І. М. Інституціональна економіка. Х. : ХНЕУ, 2018. 216 с.
3. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р. №4391-VI. / Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня. 2002 р. №37-IV / Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Закон України «Про страхування» від 18.11.2021 р. № 1909-IX / Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Величко А. Як працює агостраховання в Україні. Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/analytics/214109_yak-pratsyu-agrostrakhuvannya-v-ukran.
7. Агостраховання: державна підтримка у період воєнного стану. Онлайн-консультант фахівця з якості. Режим доступу: <https://qualityexpert.com.ua/news/657556-ahrostrakhuvannya-derzhavna-pidtrymka-u-period-voyennoho-stanu>.

8. Дорожня карта реформування добровільного страхування сільськогосподарської продукції на 2014–2015 рр. Режим доступу: forinsurer.com/files/file00532.pdf.

9. Закон України № 1601-IX від 01. 07. 2021 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою».

10. Agricultural insurance – Rating of insurance companies of Ukraine for 3 months 2023 p. – TOP 100 – Foreigner. FORINSURER: Forinsurer is a magazine about insurance and InsurTech. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/3/76>.

11. Ринок агрострахування України у 2018-му андеррайтинговому році : аналітичне дослідження. Київ, 2019. 35 с. Режим доступу: <https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/управління%20фінансів/Страхування/%20агрострахування%20%20у%202018.pdf>.

12. USAID: Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf.

13. Танклевська Н. С., Ярмоленко В. В. Перспективи адаптації зарубіжного досвіду агрострахування в Україні. *Економіка харчової промисловості*. 2020. Т. 12. Вип. 1. С. 55–63. <https://doi.org/10.15673/fie.-v12i1.1669>.

References:

1. Kredisov, V. (2015). The role of bichevoral officials in prompting the market institution system. *Economics of Ukraine*, no. 12, pp. 46–50. [in Ukrainian].

2. Kolesnichenko, I. M. (2018). Institutional economics. Kh.: Khneu. 216 p. [in Ukrainian].

3. Law of Ukraine "On peculiarities of insurance of agricultural products with state support" dated February 9, 2012 No. 4391-VI. / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

4. Law of Ukraine "On Grain and the Grain Market in Ukraine" dated July 4, 2002 No. 37-IV / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

5. Law of Ukraine "On Insurance" dated November 18, 2021 No. 1909-IX / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

6. Velichko, A. How agricultural insurance works in Ukraine. Think brave. Latest business news of Ukraine. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/214109_yak-pratsyu-agrostrakhuvannya-v-ukran. [in Ukrainian].

7. Agricultural insurance: state support during martial law. Online consultant of a quality specialist. URL: <https://qualityexpert.com.ua/news/657556-ahrostrakhuvannya-derzhavna-pidtrymka-u-period-voyennoho-stanu>. [in Ukrainian].

8. Forinsurer (2014), "Roadmap for the reform of voluntary insurance of agricultural products for 2014-2015", available at: <https://forinsurer.com/files/file00532.pdf> (Accessed 15 Sept 2018). [in Ukrainian].

9. Law of Ukraine No. 1601-IX dated July 1, 2021 "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving the Legal Regulation of Insurance of Agricultural Products with State Support". [in Ukrainian].

10. Agricultural insurance – Rating of insurance companies of Ukraine for 3 months 2023 p. – TOP 100 – Foreigner. FORINSURER: Forinsurer is a magazine

about insurance and InsurTech. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/23/3/76>. [in Ukrainian].

11. Ukraine's Agricultural Insurance Market in the 2018 Underwriting Year: An Analytical Study (2019). <https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/управління%20фінансів/Страхування/%20агросстрахування%20%20у%202018.pdf>. [in Ukrainian].

12. USAID (2023). Report on Direct Infrastructure Damage and Indirect Economic Losses Due to Destruction from Russian Military Aggression Against Ukraine as of June 2023", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf (Accessed 25 Apr 2024). [in Ukrainian].

13. Tanklevs'ka, N. S., Yarmolenko, V. V. (2020). Prospects for adapting foreign experience in agricultural insurance in Ukraine. *Economics of the food industry*, vol. 12/1, pp. 55–63. <https://doi.org/10.15673/fie.v12i1.1669>. [in Ukrainian].

Annotation

Drozd V. O.

The Development of the Institutional Environment for Agricultural Insurance in Ukraine

The article examines the set of institutions of the agrarian insurance environment in Ukraine. The directions, conditions and risks of agricultural insurance are determined. The rating of voluntary insurance companies in the agricultural sector was analyzed. The problems of the development of agricultural insurance in Ukraine and the directions of its development in modern conditions are determined.

It is shown that as of January 2022, less than 10 insurance companies operate in the field of regular agricultural insurance in Ukraine, although more than 40 insurance companies have a license for this type of insurance. With the beginning of martial law, farmers work in difficult conditions, under constant risk, and therefore choose an insurance company with the most favorable conditions to ensure the safety of their crops and property.

The article proves that a potential way to develop agricultural insurance in Ukraine is to increase state support for agricultural enterprises. It is shown that the Government could increase budget allocations for agricultural insurance by providing financial support in the form of subsidies, soft loans and state guarantees. This would reduce the burden on agricultural producers and make insurance more affordable. Given the difficult situation in the country, agricultural producers are now considering the possibility of insuring part or all of their agricultural activities. It is difficult to assess all risks, opportunities, threats and prospects. Having analyzed the scale of the problem and identified weak points, it was suggested to formulate solutions and plan the further development and future of agricultural insurance.

The article presents proposed measures for the development of the agricultural insurance market developed in the course of the conducted research. It is proved that improvement of insurance legislation, increase of trust in insurance companies, development of new products, technological innovations and cooperation with state bodies should be included among the possible directions of development in the modern institutional environment of agrarian insurance.

Key words: *agricultural insurance, institutional environment, insurance culture, agricultural insurance market.*

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИМИ ТОВАРОВИРОБНИКАМИ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

С. І. МУСІЄНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Л. В. КЛИМЕНКО, кандидат економічних наук

Уманський національний університет садівництва

У статті розкрито значення оптимізації методів прийняття управлінських рішень як економічної категорії та її взаємозв'язок з поняттям «ефективність». Проаналізовано сучасні виклики, що постали перед вітчизняними товаровиробниками у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Результати досліджень підкреслюють необхідність адаптації національних товаровиробників до міжнародного конкурентного середовища на умовах інноваційності та гнучкості сучасних методів прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: менеджмент, зовнішньоекономічна діяльність, оптимізація, ефективність, методи прийняття управлінських рішень.

Постановка проблеми. У міжнародному просторі спостерігається розвиток світової економіки, який зосереджений на інтенсивному розширенні підприємницької діяльності, активізації виробничо-збутових процесів, міжнародного поділу робочої сили, динамічності товарообміну, а також невизначеності та ризиковості зовнішнього оточення. Сучасні виклики вітчизняного підприємництва не можливо порівняти з будь-якими іншими за весь період незалежного функціонування вітчизняного бізнесу.

Євроінтеграційний вектор розвитку національної економіки зазнав значних перешкод, зумовлених пандемією Ковід-19 та військовими діями на території України. Ряд негативних факторів значно ускладнили процедуру виконання міжнародних домовленостей та знизили виробничий потенціал національних товаровиробників як на території України так і за її межами. Нині практично кожен суб'єкт підприємницької діяльності функціонує в умовах жорсткої конкурентної боротьби, що активізує товаровиробників здійснювати пошук альтернативних виробничих процесів та вибір оптимальних управлінських рішень. Адже саме своєчасні та успішні рішення менеджерів компаній, за умов оптимального використання наявного ресурсного потенціалу, забезпечують ефективність діяльності організації на міжнародному рівні.

Розробляючи стратегію розвитку бізнесу у міжнародному середовищі або здійснюючи пошук шляхів виходу із кризи, кожен із підприємців обирає найбільш ефективний варіант удосконалення виробничого процесу або першочергове завдання щодо подолання проблеми із множини альтернативних

рішень. Сутність оптимізації управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності полягає саме у виборі найефективнішої (оптимальної) альтернативи із усіх можливих у певний час за конкретних умов. Тому вивчення сучасних підходів та методів формування ефективних управлінських рішень вітчизняними товаровиробниками у зовнішньоекономічному середовищі не лише в теорії, а й на практиці є актуальною тематикою. В умовах військового стану та у повоєнний період національне підприємництво повинно виступити пріоритетною силою спрямованою на подолання негативних явищ в економіці та формуванні сталого економічного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі розміщено вагомий доробок національних та зарубіжних вчених щодо визначеної проблематики, але відсутнє узагальнене обґрунтування стосовно розмежування і взаємозв'язків сучасних підходів та методів щодо оптимізації управлінських рішень. Американські вчені Майкл Мескон, Майкл Альберт і Франклін Хедоури, обґрунтовуючи концепцію менеджменту та досліджуючи систему управління, особливу увагу приділяли ситуативній природі менеджменту, яка набуває все більшої значимості з огляду на константні зміни сучасного бізнес-середовища. Саме вони наголошували, що у практичному аспекті управлінської діяльності необхідно використовувати три окремих підходи:

- науковий підхід (збір та аналіз інформації про потенціал ринку та попит, визначення взаємозалежності між попитом та пропозицією на даний товар на основі гіпотези оптимальної величини обсягів реалізації продукції та пошук оптимального варіанту розвитку бізнесу);

- системна орієнтація (кожна організація є відкритою системою, в якій функціонують різноманітні взаємопов'язані частини бізнесу. Підчас господарського виробництва кожна організація отримуючи різноманітні ресурси та інформацію перетворює їх на товар або послуги, з метою отримання прибутку. Саме виробничо-збутовий процес потребує найбільш ефективних варіантів управлінських рішень);

- використання моделей (модель виступає спрощеною конкретною управлінською ситуацією та дозволяє приймати ефективні управлінські рішення, за умови врахування реальних факторів та альтернатив, що можуть виникнути в складних умовах виробничо-господарської діяльності) [1].

Бутко М. П. зазначає, що управлінські рішення можуть прийматися на основі двох полярних умов: визначеності та невизначеності [2]. Під визначеністю, вітчизняні науковці, вважають такий стан внутрішнього та зовнішнього середовища, за якого суб'єкти ринку можуть чітко спрогнозувати результат альтернативних дій. Натомість, зміст невизначеності полягає у формуванні стратегічних рішень за відсутності достовірної інформації щодо альтернативних чинників та досить часто проявляється через творчий аспект діяльності менеджерів. Даний ситуативний аспект, на думку науковців [2, 3] передбачає застосування двох базових підходів до прийняття управлінських рішень:

1) менеджер компанії орієнтується на власний досвід, особисті судження та доступну інформацію;

2) з метою мінімізації ризиків, за умов високого рівня невизначеності, керівництво компанії приймає стратегічні рішення за допомогою критеріїв Вальда (максі-міна), Сейвіджа (міна-максі), Байєса-Лапласа та Гурвіца [4, с. 58].

Шпак Н. О., Ульянова А. М. доводять, що сучасні підходи до оптимізації управлінських рішень слід розглядати з позиції методів та прийомів оптимізації. Так методи оптимізації управлінських рішень вони ототожнюють із способами теоретичного дослідження оптимізації управлінських рішень та/або практичної реалізації прийнятих рішень, які в кінцевому підсумку забезпечать отримання максимального прибутку, виробництва кращої якості товарного асортименту, наданих послуг, мінімізації затрат, виробничо-збутових термінів тощо [4, с. 58]. Бегун С. І., Хомюк Н. Л., Подзізей О. О. наголошують, що в умовах цифрової трансформації економічних систем особливого значення набувають економіко-математичні методи та моделі оптимізації управлінських рішень.

Орієнтуючись на ключові індикатори розвитку сучасної системи менеджменту, які визначені ООН, Біленко В. О. зумів їх конкретизувати до сфери аграрного виробництва національної економіки України. Його наукові дослідження економіко-математичних – методів оптимізації управлінських рішень були спрямовані на узгодженість таких показників, як індекс продуктивності праці та енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах [7, с. 69].

Авторський колектив Лебедєва В. К., Савчук Л. М., Ковальчук Г. К., Савчук Р. В. досліджуючи економіко-математичне моделювання у системі менеджменту за умов сталого економічного розвитку запропонував економіко-математичну модель орієнтувати, перед усім, на необхідність та можливість збереження й відтворення природного середовища у поєднанні із соціально-економічним прогресом. За таких умов використання критерію мінімізації соціально-економічної впливу дозволяє розрахувати оптимальну структуру ресурсів для забезпечення сталого економічного розвитку за визначених обмежень [6, 8 с. 132].

Тому подальші дослідження щодо оптимізації методів прийняття управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності доцільно сконцентрувати на вирішенні прикладних організаційних, технічних та інформаційних завдань щодо впровадження економіко-математичних моделей у практику менеджменту за принципами сталого економічного розвитку та міжнародної співпраці.

Метою дослідження є комплексне вивчення існуючих методів прийняття управлінських рішень вітчизняними товаровиробниками та їх адаптація до сучасних вимог інтеграційного вектору в умовах воєнного стану. Узагальнення особливостей прийняття управлінських рішень менеджерами експортоорієнтованих підприємств та обґрунтування необхідності дотримання міжнародних принципів та норм для забезпечення ефективності господарської діяльності національних товаровиробників. Дослідження факторів розвитку та

оптимізації шляхів мінімізації впливу можливих ризиків на процес управління зовнішньоторговельним оборотом.

Методика досліджень. Для досягнення мети досліджень, нами було використано теоретико-методологічний інструментарій: наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків у сфері прийняття управлінських рішень; загальнонаукові та спеціальні методи й принципи управління.

Діалектичний підхід для оцінки сучасних економічних процесів у міжнародному просторі, узагальнення новітніх наукових досягнень вітчизняних і зарубіжних вчених з питань теорії та практики щодо прийняття управлінських рішень експортоорієнтованими товаровиробниками. Системний підхід для узгодженості управлінських рішень у історичному та динамічному вимірі із посиленням на управлінські практики у кризові періоди.

Для аналізу діяльності підприємств, ефективності прийняття управлінських рішень та пошуку оптимізаційних методів прийняття рішень у зовнішньоекономічному середовищі було використано методи порівняння та причинно-наслідкового аналізу. Метод логічних узагальнень сприяв формуванню єдиного науковообґрунтованого рішення та формування висновків.

Результати дослідження. Кожен менеджер зовнішньоекономічної діяльності систематично приймає те чи інше управлінське рішення яке в певній мірі можна ототожнювати із певним «продуктом» його управлінської діяльності. Зазвичай, від обґрунтованості та ефективності прийняття управлінського рішення, особливо у зовнішньоекономічній сфері, залежить розвиток компанії та конкурентоспроможність певного товарного асортименту. Відтак кожне рішення менеджера щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності характеризується певними ознаками (цілями, наслідками, професіоналізмом тощо) [9].

Успішність діяльності підприємств національного бізнесу безпосередньо залежить від ефективних управлінських рішень прийнятих на основі сучасних методів та моделей управління, які враховують високі вимоги до фахівців з менеджменту у відповідності умов невизначеності як внутрішнього так і зовнішнього середовища.

Класифікація методів прийняття управлінських рішень передбачає різноманітність підходів, критеріїв та умов, за якими відбувається базовий процес прийняття рішень. Існуючий базис методів прийняття управлінських рішень класифікують за певними ознаками: рівня невизначеності, інформаційної оцінки, характеру завдань та тривалості їх виконання, кількості учасників, специфіки використання математичних чи аналітичних інструментів. Найбільш поширеною класифікацією методів розробки та прийняття управлінських рішень є поділ на три групи: формалізовані, евристичні і неформалізовані [9].

Оцінюючи науковий здобуток вчених [10–12] щодо класифікації методів прийняття управлінських рішень у зовнішньоекономічній діяльності можна виокремити формальні (сформовані на основі логічних суджень, практичних доказів, вибору оптимальних рішення за результатами математично-статистичних розрахунків).

Якщо методи першої групи є найбільш уніфікованими, методично опрацьованими та дають можливість одержати об'єктивний результат, що базується на формальній логіці, то саме евристичні методи сприяють активізації інноваційних процесів у всьому багатоаспектному їх прояві, оскільки під евристичними методами розуміють послідовність процедур обробки інформації, які виконуються для пошуку більш раціональних і нових конструктивних рішень [15]. В наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених наведені також класифікації методів оптимізації прийняття управлінських рішень за суб'єктивним складом; способом реалізації; кількістю та якістю доступної інформації; способом формування вирішального правила оптимізації [13].

В сучасному менеджменті для оптимізації управлінських рішень підприємств орієнтованих на експортоорієнтований розвиток переважають наступні підходи:

1) науковий підхід – який виражається у вигляді різноманітної методології, орієнтованої на систематичний аналіз наявної інформації, логічні дослідження і доказові практики з метою обґрунтування вибору оптимального рішення. В сучасних умовах виробництва, даний підхід сприяє мінімізації суб'єктивних негативних факторів та використанню об'єктивних інформаційних даних, які забезпечують підвищення ефективності управлінських рішень [16].

2) системна орієнтація ґрунтується на припущенні, що організація є системою взаємопов'язаних між собою елементів, призначеною для досягнення певних цілей у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Вивчення процесу переробки організацією входів (інформації, ресурсів) у виходи (товари, роботи, послуги) або прибуток створює основу для підбору найбільш ефективного варіанта управлінського рішення [5].

3) використання моделей (моделювання) у системі оптимізації прийняття управлінських рішень підприємствами, які працюють на зовнішніх ринках, є вагомим критерієм ефективного управління складними процесами в умовах невизначеності, мінімізації ризиків та підвищення конкурентоспроможності. Якісно підібрані моделі дають можливість своєчасно аналізувати ринкові умови, прогнозувати зміни, оптимізувати логістику та ресурси, а також адаптувати бізнес-стратегії до вимог міжнародного середовища. Завдяки моделюванню керівники компаній можуть ефективно оцінювати сценарії розвитку подій, управляти валютними та політичними ризиками, а також створювати інноваційні підходи до вирішення проблеми, що забезпечує стабільність та успіх у просуванні на зовнішні ринки [17].

Чіткої межі між трьома підходами до оптимізації управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності не існує, зазвичай менеджери компаній практикують їх поєднання. Відповідальність менеджерів на всіх рівнях управління за ухвалені та реалізовані рішення зростає під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів ризику, що впливають на функціонування і розвиток національного бізнесу. Особливу роль гравців зовнішнього ринку викликають ризики, пов'язані із загостренням технологічної конкуренції, яка базується на використанні інтелектуальних ресурсів. Це передбачає впровадження нових

систем управління, розвиток інформаційних, інноваційних та організаційних технологій, а також застосування штучного інтелекту. Водночас вітчизняні менеджери часто ігнорують не лише чітку послідовність процесу прийняття управлінських рішень, а й ігнорують ризики, які можуть виникнути на кожному етапі прийняття та реалізації управлінських рішень, що негативно позначається на кінцевих результатах виконання зовнішньоекономічних операцій.

На нашу думку, з метою оптимізації методів прийняття управлінських рішень вітчизняними товаровиробниками у зовнішньоекономічній діяльності, реалізацію підходів доречно здійснювати поетапно.

Коли в керівництва організації виникає ідей щодо подальшого розвитку бізнесу або певна проблема щодо функціонування за існуючих умов невизначеності, першим етапом прийняття оптимального управлінського рішення повинна бути поглиблена діагностика ситуації. На даному етапі необхідно провести детальний аналіз потенційних можливостей та проблемних аспектів, здійснити структурованість факторів позитивного та негативного впливу, налагодити зв'язки із зовнішнім та внутрішнім середовищем компанії. Критично важливим елементом першого етапу є відбір актуальної, достовірної інформації.

Ефективність інформаційного забезпечення методів прийняття рішень у зовнішньоекономічній діяльності варто оцінювати в межах загальної системи менеджменту. У 2022–2023 роках реалізація ініціативи з удосконалення інформаційного забезпечення значно ускладнилася через вплив війни. Проте українських підприємств демонструють стійкий оптимізм щодо відновлення комерційної діяльності. Попри постійні обстріли, ракетно-дроновий шантаж, керівництво кожного п'ятого підприємства, яке зазнало збитків у 2022–2024 роках, намагається відновити свій бізнес протягом двох місяців. Близько 10 % товаровиробників які зазнали значних руйнувань, відбудовують свої комплекси протягом шести місяців [9, 19]. Попри це, для більшості національних підприємств повноцінне відновлення залишається викликом, адже війна створила численні труднощі навіть для компаній які розміщені у відносно безпечних регіонах. Серед основних проблем виділяють відтік персоналу, зменшення постачання ресурсів, сировини, зростання ціни, від'їзд потенційних покупців та зниження їхньої платоспроможності. Враховуючи сучасні проблеми розвитку, керівникам підприємств важливо акцентувати увагу на перспективах зовнішньоекономічної діяльності орієнтованих на стратегії відновлення бізнесу.

Наступним етапом є генерація альтернативних варіантів, які забезпечуватимуть оптимізацію управлінського рішення шляхом вибору найкращого з можливих. Важливими маркерами даного етапу є забезпечення внутрішньої структурованості та взаємозв'язок між проблемними аспектами. У випадках, коли взаємозв'язки співпраці на зовнішньому ринку недостатньо визначені, то передбачається висунення гіпотези щодо структури проблеми та шляхів її вирішення з подальшим підтвердженням або спростуванням. Якщо ж структуру проблеми або завдання чітко окреслено, то створюється модель, яка дозволяє забезпечити якісні й кількісні чинники щодо прогнозування подальших

результатів. На даному етапі саме, системний підхід який об'єднує елементи наукового аналізу та моделювання, забезпечує комплексний підхід до вирішення поставлених завдань [5].

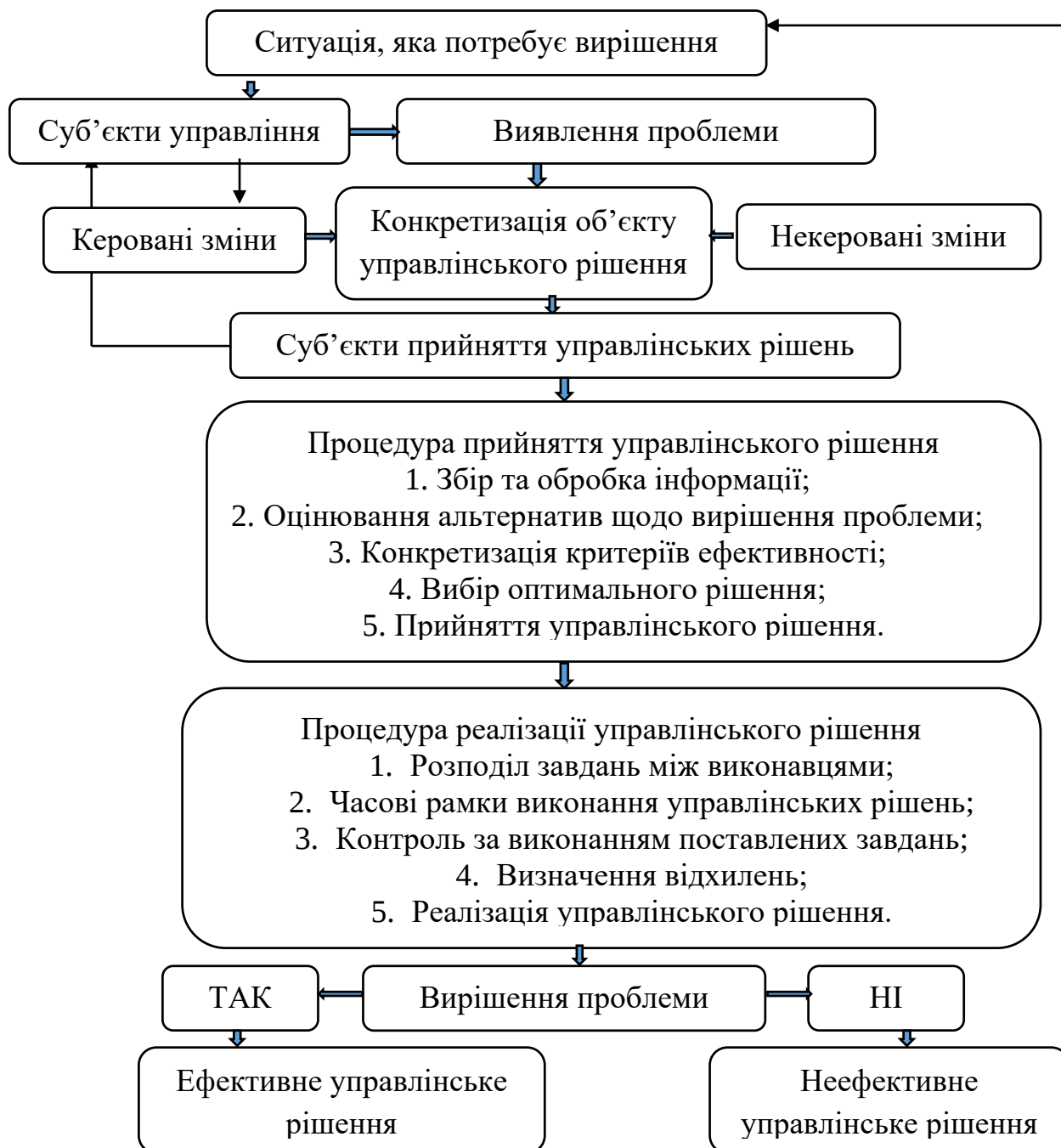

Рис. 1. Алгоритм прийняття та реалізації оптимального управлінського рішень вітчизняними товаровиробниками у зовнішньоекономічній діяльності*

*Примітка. * Систематизовано авторами за матеріалами [5, 9, 16].*

Більшість вітчизняних дослідників акцентують увагу на управлінських рішеннях, які враховують інтереси лише одного економічного суб'єкта, такого як менеджер або власник підприємства. Такий підхід часто не дозволяє охопити всі аспекти проблем, які виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищі організації [18]. Наразі, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, доцільно

застосовувати методи прийняття рішень, які враховують інтереси кількох економічних суб'єктів міжнародного конкурентного середовища.

Таким чином, для оптимізації управлінських рішень щодо здійснення ефективних зовнішньоторговельних операцій керівництву компаній доцільно створювати групи економічного впливу, із суб'єктів які зацікавлені у певних аспектах діяльності підприємства та мають певний досвід. До таких груп належать власники, менеджери, працівники, споживачі, контрагенти, державні органи влади, постачальники та інші.

Висновки. Отже, аналіз різних підходів до визначення факторів оптимізації управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності дозволяє виокремити маркети їх удосконалення на кожному етапі.

На етапі розробки – основний акцент керівництва підприємств слід спрямувати на вивчення керуючої та керованої системи з позиціонування психологічного клімату у колективі, авторитету керівництва, рівня кваліфікації персоналу; якості стратегічного, тактичного та оперативного планування; послідовності ухвалення управлінських рішень; сучасних підходів до генерації альтернативних критеріїв та їх оцінювання; методів аналізу ситуації на міжнародному ринку; суб'єктивності у виборі варіантів прийняття управлінських рішень; розвитку індивідуальних методик аналізу та збору інформаційних даних; колегіальності у розробці стратегічних альтернатив; методів вдосконалення навичок менеджерів.

На етапі прийняття управлінського рішень ключовими факторами оптимізації є: узгодженість запропонованих ідей із загальною стратегією та тактикою підприємства; врахування інтересів усіх зацікавлених сторін бізнесу (власників, менеджерів, працівників, контрагентів, клієнтів, постачальників, державних органів тощо); чітке формулювання цілей та реалістичність досягнення результатів. Керівництву підприємств важливо використовувати сучасні наукові підходи, методи моделювання, теорію автоматизованого управління, інноваційні технології, а також прогресивні підходи, які мотивуватимуть до прийняття якісних рішень. Економічний успіх підприємств на зовнішньому ринку залежить від вивчення тенденцій розвитку конкурентних підприємств, рівня визначеності або невизначеності умов бізнесу та прогнозування результатів виробничо-збутової діяльності.

На етапі реалізації оптимізаційного управлінського рішення у сфері зовнішньоекономічної діяльності ключовими факторами є оцінка об'єктивних законів суспільного розвитку, застосування ефективних підходів, методів і методик аналізу, оцінки та контролю за виконанням управлінських рішень. Необхідно також залучати кваліфікованих фахівців до процесу прийняття рішення, що звичайно підвищуватиме ефективність їх реалізації. Усі етапи прийняття управлінських рішень супроводжуються вищим рівнем ризику. Тому менеджерам слід приділяти увагу пошуку та врахуванню факторів оптимізації на кожному етапі управлінського процесу, їхньому аналізу та оцінці.

Запропонований комплекс напрямків оптимізації складників системи прийняття управлінських рішень сформовано з таких компонентів: оптимізація

системних факторів, оптимізація людських факторів, оптимізація факторів комунікації та засобів праці. Такий вибір напрямів оптимізації прийняття управлінських рішень визнано оптимальним з точки зору можливості швидкого впровадження та отримання відповідних результатів, що дозволить менеджерам компаній обрати оптимальний варіант управлінського рішення та забезпечити очікуваний результат.

Основними питаннями подальших досліджень у сфері зовнішньоекономічної діяльності є визначення особливостей прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику.

Література:

1. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основи менеджменту. Класичне видання. К.: Діалектика. 2020. 672 с.
2. Бутко М. П., Мащенко В. П. Теорія прийняття рішень: підручник. Київ: Центр учбової літератури. 2015. С. 46–51.
3. Кравченко М., Голюк В. Прийняття управлінських рішень: сутність та сучасні тенденції розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-37>.
4. Рева О. М., Камишин В. В., Невиніцин А. М., Борсук С. П., Шульгін В. Застосування класичних критеріїв прийняття рішень для визначення ризиків-невизначеності систем переваг авіадиспетчерів на небезпеках характерних помилок. *Наука, технології, інновації*. 2020. Вип. 2. С. 54–67.
5. Шпак Н. О., Ульянова А. М. Підходи та методи оптимізації управлінських рішень. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2006. № 575: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 39–45.
6. Бегун С. І., Хомюк Н. Л., Подзізей О. О. Економетричні методи та моделі в прийнятті управлінських рішень в умовах цифрової трансформації. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. № 66. Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4543>.
7. Біленко В. О. Особливості економікоматематичного моделювання сталого розвитку. *Економіка та держава*. 2018. №4. С. 66–69.
8. Лебедева В. К., Савчук Л. М., Ковальчук Г. К., Савчук Р. В. Економікоматематичне моделювання процесів сталого економічного розвитку. *Економічний вісник*. 2020. №3. С. 126–133.
9. Завербний А., Залізна Л., Жук О. Особливості формування методів прийняття рішень вітчизняними підприємствами у зовнішньоекономічній діяльності: інформаційний аспект. *Економіка та суспільство*. 2023. №50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-39>.
10. Зовнішньоекономічна діяльність України в системі глобальних конкурентних відносин: монографія / за ред. Павлова О. І. Одеса : Астропринт. 2019. 272 с.
11. Підприємництво: сучасні виклики, тренди та трансформації : монографія / за заг. ред. Гринько Т. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2023. 568 с.

12. Швець Н. В., Ізюмська А. В. Малий бізнес в Україні: аналіз стану та тенденції. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2020. № 2(258). С. 108–117.
13. Гринів Л. В., Вачіль О. П. Методи оцінки ефективності прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. *Вісник Прикарпатського університету*. 2015. № 11. С. 292–296.
14. Дробишева О. О., Дебелий В. С. Формалізовані та неформалізовані методи прийняття господарських рішень. *Актуальні питання сталого науково-технічного та соціально-економічного розвитку регіонів України*. 2022. С. 117–119.
15. Ляшук Д. В., Бикова В. Г. Евристичні методи пошуку рішень як сучасний інструментарій розвитку організації. Режим доступу: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/1_lyaschuk.htm.
16. Скопенко Н. С., Шеремет О. О., Єрьомін М. В. Процес прийняття та реалізації управлінських рішень. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 18. С. 50–55.
17. Лисенко А. Прогнозування, планування та моделювання в системі розробки рішень в аналізі, аудиті та оподаткуванні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-54>.
18. Олексів І. Б., Харчук В. Ю. Підходи до оптимізування управлінських рішень на засадах узгодження інтересів груп економічного впливу підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 4. С. 57–62.
19. Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications /2022/03/23/ 684549>.

References:

1. Meskon, M., Albert, M., Khedoury, F. (2020). *Fundamentals of Management*. Classic edition. K.: Dialektika. 672 p.
2. Butko, M. P., Mashchenko, V. P. (2015). *Theory of decision-making: textbook*. Kyiv: Center for Educational Literature. 2015. pp. 46–51. [in Ukrainian].
3. Kravchenko, M., Golyuk, V. (2022). Making management decisions: essence and modern development trends. *Economy and Society*, no. 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-37>. [in Ukrainian].
4. Reva, O. M., Kamyshyn, V. V., Nevynitsyn, A. M., Borsuk, S. P., Shulgin, V. (2020). Application of classical decision-making criteria for determining the risks-uncertainty of air traffic controllers' systems of advantages on the dangers of characteristic errors. *Science, technologies, innovations*, issue 2, pp. 54–67. [in Ukrainian].
5. Shpak, N. O., Ulyanova, A. M. (2006). Approaches and methods of optimizing management decisions. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, no. 575, pp. 39–45. [in Ukrainian].
6. Begun, S. I., Khomyuk, N. L., Podzizei, O. O. (2024). Econometric methods and models in making management decisions in the conditions of digital transformation. *Economy and society*, no. 66. Access mode: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4543>. [in Ukrainian].

7. Bilenko, V. O. (2018). Peculiarities of economic and mathematical modeling of sustainable development. *Economy and State*, no. 4, pp. 66–69. [in Ukrainian].
8. Lebedeva, V. K., Savchuk, L. M., Kovalchuk, G. K., Savchuk, R. V. (2020). Economic and mathematical modeling of sustainable economic development processes. *Economic Bulletin*, no. 3, pp. 126–133. [in Ukrainian].
9. Zaverbnyi, A., Zalizna, L., Zhuk, O. (2023). Peculiarities of forming decision-making methods by domestic enterprises in foreign economic activity: information aspect. *Economy and Society*, no. 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-39>. [in Ukrainian].
10. Foreign economic activity of Ukraine in the system of global competitive relations (2019). Ed. Pavlova O. I. Odesa: Astroprint. 272 p. [in Ukrainian].
11. Entrepreneurship: modern challenges, trends and transformations (2023). Ed. Hrynko T. Dnipro: Publisher Bila K. O. 568 p. [in Ukrainian].
12. Shvets, N. V., Izyumska, A. V. (2020). Small business in Ukraine: analysis of the state and trends. *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, no. 2(258), pp. 108–117. [in Ukrainian].
13. Hryniv, L. V., Vachil, O. P. (2015). Methods for assessing the effectiveness of making managerial decisions under conditions of uncertainty. *Bulletin of the Precarpathian University*, no. 11, pp. 292–296. [in Ukrainian].
14. Drobysheva, O. O., Debeliy, V. S. (2022). Formalized and informal methods of making economic decisions. *Current issues of sustainable scientific, technical and socio-economic development of regions of Ukraine*, pp. 117–119. [in Ukrainian].
15. Lyashchuk, D. V., Bykova, V. G. (2017). Heuristic methods of finding solutions as a modern tool for developing an organization. Access mode: http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/1_lyaschuk.htm. [in Ukrainian].
16. Skopenko, N. S., Sheremet, O. O., Yeryomin, M. V. (2024). The process of making and implementing management decisions. *Investments: practice and experience*, no. 18, pp. 50–55. [in Ukrainian].
17. Lysenko, A. (2023). Forecasting, planning and modeling in the system of developing solutions in analysis, audit and taxation. *Economy and society*, no. 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-54>. [in Ukrainian].
18. Oleksiv, I. B., Kharchuk, V. Yu. (2014). Approaches to optimizing management decisions based on the coordination of interests of groups of economic influence of the enterprise. *Economics: realities of the time*, no. 4, pp. 57–62. [in Ukrainian].
19. Rykhlitskyi, V. Business in wartime: who suffered the greatest losses and how enterprises are restored. Access mode: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549>. [in Ukrainian].

Musienko S. I., Klymenko L. V.

Optimization of methods of managerial decision-making by domestic producers in foreign economic activity

Optimization of the management decision-making system in the field of foreign economic activity is a complex and individual process for each national commodity producer. Considering an enterprise as a complex economic system consisting of a large number of elements and connections oriented towards profit, it is possible to identify a large number of factors that negatively and positively affect its economic processes.

The methodological arsenal of the management decision-making system offers a wide range of methods and approaches that allow to justify or directly identify possible options for strategic initiatives of the company's management. Most of these methods are well described in the literature, have certain limits of application, and have known advantages and disadvantages. In the conditions of a particular enterprise, when conducting foreign economic operations, it is often necessary to apply a combination of known methods for identifying strategic alternatives, assessing the quality of options, coordinating the final choice with the owners.

The efficiency of the management decision-making system directly affects the productivity of the enterprise management system and its competitiveness. For small and medium-sized businesses, simultaneous coverage and optimization of all factors of influence is impossible for technical reasons, and for economic reasons it is not rational. The article provides a graphical representation of the decision-making process and options for alternative decision-making.

The proposed set of directions for optimizing the components of the management decision-making system is formed from the following components: optimization of system factors, optimization of human factors, optimization of communication factors and means of labor. Such a choice of optimization areas is recognized as optimal in terms of the possibility of rapid implementation and obtaining appropriate results. The integrated use of methods for selecting strategic alternatives and work experience, as well as the manager's intuition, makes it possible to comprehensively address the existing problem and select the best solution.

Key words: optimization, efficiency, management decision-making methods, management, foreign economic activity.

ЦИФРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ НА РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

А. О. ХАРЕНКО, кандидат економічних наук

О. В. ГУМЕН, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

М. М. МИРОШНИЧЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

В. О. КЛИМЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Р. Ф. ЖАРУН, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Досліджено процеси цифрової трансформації та впровадження інноваційних рішень на ринку страхових послуг України, які є відповіддю на сучасні виклики та зростаючі вимоги до якості та швидкості обслуговування. Розглянуто основні тенденції діджиталізації, включаючи застосування штучного інтелекту, великих даних, блокчейну та мобільних технологій, які суттєво змінюють процеси страхування, зокрема автоматизацію страхових виплат, персоналізацію страхових продуктів і підвищення рівня безпеки. Проаналізовано вплив новітніх технологій на ефективність роботи страхових компаній, скорочення операційних витрат та покращення клієнтського досвіду. Обґрунтовано роль цифрових інновацій у розширенні доступу до страхових послуг для різних верств населення та показано бар'єри, що перешкоджають швидкій трансформації ринку в Україні. Отримані результати можуть слугувати основою для розробки стратегій подальшої цифровізації страхового сектору для підвищення конкурентоспроможності та стійкості в умовах економічної та політичної нестабільності.

Ключові слова: страховий ринок, страхування, страхові послуги, цифровізація, цифрова трансформація, інновації

Постановка проблеми. В умовах стрімкої цифрової трансформації та зростаючих вимог споживачів, страхова індустрія в Україні стикається з необхідністю впровадження інноваційних та цифрових рішень. Сучасні тенденції, що охоплюють блокчейн, штучний інтелект, великі дані та автоматизацію, відкривають нові можливості для покращення якості обслуговування, зменшення витрат та підвищення конкурентоспроможності на ринку страхових послуг.

Зміни в поведінці споживачів, що тяжіють до цифрових каналів комунікації, а також розвиток нормативно-правової бази стимулюють страхові компанії до впровадження технологій, які можуть значно прискорити процеси обробки даних, підвищити точність оцінки ризиків і покращити досвід клієнтів. Такі технології, як чат-боти, мобільні додатки, онлайн-платформи для оформлення та управління полісами, а також програми телематики і автоматизовані рішення для виплати відшкодувань, вже набувають популярності серед страхових компаній, що прагнуть зміцнити свою присутність на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками цифрові трансформації та інноваційні рішення стають ключовими чинниками розвитку страхового ринку України, на що вказують численні дослідження науковців та практиків, аналітичні огляди. Численні напрацювання вчених підтверджують, що ці процеси обумовлені потребою підвищення конкурентоспроможності в умовах глобальної діджиталізації, адаптації до нових викликів та забезпечення клієнтського сервісу на високому рівні.

Вчені активно досліджують питання цифрових трансформацій та інноваційних рішень на ринку страхових послуг України, зокрема серед них доцільно виділити праці: Моташко Т. М. [1], Мальованого М. І. [2], Приказюк Н. С. [3], Прокопчук О. Т. [4–6], Пономаренко О. В. [7], Устенко М. О. [8], Шубенко І. А. [9] та ін. Слід зауважити, що цей напрям є ключовим для забезпечення конкурентоспроможності та адаптації галузі до сучасних викликів. Сучасні дослідження підтверджують, що інноваційні та цифрові технології дедалі активніше впроваджуються у сферу страхування в Україні, стимулюючи розвиток індустрії та адаптацію до нових умов ринку.

Таким чином, цифрові трансформації та інноваційні рішення відкривають значні можливості для розвитку страхового ринку України, сприяючи підвищенню ефективності, прозорості та доступності послуг. Однак для повномасштабного впровадження цих технологій необхідне усунення регуляторних бар'єрів, покращення інфраструктури та підвищення цифрової грамотності населення. Інноваційні рішення можуть стати вирішальними для забезпечення стійкості та конкурентоспроможності страхового ринку України в умовах сучасних викликів.

Методика досліджень. Досягнення мети статті здійснювалося за допомогою загальнонаукових методів аналізу та дослідження економічних процесів. Основою теоретико-методологічного базису є праці українських і зарубіжних науковців та практиків, які вивчають питання розвитку страхового ринку, зокрема в напрямку цифрових трансформацій та інноваційних рішень. У дослідженні застосовано абстрактно-логічний метод, метод порівняння, монографічний підхід, графічне моделювання, а також методи наукового узагальнення.

Метою статті є дослідження ключових тенденцій впровадження інновацій та цифрових рішень на ринку страхових послуг України, а також аналіз їх впливу на розвиток галузі та ефективність взаємодії зі споживачами.

Дослідження спрямоване на виявлення основних можливостей та викликів, пов'язаних з цифровою трансформацією у страхуванні, визначення ефективності сучасних технологій для покращення обслуговування клієнтів, оптимізації бізнес-процесів, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення прозорості операцій на українському ринку страхування.

Результати досліджень. Стрімкий розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для модернізації ринку страхових послуг в Україні. Сучасні споживачі очікують на швидкі, зручні та доступні страхові продукти, що стимулює страховиків до активного впровадження інноваційних рішень, таких як автоматизація процесів, використання штучного інтелекту, блокчейну та Інтернету речей. В умовах глобалізації та зростаючої конкуренції, застосування цифрових технологій стає одним із головних факторів, що забезпечує конкурентоспроможність і стійкість страхових компаній на ринку.

Ринок страхових послуг України знаходиться на етапі активної трансформації, зумовленої впровадженням інноваційних технологій та цифрових рішень. У сучасних умовах, коли споживачі очікують швидких, зручних та персоналізованих послуг, страхові компанії змушені адаптувати свої стратегії, щоб залишатися конкурентоспроможними та задовольняти зростаючі потреби клієнтів.

Страховий ринок України є важливою складовою фінансової системи країни, що забезпечує економічну стабільність та підтримку підприємств і громадян у випадках виникнення ризиків. Зокрема, страхові компанії відіграють роль інструменту захисту від непередбачуваних подій, таких як природні катастрофи, економічні кризи, особисті та комерційні втрати. Однак, через економічні та політичні коливання, які посилюються пандемією COVID-19 та військовими діями, український страховий ринок стикається з численними викликами, які впливають на його стабільність, структуру та кількість учасників.

Аналіз кількості страхових компаній в Україні є важливим аспектом для розуміння тенденцій розвитку галузі, рівня конкуренції, а також здатності ринку забезпечувати адекватний рівень страхових послуг. Кількість страховиків безпосередньо впливає на пропозицію страхових продуктів, конкурентне середовище, а також на доступність та якість послуг для споживачів. Протягом останніх років спостерігається значне скорочення кількості страхових компаній на українському ринку, що пояснюється низкою факторів, включаючи фінансову нестабільність, збільшення вимог до капіталу та посилення регуляторного контролю.

Дані щодо кількісного складу страхових організацій, працюючих на українському страховому ринку за досліджуваний період (2019–2023 рр.) графічно інтерпретовано на рис. 1. Загальна кількість страхових організацій, що функціонують на українському страховому ринку у 2023 р. становила 110, у тому числі СК «life» – 12 організацій та СК «non-life» – 98 організації відповідно. Суттєве скорочення кількості суб'єктного складу страхового ринку пояснюється, в першу чергу, виходом з ринку тих його учасників, що не провадили активну діяльність, добровільно відмовившись від ліцензій.

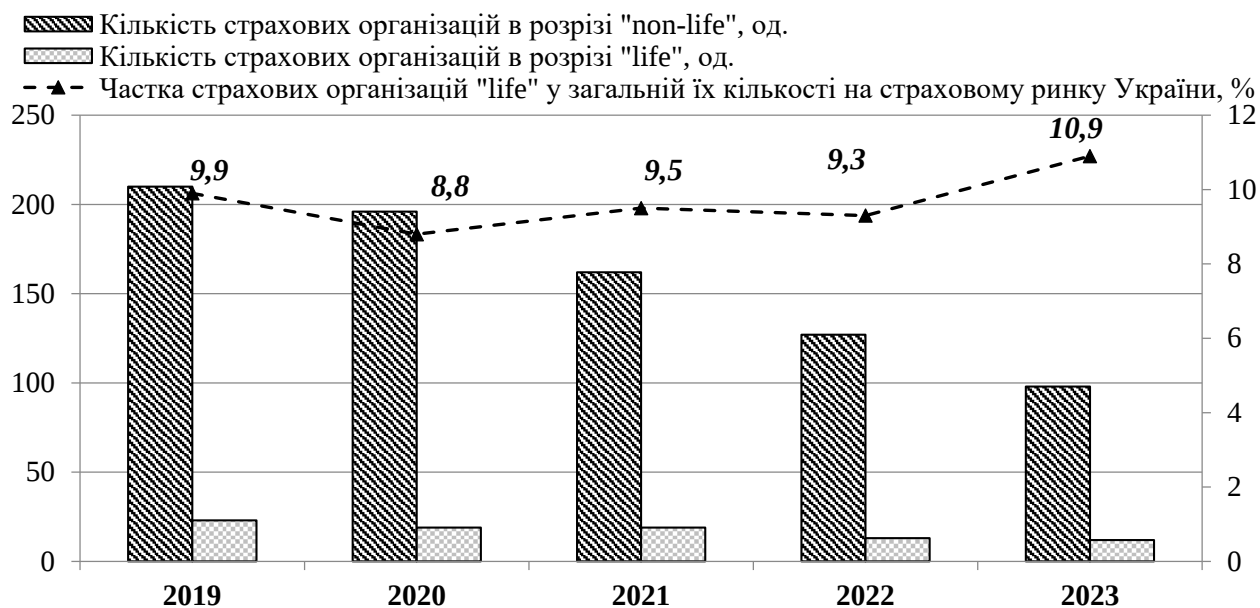

Рис. 1. Кількість страхових організацій на страховому ринку в їх видовому розрізі за 2019–2023 рр.

Джерело: дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національного банку України.

Цифровізація та інновації стають ключовими драйверами змін у страховій галузі. Вони відкривають нові можливості для підвищення ефективності операцій, зниження витрат, поліпшення якості обслуговування та створення нових продуктів і послуг. Використання штучного інтелекту, великих даних, блокчейну та інших сучасних технологій дозволяє страховикам більш точно оцінювати ризики, автоматизувати процеси та пропонувати клієнтам індивідуальні рішення.

Отже, ринок страхових послуг України переживає період значних змін, що пов'язані з активним впровадженням інноваційних технологій та цифрових рішень. У відповідь на зростаючі очікування споживачів, страхові компанії адаптують свої стратегії, впроваджуючи сучасні підходи до обслуговування клієнтів і управління ризиками.

Страховання на основі цифрових технологій є проявом цифровізації страхової галузі, відомим також як страхові цифрові технології або *InsurTechs* (від англійського *Insurance Technology* – страхові технології). Під *InsurTechs* маються на увазі страхові компанії, що активно впроваджують інноваційні технології з метою трансформації власної діяльності [4, 5]. Ключовий вектор розвитку *InsurTechs* – цифровізація страхування, яка передбачає застосування цифрових рішень для покращення управління страховими ризиками, оптимізації процесів підписання та обслуговування страхових договорів, врегулювання збитків та підтримки клієнтів під час здійснення страхових виплат. Такі компанії зосереджені на впровадженні цифрових інновацій, що дозволяють спростити страхові операції, поліпшити взаємодію з клієнтами та удосконалити управління ризиками. *InsurTechs* охоплюють широкий спектр компонентів і технологій, що сприяють трансформації страхового бізнесу (рис. 2).

Рис. 2. Ключові складові InsurTech

Джерело: авторське узагальнення за даними джерел [4, 6].

Цифровізація відкриває нові можливості для підвищення ефективності операцій, зниження витрат, поліпшення якості обслуговування та створення нових страхових продуктів і послуг. Використання штучного інтелекту, великих даних, блокчейну та інших сучасних технологій дозволяє страховикам більш точно оцінювати ризики, автоматизувати процеси та пропонувати клієнтам індивідуальні рішення. Вищезазначене зумовлює необхідність дослідження найновіших тенденцій та цифрових рішень, що змінюють ринок страхових послуг України (рис. 3).

Аналіз цих аспектів (рис. 3) допоможе зрозуміти, як інновації та цифрові рішення сприяють розвитку страхової сфери в Україні та формують її майбутнє.

Сучасні технології та їх вплив на ринок страхових послуг
- о використання штучного інтелекту для аналізу ризиків і прогнозування; - о застосування великих даних для персоналізації страхових продуктів; - о впровадження блокчейну для забезпечення прозорості та безпеки транзакцій.
Інноваційні продукти та послуги
- о розробка нових страхових продуктів на основі аналізу даних; - о впровадження телематики для страхування автомобілів; - о цифрові платформи для управління полісами та спілкування з клієнтами.
Вплив інновацій на споживачів
- о підвищення рівня обслуговування та задоволеності клієнтів; - о зручність використання цифрових сервісів для придбання та управління полісами; - о зниження витрат і часу на обробку страхових випадків.
Виклики та перспективи
- о бар'єри на шляху впровадження цифрових технологій; - о необхідність адаптації нормативно-правової бази; - о перспективи розвитку ринку страхових послуг в умовах цифровізації.

Впровадження сучасних технологій не лише підвищує ефективність страхових компаній, але й забезпечує більш високий рівень обслуговування та задоволення потреб споживачів. Дослідження інноваційних аспектів на ринку страхових послуг України показало, що впровадження сучасних технологій і цифрових рішень значно впливає на розвиток галузі. Страхові компанії, які активно інтегрують новітні технології у свої бізнес-процеси, досягають більшої ефективності, покращують якість обслуговування клієнтів та забезпечують конкурентоспроможність на ринку.

Використання штучного інтелекту, великих даних, блокчейну та інших технологічних інновацій дозволяє страхувальникам більш точно оцінювати ризики, автоматизувати процеси та пропонувати клієнтам персоналізовані страхові продукти. Це сприяє підвищенню рівня задоволеності клієнтів і знижує операційні витрати компаній.

Інноваційні продукти та послуги, такі як телематика у автострахуванні і цифрові платформи для управління полісами, роблять страхування більш доступним й зручним для споживачів. Впровадження цих рішень дозволяє спростити процеси придбання та управління страховим полісом, скоротити час обробки страхових випадків і знизити витрати на адміністративні операції.

Проте, впровадження інновацій на ринку страхових послуг України супроводжується і певними викликами. До них належать необхідність адаптації нормативно-правової бази, подолання бар'єрів на шляху цифровізації та

підготовка кваліфікованих кадрів. Для подальшого успішного розвитку ринку необхідно забезпечити підтримку з боку держави, стимулювати інновації та створювати сприятливі умови для їх впровадження.

У підсумку, інноваційні аспекти на ринку страхових послуг України відкривають нові перспективи для зростання та розвитку галузі. Впровадження сучасних технологій сприяє не лише підвищенню ефективності страхових компаній, але й забезпеченню більш високого рівня обслуговування клієнтів, що є ключовим фактором успіху в умовах сучасного ринкового середовища.

Наразі одним із ключових трендів у страховій сфері є автоматизація бізнес-процесів. Використання чат-ботів, цифрових платформ та мобільних додатків дозволяє страхувальникам швидко отримувати послуги, відслідковувати статус полісів та знижує навантаження на персонал компаній. Це підвищує ефективність і якість обслуговування клієнтів.

Слід зауважити, що штучний інтелект та машинне навчання стають важливими інструментами для управління ризиками. Ці технології дозволяють компаніям аналізувати великі масиви даних для більш точного прогнозування ризиків та визначення страхових тарифів. Блокчейн відкриває можливість для створення прозорих та захищених систем управління даними. Це зменшує ризики шахрайства, підвищує безпеку персональних даних клієнтів та спрощує процес виплати страхових відшкодувань.

В українській страховій галузі останнім часом спостерігається активізація процесів діджиталізації. Провідні страхові компанії запроваджують онлайн-платформи та мобільні додатки, що дозволяють клієнтам купувати поліси, повідомляти про страхові випадки та контролювати їхній стан у режимі реального часу. Однак, для багатьох компаній процес діджиталізації пов'язаний із суттєвими фінансовими та організаційними викликами. Обмежений доступ до інвестицій, а також недостатня цифрова грамотність деяких клієнтів впливають на швидкість впровадження нових технологій.

Українські страхові компанії також активно розвивають телематичні рішення, зокрема у сфері автострахування. Використання датчиків та інших пристроїв дозволяє компаніям пропонувати поліси з урахуванням поведінки водія, що підвищує справедливість ціноутворення та стимулює безпечну поведінку на дорогах. Використання цифрових технологій у страхуванні має великий потенціал, проте залишається ряд викликів. Зокрема, важливою проблемою є захист даних клієнтів і дотримання законодавства про конфіденційність. Також, необхідні значні інвестиції у модернізацію ІТ-інфраструктури. Попри ці виклики, перспективи цифровізації є значними. Впровадження інноваційних технологій сприятиме підвищенню доступності та зручності страхових послуг, зниженню витрат на операційні процеси, а також покращенню взаємодії з клієнтами.

Таким чином, цифрові інновації та технологічні рішення є важливим елементом розвитку страхового ринку України. Вони дозволяють підвищити ефективність страхових компаній, покращити якість обслуговування та розширити доступ до страхових послуг. Використання новітніх технологій,

таких як штучний інтелект, блокчейн, автоматизація та телематика, відкриває нові можливості для персоналізації страхових продуктів та вдосконалення управління ризиками. Однак, для успішної цифрової трансформації необхідні значні інвестиції, належний рівень цифрової грамотності серед населення, а також підтримка держави у розробці правової бази для захисту даних і регулювання цифрових послуг.

Висновки. Цифрові трансформації та інноваційні рішення на ринку страхових послуг України мають значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності та ефективності галузі, відповідаючи на сучасні виклики й потреби споживачів. Розвиток таких технологій, як штучний інтелект, великі дані, блокчейн і мобільні платформи, сприяє автоматизації процесів, підвищенню прозорості та безпеки, а також створенню персоналізованих страхових продуктів. Ці інновації дозволяють компаніям знижувати витрати, покращувати клієнтський досвід і забезпечувати ширший доступ до страхових послуг для населення.

Однак для повномасштабного впровадження цифрових інновацій необхідно подолати ряд перешкод, серед яких виділяються регуляторні обмеження, недостатня цифрова грамотність населення, а також потреба у вдосконаленні інфраструктури та безпеки даних. Важливим кроком є модернізація законодавчої бази, яка сприятиме ефективному регулюванню використання нових технологій, захисту прав споживачів і стимулюванню інновацій.

Таким чином, цифрові трансформації відкривають нові можливості для розвитку страхового ринку України, водночас вимагаючи комплексного підходу до подолання викликів, пов'язаних з їх впровадженням. Подальший розвиток цифрових технологій та інноваційних рішень може забезпечити ринку стійкість та адаптивність до сучасних умов, що сприятиме його стабільності та зростанню.

Література:

1. Моташко Т. М. Розвиток світового ринку страхування в умовах діджиталізації. *Економіка*. 2019. № 5 (182). <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/182-5/3>.
2. Мальований М. І., Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В. Інформаційні технології в інноваційній діяльності страхового ринку України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 96. Ч. 2: Економічні науки. С. 103–115. DOI 10.31395/2415-8240-2020-96-2-103-115.
3. Приказюк Н., Моташко Т. Роль інтернету в реалізації страхових послуг. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2014. № 3 (156). С. 45–51.
4. Прокопчук О. Т. Розвиток українського ринку страхових послуг в контексті забезпечення економічної безпеки країни. *Збірник праць Уманського національного університету садівництва*. 2019. Вип. 94. Ч. 2: Економічні науки. С. 69–85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85.
5. Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В., Пташник С. А., Бутко Н. В. Ключові аспекти Інтернет-страхування. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Ч. 2. Економічні науки. Вип. 97. С. 64–74. DOI 10.31395/2415-8240-2020-97-2-64-74.

6. Прокопчук О. Т. Особливості цифровізації страхового бізнесу в Україні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2023. Вип. 103, Ч. 2 : Економічні науки. С. 6–16. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-6-16.
7. Пономаренко О. В. Трансформація страхової культури на ринку страхових послуг. *Збірник наукових праць уманського НУС*. 2023. Вип. 102. Ч. 2. С. 36–47. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-36-47.
8. Устенко М., Руських А. Діджиталізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 181–192.
9. Шубенко І. А. Тенденції діджиталізації на страховому ринку України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 273–279. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-273-279>.
10. Tarr A. A., Tarr J. A., Thompson M., Wilkinson D. The global insurance market and change: Emerging Technologies. *Risks and Legal Challenges*. 2023. 520 p.

References:

1. Motashko, T. M. (2019). Development of the world insurance market in conditions of digitization. *Economy*, no. 5 (182). <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/182-5/3>. [in Ukrainian].
2. Malyovany, M. I., Prokopchuk, O. T., Ulyanich, Yu. V. (2020). Information technologies in the innovative activity of the insurance market of Ukraine. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, iss. 96, pp. 103–115. DOI 10.31395/2415-8240-2020-96-2-103-115. [in Ukrainian].
3. Prikaziuk, N., Motashko, T. (2014). The role of the Internet in the realization of insurance services. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, no. 3 (156), pp. 45–51. [in Ukrainian].
4. Prokopchuk, O. T. (2019). The development of the Ukrainian market of insurance services in the context of ensuring the economic security of the country. *Proceedings of the Uman National University of Horticulture*, iss. 94, pp. 69–85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85. [in Ukrainian].
5. Prokopchuk, O. T., Ulyanich, Yu. V., Ptashnyk, S. A., Butko, N. V. (2020). Key aspects of Internet shaking. *Collection of scientific works of the Uman National University of Horticulture*, iss. 97, pp. 64–74. DOI 10.31395/2415-8240-2020-97-2-64-74. [in Ukrainian].
6. Prokopchuk, O. T. (2023). Features of digitalization of the insurance business in Ukraine. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 103, pp. 6–16. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-103-2-6-16. [in Ukrainian].
7. Ponomarenko, O. V. (2023). Transformation of insurance culture in the market of insurance services. *Collection of scientific works of Uman NUH*, issue 102, pp. 36–47. DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-36-47. [in Ukrainian].
8. Ustenko, M., Ruskikh, A. (2019). Digitization: the basis of enterprise competitiveness in the realities of the digital economy. *Herald of the economy of transport and industry*, no. 68, pp. 181–192. [in Ukrainian].
9. Shubenko, I. A. (2020). Digitization trends in the insurance market of Ukraine. *Business Inform*, no. 2, pp. 273–279. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-273-279>. [in Ukrainian].

10. Tarr, A. A., Tarr, J. A., Thompson, M., Wilkinson, D. (2023). The global insurance market and change: Emerging Technologies, Risks and Legal Challenges.

Annotation

Prokopchuk O. T., Harenko A. O., Humen O. V., Myroshnychenko M. M., Klymenko V. O., Zharun R. F.

Digital Transformations and Innovative Solutions in the Ukrainian Insurance Market

In the context of rapid digital transformation and growing consumer demands, the insurance industry in Ukraine is facing the need to implement innovative and digital solutions. Modern trends, including blockchain, artificial intelligence, big data, and automation, are opening up new opportunities to improve service quality, reduce costs, and increase competitiveness in the insurance market.

Changes in consumer behavior toward digital communication channels, as well as the evolution of the regulatory framework, are driving insurance companies to adopt technologies that can significantly speed up data processing, increase the accuracy of risk assessment, and improve customer experience. Technologies such as chatbots, mobile applications, online policy issuance and management platforms, as well as telematics applications and automated claims solutions are already gaining popularity among insurance companies seeking to strengthen their market presence.

Analyzing the number of insurance companies in Ukraine is an important aspect of understanding the industry's development trends, the level of competition, and the market's ability to provide an adequate level of insurance services. The number of insurers directly affects the supply of insurance products, the competitive environment, as well as the availability and quality of services for consumers. In recent years, there has been a significant reduction in the number of insurance companies in the Ukrainian market due to a number of factors, including financial instability, increased capital requirements and increased regulatory control.

In 2023, the total number of insurance organizations operating in the Ukrainian insurance market amounted to 110, including 12 life insurance companies and 98 non-life insurance companies, respectively. The significant reduction in the number of insurance market entities is primarily due to the withdrawal from the market of those participants that were not active and voluntarily relinquished their licenses.

A study of innovative aspects in the Ukrainian insurance market has shown that the introduction of modern technologies and digital solutions has a significant impact on the development of the industry. Insurance companies that actively integrate the latest technologies into their business processes achieve greater efficiency, improve the quality of customer service, and ensure competitiveness in the market.

Digital innovations and technological solutions are an important element in the development of the Ukrainian insurance market. They help to increase the efficiency of insurance companies, improve the quality of service and expand access to insurance services. The use of the latest technologies, such as artificial intelligence, blockchain, automation, and telematics, opens up new opportunities for personalizing insurance products and improving risk management. However, successful digital transformation requires significant investment, an adequate level of digital literacy among the population, and government support in developing a legal framework for data protection and regulation of digital services.

Key words: *insurance market, insurance, insurance services, digitalization, digital transformation, innovation.*

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

Н. В. БОНДАРЕНКО, кандидат економічних наук

І. О. МІГУР, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

В. В. ЛИМАНЮК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

В. М. ДЕМЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті розглядаються основні джерела фінансування аграрної сфери, зокрема державні та недержавні механізми, що забезпечують сталий розвиток цієї важливої галузі економіки. Автори акцентують увагу на важливості оптимального поєднання бюджетних програм, грантів, кредитування та інвестицій для стимулювання виробничих потужностей і підвищення ефективності агробізнесу. Окремо розглядаються проблеми, з якими стикається аграрний сектор в умовах воєнного часу, такі як зниження доступності фінансування, високі відсоткові ставки, ризики, пов'язані з природними факторами, та необхідність удосконалення державних програм підтримки. Важливу роль у подоланні цих проблем відіграють інноваційні фінансові інструменти, такі як лізинг та аграрні розписки. Окрім того, підкреслено необхідність розвитку страхових механізмів та покращення фінансової грамотності аграріїв для полегшення доступу до фінансових ресурсів.

Ключові слова: аграрний сектор, джерела фінансування, державна підтримка, кредитування, інвестиції, лізинг, аграрні розписки, фінансові механізми.

Постановка проблеми. Дослідження джерел фінансування аграрної сфери в умовах воєнного конфлікту полягає в аналізі змін, які відбулися в системі фінансування аграрних підприємств під впливом військових дій та економічної нестабільності. Воєнний конфлікт значно ускладнив доступ аграріїв до традиційних фінансових ресурсів, таких як банківські кредити, лізинг та інвестиції, через зростання ризиків, інфляцію, руйнування інфраструктури та непередбачуваність економічної ситуації. Це призводить до зменшення обсягів виробництва, погіршення платоспроможності аграрних підприємств та необхідності адаптації фінансових інструментів до нових умов. У таких умовах виникає потреба у розробці ефективних механізмів фінансування, включаючи

державну підтримку, інноваційні фінансові інструменти та альтернативні джерела фінансування, що сприятимуть відновленню та сталому розвитку аграрної сфери в період війни. Тому важливо дослідити ефективність поточних джерел фінансування аграрної галузі, а також запропонувати шляхи їх удосконалення та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на зростаючу важливість теми в умовах економічної нестабільності та загрози для національної безпеки. Наукові праці вітчизняних вчених, таких як вчених Саблук П. Т., Мироненко В. П., Андрос С. В., Беліков О., Лупенко Ю. О., Чигрин О., Івахненко О., присвячені аналізу фінансових проблем аграрної сфери, визначають ключові чинники, що впливають на доступ аграріїв до фінансових ресурсів. Зокрема, дослідження цих авторів зосереджені на вивченні зниження доступності кредитів, зростанні ризиків, дефіциті державної підтримки та необхідності адаптації фінансових інструментів для відновлення аграрної економіки.

Автори пропонують нові підходи до оптимізації фінансування аграрної сфери, зокрема через залучення альтернативних джерел фінансування, таких як аграрні розписки, лізинг, гранти та інші інноваційні інструменти. Вони наголошують на необхідності зміцнення державної підтримки, зокрема через удосконалення механізмів кредитування та збільшення обсягів фінансування через бюджетні програми. Проблеми, пов'язані з відсутністю ліквідних забезпечень, високими процентними ставками та дефіцитом інвестицій, залишаються невирішеними та потребують уваги в подальших дослідженнях.

Таким чином, незважаючи на значні наукові досягнення в аграрному фінансуванні, відзначено необхідність подальших досліджень, які повинні враховувати сучасні реалії війни та вплив на фінансову стабільність аграрного сектору. Це ставить завдання перед науковцями розробляти нові підходи та стратегії для підтримки розвитку аграрної економіки в умовах воєнного конфлікту.

Метою статті є аналіз джерел фінансування аграрної сфери, оцінка їх впливу на розвиток аграрного сектору та розробка рекомендацій щодо удосконалення механізмів фінансування в умовах економічної нестабільності. Стаття спрямована на дослідження як державних, так і недержавних джерел фінансування, таких як бюджетні програми, кредити, лізинг, гранти, зокрема в контексті їх ефективності та доступності для агровиробників у період кризи. Також виявлення проблем та викликів, з якими стикається аграрний сектор у воєнний період, а також визначення шляхів для поліпшення фінансової підтримки галузі для забезпечення її сталого розвитку.

Методика досліджень. Методика дослідження джерел фінансування аграрної сфери в умовах воєнного конфлікту включає огляд літературних джерел та аналіз попередніх досліджень для формування теоретичної основи. Далі проводився збір та аналіз статистичних даних щодо фінансування аграрного сектору, зокрема обсягів державних програм, кредитування та інвестицій. Для виявлення тенденцій застосовуються методи кількісного аналізу, такі як

порівняльний та класифікаційний аналіз для оцінки ефективності різних джерел фінансування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор є одним із ключових і пріоритетних напрямів розвитку національної економіки. Як зазначає Саблук П. Т., цей сектор вимагає особливої уваги, оскільки, будучи економічною основою для розвитку сільських територій, де проживає третина населення країни, він забезпечує значний внесок у формування ВВП. Крім того, аграрний сектор має високий потенціал як один із найбільш перспективних експортоорієнтованих сегментів економіки України [1]. Однак у сучасних умовах його розвиток залишається недостатньо задовільним, що обумовлено сукупністю різноманітних факторів, які негативно впливають на функціонування і зростання підприємств цього сектора.

У фінансуванні аграрного сектору України використовуються два основних джерела: державні та недержавні ресурси. Їх поєднання є важливим для забезпечення сталого розвитку галузі, враховуючи потреби у фінансуванні як поточних, так і інвестиційних процесів. У таблиці нижче наведено характеристику кожного типу джерел, їх основні інструменти та вплив на аграрний сектор (табл. 1).

Табл. 1. Характеристика державних та недержавних джерел фінансування аграрної галузі України

Джерело фінансування	Основні інструменти	Особливості впливу на аграрну галузь
Державні	Бюджетні програми підтримки аграріїв (субсидії, дотації)	Забезпечують стабільність та підтримку малих і середніх виробників; сприяють компенсації ризиків, пов'язаних із сезонністю
	Часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами	Підвищує доступність фінансування для аграріїв, стимулюючи розвиток галузі
	Державні гранти на розвиток інфраструктури та модернізацію	Сприяють довгостроковому розвитку та впровадженню інновацій
Недержавні	Банківські кредити	Забезпечують додаткові фінансові ресурси, проте обмежені через високі відсоткові ставки та низьку рентабельність аграрного бізнесу
	Лізинг	Дозволяє отримати сучасну техніку без значних початкових інвестицій, сприяючи підвищенню продуктивності
	Інвестиції від приватних осіб, компаній або іноземних партнерів	Створюють можливості для модернізації та розширення виробництва
	Гранти від міжнародних організацій	Дозволяють залучати кошти без створення боргових зобов'язань; стимулюють інноваційні проекти

Таким чином, ефективне поєднання державних і недержавних джерел фінансування дозволяє забезпечити комплексний розвиток аграрного сектору України, адаптуючи його до сучасних економічних викликів.

У умовах повномасштабної війни ризики для аграрного сектору значно зростають. Серед основних викликів слід виділити обстріли та бомбардування, знищення врожаю, посівів, техніки й інфраструктури, проблеми з логістикою, дефіцит палива, добрив і кваліфікованих кадрів, а також заміновані поля та складнощі з реалізацією й експортом продукції. Державна підтримка аграрного сектору здійснюється через кілька ключових інструментів, серед яких: пряма бюджетна допомога у формі субсидій і дотацій, податкові пільги та державне регулювання ціноутворення, зокрема шляхом обмеження експорту або імпорту.

Серед доступних механізмів найбільш привабливим для аграріїв є пряма бюджетна підтримка. Вона передбачає фінансування, закладене у Державному бюджеті в рамках відповідних програм підтримки сільгоспвиробників. Однак, протягом останніх двох років ситуація з програмами прямої державної допомоги є складною, що зумовлено обмеженістю бюджетних ресурсів у воєнний час. У 2023 році державна підтримка аграрного сектору була розподілена між трьома відомствами: Міністерством аграрної політики та продовольства, Міністерством економіки та Міністерством фінансів. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік», на фінансування Мінагрополітики було передбачено 7,6 млрд гривень [2].

З виділених коштів фінансова підтримка агропромислового комплексу склала 927 млн грн, зокрема: 725,6 млн грн було спрямовано за програмою формування статутного капіталу Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві. У рамках бюджетних програм, які реалізує Мінекономіки, на надання грантів для створення та розвитку бізнесу було виділено 1,4 млрд грн. З цієї суми 997 млн грн спрямовано на підтримку грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства (757,7 млн грн), а також тепличного господарства (239,3 млн грн). За бюджетними програмами, реалізованими Мінфіном, на забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва було передбачено 16 млрд грн, з яких до 10 млрд грн спрямовано агропідприємствам через державну програму «Доступні кредити 5-7-9 %» [2].

Основні джерела фінансування аграрної галузі, підкреслюють важливість державної підтримки у забезпеченні процесів розширеного відтворення. Значна частина витрат на розвиток сільського господарства покривається безпосередньо чи опосередковано за рахунок бюджетних коштів. Водночас недержавні джерела фінансування мають суттєве значення, оскільки вони сприяють зменшенню навантаження на державний бюджет, покращенню структури фінансових ресурсів і збільшенню загального обсягу інвестицій у галузь.

Недержавні джерела фінансування виконують також інформаційну функцію, оскільки їх структура використання дозволяє визначити найбільш перспективні програми, що враховується при формуванні державної аграрної

політики. Таким чином, державні та приватні фінансові ресурси повинні взаємодоповнювати один одного, сприяючи підвищенню ефективності фінансово-економічного механізму розширеного відтворення в аграрному секторі. Це підкреслює актуальність досліджень, які стосуються специфічних аспектів формування недержавних джерел фінансування, а також їхнього впливу на фінансово-економічний механізм аграрної галузі в регіональному контексті.

Недержавні джерела фінансування відіграють важливу роль у розвитку аграрної галузі, оскільки вони дозволяють залучати додаткові фінансові ресурси, розподіляти ризики та сприяти стійкому економічному розвитку. Основні джерела включають кредити, інвестиції, кошти від аграрних об'єднань, гранти, лізинг, а також залучення коштів через аграрні розписки [3, 4]. В умовах війни кредитні відносини зазнають суттєвих змін, зокрема спостерігається зменшення обсягів кредитування економіки, спрямування позичкового капіталу переважно у сферу обігу та скорочення частки довгострокових кредитів для аграрного сектору. У результаті кредитування не виконує в повній мірі своїх функцій як ключового інструменту для забезпечення повоєнного відновлення країни.

У цьому контексті потребує вдосконалення як державне, так і недержавне фінансування, особливо у частині кредитування сільськогосподарських виробників за участю банків. Важливим завданням є розробка комплексу методичних і практичних заходів, спрямованих на підвищення рівня забезпечення аграрного сектору фінансовими ресурсами, визначення шляхів ефективного використання наявних коштів та мобілізація додаткових фінансових резервів [5]. Слід підкреслити, що багато дослідників зосереджують основну увагу на кредитах комерційних банків як головному недержавному джерелі фінансування відтворювальних процесів в аграрному секторі. Однак такі кредити мають низку суттєвих обмежень. У зв'язку з цим важливою складовою фінансово-економічного механізму розширеного відтворення в сільському господарстві є лізинг.

Кредит є одним із основних інструментів фінансування процесу розширеного відтворення. Однак аграрний сектор не є особливо привабливим для комерційного кредитування через низьку рентабельність. Тому аграрії здебільшого використовують короткострокові кредити для поповнення оборотних коштів, термін яких відповідає технологічному циклу і не перевищує одного року. Очевидно, що такі кредити не можуть бути спрямовані на інвестиційні цілі. Подолати цю проблему можливо за участю держави. Так, у рамках Державної програми розвитку сільського господарства та регулювання ринків сільськогосподарської продукції передбачено часткову компенсацію відсоткової ставки за кредитами. Динаміка кредитування аграрної галузі відображена в даних (табл. 2).

Дані відображають динаміку кредитування аграрного бізнесу банками України протягом 2017–2023 років. Загальний обсяг виданих кредитів суб'єктам аграрного бізнесу протягом аналізованого періоду має тенденцію до зростання, зокрема в 2021 та 2022 роках, коли було зафіксовано найвищі показники – 826,0 млрд грн та 954,7 млрд грн відповідно.

Табл. 2. Кредитування банками України суб'єктів аграрного бізнесу [17, 18]

Показники	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Видано кредитів суб'єктам аграрного бізнесу, всього, млрд. грн.	597,1	676,8	616,0	614,9	826,0	954,7	709,4
У % до попереднього періоду	96,00	113,35	91,02	99,82	134,33	115,58	74,31
Частка аграрного сектору в загальній сумі кредитування національної економіки, %	7,19	7,87	8,27	8,49	10,98	11,03	7,82
Відсоткова ставка за укладеними кредитами лініями, %	16,3	17,7	16,4	10,7	10,0	9,7	10,3

Проте в 2023 році цей обсяг знизився до 709,4 млрд грн, що складає лише 74,31 % від рівня попереднього року. Частка аграрного сектору в загальному обсязі кредитування національної економіки також зростала, досягнувши 11,03 % у 2022 році, але в 2023 році знизилася до 7,82 %, що свідчить про деяке скорочення фінансування аграрної галузі в загальному контексті економіки країни. Що стосується відсоткових ставок за укладеними кредитними лініями, то протягом досліджуваного періоду вони коливалися. Найвища ставка була зафіксована в 2018 році – 17,7 %, а найнижча – в 2020 році, коли вона становила 10,7 %. У 2023 році ставка знову зросла до 10,3 %, що є певним індикатором змін у фінансовій ситуації в країні. Таким чином, таблиця демонструє як тенденції зростання, так і зниження основних показників кредитування аграрного сектору в Україні, що зумовлено як внутрішніми економічними факторами, так і змінами в державній політиці кредитування.

Проблеми з кредитуванням відчують як самі представники аграрного бізнесу, так і комерційні банки, для яких позики в агросекторі є досить ризикованим напрямом діяльності. За даними НБУ, рівень простроченої заборгованості в кредитному портфелі банків щороку зростає, що підтверджує їхні побоювання щодо співпраці з аграрними підприємствами. Часті випадки, коли суб'єкти агробізнесу не можуть виконати свої кредитні зобов'язання в обумовлені строки, підсилюють ці ризики.

Головною причиною збільшення простроченої заборгованості є падіння купівельної спроможності як населення, так і юридичних осіб, що мають розраховуватися з аграрними підприємствами за виконані роботи чи надані послуги. Через відсутність реалізації готової продукції компанії, які отримували кредити на її виготовлення, не можуть повернути кошти банкам.

Війна також суттєво вплинула на сферу кредитування. Зростання кількості неповернень за кредитами та посилений попит на фінансову підтримку

аграрного сектору змусили банки переглянути умови надання позик. Зокрема, було підвищено кредитні ставки, розширено перелік необхідних документів, а окремі банки почали працювати виключно з перевіреними клієнтами. У результаті темпи кредитування агробізнесу знизилися.

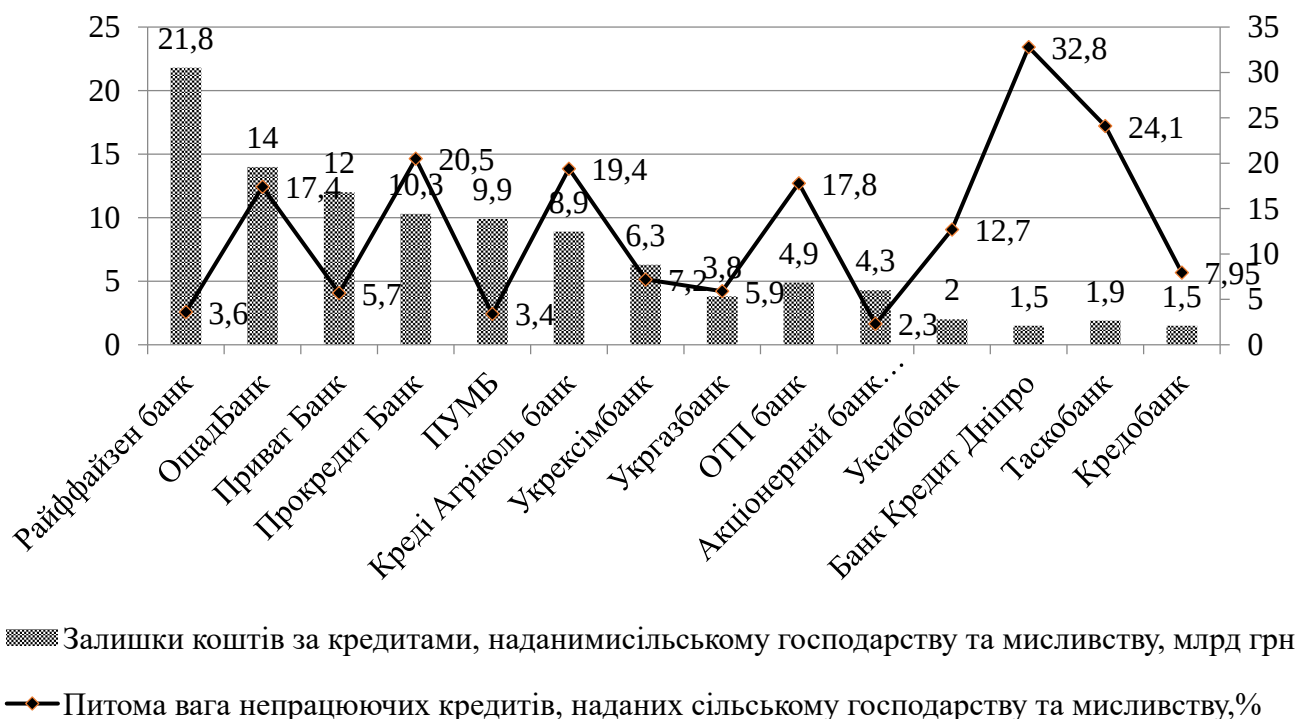

Рис. 1. Частка проблемних кредитів у сільськогосподарському секторі в загальному кредитному портфелі банків станом на 1 березня 2023 року [15]

Додатково варто зазначити, що потенційні позичальники почали ретельніше оцінювати власні можливості для погашення кредитів. Однак здатність банків надавати позики також зменшилася: наявні ресурси подорожчали, довгострокові залучення вичерпано, а нові джерела фінансування поки не з'явилися. Це призвело до скорочення обсягів виданих кредитів і зростання відсоткових ставок.

В умовах, що склалися, забезпечити фінансову підтримку малого аграрного бізнесу виключно через банківські кредити неможливо. Для вирішення цієї проблеми необхідно впроваджувати механізми державної підтримки, зокрема надання гарантій і порук, які б компенсували недостатнє забезпечення при кредитуванні.

До недержавних джерел фінансування, спрямованих на забезпечення процесів розширеного відтворення в аграрній сфері, належить лізинг. Держава також відіграє важливу роль у цьому сегменті, зокрема через діяльність державної компанії ТОВ «Укрлізинг». Державна участь є необхідною, оскільки сільськогосподарська техніка є вузькоспеціалізованим і малоліквідним активом, який не користується значним попитом на вторинному ринку.

Через війну комерційний лізинг сільськогосподарської техніки стикається з низкою труднощів. Зокрема, конкуренція з гравцями, що отримують державну підтримку, створює бар'єри для незалежних лізингових компаній. Водночас

комерційний лізинг без державної підтримки залишається доступним, особливо для фінансування автотранспорту та інших універсальних активів.

Лізинг має певні переваги порівняно з класичним банківським кредитом: гнучкі умови погашення основного боргу та лізингових платежів; можливість податкової оптимізації. Однак його недоліком є вища вартість фінансування, яка, як правило, перевищує витрати за банківськими кредитами в середньому на 5 % [6]. Розвиток лізингових відносин в Україні є надзвичайно актуальним, що зумовлено недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення підприємств, особливо в аграрному секторі. Водночас використання лізингу як форми залучення додаткових фінансових ресурсів аграрними підприємствами має обмежений характер і поки що не здійснює значного впливу на підвищення рівня їх технічного оснащення. Основними причинами такої ситуації є: недосконалість законодавства у сфері лізингу; монопольне становище окремих лізингодавців на ринку лізингових послуг; слабкий фінансово-економічний стан багатьох аграрних підприємств.

Крім того, розвиток фінансового лізингу в Україні ускладнюється нестабільною економічною та політичною ситуацією. Більшість лізингодавців є іноземними інвесторами, яких нестабільність економіки й політики стримує від активного інвестування в підприємства агропромислового комплексу [7].

Джерела та напрями довгострокових інвестицій суб'єктів господарювання аграрної галузі Черкаської області 2016–2023 рр. наведені у (табл. 3).

Табл. 3. Структура джерела інвестицій в аграрну галузь Черкаської області, %

Показник	Роки						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Власні кошти	29,5	22,5	30,4	43,6	37,8	40,0	40,3
У тому числі:							
прибуток	21,1	15,7	14,6	16,7	21,3	18,4	14,8
амортизація	—	—	10,6	16,2	11,1	15,1	11,3
Залучені кошти	70,5	77,5	69,6	56,4	62,2	60,0	59,7
У тому числі:							
кредити банків	28,7	27,2	20,0	16,1	10,0	20,3	21,3
бюджет	30,8	33,0	26,8	20,4	14,6	17,0	14,7

Фінансово-кредитні установи виконують дві важливі функції у фінансуванні аграрного сектору. З одного боку, вони діють як посередники у розподілі та розміщенні бюджетних коштів, спрямованих на підтримку сільськогосподарських виробників. Зокрема, комерційні банки отримують субсидії для компенсації відсоткових ставок за кредитами, а лізингові компанії – бюджетні кошти для надання пільгових умов фінансування аграрного сектору. У цьому процесі регіональні органи влади активно співпрацюють із цими фінансовими установами.

З іншого боку, фінансово-кредитні інститути здійснюють власну інвестиційну діяльність в аграрній сфері з метою отримання прибутку. Хоча така діяльність регулюється загальними ринковими принципами, вона повинна враховувати специфіку аграрного сектору. У цьому контексті регіональні органи влади відіграють опосередковану, але важливу роль, впливаючи на рішення фінансових установ щодо інвестування в сільське господарство.

Станом на 4 грудня 2023 року, 12 919 агропідприємств залучили кредитні ресурси на загальну суму 69,624 млрд грн. Найбільший обсяг кредитів був отриманий аграріями з таких регіонів: Київської області (11,6 млрд грн), Дніпропетровської (6,4 млрд грн), Вінницької (6,1 млрд грн), Черкаської (5,4 млрд грн), Кіровоградської (4,9 млрд грн), Одеської (4,5 млрд грн) та Тернопільської (3,7 млрд грн).

Програмою «Доступні кредити 5-7-9 %» скористались 10 015 сільськогосподарських підприємств, які залучили 39,486 млрд грн. Серед регіонів, що лідирують за обсягами залучених кредитів за цією програмою, можна відзначити Кіровоградську область (4,163 млрд грн), Вінницьку (3,948 млрд грн), Одеську (3,840 млрд грн), Київську (3,733 млрд грн) та Дніпропетровську (2,961 млрд грн), як наведено у таблиці 1.

Дані свідчать, що станом на 4 грудня 2023 року, за кількістю сільськогосподарських товаровиробників, які скористалися програмою 5-7-9 %, найбільшу частку в загальному кредитному портфелі займає Кіровоградська область (13,5 %). Наступні місця посідають Вінницька (10,9 %) та Одеська (8,9 %) області. Найменшу частку у структурі регіонального портфеля займають Луганська (0,0099 %), Херсонська (0,08 %), Донецька (0,2 %) та Закарпатська (0,2 %) області [5].

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» Міністерству економіки, як головному розпоряднику бюджетних коштів, передбачено видатки загального фонду у розмірі 18 млрд грн за бюджетною програмою КПКВК 1201450 «Забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва», що забезпечує реалізацію Програми 5-7-9 %.

Програма 5-7-9 % постійно оновлюється для адаптації до змінних умов і сучасних викликів, а також для забезпечення більш широкої доступності кредитування для різних категорій підприємців.

У рамках Програми 5-7-9 % аграрні підприємства можуть отримувати кредити до 90 млн грн (з урахуванням групи пов'язаних компаній) під 5–9 % річних, в залежності від типу кредиту та категорії підприємства, на інвестиційні цілі та поповнення обігових коштів. З початку 2024 року (станом на 12 лютого 2024 року) 2113 агрогосподарств отримали 11 млрд грн банківських кредитів на розвиток, з яких 833 господарства отримали фінансування на суму 2,9 млрд грн за Програмою 5-7-9 % [2].

Найбільші обсяги кредитування за різними програмами отримали аграрії в таких областях: Київська – 5,4 млрд грн для 185 підприємств; Дніпропетровська – 640,5 млн грн для 165 підприємств; Тернопільська – 63,5 млн грн для 74 підприємств; Одеська – 416,9 млн грн для 156 підприємств; Харківська –

405 млн грн для 109 підприємств; Чернігівська – 415,9 млн грн для 63 підприємств. За Програмою 5-7-9 % найбільше коштів отримали підприємства таких областей: Харківська – 362,5 млн грн для 50 господарств; Київська – 313,7 млн грн для 78 господарств; Вінницька – 282,2 млн грн для 92 господарств; Одеська – 226,8 млн грн для 66 господарств; Львівська – 226 млн грн для 68 господарств; Дніпропетровська – 242,5 млн грн для 56 господарств [2].

Найактивнішими банками, які надавали кредити аграріям у рамках Програми «5-7-9 %», стали «Креді Агріколь Банк», «Райффайзен Банк», «ПриватБанк», «ПроКредит Банк» та «ПУМБ» [2]. АК «ПриватБанк» активно займається кредитуванням малого та середнього бізнесу, пропонуючи широкий спектр кредитних продуктів. Для фізичних осіб банк розробив спеціальну програму кредитування для сільських жителів, які займаються виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах. Цей кредитний продукт доступний для громадян, що проживають у сільській місцевості, ведуть особисте підсобне господарство, а також для тих, хто працює в агропромисловому комплексі, перебуваючи на державній або муніципальній службі.

ПриватБанк також бере участь у програмах кредитування підприємств агропромислового комплексу, що реалізуються на основі урядових постанов та регіональних програм підтримки сільськогосподарських виробників. Для забезпечення своєчасного виконання заходів Державної програми розвитку сільського господарства на 2022–2023 роки та ефективного використання бюджетних коштів для відшкодування витрат на сплату відсотків за кредитами, ПриватБанк щомісячно надає департаменту агропромислового комплексу Черкаської області інформацію про обсяги виданих кредитів сільгоспвиробникам області [9].

Банк пропонує ряд кредитних програм для юридичних осіб, якими можуть скористатися аграрні підприємства:

- довгострокове кредитування (до 7 років) для придбання чи будівництва нерухомості для виробничих потреб;

- кредитування для придбання обладнання, транспортних засобів, нерухомості, а також для будівництва та реконструкції об'єктів для власних потреб малими сільськогосподарськими підприємствами в рамках програми довгострокового кредитування малого бізнесу (до 10 років);

- кредитування для поточних потреб, пов'язаних з забезпеченням діяльності підприємства, терміном до 2 років за ставкою від 10 % річних;

- мікрокредитування для юридичних осіб та індивідуальних підприємців без застави, з метою поповнення оборотних коштів та інших виробничих потреб, терміном до 2 років за ставкою 12,5 % річних.

Незважаючи на позитивну тенденцію зростання обсягів кредитування сільськогосподарських товаровиробників, існують низка суттєвих проблем, які стримують ефективний розвиток банківського кредитування як важливого елемента фінансово-економічного механізму розширеного відтворення аграрного сектору. Проблеми, на які звертають увагу учасники ринку

кредитування на регіональному рівні, в основному повторюють ті, що відзначаються на загальнонаціональному рівні [10].

З метою стимулювання створення нових робочих місць в умовах воєнного стану, в рамках урядової програми фінансової підтримки бізнесу «єРобота», з липня 2022 року була впроваджена програма надання грантів для створення або розвитку переробних підприємств (постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 739). Однією з основних переваг програми є можливість для кожного бажаного започаткувати або розвивати власний бізнес у таких напрямках, як «Своя справа», «Свій сад», «Своя теплиця», «Новий рівень» [11].

Програма передбачає надання грантів для створення або розвитку переробних підприємств за умови співфінансування з боку грантоотримувача. Гранти сприяють розвитку таких секторів економіки, як виробництво харчових продуктів, виробництво напоїв та інших галузей [12]. На момент 15 лютого 2024 року Міністерством економіки України було виплачено 503 гранти на загальну суму 2 619,6 млн гривень. Зокрема, за напрямом «Виробництво харчових продуктів» надано 209 грантів на суму 1 320,3 млн гривень.

У Державному бюджеті України на 2024 рік за бюджетною програмою КПКВК 1201350 «Надання грантів для створення або розвитку бізнесу», розпорядником якої є Мінекономіки, передбачено 1,370 млрд гривень.

Згідно з наказом Мінекономіки від 29 грудня 2023 року № 20598 «Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті за бюджетною програмою КПКВК 1201350», обсяг бюджетних асигнувань на 2024 рік на напрямки «Надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства» та «Надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства» становить 479 500,0 тис. гривень [2].

Основними перешкодами для розвитку сільськогосподарського інвестиційного кредитування є наступні фактори:

1. Тривалі терміни окупності проектів у сільському господарстві, зумовлені низькою рентабельністю галузі. Середній термін окупності для проектів модернізації або придбання нових основних засобів складає від 10 до 15 років, а в окремих випадках – понад 20 років. Однак, комерційні банки не мають ресурсів, які можуть бути використані на такий тривалий термін, оскільки основні джерела фінансування – вклади населення та аграріїв – зазвичай мають коротші строки (1–3 роки).

2. Високий рівень ризиків, пов'язаних із природними факторами, які складно передбачити. Це особливо стосується рослинництва, де неможливо точно прогнозувати зміни клімату або погодні умови, такі як посухи, заморозки чи град. В тваринництві також є ризики, наприклад, епізоотії та коливання цін на корми. Для банку кредитування в таких умовах є складним, оскільки йому необхідно формувати значні резерви під такі кредити.

3. Відсутність ліквідної застави. Основні засоби сільськогосподарських підприємств, які використовуються як застава, зазвичай мають низьку ліквідність. Будівлі та споруди сільськогосподарського призначення, як правило, знаходяться далеко від великих населених пунктів і мають вузькоспеціалізоване

використання, що ускладнює їх реалізацію. Аналогічно, сільськогосподарська техніка швидко зношується, що знижує її заставну вартість. Також часто відсутні оформлені права на земельні ділянки, що ускладнює їх використання як заставу.

4. Тривалий виробничий цикл сільськогосподарського виробництва, який знижує оборотність коштів і ускладнює обслуговування та погашення кредитів. Витрати на виробництво та реалізацію продукції сільськогосподарських підприємств розподілені в часі, що знижує ефективність використання ресурсів.

5. Недосконалість звітності сільськогосподарських товаровиробників, що ускладнює об'єктивну оцінку їхньої фінансової стабільності та платоспроможності. Це особливо стосується малих та середніх підприємств, які часто не мають змоги утримувати кваліфікованих економістів для ведення належної бухгалтерії та взаємодії з банками. Багато з них використовують спрощену форму звітності, що утруднює оцінку фінансового стану підприємства.

6. Відсутність розвиненої системи сільськогосподарського страхування, яка б знижувала ризики для позичальників та комерційних банків. Існуючі умови страхування посівів, запропоновані окремими страховими компаніями, часто непідйомні для аграрних підприємств через високі тарифи. Крім того, сільгосппідприємства зазвичай потребують коштів для посівної кампанії навесні або жнив влітку, що робить їх неспроможними оплачувати додаткові витрати на страхування.

Виявлені проблеми не обмежуються лише Черкаською областю і, за результатами досліджень, є характерними для інших регіонів України [12–15]. Універсального підходу до їх вирішення не існує. У зв'язку з цим банки часто занижують вартість основних засобів сільськогосподарських товаровиробників, зокрема нерухомості. Однак це твердження є спірним, оскільки виробничі будівлі сільськогосподарського призначення зазвичай мають низьку ліквідність і ринкову вартість через їх віддалене розташування та вузькоспеціалізоване призначення. Ймовірно, що оцінка таких об'єктів при прийнятті в заставу є об'єктивною і відповідає реальній ринковій ситуації.

Висновки. Аграрний сектор України залишається стратегічно важливим напрямом економіки, який забезпечує стабільність сільських територій, зростання ВВП та експортного потенціалу. Його розвиток значною мірою залежить від ефективного поєднання державних і недержавних джерел фінансування, таких як кредити, лізинг, гранти та інвестиції. В умовах воєнного часу аграрний сектор стикається з безпрецедентними викликами, включаючи руйнування інфраструктури, логістичні труднощі, дефіцит ресурсів та зниження обсягів кредитування через високі ризики і високі відсоткові ставки.

В умовах обмежених бюджетних ресурсів виникає потреба у вдосконаленні фінансових механізмів, включаючи оптимізацію державних програм підтримки, стимулювання розвитку недержавного фінансування та впровадження інноваційних інструментів, таких як лізинг і аграрні розписки. Важливо також розвивати систему страхування ризиків і модернізувати підходи

до фінансової звітності аграрних підприємств, особливо малих і середніх, для покращення їхньої платоспроможності та доступу до кредитних ресурсів.

Незважаючи на складнощі, такі державні програми, як «Доступні кредити 5-7-9 %», демонструють ефективність, але потребують подальшого вдосконалення. Крім того, розвиток альтернативних фінансових інструментів, як-от гранти та лізинг, здатен значно посилити фінансову стійкість галузі, одночасно зменшуючи залежність від традиційних джерел фінансування. Умови воєнного часу актуалізують необхідність створення нових механізмів фінансової підтримки аграрного бізнесу, що дозволить зберегти його ключову роль у національній економіці.

Важливо також проводити активну інформаційно-консультаційну роботу серед керівників та фахівців аграрних підприємств, щоб полегшити їх взаємодію з комерційними банками. Отже, для ефективного розвитку фінансового забезпечення аграрної галузі необхідний системний підхід, що поєднує державне та недержавне фінансування. Успіх у цьому напрямі сприятиме підвищенню ефективності інвестицій у сільське господарство та інтенсифікації процесів розширеного відтворення в аграрному секторі.

Література:

1. Саблук П. Т. Аграрний сектор в умовах членства України у світовій організації торгівлі: здобутки і перспективи. *Економіка АПК*. 2011. № 3. С. 3–8.
2. Рекомендації комітетських слухань на тему: «Державна підтримка аграрного сектору 2024. Державні та недержавні фонди і механізми». Режим доступу: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75427.html> (дата звернення 11.11.2024 р.).
3. Мироненко В. П. Напрями кредитування сільськогосподарських товаровиробників комерційними банками. *Вісник ЖДТУ*. 2010. №2 (52). С. 240–245.
4. Макухіна Я. О. Кредитування агропромислового комплексу України. Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66809>. (дата звернення 12.11.2024 р.).
5. Андрос С. В. Банківське кредитування як дієвий спосіб вирішення проблеми економічного розвитку аграрних підприємств. *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2024. №1(27). Режим доступу: <https://economics.net.ua/ejoru/2024/No1/5.pdf>.
6. Каламан О. Б., Джевані Ю. М. Нетрадиційні джерела фінансування підприємств сільського господарства. *Економіка харчової промисловості*. 2009. № 4. С. 25–29.
7. Беліков О. Лізинг і його правове регулювання у вітчизняному законодавстві. *Юридичний журнал*. 2012. № 5. С. 103–108.
8. Сільськогосподарський кредит: умови та спосіб оформлення. Режим доступу: https://privatbank.ua/handbook/prohrama_kredytuvannya_silskoho_hospodarstva_na_rozvytok (дата звернення 23.11.2024р.).
9. Огляд банківського сектору. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kredituvannya-biznesu-ta-naselennya-nadali-zrostay>

e-a-yakist-kreditnogo-portfelya-polipshuyetsya-ponad-rik--oglyad-bankivskogo-sektoru (дата звернення 23.11.2024 р.)

10. Грант чи кредит: який фінансовий інструмент найчастіше використовують аграрії, і наскільки успішно. Режим доступу: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/grant-chi-kredit-yakiy-finansoviy-instrument-naychastishe-vikoristovuyut-agrariji-i-naskilki-uspishno> (дата звернення 11.11.2024 р.).

11. Дайджест грантових програм станом на 19.07.2024. Режим доступу: <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/hranty-daidzhest-3kv-web.pdf> (дата звернення 11.11.2024 р.).

12. Агроінвестиції: глобальне бачення, локальні проблеми. Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html>. (дата звернення 11.11.2024 р.).

13. Кожемякіна М. Ю. Формування інвестицій в аграрній сфері економіки України. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_1012/KOZHEMYA.pdf. (дата звернення 11.11.2024 р.).

14. Лупенко Ю. О., Андрос С.В. Банківське кредитування аграрного сектора економіки. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. № 16. С. 196–207.

15. Чигрин О., Івахненко О. Банківське кредитування аграрного сектора економіки України. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 64. № 3. С. 14–24.

16. Наглядова статистика. Національний банк України. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#3>. (дата звернення 13.11.2024 р.).

17. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/uk/node/24997>. (дата звернення 13.11.2024 р.).

18. Офіційний сайт Національного банку України. Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>. (дата звернення 13.11.2024 р.).

References:

1. Sabliuk, P. T. (2011). The Agricultural Sector in the Context of Ukraine's Membership in the World Trade Organization: Achievements and Prospects. *Economy of AIC*, no. 3, pp. 3–8. [in Ukrainian].

2. Recommendations of the Committee Hearings on the Topic: "State Support for the Agricultural Sector in 2024. State and Non-State Funds and Mechanisms." URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75427.html> (Date of access: November 11, 2024). [in Ukrainian].

3. Myronenko, V. P. (2010). Directions of Lending to Agricultural Producers by Commercial Banks. *Bulletin of ZhDTU*, no. 2 (52), pp. 240–245. [in Ukrainian].

4. Makukhina, Y. O. Credit Financing of the Agrarian Complex of Ukraine.] URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66809>. (accessed on 12.11.2024). [in Ukrainian].

5. Andros, S. V. (2024). Bank Lending as an Effective Way to Solve the Problem of Economic Development of Agricultural Enterprises. *Economic Journal Odessa Polytechnic University*, no. 1(27). URL: <https://economics.net.ua/ejopu/2024/No1/5.pdf>. [in Ukrainian].

6. Kalamani, O. B., Dzhivani, Yu. M. (2009). Non-traditional Sources of Financing Agricultural Enterprises. *Economics of food industry*, no. 4, pp. 25–29. [in Ukrainian].

7. Belykov, O. (2012). Leasing and Its Legal Regulation in Domestic Legislation. *Legal Journal*, no. 5, pp. 103–108. [in Ukrainian].
8. Agricultural Credit: Conditions and Application Process. URL: https://privatbank.ua/handbook/prohrama_kredytuvannya_silskoho_hospodarstva_na_rozvytok (accessed on 23.11.2024). [in Ukrainian].
9. Bank Sector Overview. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kredituvannya-biznesu-ta-naselennya-nadali-zrostaye-a-yakist-kreditnogo-portfelya-polipshuyetsya-ponad-rik--oglyad-bankivskogo-sektoru>. (accessed on 23.11.2024). [in Ukrainian].
10. Grant or Credit: Which Financial Instrument is Most Often Used by Agrarians and How Successful Is It? URL: <https://agroportal.ua/publishing/intervyu/grant-chi-kredit-yakiy-finansoviy-instrument-naychastishe-vikoristovuyut-agrariji-i-naskilki-uspishno>. (accessed on 11.11.2024). [in Ukrainian].
11. Digest of Grant Programs as of 19.07.2024. URL: <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/hranty-daidzhest-3kv-web.pdf>. (accessed on 11.11.2024). [in Ukrainian].
12. Agroinvestments: Global Vision, Local Problems. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/agroinvesticiyi-globalne-bachennya-lokalni-problemi.html>. (accessed on 11.11.2024). [in Ukrainian].
13. Kozhemyakina, M. Yu. Formation of Investments in the Agricultural Sector of Ukraine's Economy. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_1012/KOZHEMYA.pdf. (accessed on 11.11.2024). [in Ukrainian].
14. Lupenko, Yu. O., Andros, S. V. (2019). Bank lending to the agricultural economy sector. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI"*, no. 16, pp. 196–207. [in Ukrainian].
15. Chygryn, O., Ivakhnenko, O. (2020). Bank lending to the agrarian sector of Ukraine economy. *Galician economic journal*, vol. 64, no. 3, pp. 14–24. [in Ukrainian].
16. Supervisory statistics. National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#3>. [in Ukrainian].
17. Official Website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://www.minagro.gov.ua/uk/node/24997>. (accessed on 13.11.2024). [in Ukrainian].
18. Official Website of the National Bank of Ukraine. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>. (accessed on 13.11.2024). [in Ukrainian].

Annotation

Bechko P. K., Bondarenko N. V., Mihur I. O., Lymanyuk V. V., Demchuk V. M. Sources of financing for the agricultural sector in the context of military conflict

The agricultural sector is one of the key components of Ukraine's economy, especially in the context of the ongoing military conflict, where its stability and development are of particular importance for ensuring food security and economic stability in the country. The sources of financing for the agricultural sector in wartime undergo significant changes due to a sharp decline in investment volumes, increased financial risks, and limited access to traditional credit resources. Given these factors, it is crucial to provide agricultural enterprises with sufficient financial resources to support production processes, restore infrastructure, and adapt to new economic

realities. An important aspect of securing financing is the effective use of various sources: public and private, as well as expanding opportunities to attract external investment. Government financial programs, such as subsidies, grants, and specialized loans, can partially compensate for the losses incurred by businesses due to military actions. However, to achieve sustainable development of the agricultural sector during a crisis, it is important to find alternative financing methods, such as leasing, agricultural promissory notes, and investment projects, which reduce reliance on the state budget and allow for risk diversification.

Modern methods of financing agricultural business should include innovative mechanisms, such as digital platforms for attracting investments, agricultural bonds, as well as the development of agricultural insurance and risk mitigation programs. During this period, it is extremely important to improve the legal and regulatory framework, particularly in terms of ensuring transparency in credit agreements and protecting borrowers' rights. Despite the existing challenges, the agricultural sector remains a vital part of the economic strategy, and the effective management of financing is critical not only for recovery but also for the further development of the industry. The strategic use of existing financing sources will allow agricultural enterprises to increase their resilience to crises, ensure the sustainability of production processes, and boost the country's export potential, which is a key factor in the recovery of Ukraine's economy after the end of the war.

Key words: agricultural sector, sources of financing, state support, lending, investments, leasing, agricultural receipts, financial mechanisms.

ВПЛИВ ІНСАЙТ-ТУРОПЕРЕЙТИНГУ НА УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

С. В. ТИМЧУК¹, кандидат економічних наук

Л. М. НЕЩАДИМ², кандидат економічних наук

¹ Уманський національний університет садівництва

² Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Досліджено основні чинники розвитку інсайт-туроперейтингу в контексті відновлення України, зокрема його синергетичний вплив на сталий туризм та регіональний розвиток. Проаналізовано, як використання національного туристичного потенціалу сприяє соціально-економічному відновленню регіонів, зміцненню конкурентоспроможності туристичних продуктів та забезпеченню сталого економічного зростання. Підкреслено важливість екологічної стійкості як однієї з ключових функцій інсайт-туроперейтингу, яка не лише мінімізує негативний вплив на довкілля, але й формує позитивний імідж дестинацій, залучаючи більшу кількість вітчизняних туристів. Приділена увага ролі екотрендів у розвитку внутрішнього туризму, їх впливу на економічний розвиток та інтеграцію сталих підходів у регіональні стратегії. З кожним роком актуальність цих питань зростає, адже екологічні проблеми та наслідки діяльності підприємств туристичної сфери значно впливають як на локальні, так і на глобальні економіки.

Ключові слова: інсайт-туроперейтинг, сталий туризм, регіональний розвиток, екологічна стійкість, внутрішній туризм, управління, екотренди.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів та трансформацій, які постали перед Україною внаслідок військової агресії, актуальним є пошук ефективних шляхів відновлення соціально-економічного потенціалу країни. Одним із перспективних напрямів є розвиток туроперейтингу в середині країни, що здатен об'єднати принципи сталого розвитку та регіональної інтеграції. Туристична галузь є не лише важливим сектором економіки, а й потужним інструментом соціального згуртування, культурного обміну та промоції національної ідентичності.

Інсайт-туроперейтинг відіграє особливу роль у відновленні регіонів, що зазнали значних руйнувань. Його розвиток сприяє відновленню інфраструктури, створенню робочих місць, підвищенню добробуту місцевих громад та стимулює малий і середній бізнес. У той же час, синергія з принципами сталого туризму забезпечує раціональне використання природних та культурних ресурсів, зменшуючи негативний вплив на довкілля та підтримуючи автентичність територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сучасного стану сталого туризму та перспектив його розвитку в Україні досліджені у наукових доробках Соловій І., Адамовського О., Дубовича І. [1]. Напрямки сталого розвитку туризму в Україні в умовах післявоєнного відновлення розглядаються у наукових публікаціях Роїк О. Р. [2, с. 60]. Бардаш С. та Черниш Д. присвятили власні доробки дослідженню сутності екологічного туризму та його зміни в умовах сталого розвитку [3].

Практичні аспекти розвитку саме регіонального туроперейтингу визначаються у публікаціях Чуєвої І. О. [4]. Богославець О., Царук В. та Юрченко К. розглядають питання організації туристичних подорожей вітчизняним туроперейтингом в умовах воєнного стану [6]. Важливість ролі туроператорів у забезпеченні безпеки туризму та просуванні миру і стабільності через військовий туризм підкреслюється у публікаціях Кожухівської Р. Б. [5,7].

Габчак Н. та Габчак С. у власних дослідженнях приділили увагу тенденціям, проблемам та можливостям розвитку внутрішньому туризму України у воєнний період [8]. Kovshun N., Kliuchnyk A., Orlenko O., Soloviova O. та Horiunova K. стверджують, що саме сільський зелений туризм є потенційним чинником розвитку регіонального туризму, а саме в межах територій агропромислового виробництва України [9]. Проведені дослідження вітчизняних науковців на основі соціологічних опитувань у напрямку розвитку внутрішнього туризму в Україні вказують на широкий спектр видів туризму популярних серед українців, а також причин, які перешкоджають цьому [10, с. 139].

Метою статті є аналіз впливу інсайт-туроперейтингу на відновлення соціально-економічного потенціалу України, визначення його ролі у сприянні сталому туризму та регіональному розвитку, а також розробка рекомендацій для інтеграції екологічних і соціально відповідальних практик у туристичну галузь з метою підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення сталого зростання.

Методика досліджень. Теоретичною та методологічною основами наукового дослідження є вивчення наукових джерел, аналітичних звітів і публікацій, присвячених розвитку інсайт-туроперейтингу, сталого туризму та регіонального розвитку. У процесі написання статті використовувалися такі методи дослідження: системний підхід, метод порівняльного аналізу. На основі отриманих результатів запропоновано напрями оптимізації розвитку інсайт-туроперейтингу, що сприятимуть синергії сталого туризму з регіональним розвитком і підвищенню конкурентоспроможності національного туристичного продукту.

Результати досліджень. Інсайт-туроперейтинг представляє собою специфічний напрям у туристичній індустрії, що фокусується на створенні, просуванні та впровадженні туристичних продуктів для внутрішнього туристичного ринку, орієнтуючись на потреби вітчизняних туристів. Його основними характеристиками є акцент на використанні національного туристичного потенціалу, зокрема природних, культурних та історичних

ресурсів, а також застосування сучасних підходів до організації подорожей, які відповідають принципам сталого туризму [1].

Специфіка функціонування інсайт-туроперейтингу в Україні полягає в орієнтації на відновлення регіонів, що постраждали внаслідок воєнних дій, популяризації маловідомих DESTИНАЦІЙ, а також у підтримці місцевих громад через розвиток локальної економіки та культури. Значну роль відіграє впровадження екотрендів, що сприяють збереженню навколишнього середовища та створенню унікальних туристичних пропозицій. Національний туристичний потенціал України включає багатство природних, культурних та історичних ресурсів, таких як природні заповідники, історичні пам'ятки, архітектурні об'єкти, а також багатство національних традицій і культурної спадщини. Ці елементи складають основу туристичного іміджу країни та мають великий потенціал для залучення внутрішніх туристів [2].

Ефективне використання цього потенціалу в межах інсайт-туроперейтингу полягає в інтеграції локальних ресурсів у розробку унікальних туристичних продуктів, які акцентують на автентичності, сталості та розвитку регіонів. Це включає створення маршрутів, що сприяють популяризації маловідомих DESTИНАЦІЙ, організацію екологічно чистих турів та залучення місцевих громад до розвитку туристичних послуг. Використання національного потенціалу в рамках інсайт-туроперейтингу може забезпечити збільшення попиту на внутрішній туризм та сприяти економічному відновленню регіонів України.

Принципи сталого туризму в контексті інсайт-туроперейтингу передбачають інтеграцію екологічних, соціальних та економічних аспектів у процес організації туристичної діяльності [3]. Основні принципи сталого туризму, які застосовуються в інсайт-туроперейтингу, включають збереження природних ресурсів, підтримку культурної та історичної спадщини, а також забезпечення економічної вигоди для місцевих громад. Інсайт-туроперейтинг акцентує увагу на сталому розвитку, що включає використання екологічно чистих технологій, підтримку місцевих підприємств і ремесел, а також дотримання принципів соціальної відповідальності.

Розвиток інсайт-туроперейтингу сприяє соціальному, економічному та екологічному розвитку регіонів завдяки створенню нових робочих місць, розвитку місцевої інфраструктури та підтримці малого та середнього бізнесу. Завдяки збільшенню попиту на внутрішній туризм, місцеві громади отримують нові джерела доходу та можливості для розвитку. Екологічно орієнтовані тури і програми сприяють збереженню природних територій, зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище та підвищенню екологічної свідомості серед туристів.

У 2019 році в Україні діяло 1261 туристичний оператор. До 2023 року їх кількість зменшилася до 939, що свідчить про скорочення на 322 суб'єкти (-25,5 %). Зниження кількості операторів супроводжувалося значним зменшенням обсягу реалізованої продукції з 9,77 млрд грн у 2019 році до 2,07 млрд грн у 2023 році, що є наслідком як економічної кризи, так і активних бойових дій на значній території країни.

Табл. 1. Динаміка показників діяльності туристичних операторів*

Область	2019 р.		2021 р.		2023 р.		Відхилення (+/-) кількості суб'єктів
	Кількість суб'єктів, од.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн	Кількість суб'єктів, од.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн	Кількість суб'єктів, од.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис. грн	
Україна	1261	9773640,80	1141	10990803,30	939	2074354,10	-322
Вінницька	17	к/с	17	7858,70	10	48960,30	-7
Волинська	11	15782,60	10	11383,00	14	к/с	3
Дніпропетровська	45	23640,50	43	22550,60	34	к/с	-11
Донецька	9	к/с	8	5040,30	9	к/с	0
Житомирська	9	к/с	8	3062,60	7	461,70	-2
Закарпатська	40	к/с	35	к/с	29	106442,20	-11
Запорізька	20	к/с	18	4952,90	14	4673,30	-6
Івано- Франківська	27	к/с	23	к/с	18	2229,10	-9
Київська	26	16073,70	31	20597,90	23	к/с	-3
Кіровоградська	7	2011,70	3	к/с	2	к/с	-5
Луганська	—	—	1	к/с	—	—	*
Львівська	97	к/с	98	210122,20	76	561823,10	-21
Миколаївська	10	к/с	9	к/с	8	к/с	-2
Одеська	100	75462,60	83	53673,20	64	23543,30	-36
Полтавська	4	к/с	4	к/с	2	к/с	-2
Рівненська	15	10204,50	12	11233,10	9	к/с	-6
Сумська	3	к/с	2	к/с	4	к/с	1
Тернопільська	21	к/с	17	к/с	15	к/с	-6
Харківська	44	к/с	44	к/с	32	12662,80	-12
Херсонська	6	к/с	5	к/с	2	к/с	-4
Хмельницька	9	3668,80	7	2610,70	8	2659,40	-1
Черкаська	16	8095,40	11	3515,40	10	803,50	-6
Чернівецька	32	к/с	22	к/с	30	к/с	-2
Чернігівська	4	2109,60	4	к/с	3	к/с	-1

Примітка: *згруповано автором на основі даних Державного комітету статистики України
Символ (к) – дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності. Типе (–) – явищ не було.

До регіонів з найбільшими втратами можемо віднести Одеську, Львівську, Харківську області. В Одеській області спостерігається скорочення кількості операторів на 36 суб'єктів. Зменшення обсягів реалізації товарів та послуг із 75,46 млн грн до 23,54 млн грн. У Львівській області помітно зниження кількості операторів на 21 суб'єктів., однак зростання обсягів реалізації до 561,82 млн грн, що може свідчити про концентрацію туристичних послуг. Враховуючи близькість до зони бойових дій у Харківській області зменшилась кількість операторів на 12 суб'єктів.

До відносно стабільних регіонів у роботі туристичних операторів можемо віднести Сумську та Волинську області. У Сумській області відбулось незначне зростання кількості суб'єктів (з 3 у 2019 році до 4 у 2023 році). У Волинській збільшилась кількість операторів з 11 до 14, ймовірно, через розвиток внутрішнього туризму. У регіонах, таких як Луганська та Донецька області, кількість операторів залишилася стабільно низькою або нульовою через неможливість здійснення підприємницької діяльності у зоні бойових дій.

Активні бойові дії у південних та східних регіонах (Херсонська, Запорізька, Харківська області) призвели до зменшення туристичної активності. Наприклад, у Херсонській області кількість суб'єктів скоротилася з 6 до 2. У Західній частині України, відносно захищеній від бойових дій, розвиток внутрішнього туризму частково компенсував загальні втрати.

Загалом за досліджуваний період відбулось скорочення кількості туристичних операторів є результатом не лише економічних викликів, але й ризиків, пов'язаних із військовими діями, зокрема на сході та півдні України. Регіони з розвинутою інфраструктурою та значним туристичним потенціалом, такі як Львівська область, демонструють стійкість і навіть зростання обсягів реалізації. Відповідно до вище зазначеного відновлення туризму потребує комплексного підходу, зокрема відновлення інфраструктури, підтримки малого бізнесу та створення безпечних умов для туризму.

Загалом, для значної частини українських регіонів, особливо в зонах, що постраждали від війни, основними чинниками, що впливають на кількість туристичних операторів, є безпека, інфраструктурні пошкодження та економічна нестабільність. У регіонах, де відновлення інфраструктури та соціальної стабільності відбувається швидше, є більше можливостей для відновлення туристичного бізнесу [4].

Інсайт-туроперейтинг має значний вплив на відновлення інфраструктури та економіки постраждалих регіонів України, оскільки він сприяє залученню інвестицій і відновленню місцевих підприємств через розвиток внутрішнього туризму (рис. 1).

Рис. 1. Вплив інсайт-туроперейтингу на відновлення інфраструктури та економіки постраждалих регіонів*

Примітка: розроблено авторами

У результаті відновлення інфраструктури, такої як транспортні мережі, готелі, ресторани та інші туристичні об'єкти, постраждалі регіони можуть стати більш привабливими для туристів, що стимулює зростання економічної активності та створення нових робочих місць.

Інсайт-туроперейтинг також сприяє інтеграції регіонів у єдину туристичну систему через формування нових туристичних маршрутів, які з'єднують різні регіони країни (рис. 2).

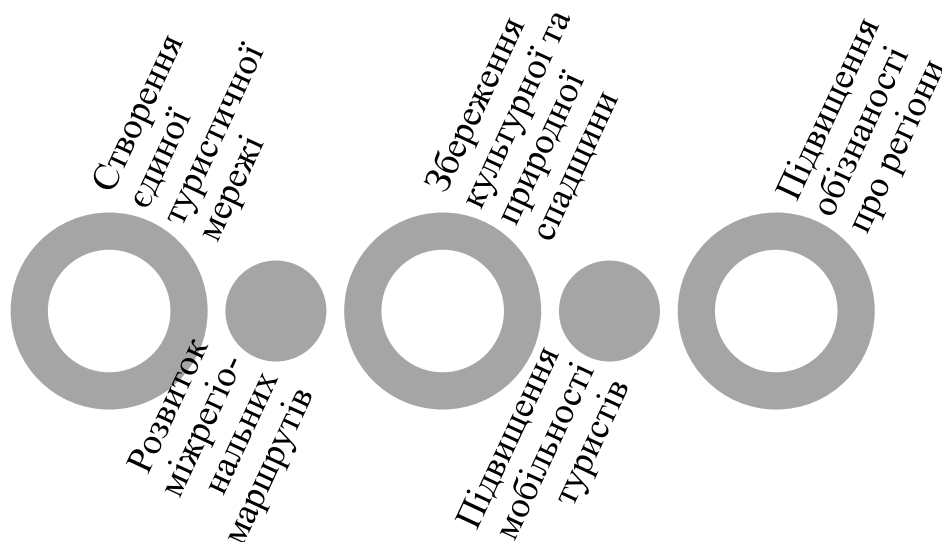

Рис. 2. Вплив інсайт-туроперейтингу на інтеграцію регіонів у єдину туристичну систему*

Примітка: розроблено авторами

Це дозволяє створювати комплексні туристичні пропозиції, що поєднують культурні, історичні та природні ресурси різних областей, забезпечуючи регіонам більшу видимість на національному рівні [5]. Завдяки цьому, навіть регіони, що раніше не були популярні серед туристів, отримують можливість стати частиною загальнонаціональної туристичної мережі, що в свою чергу сприяє їх інтеграції в економічну та соціальну структуру країни. Така інтеграція дозволяє збільшити потік туристів, що позитивно впливає на економіку та підвищує конкурентоспроможність українського туризму на міжнародній арені.

Інсайт-туроперейтинг має значний економічний вплив, особливо у сфері зайнятості та розвитку малого і середнього бізнесу. Завдяки створенню туристичних маршрутів та продуктів, ця галузь стимулює залучення місцевих жителів до роботи в сфері гостинності, транспорту, ремесел і супутніх послуг. Це сприяє зменшенню рівня безробіття та формуванню нових можливостей для самозайнятості місцевого населення. Малий і середній бізнес, зокрема готелі, кафе, сувенірні майстерні, перевізники та інші залучені отримують стимул до розвитку через зростання попиту на їхні послуги, що позитивно впливає на регіональну економіку.

Соціокультурний вплив інсайт-туроперейтингу полягає у популяризації національної культури, традицій і історичної спадщини. Туристичні програми

включають візити до музеїв, участь у фестивалях, знайомство з місцевими звичаями та гастрономічними традиціями [6]. Це сприяє підвищенню обізнаності про культурне багатство країни серед вітчизняних і міжнародних туристів, а також формуванню гордості за національну ідентичність. Крім того, такі заходи забезпечують збереження автентичності культурних пам'яток і відновлення історичних об'єктів завдяки залученим інвестиціям.

Інсайт-туроперейтинг в Україні має великий потенціал для розвитку, особливо в умовах післявоєнного відновлення країни, коли туризм може стати важливим інструментом економічного та соціального підйому. Водночас цей напрямок стикається з низкою викликів, які потребують комплексного вирішення [7]. Проте серед ключових проблем, що стримують розвиток, виділяються нестабільна безпекова ситуація, недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури, особливо в постраждалих регіонах, та обмежений доступ до фінансування для малого і середнього бізнесу. Відсутність системної державної підтримки та прогалин у законодавчому регулюванні також ускладнює діяльність туроператорів [8].

Проте післявоєнне відновлення створює унікальні перспективи для галузі. Зростання інтересу до культурно-історичної спадщини, інвестиції у відновлення інфраструктури та міжнародна підтримка можуть стати ключовими драйверами розвитку інсайт-туроперейтингу. Розширення туристичних продуктів, спрямованих на внутрішніх споживачів, а також інтеграція інноваційних технологій відкривають нові можливості для залучення туристів і формування позитивного іміджу країни.

Міжнародний досвід розвитку внутрішнього туризму надає цінні приклади, які можуть стати основою для відновлення та розвитку туристичної індустрії в Україні. Наприклад, Японія активно популяризує регіональний туризм через програми субсидій для внутрішніх туристів, що дозволило стимулювати економіку регіонів та розвивати малий бізнес. У Норвегії акцент робиться на сталому туризмі, із залученням місцевих громад до організації еко-турів, що допомагає зберігати природу та традиції. У Польщі, яка також пройшла етап післявоєнного відновлення, успішно застосовувалися державні ініціативи з розвитку культурних та історичних маршрутів, що сприяло популяризації регіональної спадщини [9].

Для адаптації такого досвіду в Україні необхідно враховувати специфіку регіонів, вплив військових дій і рівень доступності інфраструктури. Зокрема, варто запровадити програми підтримки туристичних операторів, що працюють у постраждалих регіонах, розвивати туристичні кластери з локальною продукцією, створювати інтегровані маршрути, орієнтовані на історичну спадщину та природні ресурси [10]. Важливим є залучення місцевих громад до прийняття рішень і управління туристичними ініціативами, що сприятиме їхній активній участі в розвитку туризму та збереженні культурної унікальності.

Висновки. Інсайт-туроперейтинг має значний потенціал для управління сталим розвитком регіонального туризму в Україні в умовах її відновлення. Він сприяє активізації внутрішнього туризму, розвитку місцевих громад,

популяризації національної культури та збереженню природних ресурсів. Інтеграція принципів сталого туризму у практику інсайт-туроперейтингу забезпечує не лише економічну стабільність, але й соціокультурну згуртованість, необхідну для післявоєнної реконструкції.

Література:

1. Соловій І., Адамовський О., Дубовіч І. Сталий туризм: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-79>.
2. Роїк О. Напрямки сталого розвитку туризму України в умовах післявоєнного відновлення. *Економічний простір*. 2023. № 184. С. 58–61. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-9>.
3. Бардаш С., Черниш Д. Сутність екологічного туризму та його зміни в умовах сталого розвитку. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. №152. С. 482–488.
4. Чуєва І. О. Регіональний туроперейтинг : практикум для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності 242 «Туризм і рекреація» освітньо-професійної програми «Туризмознавство і гостинність». Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 66 с.
5. Тимчук С. В. Туроперейтингові інновації у сфері екскурсійного туризму: виклики та перспективи. *Інфраструктура ринку*. 2023. Вип. 73. С. 107–111. <https://doi.org/10.32782/infrastructure73-19>.
6. Богославець О., Царук В., Юрченко К. Організація туристичних подорожей вітчизняним туроперейтингом в умовах воєнного стану: виклики та рішення. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. № 19. С. 297–305. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.35>.
7. Тимчук С. В., Кожухівська Р. Б. Роль туроператорів у забезпеченні безпеки туризму та просуванні миру і стабільності через військовий туризм. *Економіка і суспільство*. 2023. Вип. 52. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-52-14.
8. Габчак Н., Габчак С. Внутрішній туризм України: тенденції, проблеми та можливості розвитку у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-67>.
9. Kovshun N., Kliuchnyk A., Tymchuk S., Orlenko O., Soloviova O., Horiunova K. Rural tourism potential in the development of the agriculture-industrial complex. *E3S Web of Conferences*. 2023. № 408. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340801026>.
10. Демчук В. С. Дайджест опитувань U-Report: III квартал 2023 р. (внутрішній туризм, радіаційна та ядерна безпеки, фінансова грамотність). *Український соціум*. 2023. № 3 (86). С. 137–145.

References:

1. Solovii, I., Adamovskyi, O., Dubovych, I. (2023). Sustainable tourism: current status and prospects for development in Ukraine. *Economy and Society*, no. 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-79>. [in Ukrainian].
2. Roik, O. (2023). Directions for Sustainable Tourism Development in Ukraine under Post-War Recovery Conditions. *Economic Space*, no. 184, pp. 58–61. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-9>. [in Ukrainian].

3. Bardash, S., Chernysh, D. (2023). The Essence of ecotourism and its changes under conditions of sustainable development. *Scientific Collection «InterConf»*, no. 152, pp. 482–488. [in Ukrainian].
4. Chuieva, I. O. (2024). Regional tour operating: practical guide for master's degree students in specialty 242 «Tourism and recreation» Educational and professional program «Tourism studies and hospitality» Zaporizhzhia: ZNU, 2024. 66 p. [in Ukrainian].
5. Tymchuk, S. V. (2023). Innovations in Tour Operating in the field of excursion tourism: Challenges and prospects. *Market infrastructure*, issue 73, pp. 107–111. <https://doi.org/10.32782/infrastructure73-19>. [in Ukrainian].
6. Bohoslavets, O., Tsaruk, V., Yurchenko, K. (2024). Organizing domestic travel through Ukrainian tour operating in wartime: Challenges and solutions. *Tavriia scientific bulletin. series: Economics*, no. 19, pp. 297–305. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.35>. [in Ukrainian].
7. Tymchuk, S. V., Kozhukhivska, R. B. (2023). The role of tour operators in ensuring tourism safety and promoting peace and stability through military tourism. *Economy and society*, issue 52. 10.32782/2524-0072/2023-52-14. [in Ukrainian].
8. Habchak, N., Habchak, S. (2023). Domestic tourism in Ukraine: trends, problems, and opportunities for development during wartime. *Economy and society*, no. 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-67>. [in Ukrainian].
9. Kovshun, N., Kliuchnyk, A., Tymchuk, S., Orlenko, O., Soloviova, O., Horiunova, K. (2023). Rural tourism potential in the development of the agriculture-industrial complex. *E3S Web of Conferences*, no. 408. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340801026>.
10. Demchuk, V. S. (2023). U-Report surveys digest: Q3 2023 (Domestic tourism, radiation and nuclear safety, financial literacy). *Ukrainian Socium*, no. 3 (86), pp. 137–145. [in Ukrainian].

Annotation

Tymchuk S. V., Neshchadym L. M.

The impact of insight tour operating on managing the sustainable development of regional tourism in Ukraine's recovery process

The article explores the role of insight tour operating in managing the sustainable development of regional tourism in Ukraine during its post-war recovery period. This research focuses on how the unique characteristics of insight tour operating, which emphasizes local resources, cultural authenticity, and ecological responsibility, can become a driving force for the revitalization of regions affected by military actions. By integrating principles of sustainable tourism, insight tour operating fosters economic, social, and environmental benefits, making it a critical component of national recovery strategies.

The study highlights the potential of Ukraine's national tourism assets, such as historical landmarks, cultural traditions, and natural landscapes, as foundational elements for developing competitive tourism products. Insight tour operating plays a vital role in addressing the challenges faced by the tourism industry, including infrastructure damage, economic instability, and disrupted supply chains caused by the war. The research also underscores the importance of ecological trends and their integration into regional strategies to ensure that tourism contributes to environmental preservation and the sustainable use of resources.

A key contribution of this article is its examination of the socio-economic impact of insight tour operating. It emphasizes the creation of employment opportunities, the stimulation of small and medium-sized enterprises, and the promotion of social cohesion within communities. Furthermore, the study illustrates how tourism initiatives can enhance the visibility of underdeveloped or lesser-known regions, thereby expanding the scope of national tourism and fostering regional integration.

The research adopts a methodological framework that combines systemic and comparative analyses of existing tourism models and policies. It utilizes both quantitative and qualitative data to assess the dynamics of tourism operators' activities, including trends in the number of active operators and the volume of services provided over recent years. These findings are contextualized within the broader socio-political and economic landscape of post-war Ukraine.

In conclusion, the article positions insight tour operating as a transformative tool for Ukraine's post-war recovery. It not only addresses immediate economic and infrastructural challenges but also establishes a framework for long-term, sustainable development. By leveraging its rich cultural and natural heritage, supported by innovative management practices, Ukraine can rebuild its tourism industry to become a cornerstone of its national recovery.

Key words: Insight tour operating, sustainable tourism, regional development, ecological sustainability, domestic tourism, management, eco-trends

УДК: 336.221.4 (477)

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-141-149

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Л. В. БАРАБАШ, кандидат економічних наук, доцент

С. А. ЩЕРБАНЬ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено досвід реформування податкової системи зарубіжних країн у повоєнний час. Розглянуто особливості функціонування податкової системи України. Наведено потенційні трансформаційні напрями розвитку, сформовані внаслідок вивчення досвіду відбудови після військових дій на перспективу після закінчення воєнного стану.

Ключові слова: податкова система, податок, прогресивні ставки податку, фіскалізація, функції податку.

Постановка проблеми. XXI століття стало для світової економіки часом серйозних випробувань на міцність і доцільність діючих механізмів функціонування. Зокрема і в сфері оподаткування. Так, тотальний локдаун, спричинений пандемією COVID-19, засвідчив низьку ефективність обраного лінійного механізму функціонування податків і потребу в перегляді ролі соціальної справедливості оподаткування в контексті кризових економічних

ситуацій. Наступним випробуванням для світової спільноти стала збройна агресія росії проти України, що зумовила низку криз, від гуманітарної до продовольчої, причому не лише в країнах Європи.

Зважаючи на окреслений стан речей, потреба в перегляді підходів і механізмів функціонування податкових систем, насамперед України, набуває чи не першочергового значення, адже саме податки є основним джерелом наповнення бюджетів країн. При цьому вважаємо, що на особливу увагу з даної позиції заслуговує саме податкова система України – як держави, що стала жертвою військової агресії, втратила значну частину національного господарства та набула підвищених потреб у фінансуванні всіх сфер діяльності, а особливо – оборонної і соціальної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом усього періоду новітньої історії існування України як незалежної держави питання реформування її податкової системи завжди було актуальним. І суть полягала не лише у низкій ефективності оподаткування, що зумовлювалося високим рівнем тінізації економіки (хоча ці два аспекти є взаємопов'язаними та взаємооберненими). Основна проблема недосконалості – у відсутності автентичності та чіткого розуміння, яка саме податкова система буде дієвою в українських реаліях. А нині, у час збройної агресії сусідньої держави, усі зазначені аспекти набули активного загострення та потребують негайного напрацювання напрямів вирішення проблемних питань.

Розглядаючи сучасну податкову систему України крізь призму порівняння з податковими системами країн Європи, Ж. Шило доходить висновку, що її реформування у найближчій перспективі потрібно здійснювати з огляду на концепцію оптимального податкового навантаження та стимулювання економічного зростання на умовах принципів «...нейтральності та справедливості оподаткування, економічної ефективності, стабільності, прозорості та поступового наближення до міжнародних та європейських стандартів» [1, с. 255–256]. Дана думка є цілком раціональною і відповідає сучасним запитам і прагненням суспільства та держави.

Tetiana Subina, Janusz Orłowski вважають, що в основу реформування податкової системи України має бути покладена «...співпраця державних органів з народом та великим, середнім і малим бізнесом, міжнародними організаціями тощо, для формування цілісного, узгодженого, стабільного податкового законодавства. ... Оподаткування повинно розкривати зрозумілу, справедливу, стабільну податкову систему країни», а в умовах воєнного стану та на перспективу набувати «...комплексної реакції з боку державного уряду, для збереження стабільності та розвитку економіки країни» [2]. Автори підтримують і розширюють розуміння позиції, висловленої попереднім науковцем. А ще доволі прозоро окреслюють програму дій уряду в контексті реформування податкової системи України на найближчу перспективу.

Колектив авторів на чолі з Бауліною Т., зважаючи на можливості реформування податкової системи України під час воєнного стану, наголошує на необхідності посилення фіскальної функції податків з одночасним перенесенням

податкового тягаря на заможні верстви населення. Серед конкретних кроків, визначених дослідниками, – підвищення ставки ПДВ, розширення бази оподаткування акцизним податком, запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів, зокрема тих, що перевищують середньомісячну заробітну плату, підвищення ставки податку на доходи фізичних осіб для нерезидентів, впровадження оподаткування фрилансерів [3, с. 65]. Висвітлені пропозиції мають час бути в умовах воєнного стану, в умовах тотального дефіциту бюджетних коштів. Однак на тривалу перспективу варто прислухатися до позицій, висвітлених раніше, адже фіскалізація дієва лише в екстрених умовах і нетривалому періоді, пролонгація такої політики матиме наслідком підвищену тінізацію економіки.

На необхідності реформування податкової системи України через посилення її прозорості наголошують і Глушко А. та Пиріг Я.: «... подальша євроінтеграція профільної нормативно-правової бази та подальша імплементація BEPS; розробка цілісної системної стратегії подолання корупції та тіньового сектору економіки; спрощення адміністрування податків; забезпечення коректної роботи податкових та суміжних виконавчих органів; формування кадрового потенціалу та податкової культури» [4, с. 171–172]. Наведене бачення спрямовується на реформування податкової системи України з наслідками у тривалій перспективі та з усвідомленням базових, в умовах сучасного суспільства, потреб.

Як бачимо, наведені думки відносно розвитку податкової системи України мають різні вектори спрямування, хоча домінантною є позиція щодо реформування у руслі своєрідного відкритого та прозорого діалогу між державою та платниками податків. Однак маємо і радикальні бачення фіскального спрямування. А це вкотре доводить, що питання пошуку напрямів розвитку податкової системи України є актуальним і непростим для вирішення.

Методика досліджень. Під час проведення дослідження використовували наукові методи аналізу і синтезу – для деталізації й об'єднання наявної інформації та практичного досвіду; діалектичний – для узагальнення думок і формування висновків й авторського бачення; історичний підхід і метод порівняння – під час пошуку компромісних рішень використання досвіду реформування податкової системи після воєнних дій; логічний підхід – для формування пропозицій з перспектив розвитку податкової системи України.

Результати досліджень. Формування перспективних напрямів розвитку податкової системи України у сучасних складних умовах воєнного стану вимагає пошуку як уже випробуваних на практиці підходів повоєнної відбудови, так і суто автентичних, зумовлених потребами та забезпечених наявними ресурсними можливостями України. Тобто має вибудуватися своєрідний баланс досвіду та новаторства, здатний сформувати ефективний механізм податкової системи держави, що відбудовується після нищівних руйнувань.

Для прикладу, розглянемо досвід Великої Британії, яка наприкінці Першої світової війни мала катастрофічний рівень зростання безробіття та дефіциту бюджету. Внаслідок таких деструктивних фактів країна змушена була

переглянути інструменти та пріоритети економічної діяльності, зокрема й аспекти реалізації податкової системи.

Характерною особливістю стало початкове зміщення акцентів з непрямих податків на прямі. І найбільших, навіть кардинальних, трансформацій у даному плані зазнало прибуткове оподаткування доходів населення. Зокрема, у 1915 р. зі 160 фунтів до 130 було знижено поріг пільги та підвищено стандартну ставку податку з 5,8 % до 30 %. Надподаток знизився з 5000 до 2000 фунтів і окремо було введено мито на надприбуток. Однак уже в 1920 р. межа звільнення від прибуткового податку була зафіксована на 135 фунтах, хоча її довоєнний рівень складав 250 фунтів. Незважаючи на окреслені заходи, державна скарбниця країни потребувала нових і потужних джерел надходжень. І на цей раз вибір впав на такі платежі, як мито на надприбутки за ставкою 60 % і корпоративний податок для компаній з обмеженою відповідальністю у розмірі 5 % [5]. Відтак, внаслідок реформування податкової системи Великої Британії після II Світової війни, було впроваджено податок на спадщину та податок на нерухомість з вищими, аніж раніше, ставками. Аналогічні дії відбулися і щодо прибуткового оподаткування доходів населення [6].

Спираючись на досвід податкових реформ, проведених країнами Європи після II Світової війни, вчені пропонують уряду України і наразі зацентрувати увагу на піднятті ставок прибуткового податку (податку на доходи фізичних осіб в Україні) [7, 8]. Проте, на нашу думку, зазначені заходи можуть бути ефективними лише за умови відсутності інфляції або ж низького її рівня. За інших умов працюватиме виключно активна прогресія, що відносно рівномірно розподілятиме рівень податкового навантаження, а також розширення кола потенційних платників податку. Тільки за таких умов можливе наповнення бюджету достатнім рівнем фінансових ресурсів.

Цікавим є досвід повоєнного відновлення Сполучених Штатів Америки, у якому трансформація податкової системи була заснована на фіскалізації. Зокрема, це знаходило вираження у збільшенні розмірів ставок податків для платників з вищими доходами, а також щодо непрямих податків. Загальне ж переформатування прибуткового податку проводилося з метою залучення до кола платників якомога ширших верств населення [9]. Водночас варто пам'ятати, що подібні заходи активні й актуальні у нетривалому часовому періоді.

Відтак маємо можливість узагальнити наступні факти: у глибоких кризових ситуаціях, до яких відноситься і тривалий воєнний стан в Україні, з метою відновлення економіки необхідним є пошук активних і дієвих напрямів розвитку податкової системи. Як правило, вони є непопулярними і в за інших рівних умов у мирний час призвели б до занепаду країни. Однак у ситуації тотального браку фінансових ресурсів бюджету найдієвішими були і залишаються такі, як підняття ставок прямих податків, зокрема податку на доходи фізичних осіб (як одного з найбільшим колом платників) і податку на прибуток, а також перегляд об'єктів (бази) оподаткування та ставок непрямих податків.

Звертаючи увагу на податкову систему України у мирний час, слід виокремити наступні властиві їй проблеми: надмірна фіскалізація; значна кількість недієвих пільг; податкове законодавство, спрямоване на підтримку окремих платників чи їх груп; нівелювання соціальних критеріїв як базису функціонування; відсутність належного змістового наповнення та дієвості таких показників, як неоподатковуваний мінімум, мінімальна заробітна плата тощо.

Воєнний стан ознаменувався не лише руйнуванням національного господарства України та критичним станом усіх сфер діяльності, а й активним пошуком напрямів подолання кризи. І одним з пріоритетних аспектів діяльності стала орієнтація на кандидатство, а згодом членство держави в Європейському Союзі. Це передбачає низку активностей, зокрема інтеграцію у середовище світової торгівлі; розширення логістичних маршрутів з європейськими країнами-партнерами; переорієнтація з експорту сировини на експорт продуктів переробки; дерегуляція та лібералізація економіки; енергетична та кліматична модернізація; долучення вітчизняних компаній і виробників до відбудови; розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу.

У контексті окреслених цілей важливим є розуміння ролі податкової системи держави у їх досягненні, а також векторів реформування останньої. І з даної позиції першочерговим кроком є переорієнтація функціонального спрямування податкової системи з фіскального на регулююче. Тобто схильність до політики стимулювання економічної діяльності. Для цього слід оновити систему податкового регулювання в контексті коригування системи податкових пільг (зробити їх дієвими для широкого кола платників), а також елементів податків (розширення бази оподаткування (за рахунок диверсифікації діяльності та сприяння розвитку малого і середнього підприємництва), коригування рівня податкових ставок (цілком можливо шляхом прогресії). Зазначені заходи матимуть позитивний загальний ефект, особливо – для галузей національного господарства з високим експортним потенціалом.

Окремим необхідним і навіть безумовним аспектом має стати максимальне врахування всіх можливих факторів впливу на податкову систему для формування її оновленої моделі. Причому крім традиційних економічних і кон'юнктурних підвищену увагу слід звернути на поведінково-психологічні аспекти. Саме останні здатні сприяти створенню нової моделі поведінки платників податків.

У контексті згаданих поведінково-психологічних факторів окремою ціллю реформування податкової системи України має стати соціалізація оподаткування – як прямого, так і непрямого. Її базис повинен створюватися на умові надання соціальним показникам реальних і дієвих вимірів: формування неоподаткованого мінімуму як фактичної величини, що не підлягає оподаткуванню; коригування рівня прожиткового мінімуму (з розрахунком національного споживчого кошика відповідно до актуальних на даний час потреб) та мінімальної заробітної плати тощо. Окрема обов'язкова умова – прогресивність оподаткування на умовах соціальної справедливості як доходів від трудової діяльності, так і в бізнес-середовищі (зокрема, єдиний податок). В

останньому це уможлиблюється за рахунок зміни об'єкта оподаткування з виручки на прибуток. Щодо непрямого оподаткування, то проявлення соціалізації для даної групи податків передбачає варіювання ставки податків залежно від актуальності продукту (товару) для забезпечення життєдіяльності людини: товари першої необхідності – звільнити від оподаткування, предмети розкоші чи шкідливі для здоров'я (за визначенням і затвердженим переліком) – оподатковувати за максимальною ставкою тощо. Обов'язкова умова – реальний перегляд продуктів, товарів і послуг на предмет, що в умовах сьогодення є необхідністю (наприклад, мобільний зв'язок, електроенергія, паливо тощо), а що – розкішшю (зокрема, статусні автомобілі, хутро, прикраси і т.п.).

Варто також пам'ятати, що реформування податкової системи України повинно враховувати і такий напрям, як пріоритетність екологічності й енергоефективності економіки. Використання у виробничій діяльності інновацій, енерго- й екологозберігаючих технологій повинне бути заохочене відповідними послабленнями в оподаткуванні, зокрема у вигляді податкових пільг. На противагу зазначеному, недотримання чи саботування або порушення таких умов повинно мати наслідком систему жорстких штрафів.

Вивчаючи сучасний економічний вимір України, зарубіжні експерти схиляються до думки, що ключові напрями реформування податкової системи держави мають бути зосереджені на таких аспектах, як: оподаткування багатства, збільшення ставок податків з одночасним переведення їх у площину прогресивності, розширення бази оподаткування по існуючих податках і платежах, долучення до числа платників податків тіньовий сектор економіки, а також осіб, які залишалися поза сферою впливу податкової системи [10]. Однак для впровадження податку на багатство мають бути чітко визначені критерії даної категорії. А от долучення до когорти платників представників тіньового сектору економіки можливе виключно за умови застосування системного механізму стимулів і покарань.

Висновки. Очевидно, що відбудова держави по завершенні дії воєнного стану потребуватиме значних обсягів фінансових ресурсів. І одним з найперспективніших джерел фінансових ресурсів є і будуть саме податкові надходження, як результат функціонування податкової системи. Однак використання суто фіскальних важелів у досягненні цілі може принести позитивні результати лише у короткостроковій перспективі. А Україні наразі необхідні кардинальні зміни, з результатами стратегічного характеру. І напевне, що це має бути реформа податкової системи у напрямі активізації регулюючої функції податків.

Функціонування податкової системи України протягом усього періоду незалежності повсякчас викликало багато заперечень і неузгоджень. При цьому вектори її розвитку завжди були сталими: прихована фіскалізація та посилення податкового тиску з пом'якшеними умовами оподаткування для окремого кола платників.

Наразі вибудовуються нові вектори реформування податкової системи України, що мають враховувати як традиційні – кон'юнктурні, економічні,

фінансові фактори, так і новітні, психологічні та поведінкові. Саме останні, на підйомі рівня національної свідомості, здатні створити нове українське економічне диво. Адже, за умови усвідомлення платниками податків залежності власного добробуту від рівня економічного розвитку держави, за допомогою м'яких поштовхів інструментами соціальної, економічної і організаційної сфер, можливо сформувати нову модель економічної поведінки, а відтак і нові механізми та нову модель податкової системи.

Література:

1. Шило Ж. С. Реформування податкової системи України: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Економічні науки. 2023. Вип. 1. С. 247–258.
2. Subina T., Orłowski J. Реформування податкової системи України. *Studia Prawnoustrojowe*. 2023. № 60. DOI: 10.31648/sp.8591.
3. Бауліна Т. В., Гаршина О. К., Соломко Т. Ю., Рудаков О. М. Напрями реформування податкової системи України в умовах воєнного стану з метою забезпечення економічного розвитку країни. *Economic synergy*. 2023. № 4. С. 53–69.
4. Глушко А. Д., Пиріг Я. М. Податкова реформа в Україні: виклики та перспективні напрями реалізації. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 55-річчю кафедри фінансів і банківської справи «Актуальні проблеми розвитку фінансів в умовах цифровізації економіки України». Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 170–172.
5. End of war and fiscal change. *The Cabinet Papers*. Режим доступу: <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/end-war-fiscal-change.htm>. (дата звернення 24.09.2024).
6. What the aftermath of WW2 can teach us about where taxes are heading now. *Blue SKY Chartered Financial Planners*. Режим доступу: <https://blueskyifas.co.uk/what-the-aftermath-of-ww2-can-teach-us-about-where-taxes-are-heading-now/>. (дата звернення 24.09.2023).
7. Torregrosa S., Sabaté O. How wartime inflation affected tax progressivity and redistribution. *The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On*. VoxEu. Режим доступу: <https://voxeu.org/debates/commentaries/how-wartime-inflation-affected-tax-progressivity-and-redistribution>. (дата звернення 23.09.2024)/
8. Steinmo S. The evolution of policy ideas: tax policy in the 20th century. *British Journal of Politics and International Relations*. 2003. № 5 (2). P. 206–236.
9. Toder E. What Tax Experts Can Contribute: Lessons from World War II. Taxpolicycenter. 31.03.2020. URL: <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox/what-tax-experts-can-contribute-lessons-world-war-ii>. (дата звернення 24.09.2024).
10. Inman P. Ukraine needs 'radical' reform to sustain war effort, warn economists. *Support the Guardian*. 2022. № 9 URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/09/ukraine-needs-radical-reform-to-sustain-war-effort-warn-economists>. (дата звернення 12.10.2024).
11. Macroeconomic policies for wartime Ukraine. VoxEU. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/macroeconomic-policies-wartime-ukraine> (дата звернення 12.10.2024).

References:

1. Shilo, Zh. S. (2023). Reforming the tax system of Ukraine: problems and prospects. *Bulletin of the National University of Water Management and Nature Management*. Economic sciences, issue 1, pp. 247–258. [in Ukrainian].
2. Subina, T., Orłowski, J. (2023). Reforming the tax system of Ukraine. *Studia Prawnoustrojowe*, no. 60. DOI: 10.31648/sp.8591.
3. Baulina, T. V., Garshina, O. K., Solomko, T. Yu., Rudakov, O. M. (2023). Directions of reforming the tax system of Ukraine under martial law in order to ensure the economic development of the country. *Economic synergy*, no. 4, pp. 53–69. [in Ukrainian].
4. Hlushko, A. D., Pyrig, Y. M. (2023). Tax reform in Ukraine: challenges and promising directions of implementation. Collection of materials of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the 55th anniversary of the Department of Finance and Banking «*Actual problems of finance development in the conditions of digitization of the economy of Ukraine*». Vinnytsia: DonNU named after Vasyl Stus. Pp. 170–172. [in Ukrainian].
5. End of war and fiscal change. *The Cabinet Papers*. URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/end-war-fiscal-change.htm> (date of access 24.09.2024).
6. What the aftermath of WW2 can teach us about where taxes are heading now. *Blue SKY Chartered Financial Planners*. URL: <https://blueskyifas.co.uk/what-the-aftermath-of-ww2-can-teach-us-about-where-taxes-are-heading-now/>. (date of access 24.09.2023).
7. Sara Torregrosa and Oriol Sabaté (2019) How wartime inflation affected tax progressivity and redistribution. The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On. VoxEu. 27.11.2019. URL: <https://voxeu.org/debates/commentaries/how-wartime-inflation-affected-tax-progressivity-and-redistribution>. (date of access 23.09.2024).
8. Steinmo, S. (2003). The evolution of policy ideas: tax policy in the 20th century. *British Journal of Politics and International Relations*, no. 5 (2), pp. 206–236.
9. Toder, E. (2020). What Tax Experts Can Contribute: Lessons from World War II. Taxpolicycenter. URL: <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox/what-tax-experts-can-contribute-lessons-world-war-ii>. (date of access 24.09.2024).
10. Inman, P. (2022). Ukraine needs ‘radical’ reform to sustain war effort, warn economists. *Support the Guardian*, no. 9. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/09/ukraine-needs-radical-reform-to-sustain-war-effort-warn-economists>. (date of access 12.10.2024).
11. Macroeconomic policies for wartime Ukraine. VoxEU. 12 Aug 2022. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/macroeconomic-policies-wartime-ukraine>. (date of access 12.10.2024).

Annotation

Barabash L. V., Scherban S. A.

Prospective directions of the development of the tax system of Ukraine

The martial law introduced in Ukraine in connection with Russia's armed aggression has a detrimental effect on the country's financial and economic environment. Currently, the country is operating in a state of crisis, which has spread

to all spheres of life and the national economy. And at this time of complex changes, special attention should be paid to tax system – as the main factor in the formation of resource base of budgets at the state and local levels. In the 20th century, many countries had experience of post-war reconstruction, in particular in the field of taxation. And for Ukraine at present, this experience can be valuable and significant, if we take into account authentic features and modern needs and demands of society.

The available experience, in particular of Great Britain and the United States of America, shows the dominance of fiscal vectors of tax system reform in post-war reconstruction. He was especially active in the field of income taxation of the population's income, moving from the level of "class" taxation to the general level, with the minimization of possible benefits and the maximization of tax rates. A similar practice was implemented in the field of indirect taxation.

Currently, Ukrainian society has clearly defined its future plans. This is a move towards the European Union and a departure to a fundamentally new level of external and internal relations. However, achieving the intended goals is possible only under the condition of sustainable economic development. And from this position, absolute fiscalization is unacceptable, as it can become the main factor in the destruction of the business environment and the total transition of current and potential taxpayers into the shadow sector. Instead, priority should be given to the regulatory vector, with the development and implementation of effective tax benefits, with progressive personal income tax rates and a single tax, with preferential taxation of priority and export-oriented spheres of activity. It is also worth focusing on building a new, responsible type of behavior of taxpayers, which is possible only if taking into account not only traditional economic, financial, conjunctural factors, but also psychological and behavioral aspects.

Key words: *tax system, tax, progressive tax rates, fiscalization, tax functions.*

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРАХОВОГО ПОРТФЕЛЮ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ФІНАНСОВИХ ВИКЛИКІВ

О. В. ПОНОМАРЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

О. Р. ЯСІНСЬКИЙ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Стаття присвячена дослідженню процесу формування страхового портфеля в умовах сучасного фінансового середовища, що характеризується високим рівнем невизначеності та ризику. Акцент зроблено на значенні ухвалення стратегічних рішень щодо структури страхового портфеля для забезпечення фінансової безпеки приватних осіб та організацій. Проаналізовано ключові аспекти, чинники впливу та інноваційні тенденції, які визначають сучасний підхід до управління страховими портфелями. В межах дослідження узагальнено стратегії та методи оптимізації, що сприяють підвищенню ефективності та стійкості страхових операцій. Зокрема, підкреслено важливість ретельного управління ризиками, стратегічного розподілу продуктів та використання технологій для прийняття обґрунтованих рішень. Висновки дослідження наголошують на необхідності глибокого розуміння факторів ризику, оцінки показників ефективності та інтеграції технологічних рішень для побудови сильних та стійких страхових портфелів.

Ключові слова: страховий портфель, оптимізація, ризик, диверсифікація, інновації, андерайтинг, перестрахування, виклики.

Постановка проблеми. У контексті сучасних економічних та соціальних викликів, зокрема, активних військових дій на території України, виникає необхідність перегляду та оптимізації страхових портфелів з урахуванням нових ризиків та змін у структурі попиту на страхові послуги. Військові дії спричиняють зростання рівня невизначеності, зокрема щодо фізичних збитків, ризиків для життя, здоров'я та майна, а також нестабільності у фінансовій системі країни. Перед страховиками постає питання адаптації своїх портфелів до нових умов для забезпечення фінансової стійкості та задоволення потреб клієнтів у надійному захисті від ризиків. Основним завданням є знаходження балансу між диверсифікацією портфеля, мінімізацією ризиків та підтримкою платоспроможності страховика в умовах фінансових викликів та трансформаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень. Аналізу різних наукових підходів до визначення сутності «страховий портфель», розгляду особливостей формування і управління ним з огляду на специфічні характеристики страхових компаній

присвячені роботи низки вітчизняних науковців, таких як Н. Ткаченко, О. Водолазська [1], О. Курдаєва [2], А. Баранов [3,4], А. Дрібноход [5], В. Комадовська [6], О. Журавка [7], А. Бойко [8], А. Супрун [9]. Науковці вказують на відмінності у трактуванні поняття з кількісної, якісної та функціональної точок зору, що сприяє кращому розумінню його багатовимірної сутності, де обговорюється зв'язок андеррайтингової політики з типами страхових портфелів та уточнені класифікаційні ознаки. Незважаючи на значущість попередніх наукових здобутків у сфері управління страховими портфелями, залишаються актуальними численні аспекти, які потребують подальшого вдосконалення та розробки нових підходів.

Сучасні виклики, зокрема нестабільність економічних умов, зростання непередбачуваних ризиків та вплив геополітичних криз, вимагають інтегрованих рішень для підвищення фінансової стійкості страхових компаній. Існує нагальна потреба у створенні більш комплексних підходів до формування, класифікації та адаптації страхових портфелів до кризових умов. Необхідно вдосконалити андеррайтингові стратегії, які будуть забезпечувати баланс між ризиковістю портфеля та його прибутковістю, а також визначити можливості інноваційних фінансових інструментів, що можуть покращити управління ризиками. Вирішення цих питань є необхідним для розроблення універсальних методів, здатних забезпечити стійкість та ефективність страхових портфелів у довгостроковій перспективі.

Методика досліджень. У дослідженні використано комплексний підхід, що включає системний аналіз літератури, загальнотеоретичний метод узагальнення та структурний аналіз. Огляд праць науковців і практиків дозволив виявити ключові підходи до управління ризиками та оптимізації портфелів та дослідити успішні й проблемні аспекти. Загальнотеоретичний метод і структурний аналіз забезпечили узагальнення й класифікацію даних, що дозволило сформулювати ефективні стратегії управління страховими портфелями в умовах нестабільності.

Мета статті – дослідження інноваційних стратегій оптимізації, адаптованих до поточного фінансового ландшафту, зосереджуючись на необхідності вдосконалення методологій оцінки ризиків, які враховують дедалі складніший спектр ризиків.

Результати досліджень. Формування страхового портфеля – це процес, за допомогою якого фізичні та юридичні особи оцінюють свої потреби у страхуванні та обирають відповідні варіанти страхування. Цей складний процес включає оцінку різних страхових продуктів, збалансування ризиків та управління різними факторами, що впливають на вибір страхових полісів. Попередні наукові дослідження демонструють, що ефективне управління страховим портфелем потребує комплексного підходу, який враховує кількісні й якісні параметри, ризиковість, тривалість договорів, галузеву специфіку та інші фактори. Збалансований портфель, сформований на основі глибокого аналізу та підкріплений ефективною андеррайтинговою політикою, є запорукою фінансової стійкості та надійності страхової компанії в умовах сучасного ринку [1–4].

Ключем до ефективного формування страхового портфеля є перегляд власного унікального профілю ризиків та фінансової ситуації, яке сприяє у визначенні виду страхового продукту відповідно до конкретної ситуації. Крім того, система прийняття рішень включає аналіз потенційних ризиків, пов'язаних з кожним видом страхування, який вимагає ретельної оцінки ключових аспектів, таких як ринкові тенденції, регуляторні зміни та індивідуальна толерантність до ризику з метою їх відповідності довгостроковим фінансовим цілям [6]. Зрештою, обґрунтоване прийняття рішень щодо портфеля має вирішальне значення для оптимізації страхового покриття, мінімізації витрат і надання фізичним та юридичним особам стратегічної переваги у захисті від непередбачуваних ризиків [7]. На основі проведених досліджень, можна визначити страховий портфель як комплексну сукупність страхових продуктів, сформовану для ефективного управління ризиками та забезпечення захисту від непередбачуваних подій, основу якого становлять видові особливості страхових продуктів та методи ризик-менеджменту, що в комплексі забезпечують всебічний захист та підтримку фінансової стійкості.

Процес коригування структури страхових продуктів і методів управління ризиками для досягнення максимальної ефективності, збалансованості та стійкості в умовах мінливого економічного середовища – це оптимізація страхового портфеля, що передбачає врахування фінансових, ринкових та регуляторних факторів, які впливають на збитковість, рентабельність та платоспроможність страховика (табл. 1).

Основні умови, такі як економічні виклики, зміни у регуляторних вимогах, трансформації ринку та конкурентного середовища, зміни у структурі портфеля та коливання макроекономічних показників впливають на стратегії управління ризиками, зокрема на вибір страхових продуктів, вимоги до резервування та методи управління активами.

Аналіз портфелів страховиків зі страхування життя за період 2020–2022 р., проведений Національним банком України, відображає основні тенденції та зміни на ринку страхування життя. Пандемічні, економічні виклики, повномасштабне вторгнення вплинули на динаміку укладання нових договорів та обсяги страхових премій, що зумовило зниження темпів приросту нових полісів і фокусування компаній на підтримці чинних страхових портфелів [10]. Звіт показує, що серед ключових викликів для страховиків у цей період стали: зменшення обсягів нового бізнесу, старіння страхових портфелів, концентрація каналів збуту та модифікація акценту на ризики *non-life* що вказує на потребу у вдосконаленні стратегій управління портфелями та необхідність розвитку інноваційних каналів збуту, щоб адаптувати ринок страхування життя до сучасних викликів і підвищити його фінансову стійкість.

Національним банком України також було проведено узагальнення роботи страхового ринку, де окреслено основні тенденції його розвитку в умовах військової агресії. За їхніми даними, на страховому ринку функціонують 140 страховиків, з яких 12 займаються страхуванням життя.

Табл. 1. Ключові умови оптимізації страхового портфеля в контексті сучасних економічних викликів

Умови оптимізації	Опис	Результат
Економічні	економічні коливання, інфляція, ринкова волатильність, кризи, що впливають на платоспроможність клієнтів і структуру ризиків;	зниження платоспроможності споживачів, зменшення попиту на дорогі страхові продукти.
Регулятивні	зміни в законодавстві, які вимагають перегляду нормативів платоспроможності, резервів або інших регуляторних показників;	імплементация нових вимог щодо резервування, що збільшує мінімальні обсяги резервів для страхових компаній.
Трансформаційні	поява нових страхових продуктів, зміни в попиті на страхові послуги, посилення конкуренції, що вимагають перегляду портфеля;	зростання попиту на страхування здоров'я через пандемію, військові ризики сприяють розробці нових страхових продуктів у цьому сегменті.
Структурні	старіння портфеля, зміна попиту на продукти, потреба у диверсифікації за типами ризиків та клієнтськими сегментами;	зменшення обсягу нових договорів призводить до старіння портфеля, що збільшує ризик збитковості.
Макроекономічні	коливання валютних курсів, процентних ставок, інфляція, що впливають на дохідність та ліквідність активів портфеля;	інфляція призводить до підвищення вартості страхових виплат, зменшуючи рентабельність страхового бізнесу.

Примітка: * розроблено автором на основі джерел [6–9].

Внаслідок війни ринок покинули 5 страховиків з сегменту non-life, що свідчить про вплив воєнних дій на діяльність страхових компаній. Фінансові показники страховиків залишилися на стабільному рівні, скорочення спостерігалось в сегментах non-life (на 29 %) та страхування життя (на 15 %). Обсяги виплат у сегменті non-life знизилися на 32 %, проте рівень виплат залишився на рівні 34 %, що вказує на стабільність у виконанні зобов'язань. Міжнародні страховики значно збільшили свої вимоги до перестраховиків, що позитивно вплинуло на прибутковість ринку [11]. Національний банк України продовжує моніторинг діяльності страховиків, забезпечуючи виконання вимог щодо належного висвітлення інформації про фінансовий стан і дотримання

фінансових нормативів. Ці дії мають на меті підтримання позитивних тенденцій на ринку та забезпечення стабільності за сучасних умов. Загалом, незважаючи на складну ситуацію, страховий ринок демонструє певну стійкість та здатність адаптуватися до нових викликів.

Страхові продукти є важливим елементом в ефективному управлінні різноманітними ризиками приватних осіб та організацій, які можна поділити на страхування життя, медичне, майнове та страхування відповідальності. Кожен вид слугує певній меті та задовольняє конкретні потреби, а також впливає на формування та управління страховими портфелями. Продукти страхування життя, такі як строкове страхування та страхування всього життя, забезпечують фінансовий захист бенефіціарам після смерті страхувальника. Медичне страхування покриває витрати на медичні послуги, починаючи від комплексного покриття і закінчуючи базовим страхуванням від нещасних випадків, яке забезпечує доступ до необхідної медичної допомоги [8].

Страхування майна охоплює страхування для захисту матеріальних активів від таких ризиків, як незаконне заволодіння ним та стихійні лиха, включаючи страхування житла, страхування орендарів та страхування комерційного майна. Страхування відповідальності захищає фізичних та юридичних осіб від юридичних претензій та судових позовів і знижує ризик фінансових втрат. Оптимальний вибір та поєднання цих страхових продуктів є важливим для побудови ефективного страхового портфеля. Це пов'язано з тим, що страхувальники можуть адаптувати покриття до свого індивідуального профілю ризиків та фінансових цілей.

Стратегії управління ризиками відіграють важливу роль у процесі прийняття рішень щодо формування страхового портфеля, сприяючи мінімізації фінансових наслідків від непередбачуваних подій. Ці стратегії включають різні методи, що дозволяють страховикам і страхувальникам ефективно контролювати потенційні ризики [9]. Однією із найважливіших стратегій управління ризиками в страхуванні, що дозволяє зменшити ймовірність значних фінансових втрат, пов'язаних із надмірною концентрацією ризику в одному сегменті є диверсифікація, яка полягає у розподілі страхових зобов'язань і активів між різними категоріями ризиків, секторами або продуктами, що знижує загальний ризиковий профіль страхового портфеля. Диверсифікація базується на тому, що різні ризики мають різну ймовірність виникнення та по-різному впливають на результати діяльності компанії [9].

Стратегії диверсифікації включають поділ зобов'язань між різними видами страхових продуктів (страхування життя, здоров'я, майна, відповідальності і т. д.), географічне розширення і зміна клієнтських сегментів. Кожен з цих підходів забезпечує унікальний ефект, який знижує ймовірність концентрації ризиків і підвищує стабільність доходів в довгостроковій перспективі. Диверсифікація у страхуванні – це багатовимірна стратегія, що включає кілька основних видів, які дозволяють ефективно розподіляти ризики та стабілізувати результати діяльності компанії [7]. Одним із важливих підходів є продуктова диверсифікація, яка передбачає збалансоване поєднання різних страхових

продуктів у портфелі, включаючи страхування життя, майна та відповідальності. Такий підхід дозволяє компанії зменшити залежність від окремих видів страхування та мінімізувати ризики, пов'язані з певними категоріями. Географічна диверсифікація передбачає розширення діяльності страховика в різних регіонах або країнах. Цей вид диверсифікації спрямований на врахування ризиків, притаманних різним регіонам. Наприклад, деякі країни мають вищий ризик стихійних лих, в той час як інші регіони мають більший політичний ризик. Географічна диверсифікація допомагає страховикам уникнути надмірної залежності від подій в одному регіоні. Головна ідея полягає в об'єднанні споживачів з різними потребами та профілями ризику, таких як фізичні особи, малі та середні підприємства і великі корпорації, що дає змогу уникнути залежності від одного клієнтського сегменту та забезпечити стабільний дохід, оскільки різні групи клієнтів мають різні вимоги до страхових послуг. Комплексне використання всіх видів диверсифікації дозволяє страховикам підвищити стійкість своїх портфелів, адаптуючись до мінливих ринкових умов і зменшуючи вплив окремих ризиків на загальний фінансовий результат.

Стратегія контрольованого утримання ризиків та адаптивного моніторингу є доцільною, коли компанія свідомо приймає певні ризики, а вартість передачі ризиків перевищує потенційні втрати. Це дозволяє організації контролювати ризики та підвищувати потенційну прибутковість. Крім того, постійний моніторинг і регулярна переоцінка факторів ризику є важливими елементами управління портфелем. Такі інструменти, як аналіз сценаріїв і стрес-тестування, можуть бути використані для виявлення вразливих аспектів портфеля і своєчасного внесення коректив у стратегію, тим самим підвищуючи стійкість компанії перед обличчям динамічних ринкових змін.

Оцінка ризиків у страхових портфелях передбачає всебічний аналіз факторів, що можуть впливати на фінансову стабільність і ефективність портфеля. Для цього потрібен комплексний підхід, який враховує як внутрішні, так і зовнішні елементи ризику, зокрема зміни в регуляторному середовищі, ринкові умови та макроекономічні фактори. Одним із ключових аспектів є ідентифікація потенційних ризиків, пов'язаних із різними видами страхових продуктів. Сюди входять ризики андеррайтингу, частота та тяжкість страхових випадків, а також операційні ризики, що можуть виникати внаслідок помилок в адмініструванні та обробці полісів. Розуміння цих ризиків дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо структури страхового покриття та визначення тарифів на страхові премії. Для оцінки потенційного впливу ризиків на портфель застосовуються кількісні методи, зокрема ймовірнісний аналіз та моделювання сценаріїв.

Такі інструменти, як Value-at-Risk (VaR), надають страховикам можливість оцінити потенційні збитки за різних несприятливих сценаріїв. VaR дозволяє, наприклад, з певною ймовірністю визначити максимальну суму можливих збитків за певний період часу в разі різкої зміни ринкових умов або великої виплати за страховими випадками. Ця оцінка дає змогу зрозуміти, скільки капіталу потрібно виділити для покриття своїх збитків, зберігаючи стабільність

і не знижуючи прибутковості. Постійний моніторинг ризиків є важливим компонентом управління портфелем, полягає не тільки в аналіз існуючих ризиків, а й у відстеженні потенційних за умов мінливої ринкової кон'юнктури. Сучасні загрози, такі як зміна клімату, кібер та воєнні ризики, стають все більш важливими для страхового сектору. Зміна клімату може призвести до збільшення кількості кейсів від стихійних лих, таких як урагани, повені та лісові пожежі, що вимагатиме від страховиків вжиття додаткових заходів з управління ризиками та більш ретельного резервування. Кіберризики, пов'язані з атаками на ІТ-системи, витоком даних і кіберзлочинністю, є новими і зростаючими загрозами, які також вимагають спеціальних стратегій захисту, таких як кіберстрахування, інвестиції в захист даних і постійний моніторинг кібербезпеки. Кіберстрахування набуває важливості для суб'єктів, які прагнуть захисту від фінансових втрат в результаті кіберінцидентів.

Воєнні ризики становлять ще один виклик для страхового сектору. Військові конфлікти та геополітична напруженість мають значний вплив на економічну стабільність, призводячи до збитків від руйнування інфраструктури, зниження вартості активів та інших прямих і непрямих наслідків. Для управління цими ризиками страховикам слід впроваджувати спеціальні страхові поліси та перестраховування, щоб пом'якшити потенційний вплив таких подій на свою діяльність. Крім того, військові дії створюють нові ризики для ланцюгів постачання, політичної стабільності та підвищення попиту на страхування від тероризму.

На (рис. 1) представлено та узагальнено стратегії та методи управління страховим портфелем, спрямовані на забезпечення ефективності та стійкості страхових операцій.

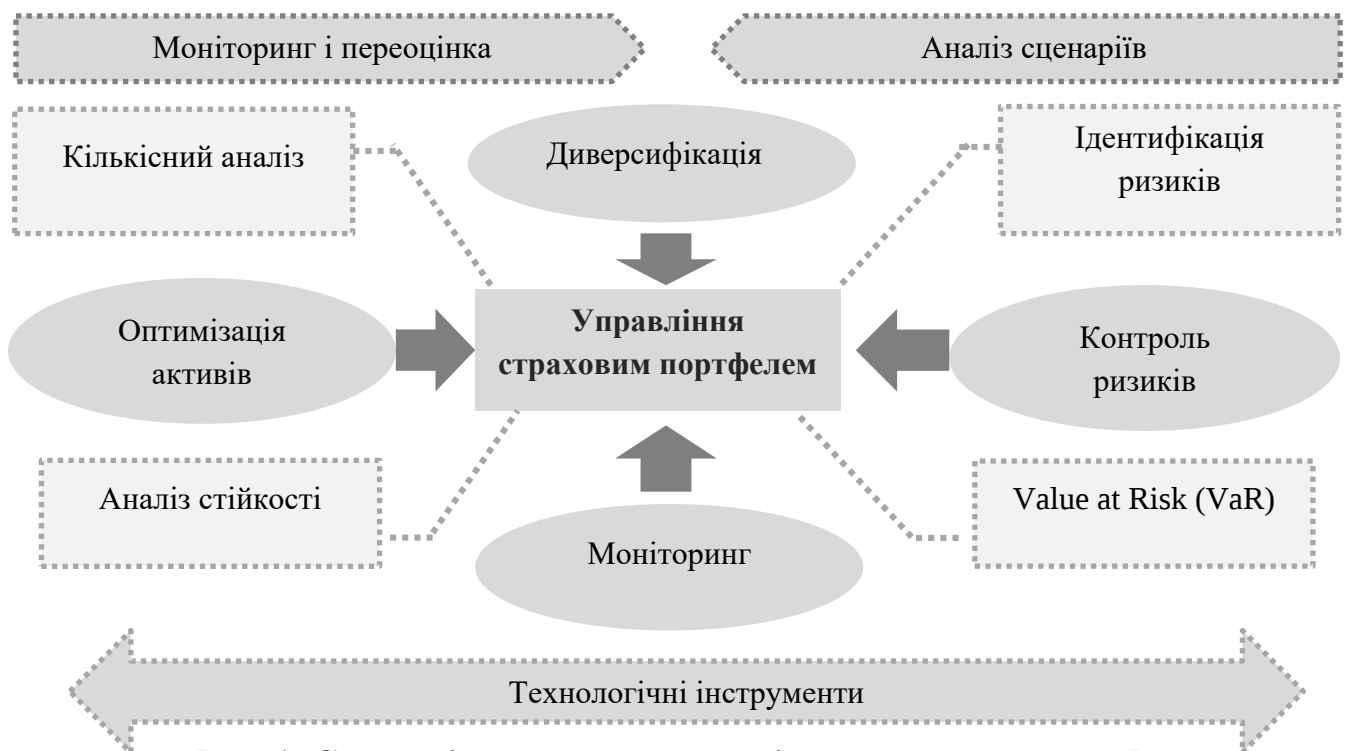

Рис. 1. Стратегії та методи управління страховим портфелем

Примітка: *розроблено авторами.

Ключові підходи, такі як диверсифікація, контрольоване утримання ризиків, стратегічний розподіл активів, а також адаптивний моніторинг і оцінка ризиків, дозволяють страховим компаніям ефективно балансувати між ризиком і прибутковістю, знижуючи вплив непередбачуваних подій на фінансові результати. Адаптуючись до цих змін, страховики забезпечують стабільність та безпеку своїх портфелів, зберігаючи конкурентну перевагу перед новими ризиками. Такий підхід дає змогу страховим компаніям краще відповідати вимогам сучасного ринку і підтримувати фінансову стабільність в довгостроковій перспективі.

Після визначення ключових стратегій і методів управління ризиками важливо звернути увагу на оцінку результатів їхньої реалізації. Аналіз показників ефективності страхових портфелів передбачає оцінку різних індикаторів для вимірювання ефективності та прибутковості. Цей процес допомагає зрозуміти загальний стан портфеля і надає важливу інформацію для прийняття обґрунтованих рішень у майбутньому:

- коефіцієнт збитковості: відношення виплачених страхових відшкодувань до зароблених премій, що дає уявлення про ефективність андеррайтингу;
- коефіцієнт витрат: вимірює операційні витрати відносно зароблених премій, допомагаючи оцінити економічну ефективність портфеля.
- комбінований коефіцієнт: сума коефіцієнтів збитковості та витрат, що вказує на прибутковість; коефіцієнт нижче 100 % свідчить про прибутковість.

Регулярний аналіз цих показників дозволяє своєчасно коригувати стратегії. Відстежуючи ці показники ефективності, можна виявити слабкі місця та можливості для оптимізації при прийнятті рішень щодо страхового портфеля.

Страхові портфелі наразі стикаються зі значними фінансовими проблемами, здебільшого пов'язаними зі складністю та непередбачуваністю катастрофічних ризиків. Однією з ключових проблем є широкі оцінки на кшталт сценарного аналізу, необхідні для моделювання катастроф, які є важливими для управління ризиками, але також становлять значну проблему через свою складність [13]. Така оцінка має вирішальне значення для розуміння багатовимірного розподілу клеймів, який залишається аналітично важкорозв'язаним і вимагає інноваційних підходів до управління ризиками. Розподіл претензій додатково ускладнюється різними факторами, включаючи рішення щодо покриття, просторові та часові характеристики катастроф і вразливість застрахованих активів.

Ця складність посилюється можливістю рідкісних і сильно корельованих втрат у різних місцях, що може значно збільшити ризик фінансового краху, якщо ризики не будуть адекватно диверсифіковані. Щоб вирішити ці проблеми, страховикам необхідно інтегрувати моделювання катастроф із методами стохастичної оптимізації, тим самим покращуючи процеси прийняття рішень щодо страхового покриття. Ця інтеграція не тільки допоможе в управлінні катастрофічними ризиками, але й допоможе в максимізації увігнутих функцій

ризика, що є вирішальним для розуміння та пом'якшення фінансової вразливості, з якою стикаються страховики [13].

Щоб подолати складнощі, властиві сучасній оцінці ризику, важливо використовувати передові методології, які пропонують динамічну адаптивність і точність. Навчання з підкріпленням (Reinforcement Learning [RL]) стає потужним інструментом у цьому відношенні, особливо в оптимізації страхових портфелів. Використовуючи такі методи, як Q-навчання і Deep Q Networks (DQN), які є методами RL дають змогу агентам приймати оптимальні рішення у середовищах, де необхідно знаходити послідовності дій для максимізації винагороди, RL може значно підвищити точність та ефективність оцінки ризиків, дозволяючи страховикам краще орієнтуватися в невизначених середовищах [14]. Крім того, коли RL інтегровано з аналітичними інструментами, такими як моделювання Монте-Карло та алгоритми оптимізації, ефективність стратегій управління ризиками може бути додатково посилена. Ця інтеграція забезпечує більш надійний аналіз шляхом моделювання широкого діапазону сценаріїв та оптимізації процесів прийняття рішень в умовах невизначеності [14].

Критичним компонентом цього підходу є формулювання функцій винагороди, які точно відображають переваги ризику та доходності портфелів, що оцінюються. Таким чином, він гарантує, що моделі RL узгоджуються зі стратегічними цілями страховиків, що призводить до покращення результатів оцінки ризику [14]. Крім того, використання методів градієнта політики може вдосконалити процеси прийняття рішень, пропонуючи страховикам більш деталізовану здатність управляти ризиком шляхом постійного навчання в навколишньому середовищі та відповідного коригування стратегій [14]. У сукупності ці досягнення вимагають переходу до більш складних і гнучких систем управління ризиками, які можуть адаптуватися до мінливого ландшафту невизначеності, з яким стикаються страховики.

У сфері управління страховим портфелем визначення найефективніших моделей оптимізації має вирішальне значення для збалансування ризику та прибутку в різних класах активів. Для створення оптимальних портфелів, які задовольняють конкретні потреби страхових компаній, використовуються різні моделі та методи. Наприклад, використання моделей ринкового ризику та методів оптимізації портфеля, адаптованих до обмежених портфелів, показало значну перспективу в управлінні портфелями комплексного страхування [15]. Ці моделі часто включають складні стратегії для вирішення унікальних факторів нестабільності та ризику, властивих страховим ринкам. Крім того, інтеграція кількісних аналітичних методів полегшує оптимізацію інвестиційних рішень, як показано на прикладах як з інвестиційної, так і з неінвестиційної областей [15].

Використовуючи ці моделі, страховики можуть отримати більш детальне розуміння залежності від ризику та створити портфелі, які ефективно зменшують потенційні збитки. Важливість таких оптимізаційних моделей виходить за рамки теоретичних застосувань, оскільки вони дозволяють страховикам підтримувати фінансову стабільність і ефективно адаптуватися до змін на ринку. Зрештою, безперервний прогрес у методологіях оптимізації має важливе значення для

підтримки мінливого ландшафту управління страховим портфелем, що вимагає постійних досліджень і впровадження передових стратегій.

Тематичні дослідження, що демонструють успішні стратегії страхового портфеля, надають цінну інформацію про ефективні процеси прийняття рішень. У портфелі особистого страхування страхувальники отримують переваги від індивідуальних стратегій, які відповідають їхнім персональним потребам. Наприклад, комплексний план містить страхування життя, здоров'я та майна, що забезпечує повне покриття. З іншого боку, страхові компанії можуть впроваджувати стратегії диверсифікованого страхового портфеля, щоб зменшити ризики роботи в різних регіонах. Яскравим прикладом є багатонаціональна компанія, яка використовує комбінацію страхування відповідальності, майна та страхування від переривання діяльності, щоб захистити свої активи, мінімізуючи фінансовий ризик. Обидва приклади підкреслюють важливість постійної оцінки та коригування страхового портфеля. Такий проактивний підхід дає змогу окремим особам і підприємствам ефективно адаптувати свої стратегії до сучасних фінансових викликів та нових ризиків.

Індивідуальний страховий пакет складається зі страхових продуктів, які індивідуально підібрані відповідно до конкретних потреб, уподобань і фінансового стану страхувальника. Це стратегічне прийняття рішень дає змогу побудувати комплексну мережу безпеки, оптимізувати охоплення та ефективно керувати витратами. Такі портфелі зазвичай містять різні види страхування, такі як страхування життя, медичне страхування, автострахування та страхування житла. Потенційні страхувальники оцінюють свої унікальні обставини, включаючи утриманців, стан здоров'я та вартість активів, щоб визначити страховий продукт, який найкраще підходить для зниження ризику. Стратегії управління ризиками відіграють ключову роль у формуванні індивідуальних страхових портфелів. Розуміючи особисті переваги щодо ризиків і вибираючи правильні страхові продукти, споживачі отримують повний захист від несподіваних подій, включаючи несподівані рахунки на лікування або пошкодження майна. У сучасному сценарії технології та аналітика даних все частіше використовуються для прийняття рішень щодо страхового портфеля, що збільшує можливість порівнювати поліси та визначати найкраще страхове рішення для конкретних потреб.

Структура корпоративного страхування бізнесу — це механізм, який організація використовує для комплексного управління своїми потребами у страхуванні. Ці структури створені для оптимізації управління ризиками та фінансової стабільності, одночасно забезпечуючи дотримання нормативних вимог. Добре структурований корпоративний страховий портфель може сприяти прийняттю ефективних рішень, чітко відображаючи потенційні ризики та можливості їх вирішення. Ця чіткість гарантує, що компанії можуть ефективно розподіляти ресурси та швидко реагувати на зміни ринку.

Висновки. Технологічний прогрес і зміна споживчих очікувань швидко змінюють ландшафт навколо рішень щодо управління страховим портфелем. Аналіз даних став вирішальним для страховиків, дозволяючи їм краще розуміти

ринкові тенденції та вподобання клієнтів. Такий підхід сприяє індивідуалізації страхових портфелів і дозволяє адаптувати страхові продукти до профілю ризику окремих клієнтів. Сталий розвиток також стає важливою тенденцією, з акцентом на екологічні, соціальні та управлінські фактори (ESG). Страховики все частіше інтегрують ці критерії в процеси прийняття рішень щодо свого портфеля, балансуючи між управлінням ризиками та етичними міркуваннями. Такий підхід відображає загальногалузовий рух до принципів відповідального інвестування. Більше того, інновації в індустрії InsurTech докорінно змінюють традиційну модель страхування. Стартапи активно використовують штучний інтелект та блокчейн для спрощення адміністрування полісів та підвищення рівня залученості клієнтів. Ці інновації змушують традиційних страховиків швидко адаптуватися до нових умов, сприяючи зростанню конкурентного середовища. Індивідуальні страхові пропозиції також набувають все більшого значення. Страховики все частіше пропонують індивідуальні продукти, які відповідають унікальним потребам фізичних та юридичних осіб. Ця тенденція відображає загальні зміни в поведінці споживачів, які надають перевагу гнучкості та прозорості у виборі страхових послуг і, відповідно, оптимізаційних процесів в портфелях страховиків.

Ефективне управління страховим портфелем вимагає глибокого розуміння таких факторів, як управління ризиками та показники ефективності. Для побудови сильного та ефективного портфеля важливо точно оцінювати ключові компоненти та розуміти роль технологій, включаючи аналітику даних та інновації InsurTech. Оскільки страховий ринок продовжує розвиватися, постійна увага до майбутніх тенденцій має вирішальне значення для успішного стійкого управління портфелем. Застосовуючи стратегічний підхід, зацікавлені сторони можуть ефективно орієнтуватися на складних ринках і забезпечувати довгострокову цінність своїх страхових портфелів.

Література:

1. Ткаченко Н. В., Водолазська О. А. Дискусійні питання теорії страхового портфеля. *Фінансовий простір*. 2015. №3(19). С. 146–157.
2. Курдаєва О. Роль страхового портфелю у забезпеченні фінансової стійкості страхової компанії. *Науковий блог НаУ «Острозька академія»*. Режим доступу: <https://naub.ua.edu.ua/rol-strahovoho-portfelyu-u-zabezpechenni-finansovoji-stijkosti-strahovoji-kompaniji/>.
3. Баранов А. Л. Управління страховим портфелем: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08. К.: Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», 2009. 20 с.
4. Баранов А. Теоретичні засади управління страховим портфелем. *Ринок цінних паперів*. 2006. № 3–4. С. 35–38.
5. Дрібноход А. О. Підхід щодо вибору страхового портфеля за цілями страховика. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2008. № 635. С. 63–67.
6. Комадовська В. С. Особливості управління портфелем договорів страхування життя. *Світ фінансів*. 2010. № 3. С. 105–116.

7. Журавка О. С. Теоретичні основи формування страхового портфеля. *Бізнесінформ*. 2012. № 5. С. 201–204.
8. Бойко А. О. Оптимізація портфеля страхової компанії на основі застосування операцій перестрахування. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 1. С. 160–170.
9. Супрун А. А. Управління страховим портфелем як засіб забезпечення фінансової надійності страхової компанії. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2009. Вип. 5. С. 84–94.
10. Національний банк України. Аналіз портфелів страховиків зі страхування життя за 2020–2022 роки. Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/.
11. Національний банк України. Національний банк підбив підсумки роботи страхового ринку. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-pidbiv-pidsumki-roboti-strahovogo-rinku-u-pershomu--pivrichchi-2022-roku>.
12. Kuna, S. Reinforcement Learning for Optimizing Insurance Portfolio Management. 2024. Режим доступу: africansciencigroup.com/index.php/AJAISD/article/view/152.
13. Pfaff B. Financial risk modelling and portfolio optimization with R. Wiley, 2016. 448 p.
14. Mun J. Modeling risk: Applying Monte Carlo risk simulation, strategic real options, stochastic forecasting, and portfolio optimization. Wiley Finance, 2006. 1112 p.

References:

1. Tkachenko, N. V., Vodolazskaya, O. A. (2015). Discussion issues of the theory of insurance portfolio. *Financial space*, no. 3(19), pp. 146–157. [in Ukrainian].
2. Kurdaieva, O. The role of the insurance portfolio in ensuring the financial stability of the insurance company. Scientific blog of the National University of Ostroh Academy. Retrieved from <https://naub.ua.edu.ua/rol-strahovoho-portfelyu-u-zabezpechenni-finansovoji-stijkosti-strahovoji-kompaniji/> (accessed 17/10/2024). [in Ukrainian].
3. Baranov, A. L. (2009). Management of the insurance portfolio: PhD in Economics: 08.00.08. Kyiv: State higher educational institution. 'Kyiv National Economic University named after V. Hetman. 20 p. [in Ukrainian].
4. Baranov, A. (2006). Theoretical foundations of insurance portfolio management. *Securities market*, no. 3–4, pp. 35–38. [in Ukrainian].
5. Dribnokhod, A. O. (2008). Approach to the choice of insurance portfolio according to the goals of the insurer. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, no. 635, pp. 63–67. [in Ukrainian].
6. Komadovska, V. S. (2010). Peculiarities of managing a portfolio of life insurance contracts. *World of Finance*, no. 3, pp. 105–116. [in Ukrainian].
7. Zhuravka, O. S. (2012). Theoretical foundations of insurance portfolio formation. *Businessinform*, no. 5, pp. 201–204. [in Ukrainian].
8. Boyko, A. O. (2011). Optimization of the insurance company portfolio based on the use of reinsurance operations. *Actual Problems of Economics*, no. 1, pp. 160–170. [in Ukrainian].

9. Suprun, A. A. (2009). Insurance portfolio management as a means of ensuring the financial reliability of an insurance company. *Actual problems of development of the region's economy*, no. 5, pp. 84–94. [in Ukrainian].
10. National Bank of Ukraine. Analysis of life insurance insurers' portfolios for 2020-2022. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/ (accessed 17/10/2024). [in Ukrainian].
11. National Bank of Ukraine. The National Bank summed up the results of the insurance market. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-pidbiv-pidsumki-roboti-strahovogo-rinku-u-pershomu--pivrichchi-2022-roku> (accessed 17/10/2024). [in Ukrainian].
12. Kuna, S. Reinforcement Learning for Optimizing Insurance Portfolio Management. Retrieved from: africansciencegroup.com/index.php/AJAISD/article/view/152. (accessed 14/11/2024).
13. Pfaff, B. (2016). Financial risk modeling and portfolio optimization with R. Wiley. 448 p.
14. Mun, J. (2006) Modeling risk: Applying Monte Carlo risk simulation, strategic real options, stochastic forecasting, and portfolio optimization. Wiley Finance. 1112 p.

Annotation

Ponomarenko O. V., Yasinskyi O. R.

Optimization of insurance portfolio in the face of current financial challenges

In the context of current economic and social challenges, particularly the ongoing hostilities in Ukraine, there is an urgent need to reassess and optimize insurance portfolios to address emerging risks and shifts in the demand for insurance services. Military operations have significantly heightened uncertainty, notably in terms of physical damage, threats to life, health, and property, as well as the instability of the national financial system. Insurers are confronted with the critical challenge of adapting their portfolios to these new conditions to ensure financial stability and adequately meet clients' demands for reliable risk protection. The primary objective is to achieve a balance between portfolio diversification, risk mitigation, and maintaining the insurer's solvency amidst financial challenges and transformational processes.

The article examines the process of insurance portfolio formation within the current financial environment, which is characterized by heightened uncertainty and risk. Emphasis is placed on the critical importance of making strategic decisions regarding the structure of the insurance portfolio to ensure the financial security of individuals and organizations. Key aspects, influencing factors, and innovative trends that shape contemporary approaches to insurance portfolio management are analyzed.

The study consolidates strategies and optimization methods aimed at enhancing the efficiency and resilience of insurance operations. Particular attention is given to the significance of meticulous risk management, the strategic allocation of insurance products, and the integration of technological solutions to support data-driven decision-making. The findings underscore the necessity of a comprehensive understanding of risk factors, rigorous assessment of performance metrics, and the adoption of advanced technological tools to construct robust and sustainable insurance portfolios.

Key words: *insurance portfolio, optimization, risk, diversification, innovation, underwriting, reinsurance, challenges.*

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Л. В. КЛИМЕНКО, кандидат економічних наук

О. М. РАДЧЕНЯ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Матеріал статті спрямований на обґрунтування ключових аспектів формування та впровадження інноваційних підходів орієнтованих на розвиток аграрних підприємств, збільшення валового внутрішнього продукту за умов впровадження стратегій інноваційного зростання. Аргументовано, що інноваційний розвиток у післявоєнний період повинен змінити вектор аграрного виробництва зі сировинної орієнтації на продовольчу модель, з поглибленою переробкою сільськогосподарської продукції національних товаровиробників та виробництво харчових продуктів із високою доданою вартістю. У контексті глобалізаційних та євроінтеграційних змін підкреслено значимість дотримання сучасних принципів сталого розвитку на інноваційній основі, а також необхідно активно залучати до процесів управління та виробництва передові цифрові технології та біотехнології. Стратегічні імперативи інноваційного характеру забезпечуватимуть оптимальні умови розвитку високотехнологічного й соціально відповідального аграрного бізнесу, здатного протистояти майбутнім викликам і кризовим ситуаціям.

Ключові слова: менеджмент, інновації, стратегія, ефективність, аграрне виробництво, агропродовольча система, конкурентоспроможність, агробізнес.

Постановка проблеми. Військові дії на території України спричинили значне сповільнення економічного розвитку національної економіки, зумовили ризики продовольчої безпеки, дестабілізацію фінансових і ресурсних ринків, зростання інфляції, підвищення рівня безробіття, активізацію міграційних процесів, руйнування енергетичної інфраструктури та накопичення соціальних проблем. Аграрний сектор економіки держави не став винятком в цій ситуації. Актуальність дослідження інноваційних стратегій розвитку агробізнесу України в післявоєнний період зумовлена низкою ключових чинників:

1. Економічна важливість аграрного сектора, адже агробізнес є стратегічною галуззю для економіки України, оскільки забезпечує значний запас ВВП, сприяє нарощуванню експортного потенціалу та зайнятості населення. І саме у післявоєнний період аграрне виробництво стане одним із ключових напрямків відновлення національної економіки.

2. Російсько-українська війна, яка стала точкою біфуркації для всього світу, спричинила значні руйнування виробничих комплексів аграрних підприємств,

масштабні збитки аграрного сектора, включаючи втрату інфраструктури, деградацію земель, скорочення обсягів виробництва та порушення логістичних ланцюгів. Для відновлення потрібні нові підходи, унікальні, нестереотипні моделі економічного зростання та інноваційні рішення.

3. Зростання глобальної конкуренції міжнародного простору спонукає менеджерів післявоєнного аграрного сектора України інтегруватися до глобальних ринків, адаптуючись до нових умов і трендів, таких як сталий розвиток, виробництво органічної продукції та цифровізація агробізнесу.

4. В останні роки активізувалась потреба в забезпеченні продовольчої безпеки. Тому відновлення аграрного сектору є ключовим для забезпечення перш за все внутрішнього продовольчого балансу та зміцнення позицій України як однієї з провідних світових експортерів сільськогосподарської продукції.

5. Поряд із військовою агресією національні агровиробники гостро відчують виклики кліматичних змін. За таких умов менеджерам компаній потрібно адаптувати свій бізнес до залучення сучасних інноваційних технологій, орієнтованих на оцінку кліматичних ризиків та потенційні можливості кожного товаровиробника.

6. Значно знизились можливості щодо залучення інвестицій у аграрний бізнес. В той час коли саме інноваційні стратегії сприяння залученню внутрішніх та міжнародних інвестицій, є критичним результатом для відновлення та модернізації галузі.

7. Соціальний аспект полягає у зменшенні кількості кваліфікованих фахівців, що передусім зумовлено міграцією та мобілізацією. Відновлення агробізнесу, після завершення бойових дій та підчас повернення до мирного життя створить робочі місця, сприятиме поверненню мігрантів та забезпечить соціальну стабільність у сільських регіонах.

Усі ці негативні прояви підкреслюють потребу у формуванні сучасної парадигми післявоєнного соціально-економічного відновлення аграрного сектора як флагмана національної економіки. Наразі основні зусилля українців зосереджено на перемозі, а також пошук окремих рішень і стимулюючих заходів, спрямованих на подолання кризових явищ. Однак у перспективі, після закінчення війни, виникне необхідність у реалізації інноваційних і нестандартних моделей швидкого економічного зростання. Це актуалізує завдання пошуку стратегічних напрямків, формулювання пріоритетів і розробки прогнозів щодо подальшого розвитку національної економіки та її галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економіка України перебуває у стані безпрецедентної кризи. Війна в Україні стала топ темою для більшості світових лідерів, інституцій, ЗМІ. Проблематика маркерів інноваційного розвитку аграрного сектору України активно досліджується науковою спільнотою. Вагому складову досліджень впливу війни на аграрне виробництво займають численні праці фахівців Української Ради Бізнесу [1] та науковців які зосереджені на оцінці негативних наслідків війни для аграрної галузі, висвітлені обсягів руйнації інфраструктури, зниження врожаїв через окупацію земель та порушення ланцюгів поставок сировини й товарів [2–4].

Вітчизняні науковці наголошують на необхідності впровадження сучасних технологій, здатних компенсувати втрату та підвищити ефективність виробництва. Жегус О., Давиденко В. [5] акцентують увагу на використанні цифрових технологій для відновлення агробізнесу. Корчак О., Шпилик С. [6] досліджують перспективи застосування точного землеробства, дронів для моніторингу посівів та управління ресурсами. Цифрові інновації розглядаються як ключовий інструмент підвищення продуктивності та раціонального використання ресурсів у післявоєнний період.

Прогнозування та планування післявоєнного розвитку аграрного бізнесу наведено у публікаціях Кирилов Ю. Є., Грановської В. Г. [7]. Авторами обґрунтовано стратегічні напрями розвитку аграрної економіки після завершення війни. Важливим аспектом дослідження є прогнозування викликів, таких як кліматичні зміни та потреба адаптації до нових умов на міжнародних ринках. Сталий розвиток як основа інноваційних стратегій простежується у роботах Труніна І. М., Дідур С. В., Латишева К. О. [8]. Автори пропонують стратегії, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, зменшення вуглецевого впливу та розвиток органічного виробництва. Ці дослідження формують концептуальну основу для інноваційного оновлення аграрної сфери.

Інтеграцію до глобальних ринків, значимість диверсифікації виробництва та орієнтацію на виробництво товарів із високою доданою вартістю з метою інтеграції України у світову економіку відображено у працях Прокопишина О. зі співавторами [9]. Дослідження Суліми Н. зі співавторами [10] містять оцінку виробничих процесів та рівня конкурентоспроможності товарного асортименту сільськогосподарської продукції за умов переходу аграріїв до системної переробки сировини.

Наукові роботи вказують на багатовекторність підходів до відновлення агробізнесу України. Ключовими аспектами є цифровізація, екологічна стійкість, орієнтація на міжнародні стандарти, підтримка держави та впровадження інноваційних рішень. Разом ці дослідження створюють основу для розробки ефективних стратегій, які дозволяють аграрній галузі стати рушійним фактором економічного зростання України в післявоєнний період. Тому першочерговим завданням стратегічного розвитку в аграрних підприємствах є визначення інноваційних імперативів, які дозволять сформулювати нове стратегічне бачення і визначити пріоритетні завдання відповідно до сучасних викликів.

Метою дослідження є визначення та обґрунтування напрямів і пріоритетів відновлення аграрного сектору економіки України у післявоєнний період, які спрямовані на модернізацію та впровадження інновацій; забезпечення продовольчої безпеки; сталий розвиток та екологічну відповідальність аграріїв; підвищення конкурентоспроможності на сільськогосподарській продукції на світових ринках; розв'язання соціальних проблем у сільській місцевості; залучення інвестицій та міжнародної підтримки у агробізнес; адаптацію до глобальних викликів і трендів; створення основ для довгострокового економічного зростання. Для досягнення поставленої мети було сформовано та

вирішено ряд завдань: проаналізовано негативний вплив військових дій на аграрний сектор економіки України, сформовано авторське бачення шляхів ефективного відновлення національного агробізнесу в умовах жорсткої конкурентної політики та наведено інноваційну стратегію розвитку аграрного виробництва у мирний період, яка забезпечуватиме єдину платформу для трансформації аграрного сектору України до міжнародного простору.

Методика досліджень. Для досягнення мети наукового дослідження, нами було використано теоретико-методологічний інструментарій: наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків у сфері інноваційного розвитку аграрного бізнесу; теоретичні, емпіричні методи та методи прогнозування. Серед методів теоретичного дослідження було використано: аналіз і синтез при узагальненні інформації із літературних джерел щодо стратегій розвитку, обробки статистичних даних; порівняльний аналіз при оцінці існуючих практик відновлення агросектора в різних країнах світу після глибокої кризи, а також при виявленні відмінностей у системі менеджменту аграрних підприємств; класифікація та систематизація при систематизації факторів, які впливатимуть на розвиток агробізнесу на інноваційній основі в мирний час. Складову емпіричних методів відображено завдяки економічному аналізу щодо оцінки збитків аграрних товаровиробників у 2022–2024 роках; статистичному аналізу визначення ключових тенденцій та закономірностей функціонування аграрного ринку. Застосування цих методів дозволило забезпечити комплексний підхід до вивчення інноваційних стратегій та формування ефективних рішень для розвитку агробізнесу.

Результати дослідження. Україна є центром експорту аграрної продукції, де зосереджено близько 33 % світових чорноземів та історично відома як «житниця Європи». У 2021 році, валовий внутрішній продукт українського аграрного сектору становив понад 10 % від загального ВВП країни, а вартість експорту аграрної продукції – близько 22 млрд доларів США. Україна впевнено претендувала на статус одного із найбільших гарантів світової продовольчої безпеки [9, 11].

Повномасштабна війна стала справжнім випробуванням для економіки країни у тому числі і для агробізнесу. Від початку повномасштабного вторгнення загальна сума непрямих втрат для України, включно з поточними та прогнозованими втратами виторгу і доданої вартості, оцінюється в \$1,164 трлн та \$385,7 млрд відповідно. За оцінками аналітиків KSE, найбільших непрямих втрат зазнали продуктивні сектори економіки. Зокрема, втрати у торгівлі становлять 450,5 млрд дол., у промисловості разом із будівництвом та послугами – 409,9 млрд дол., а в сільському господарстві – 83,1 млрд дол. [12].

Понад 10 млн українців (~25 % населення) покинули свої домівки. Рівень безробіття у середньому оцінено Нацбанком у 25–26 %, що відповідає загальній кількості безробітних у 3,2 млн осіб. Рівень заробітної плати, за експертними оцінками, знизився на 30–50 % у різних сферах економічної діяльності. Видатки бюджету зросли майже вдвічі через збільшення витрат на оборону, підтримку бізнесу та гуманітарну допомогу [1].

Військові дії спричинили тимчасову або постійну втрату сільськогосподарських земель на окупованих та деокупованих територіях. За даними Мінагрополітики, близько 25 % аграрних земель станом на 2023 рік були недоступні для обробки, що спричинило зниження врожайності та скорочення виробничих площ. Втрачено 25 % площ ягідників, 20 % площ садів. Станом на 2024 рік близько 470 тисяч гектарів сільськогосподарських земель потребують розмінування [12].

Значних втрат також зазнали інфраструктурні сектори. В енергетиці вони становлять 43,1 млрд дол., а в транспорті – 38,8 млрд дол. Зруйновано та пошкоджено елеватори, склади, транспортні вузли, морський порт м. Одеси та річкові порти Дунаю. Наразі сумарна ємність зруйнованих зерносховищ сягає 8,2 млн т, а ємність пошкоджених – 3,25 млн т потужностей. Транспортна блокада морських торговельних портів, які забезпечували до 65 % міжнародної торгівлі, значно зменшила обсяги зовнішньої торгівлі України [12, 13]. Через бойові дії в Україні, за оцінками KSE Агроцентру, понад 84 тис. одиниць сільськогосподарської техніки і устаткування знищено або викрадено загарбниками. Лише за останній рік викрадено або повністю знищено 2,8 млн т зернових та 1,2 млн т олійних культур загальною вартістю \$1,87 млрд [7].

Поряд з економічними збитками Україна зазнає екологічних проблем. Так, масове забруднення земельних ресурсів боєприпасами, важкими металами та вибуховими речовинами зробило їх непридатними для використання в сільському господарстві [14]. Руйнування дамб, іригаційної інфраструктури, зокрема підрив Каховської ГЕС у 2023 році, став катастрофою планетарного масштабу, причиною екологічної катастрофи в рибному господарстві, значного забруднення води, знищення місцевої флори та фауни, а також перетворення земельних ресурсів у південних регіонах України на пустелі [6, 8, 14]. Внаслідок зазначених проблем функціонування аграрного сектору відбувається зростання цін на сільськогосподарську продукцію. Робота у постійному стресі та тривозі знижує рівень продуктивності аграріїв [8].

Агресор не припиняє руйнування критичних об'єктів інфраструктури та окупацію територій. Підприємницькі структури вітчизняного агробізнесу перебувають, без перебільшення, у найтривалішому та найвиснажливішому «марафоні на виживання» і хоча про досягнення рівня довоєнних показників наразі не може ще йти мови, у 2023 р. агробізнесу вдалось забезпечити позитивну динаміку порівняно з 2022 р. [4]. Економічні та екологічні збитки аграрної сфери України є масштабними та довгостроковими. Оцінюючи міжнародний досвід економічного успіху аграрного бізнесу після війни, слід наголосити на необхідності відновлення комплексних підходів, включаючи інвестиції в розмінування, відновлення інфраструктури, запровадження екологічно сталих практик та міжнародну підтримку.

Всесвітня історія має багато прикладів реконструкції країн після бойових дій. Після закінчення Другої світової війни у світі сталося понад 30 великих війн і понад 250 військових конфліктів, учасниками яких стало не менш ніж 60 країн. Але навіть за такої, здавалося б, чималої вибірки успішних прикладів

відновлення країн є досить мало. Кожен досвід унікальний і залежить від багатьох факторів – починаючи з наявності природних копалин і закінчуючи збігом сприятливих обставин. Єдиний спільний знаменник успіху – це рівень зовнішньої підтримки та вміння управляти у кризових умовах.

Щоб розробити план інноваційного розвитку аграрного бізнесу для України, доцільно проаналізувати план Маршалла і сценарії відновлення п'яти країн: Західної Німеччини, Італії, Японії, Південної Кореї та Ізраїлю. Стратегії відновлення економіки цих держав за інструментальним складом мають значні відмінності проте мали позитивний результат. Кожна з проаналізованих країн зіткнувшись із колосальними руйнуваннями змогла не просто відновитися, а зробити економічний прорив [15].

Як свідчить історичний досвід Німеччини, для успішного повоєнного відновлення України необхідні: 1) підтримка і розвиток існуючої науково-дослідної бази з метою активізації наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності разом із забезпеченням трансферу технологій від інноватора до виробника; 2) державне стимулювання інноваційної діяльності корпорацій, створення мотивації до фінансової підтримки малого і середнього інноваційного бізнесу (стартапи, венчурні підприємства тощо), впровадження політики підвищення кваліфікації працівників, створення власних науководослідних лабораторій та розбудови на цій основі високотехнологічних виробничих мереж, здатних швидко реагувати на зміни глобальної ринкової кон'юнктури [16].

Інструментами реалізації широкого спектру заходів Ізраїлю у процесі осучаснення та відродження сільського розвитку у посткризовий період визначені такі: створення об'єднань виробників; ініціювання економічної діяльності; дотримання умов успішності ініціатив; реінвестування в громади; формування локальних ланцюгів доданої вартості; диверсифікація діяльності (розвиток туризму); реалізація пілотних проектів; формування системи підтримки членів сільських громад; посилення адаптивності, гнучкості, спроможності швидко відновлюватися [17].

Однією з ключових ініціатив, спрямованих на економічне відновлення Японії, стало залучення міжнародного капіталу. З цією метою уряд заснував спеціалізовані зони економічного розвитку, створюючи сприятливі умови для роботи іноземних компаній та інвестицій. Водночас було встановлено низку нормативних актів для регулювання діяльності іноземного бізнесу, щоб захистити інтереси національної економіки. Ефективною стратегією стало також підвищення рівня кваліфікації робочої сили. Це було досягнуто завдяки масштабним освітнім реформам, які значно покращили професійні навички робітників та спеціалістів у високотехнологічних галузях. Крім того, Японія зосередила свої зусилля на розвиток економіки, орієнтованої на експорт на основі інноваційних підходів [18].

Переважна більшість пропозицій, яку озвучують політики, експерти щодо подальшої економічної долі України зводиться до так званого «плану Маршалла» або до звичайної іноземної фінансової допомоги, дотацій, кредитів, передачі репарацій за війну, заморожених та конфіскованих російських активів.

Але в першу чергу при розгляді та розробці моделі майбутнього розвитку економічної системи слід акцентувати увагу на внутрішньому потенціалі, концептах, механізмах, інструментах тощо, які не залежатимуть від впливу зовнішнього середовища, в тому числі в політичній площині. Ключовим фактором ефективного відновлення післявоєнної економіки є сильне політичне лідерство у агробізнесі. Важливо, щоб ці лідери були здатні захистити національні інтереси України та сприяти її сталому економічному розвитку, враховуючи як внутрішні можливості, так і потреби населення [7].

З урахуванням вже наявного міжнародного досвіду та майбутніх викликів, пріоритетом для розвитку аграрного сектору України і перетворення його на рушійну силу економічного зростання на нашу думку є зміна сировинної моделі розвитку на виробництво конкурентоспроможної, сучасної агропродукції з високою доданою вартістю. Адже реформування аграрного сектору України, яке розпочалось практично відразу із оголошенням незалежності держави, забезпечило приватизацію земельних ресурсів та нарощування сировинного потенціалу. За таких умов було сформовано сировинну модель розвитку аграрного бізнесу, яка наразі за відсутності потужного переробного комплексу належить до проблемних факторів нашої економіки. Оцінюючи статистичні дані слід відмітити, що до військової агресії в Україні щорічно спостерігалось зростання імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції, обсяги якого у 2021 році сягнули майже 75 млрд доларів [19], причому 46,2 % імпорту склали саме готові харчові продукти [5]. Щодо експортного потенціалу, то слід відмітити, що за попередніми оцінками, у 2023 році експортовано 67,5 млн т агропромислової продукції різних видів, що на 15 % перевищує аналогічний показник попереднього року. Основними товарними групами були сировинні ресурси (зернові та олійні культур), які становили 70 % аграрного експорту [12].

Наразі необхідно провести трансформаційно-інноваційні стратегії в аграрному секторі економіки (табл. 1) спрямовані на збільшення виробництва високоякісних харчових продуктів з високою споживчою цінністю, маржинальністю і доданою вартістю для зовнішніх та внутрішнього ринків [5]. Основу парадигми післявоєнного розвитку аграрного сектору мають становити не тільки класичні чинники, такі як кількість трудових ресурсів, наявність значної кількості мінерально-сировинних ресурсів, широка доступність факторів виробництва, традиційні конкурентні переваги, а й сучасні – високі технології, інтелект, наукові відкриття, інноваційні нововведення, відповідно до яких формуватимуться механізми ефективності [7].

Оптимізації міжсекторної взаємодії слугуватимуть формуванням агропродовольчих кластерів, залученням інвестицій в горизонтальну диверсифікацію агробізнесу, створенням умов для локалізації суміжних виробництв на території України [21]. В Україні набирає популярність грантовий метод фінансування аграрних стартапів, що реалізується через інноваційні платформи та акселератори. Це свідчить про зростання попиту на альтернативні інструменти фінансування у сфері агробізнесу.

Табл. 1. Стратегічні основи інноваційного розвитку аграрної сфери економіки у післявоєнний період

Стратегічні імперативи	Інноваційний зміст
Диверсифікація та підвищення доданої вартості	Товаровиробникам аграрної продукції важливо перейти від експорту сировини до виробництва готових виробів з високою доданою вартістю (наприклад, органічні продукти, біопаливо). Інновації в сферу переробки продукції можуть стати рушійною силою для підвищення економічної стабільності аграрного виробництва.
Відновлення та модернізація зруйнованої інфраструктури	Значна частина аграрної інфраструктури (елеватори, іригаційні системи, транспортні шляхи) пошкоджена або повністю зруйнована. Інноваційний підхід слід спрямувати на забезпечення використання сучасних матеріалів, цифрових рішень та автоматизованих систем для створення нової, більш ефективної інфраструктури.
Використання цифрових технологій	Інноваційний розвиток у сучасному аграрному секторі слід орієнтувати на застосування точного землеробства, дронів для моніторингу врожаїв, сучасних інформаційних технологій щодо управління ресурсами та прогнозування змін клімату. Стратегічне використання цих засобів сприятиме стійкому розвитку органічного землеробства в Україні. Інновації у сфері розмінування, за допомогою роботизованих систем, сприятимуть швидкому відновленню родючих земель.
Впровадження екологічно сталих рішень	Рушійні сили щодо розвитку екомаркетингу в умовах сталого інноваційного розвитку органічних агровиробництв під впливом концепції пермакультури тісно пов'язані зі світовими тенденціями, уподобаннями споживачів та регуляторним середовищем. Післявоєнний період створює можливості для адаптації до кліматичних змін. Це включає раціональне використання ресурсів, перехід до органічного землеробства та зниження вуглецевого сліду шляхом впровадження зеленої енергетики.
Міжнародна інтеграція та стандартизація	Адаптація аграрного сектора України в мовах воєнного стану до стандартів ЄС та інших глобальних ринків дозволяє поступово інтегруватися у світову економіку. Це забезпечуватиме інвестиції в сертифікацію, підвищення якості продукції та залучення інноваційних методів виробництва конкурентоспроможних товарних груп.
Розвиток людського капіталу	Військові дії спричинила втрату кваліфікованої робочої сили. Згідно міжнародного досвіду, навіть за умов військового стану, ключова роль у вирішенні даної проблеми полягає у активізації програм професійного навчання аграріїв, підготовки висококваліфікованих фахівців для роботи з новими технологіями та модернізованою виробництва.
Державна підтримка та залучення інвестицій	В основу урядових програм відновлення аграрного бізнесу доречно включити використання інноваційних підходів через субсидування, гранти та пільгове кредитування. Крім того, для розвитку економіки важливо залучати фінансові ресурси міжнародних реципієнтів.

Одним із таких інструментів став краудфандінг, який відкриває нові можливості для залучення фінансових ресурсів до інноваційних проєктів агробізнесу. Ця стандартна модель функціонує на платформах соціальних мереж, а також через зв'язки з родиною, друзями та знайомими, щоб розширити коло зацікавлених осіб, готових підняти проєкт фінансово. Такий підхід не лише сприяє розвитку стартапів, а й формує нову культуру інвестицій [9].

Стратегічним рішенням щодо забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах є синергетична співпраця всіх елементів маркетингової системи. Ефективна виробничо-збутова мережа агробізнесу сприятиме збільшенню доходів аграріїв, зменшенню кількості посередників, зменшенню витрати на маркетингові послуги та збут сільськогосподарської продукції [2].

Інноваційний розвиток аграрної сфери після війни – це необхідність створення стійкого, продуктивного та екологічно безпечного сільського господарства. Застосування сучасних технологій, адаптація до нових реалій, інтеграція у світову економіку забезпечить довгострокове зростання галузі, підвищення її ефективності, стійкості аграрного сектору та економічного зростання в Україні.

Стратегічний підхід до інноваційного розвитку аграрного сектору України у сучасних умовах виробництва містить різноманітність викликів та можливостей, що виникають у глобальному середовищі. Основна мета агробізнесу полягає у створенні ефективної, стійкої системи аграрного виробництва, яка забезпечуватиме конкурентоспроможність сучасної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів. Важливим є стимулювання підприємницької активності та інноваційних ініціатив, спрямованих на пошук нових рішень і реалізацію перспектив виробництва та просування продукції. Активізація процесів інновацій дозволить виявити або створити нові можливості для розвитку аграрного бізнесу [5].

Висновки. Сучасні умови діяльності аграрних підприємств характеризуються складними викликами та гібридними загрозами, які водночас відкривають перспективи для розвитку. Інноваційна діяльність аграрних підприємств базується на проактивному підході, що включає ініціативний пошук та розробку стратегічних ідей для модернізації продукції, технологій, виробничих процесів, організації та маркетингу. Важливим фактором забезпечення стійкості є відповідність підприємств сучасним викликам, запитам суспільства, досягненням науки й техніки, а також європейським перевагам, закладеним у рамках European Green Deal.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямовувати на детальніше вивчення різних аспектів впровадження інноваційних технологій у конкретні галузі аграрного сектору економіки.

Література:

1. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. Режим доступу: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>. (Дата звернення 18.11.2024).

2. Мовчанюк А. В., Дяченко М.І. Аграрний сектор України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.32>.
3. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. 2023. Режим доступу: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-tavtrat-v-apk/> (Дата звернення 19.11.2024).
4. Ільчук М. М., Томашевська О. А., Іванов Є. О. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. *Агросвіт*. 2024. № 9. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.57>.
5. Жегус О., Давиденко В. Стратегічні імперативи інноваційного розвитку аграрного сектору України як основи його резильєнтності. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-23>.
6. Корчак О., Шпилик С. Розвиток екомаркетингу в умовах сталого інноваційного розвитку органічних агровиробництв України під впливом концепції пермакультури. *Галицький економічний вісник*. 2024. № 3 (88) Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/46232>.
7. Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г. Напрями та пріоритети післявоєнного розвитку аграрного сектору економіки України. *Електронний журнал Ефективна економіка*. 2023. №1. Режим доступу: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1013/1023>.
8. Труніна І. М., Дідур С. В., Латишев К. О. Стратегічна модель розвитку підприємств агропромислового комплексу. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2020. Вип. 4 (37). С. 246–251. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9\(42\).246-251](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9(42).246-251).
9. Прокопишин О., Полегенька М., Жидовська Н. Інноваційні стратегії розвитку агробізнесу України в післявоєнний період. *Вісник Львівського національного університету природокористування. Серія: Економіка АПК*. 2023. № 30. С. 33–37.
10. Суліма Н., Гуцул Т., Боровик Н. Формування ресурсного потенціалу аграрних підприємств в умовах інноваційного розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-47>.
11. Негрей М. В., Трофімцева О. В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2022. № 102. С. 49–56.
12. Непрямі втрати економіки України від війни перевищили \$1,1 трлн. Режим доступу: <https://finclub.net/news/nepriami-vtraty-ekonomiky-ukrainy-vid-viiny-perevyshchyly-usd1-1-trln.html>. (Дата звернення 21.11.2024).
13. Шацька З. Я. Прогнозні сценарії післявоєнного відновлення підприємницьких структур аграрної сфери України. *Вісник стратегічних економічних досліджень*. 2023. № 1. С. 56-63. DOI: 10.30857/2786-5398.2023.1.
14. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. Режим доступу: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/2456.html. (Дата звернення 18.11.2024).
15. Железняк Я. П'ять історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. Режим доступу: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html. (Дата звернення 8.11.2024).
16. Сливка Т. Роль великого бізнесу у повоєнній відбудові та технічній модернізації виробництва Німеччини. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 27 квітня 2023 р. С. 43.

17. Риковська О. В. Досягнення цілей сталого сільського розвитку: досвід Ізраїлю. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. № 19. С. 215–224.

18. Кондратенко А., Олійник А. Японський досвід відновлення та модернізації економіки після війни. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 27 квітня 2023 р. С. 61.

19. Савицька Н. Л. Основні тенденції суб'єктності в умовах становлення економіки знань. *Проблеми економіки*. 2022. № 1. С. 20–23.

20. Потаєва О. Експортна виручка агросектору у 2023 році скоротилась на 8 %. *Агromаркет*. 2023. Режим доступу: <https://agrotimes.ua/agromarket/eksportna-vyruchka-agrosektoru-u-2023-rocz-i-skorotylas-na-8/>. (Дата звернення 21.11.2024).

21. Україна. Вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва. 2024. Вип. № 3. Режим доступу: <https://bit.ly/48E5qqU>. (Дата звернення 20.11.2024).

References:

1. The impact of the war on the state of the agricultural sector in Ukraine. Available at: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf> (Accessed November 18, 2024). [in Ukrainian].

2. Movchanyuk, A. V., Dyachenko, M. I. (2023). Agrarian sector of Ukraine in the conditions of war. *Effective economy*, no. 2. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.32>. [in Ukrainian].

3. Damages, losses and needs of agriculture due to full-scale invasion. (2023). Available at: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-tavtrat-v-apk>. (Accessed November 19, 2024). [in Ukrainian].

4. Ilchuk, M. M., Tomashevska, O. A., Ivanov, E. O. (2024). Development of entrepreneurial activity in the agrarian sector of the Ukrainian economy. *Agrosvit*, no. 9. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.57>. [in Ukrainian].

5. Zhegus, O., Davydenko, V. (2024). Strategic imperatives of innovative development of the agricultural sector of Ukraine as the basis of its resilience. *Economy and Society*, no. 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-23>. [in Ukrainian].

6. Korchak, O., Shpylyk, S. (2024). Development of eco-marketing in the conditions of sustainable innovative development of organic agricultural production in Ukraine under the influence of the concept of permaculture. *Galician Economic Herald*, no. 3 (88). Available mode: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/46232>. [in Ukrainian].

8. Trunina, I. M., Didur, S. V., Latyshev, K. O. (2020). Strategic model of development of enterprises of the agro-industrial complex. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, issue 4 (37), pp. 246–251. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9\(42\).246-251](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9(42).246-251). [in Ukrainian].

9. Prokopyshyn, O., Polehenka, M., Zhydovska, N. (2023). Innovative strategies for the development of agribusiness in Ukraine in the postwar period. *Bulletin of the Lviv National University of Environmental Management. Series: Economics of the agro-industrial complex*, no. 30, pp. 33–37. [in Ukrainian].

10. Sulima, N., Hutsul, T., Borovyk, N. (2024). Formation of the resource potential of agricultural enterprises in the conditions of innovative development. *Economy and Society*, no. 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-47>. [in Ukrainian].

11. Negrey, M. V., Trofimtseva, O. V. (2022). Analysis of the functioning of the agrarian sector of Ukraine in the conditions of war. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Economic"*, no. 102, pp. 49–56. [in Ukrainian].
12. Indirect losses of the Ukrainian economy from the war exceeded \$1.1 trillion: Available mode: <https://finclub.net/news/nepriami-vtraty-ekonomiky-ukrainy-vid-viiny-perevyschchyly-usd1-1-trln.html>. (Accessed November 21, 2024). [in Ukrainian].
13. Shatska, Z. Y. (2023). Forecast scenarios of post-war restoration of business structures in the agrarian sector of Ukraine. *Bulletin of Strategic Economic Studies*, no. 1, pp. 56–63. DOI: 10.30857/2786-5398.2023.1. [in Ukrainian].
14. It is already possible to grow 1 million tons of grain on the demined lands of Ukraine (2024). Press service of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available mode: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html. (Accessed November 18, 2024). [in Ukrainian].
15. Zhelezniak, Ia. (2024). Five stories of economic success after the war: world experience for Ukraine. Available mode: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html. (Accessed November 8, 2024). [in Ukrainian].
16. Slyvka, T. (2023). The role of big business in the post-war reconstruction and technical modernization of German production. International historical experience of post-war economic reconstruction: lessons for Ukraine. Materials of the international scientific and practical conference. Kyiv. Pp. 43. [in Ukrainian].
17. Rykovska, O. V. (2018). Achieving the goals of sustainable rural development: the experience of Israel. *Economy and Society*, no. 19, pp. 215–224. [in Ukrainian].
18. Kondratenko, A., Oliynyk, A. (2023). Japanese experience of economic recovery and modernization after the war. International historical experience of post-war economic reconstruction: lessons for Ukraine. materials of the international scientific and practical conference. Kyiv. P. 61. [in Ukrainian].
19. Savytska, N. L. (2022). Main tendencies of subjectivity in the conditions of formation of the knowledge economy. *Problems of economy*, no. 1, pp. 20–23. [in Ukrainian].
20. Potaeva, O. (2023). Export revenue of the agricultural sector in 2023 decreased by 8 %. *Agromarket*. Available mode: <https://agrotimes.ua/agromarket/eksportna-vyruchka-agrosektoru-u-2023-roczi-skorotylas-na-8>. (Accessed November 21, 2024). [in Ukrainian].
21. Ukraine. The impact of war on the profitability of agricultural production. (2024), no. 3. Access mode: <https://bit.ly/48E5qqU>. (Accessed November 20, 2024). [in Ukrainian].

Annotation

Klymenko L. V., Radchenia O. M.

Innovative strategies for the development of Ukrainian agribusiness in the postwar period

The article examines innovative strategies for the development of agribusiness in Ukraine in the post-war period, focusing on the key challenges of possible recovery of the industry in the context of post-conflict economic transformation. The pre-war problems of the agricultural sector (non-transparency of land relations; non-

compliance with international quality and safety standards; low investment; non-adaptation of Ukrainian legislation to EU requirements; low level of innovation activity, etc.) were compounded by the crisis conditions of production during the war. In 2022–2024, the hostilities resulted in a decrease in the supply of agricultural machinery and land productivity; partial loss of storage and processing capacities for agricultural products; disruption of logistics; devastating impact of the energy crisis; and the country's economy suffering daily social and environmental damage.

In this context, the development of innovative approaches becomes a necessary tool to ensure the sustainability and competitiveness of agricultural production. Strategic development of agribusiness involves the use of technological innovations, such as digitalization, introduction of precision farming elements, robotization and process automation. Special attention is paid to the introduction of green technologies that ensure the greening of production and the rational use of natural resources. Innovative development should cover all stages of the food chain: from growing, processing, storing and transporting products to selling and distributing them.

Based on international experience, the role of state support in stimulating investment for the restoration and modernization of the agricultural sector is considered, in particular by creating favorable conditions for attracting international donors, loans and grant programs. In addition, the article analyzes the importance of integrating Ukrainian agribusiness into global supply chains, which will help stabilize the economic situation and increase the country's export potential.

The conclusions of the article emphasize the need for a comprehensive approach to the development of innovative strategies that will ensure long-term economic development and food security of Ukraine. The developed proposals should become the basis for the formation of an effective policy in the field of agribusiness in peacetime.

Key words: management, innovation, strategy, efficiency, agricultural production, agri-food system, competitiveness, agribusiness.

ЦИФРОВІ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ 4P (PRODUCT, PRICE, PLACE, PROMOTION) ФІЛІПА КОТЛЕРА

С. Ю. СОКОЛЮК, доктор економічних наук

О. В. ЖАРУН, кандидат економічних наук

Н. О. БЛЕНДА, кандидат економічних наук

І. І. ЧЕРНЕГА, доктор економічних наук

А. С. ДРІГА, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

В. І. УЛАНЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті доведено, що трансформація бізнесу є вирішальним фактором для підтримки та вдосконалення бізнес-операцій. Цифровий світ постійно змінюється та розвивається, і бізнесу необхідно адаптуватися до цих змін. Це вимагає використання цифрових інструментів і стратегій для створення нових можливостей і цінностей. Існують різні способи досягнення цього, наприклад, за допомогою платформ, які об'єднують різних учасників і дозволяють їм обмінюватися інформацією та ресурсами. Ці платформи мають специфічні функції, що забезпечують їх ефективність та результативність.

Ключові слова: цифровізація, реклама, рекламна компанія, аграрний сектор, цифрові технології, електронні торгові платформи, бренд

Постановка проблеми. Сучасний агропромисловий сектор стикається з низкою проблем, що обмежують його потенціал для сталого розвитку та конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Основні проблеми, що потребують вирішення, включають:

1. Низький рівень цифровізації. Незважаючи на значні переваги, багато агропромислових підприємств в Україні все ще не використовують сучасні цифрові технології, що призводить до низької ефективності виробництва, високих витрат та обмеження можливостей для розширення ринків збуту.

2. Висока залежність від традиційних методів управління. Традиційні методи ведення бізнесу в агропромисловому секторі, зокрема у сфері управління врожайністю, логістики та маркетингу, є застарілими та неефективними в умовах сучасного технологічного прогресу.

3. Обмежені можливості для доступу до міжнародних ринків. Відсутність автоматизованих платформ для продажу продукції та інтеграції з міжнародними торговими системами призводить до того, що українські

агropідприємства не можуть реалізовувати свою продукцію на нових ринках з оптимальними умовами.

4. Нестача кваліфікованих кадрів у сфері цифрових технологій. Існує дефіцит фахівців, які мають досвід роботи з інноваційними технологіями, що значно ускладнює впровадження цифрових рішень в аграрному секторі.

Враховуючи ці проблеми, розробка цифрової стратегії для агропромислових підприємств є надзвичайно актуальним завданням, яке потребує застосування новітніх маркетингових підходів, таких як концепція 4Р Філіпа Котлера, для подолання існуючих бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу тенденцій розвитку аграрного сектору України в контексті інтернет-рекламних зрушень приділяється достатньо уваги і вітчизняними, і зарубіжними вченими-науковцями, практиками, аналітиками та фахівцями, такими як Зінцьо Ю. В., Зінькова С. В. [1], Кобернюк С. О., Шило А. А. [2], Костюк О. [3], Лазебник М., Шевчук О., Рудь С. [4], Водянка Л. Д., Юрій Т. П. [5], Павлов К. В., Павлова О. М., Більо І. О., Ткачук Ю. Е. [6] та інші. Аналіз наукових праць та публікацій у галузі цифрових стратегій в агропромисловому секторі свідчить про стрімкий розвиток цього напрямку. Останні дослідження підтверджують, що впровадження цифрових технологій у агробізнес є важливим фактором підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємств. Ці дослідження показують, що цифрові технології є ключем до майбутнього агропромислового розвитку, тому адаптація концепції 4Р у рамках цифрових стратегій стає важливим кроком для досягнення сталого росту у цьому секторі [7].

Метою цієї статті є аналіз і адаптація концепції 4Р Філіпа Котлера до умов цифрових трансформацій агропромислового сектору України. Конкретніше, у статті розглядається застосування цифрових стратегій на основі 4Р (Продукт, Ціна, Місце, Просування) для підвищення ефективності управління, оптимізації витрат та розширення можливостей агropідприємств на внутрішньому і міжнародному ринках.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, а саме – методи аналізу та синтезу, узагальнення та наукової абстракції, ціннісно-орієнтований, програмноцільовий методи та метод ситуаційного аналізу. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас існує необхідність комплексно розглянути основні тенденції розвитку інноваційних процесів в Україні в поєднанні з оцінкою впливу інтернет-технологій на діяльність суб'єктів господарювання та функціонування економіки в сучасних умовах як єдиного взаємопов'язаного процесу, що має регулюватись і вдосконалюватись системно.

Результати дослідження. Агропромисловий сектор є однією з основних складових економіки України, що забезпечує як продовольчу безпеку, так і значний внесок у експортний потенціал. Виклики сучасного ринку, зокрема цифровізація бізнес-процесів, вимагають адаптації традиційних підходів до умов

цифрової економіки. Агропромисловий сектор України, що є важливою складовою економіки, стикається з низкою викликів, які обмежують його потенціал для сталого розвитку та інтеграції в глобальні ринки. Однією з головних проблем є недостатня цифровізація процесів, що затримує прогрес у модернізації виробництва, управлінні ресурсами та маркетингових стратегіях.

Поряд з цим невирішеним залишається [8]:

1. Низький рівень цифрових технологій в агропромислових підприємствах. Більшість підприємств аграрної сфери ще не впровадили сучасні цифрові інструменти, що призводить до неефективного використання ресурсів, затримок у зборі даних, помилок у плануванні та управлінні. Відсутність автоматизації і цифрових платформ для продажу продукції обмежує можливості для виходу на нові ринки.

2. Традиційні методи маркетингу та продажів. Використання застарілих методів просування, таких як традиційні реклами і пряма продажі без застосування цифрових технологій, значно знижує ефективність маркетингових кампаній та не дозволяє підприємствам отримати доступ до більш широких аудиторій, зокрема через інтернет-платформи.

3. Висока залежність від ресурсноємних і неефективних бізнес-процесів. Традиційні методи управління виробництвом та логістикою є застарілими та не дозволяють повною мірою оптимізувати процеси, знижувати витрати або оперативно реагувати на зміни попиту чи кліматичні умови.

4. Обмеженість доступу до глобальних ринків. Без належного використання цифрових технологій, таких як блокчейн для забезпечення прозорості ланцюгів постачання та електронних платформ для реалізації продукції, українські агропідприємства мають обмежені можливості для виходу на міжнародні ринки, що значно знижує їх конкурентоспроможність.

Концепція 4P, запропонована Філіпом Котлером, містить такі елементи:

1. Продукт (Product): товари та послуги, які підприємство пропонує споживачам.

2. Ціна (Price): механізми ціноутворення для досягнення конкурентної переваги.

3. Місце (Place): канали дистрибуції продукції.

4. Просування (Promotion): маркетингові заходи для створення попиту.

Сучасні цифрові рішення, зокрема IoT, Big Data, блокчейн і платформи електронної комерції, дозволяють автоматизувати бізнес-процеси, зменшити витрати і підвищити ефективність управління ресурсами.

Цифровізація відкриває можливості для створення інноваційних продуктів, таких як:

- Системи точного землеробства.
- Продукція з блокчейн-сертифікацією.

Приклад: Компанія "АгроТех" впровадила систему моніторингу врожайності на основі IoT, що підвищило продуктивність на 15 %.

Ціна (Price). Big Data дозволяє підприємствам аналізувати ринок і встановлювати динамічні ціни.

Приклад: Платформа GrainTrade забезпечує автоматичне коригування цін залежно від попиту та пропозиції.

Місце (Place). Електронна комерція стала основним каналом збуту для багатьох агропідприємств.

Приклад: Онлайн-платформа AgroMarket забезпечила фермерів доступом до міжнародних ринків, знизивши логістичні витрати.

Просування (Promotion). Таргетована реклама, CRM-системи та соціальні мережі — основні інструменти просування продукції.

Приклад: Використання таргетованої реклами у Facebook збільшило продажі на 20 % на загальному ринку.

Вплив цифрових технологій на врожайність можна побачити на рис. 1. Графік показує зростання врожайності після впровадження цифрових технологій у період з 2020 по 2023 рік. Помітно, що після інтеграції технологій темпи зростання значно збільшились. Динаміка витрат на маркетинг зображена на рис. 2.

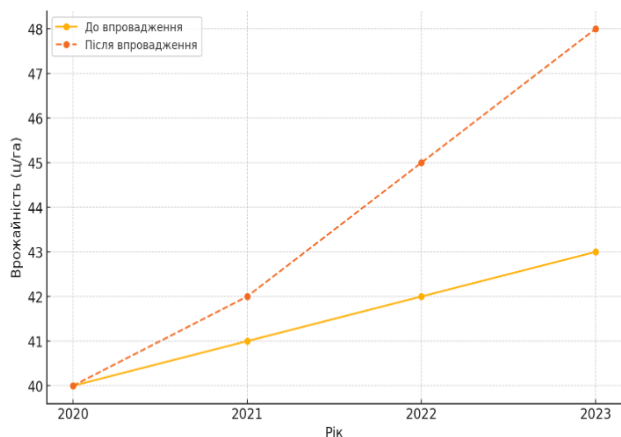

Рис. 1. Вплив цифрових технологій на врожайність

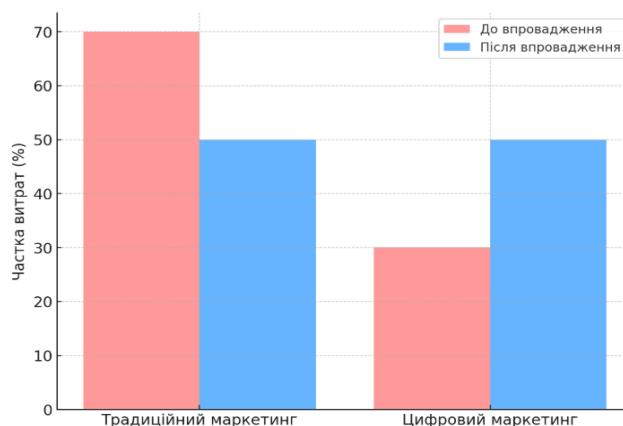

Рис. 2. Динаміка витрат на маркетинг

Порівняння частки витрат на традиційний і цифровий маркетинг демонструє, що цифрові стратегії поступово витісняють традиційні підходи, підвищуючи ефективність витрат.

Рівень впровадження цифрових технологій представлено на рис. 3.

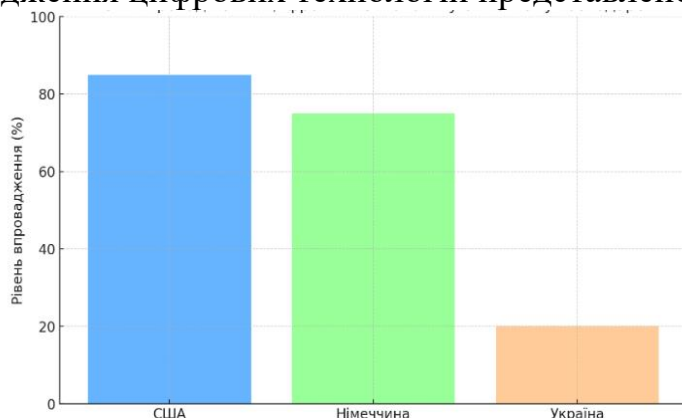

Рис. 3. Рівень впровадження цифрових технологій у сільському господарстві

Діаграма ілюструє, що рівень впровадження цифрових рішень у сільському господарстві України значно нижчий, ніж у США та Німеччині, що свідчить про необхідність подальшого розвитку.

Виклики впровадження цифрових стратегій [9]:

1. Фінансові бар'єри: висока вартість обладнання.

Одним з основних викликів впровадження цифрових стратегій у агропромисловому секторі є висока вартість сучасного цифрового обладнання та технологій. Ці технології включають в себе сенсори для моніторингу стану ґрунту та врожайності, автоматизовані системи поливу, системи GPS-навігації для точного землеробства, а також програмне забезпечення для аналізу великих даних і управління ланцюгами постачання.

Високі початкові витрати є суттєвою перешкодою для малих та середніх агропідприємств, особливо в умовах нестабільності економічної ситуації і обмеженості інвестиційних ресурсів. Вартість обладнання і технологій, а також витрати на його обслуговування та оновлення, можуть виявитися непосильними для фермерських господарств без належної підтримки з боку держави чи фінансових установ. У цьому контексті важливо розглядати механізми доступного фінансування, такі як пільгові кредити або субсидії, для сприяння впровадженню інноваційних технологій у агропромисловий сектор [10].

2. Дефіцит навичок: нестача фахівців у сфері цифрових технологій.

Іншим серйозним викликом для агропромислових підприємств є дефіцит кваліфікованих спеціалістів у сфері цифрових технологій. Відсутність професіоналів, які мають досвід роботи з новими цифровими платформами, такими як Інтернет речей (IoT), великі дані (BigData) або блокчейн, гальмує процес цифровізації в агросекторі. Багато агропідприємств не мають внутрішніх ресурсів для найму необхідних фахівців, і як результат – застосування складних технологій може бути обмежене.

Залучення кваліфікованих спеціалістів потребує не лише фінансових затрат, але й часу на навчання та адаптацію до нових технологій. Оскільки сільське господарство в Україні є традиційно орієнтованим на практичні знання, багато підприємств не мають можливості для проведення навчальних програм або спеціалізованих тренінгів для своїх працівників. Відсутність такого виду кваліфікації може значно знизити ефективність впровадження цифрових технологій.

3. Недосконала інфраструктура: низький рівень доступу до інтернету в сільській місцевості.

Низький рівень розвитку інфраструктури в сільських районах є ще одним значним бар'єром для впровадження цифрових стратегій. Відсутність стабільного доступу до Інтернету, особливо швидкісного, обмежує можливості для ефективного використання цифрових платформ, обміну даними в реальному часі та аналізу великих даних. Сільська місцевість часто має проблеми з підключенням до мережі, що унеможливорює використання сенсорних технологій, аналітичних платформ і програм для моніторингу стану полів.

Покращення інфраструктури, зокрема забезпечення доступу до високошвидкісного Інтернету в сільських районах, є критично важливим для забезпечення ефективного розвитку цифрових технологій в агропромисловому секторі. У цьому контексті необхідно розвивати партнерства між урядом, приватними компаніями та місцевими органами влади для модернізації телекомунікаційних мереж.

Перспективи та рекомендації:

1. Розвиток точного землеробства: інтеграція сенсорів для моніторингу стану полів. Один із ключових напрямків розвитку цифрових технологій в аграрному секторі – це впровадження систем точного землеробства, яке базується на використанні сенсорних технологій для моніторингу стану ґрунту, врожайності та стану рослин. Ці системи дозволяють агропідприємствам збирати точні дані в реальному часі, що дає змогу оптимізувати використання ресурсів (води, добрив, пестицидів) та знижувати витрати на їхнє застосування. Розвиток точного землеробства також дозволяє передбачати потенційні проблеми, такі як засухи або хвороби рослин, і оперативно на них реагувати, що значно підвищує ефективність виробництва [11].

2. Блокчейн: підвищення прозорості постачання. Інтеграція технології блокчейн у агропромисловий сектор має значний потенціал для підвищення прозорості і довіри в ланцюгах постачання. Вона дозволяє створити цифрові реєстри, які містять вичерпну інформацію про походження продукції, її обробку, транспортування та зберігання. Це допомагає забезпечити достовірність даних для споживачів, знижує ризики фальсифікації та шахрайства, а також підвищує загальний рівень довіри між учасниками ринку.

Особливо важливим є застосування блокчейн-технологій для організації прозорих і безпечних фінансових транзакцій між постачальниками, виробниками та споживачами агропродукції. Це дозволить значно поліпшити ефективність роботи агропідприємств на міжнародних ринках.

3. Державна підтримка: фінансування інноваційних проєктів. Державна підтримка є важливим фактором для розвитку цифрових технологій у агропромисловому секторі. Для стимулювання інвестицій у інновації необхідно створювати механізми фінансування, які дозволяють малим і середнім агропідприємствам отримати доступ до пільгових кредитів, субсидій на придбання обладнання та технологій, а також на проведення наукових досліджень і впровадження нових рішень. Крім того, важливим аспектом є створення державних програм, що сприяють розвитку цифрової інфраструктури в сільських районах, що дозволить підприємствам працювати більш ефективно, незалежно від їх географічного розташування [12].

4. Освіта: програми навчання для фермерів. Для успішної цифровізації агропромислового сектору необхідно активно розвивати освітні програми для фермерів і працівників аграрних підприємств. Програми навчання мають бути орієнтовані на розвиток цифрових навичок, що дозволить працівникам агросектору адаптуватися до нових технологій. Освітні ініціативи можуть включати в себе як курси та тренінги, так і сертифіковані програми, які

допоможуть фермерам освоїти цифрові платформи для моніторингу та управління виробництвом. Важливою складовою є також навчання на базі університетів і технічних вишів, що спеціалізуються на аграрних науках та інформаційних технологіях [13].

Останні дослідження і практичні кейси демонструють, що цифрові технології мають значний вплив на покращення ефективності виробництва та управління. Впровадження таких інструментів, як Інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data), блокчейн, автоматизовані системи управління та цифрові маркетингові платформи дозволяє агропідприємствам підвищити точність прогнозування, знижувати витрати на ресурси та покращувати процеси моніторингу і управління. Адаптація концепції 4P у цифровому форматі стає необхідною умовою для успішної реалізації маркетингових стратегій у цьому секторі.

Адаптація концепції 4P в умовах цифровізації: Перехід від традиційного до цифрового маркетингу дозволяє агропідприємствам значно вдосконалити всі чотири складові концепції 4P:

- **Продукт:** Важливість адаптації продуктів до потреб ринку через цифрові платформи, інструменти аналітики і просування.
- **Ціна:** Використання великих даних для аналізу попиту і пропозиції дозволяє підприємствам оптимізувати ціноутворення, зробивши його більш гнучким і адаптованим до змін.
- **Місце:** Онлайн-продажі, платформи для електронної комерції і використання геолокаційних технологій сприяють зростанню доступності продукції на нових ринках.
- **Просування:** Цифрові канали, такі як соціальні мережі, таргетована реклама та контент-маркетинг, дозволяють агропідприємствам підвищити ефективність комунікацій з потенційними покупцями.

Вплив цифрових стратегій на конкурентоспроможність: цифрові стратегії дозволяють агропідприємствам значно підвищити свою конкурентоспроможність на внутрішньому і міжнародному ринках. За допомогою цифрових інструментів можна знижувати витрати на виробництво, покращувати якість продукції, оптимізувати ланцюги постачання і вчасно реагувати на зміни ринкової ситуації. Використання таких технологій, як блокчейн для прозорості ланцюгів постачання, та впровадження точного землеробства дозволяє не лише покращити якість продукції, а й забезпечити прозорість і довіру з боку споживачів [7].

Бар'єри для впровадження цифрових стратегій: Незважаючи на потенціал цифрових технологій, агропідприємства стикаються з рядом бар'єрів, серед яких:

- **Низький рівень цифрової грамотності:** багато агропідприємств не мають достатнього рівня підготовки для впровадження складних цифрових систем, що є суттєвою перепорою для їхнього розвитку.
- **Високі початкові інвестиції:** впровадження новітніх технологій вимагає значних капіталовкладень, що може бути недоступно для малого та середнього бізнесу.

- **Загроза кібербезпеки:** використання цифрових платформ створює нові ризики, зокрема загрози для безпеки даних і конфіденційності, що потребує додаткових зусиль для захисту інформації.

Перспективи розвитку цифрових технологій в агропромисловому секторі України виглядають дуже обнадійливими. У найближчі роки очікується значне зростання інвестицій у цифровізацію аграрного сектора, зокрема через залучення державної підтримки та міжнародних партнерств. Прогнозується, що інтеграція технологій, таких як штучний інтелект (ШІ), автоматизація виробничих процесів і додаткові цифрові маркетингові інструменти, сприятимуть ще більшому підвищенню ефективності та прибутковості агропідприємств [14].

Рекомендації для агропромислових підприємств:

- **Розвиток цифрових компетенцій:** Агропідприємствам необхідно активно працювати над підвищенням рівня цифрової грамотності серед працівників і керівників, організовувати тренінги та курси з новітніх технологій.

- **Інвестиції в інновації:** Оскільки цифрові технології забезпечують значний потенціал для зростання, важливо розглядати інвестиції в модернізацію як необхідний крок для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності.

- **Впровадження інтегрованих цифрових рішень:** Агропідприємствам слід впроваджувати інтегровані цифрові платформи для моніторингу та управління всіма аспектами виробництва, від планування до продажу продукції.

- **Співпраця з технологічними компаніями:** Співпраця з технологічними стартапами та компаніями, які спеціалізуються на аграрних інноваціях, дозволить отримати доступ до новітніх розробок і технологій [8].

Успішне впровадження цих рекомендацій сприятиме не лише підвищенню ефективності агропромислових підприємств, а й розвитку аграрного сектора в цілому.

Висновки. У результаті дослідження було зроблено низку важливих висновків щодо впровадження цифрових стратегій у агропромисловий сектор України, зокрема через адаптацію концепції 4Р Філіпа Котлера до умов цифрової трансформації. Це дозволяє агропідприємствам ефективно використовувати сучасні технології для покращення конкурентоспроможності, зниження витрат і оптимізації процесів.

Отже, впровадження цифрових стратегій у агропромисловому секторі України є ключовим етапом для досягнення сталого розвитку та збереження конкурентоспроможності на світовому ринку. Розвиток цифрових технологій дозволить агропідприємствам оптимізувати виробничі процеси, знизити витрати, поліпшити якість продукції та посилити маркетингові стратегії, що в свою чергу, сприятиме їхньому успішному розвитку в майбутньому.

Література:

1. Зінцьо Ю. В., Зінькова С. В. Вебсайт як інструмент інтернет маркетингових комунікацій агрохолдингу. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Економічні науки. 2021. Вип. 4 (63). С. 41–47.
2. Кобернюк С. О., Шило А. А. Цифрові технології в аграрному маркетингу. *Бізнесінформ*. 2023. № 2. С. 270–277.

3. Костюк О. Ринок інтернет-реклами за 2021 зріс на 48% і наздогнав за обсягом традиційну рекламу. Режим доступу: <https://bit.ua/2021/12/rynok-internet-reklamy-za-2021-zris-na-48-i-nazdognav-za-obsyagom-tradytsijnu-reklamu>.
4. Лазебник М., Шевчук О., Рудь С. Об'єм рекламно-комунікаційного ринку України 2022. Режим доступу: <https://vrk.org.ua/newsevents/2022/ad-volume-2022.html>.
5. Водянка Л. Д., Юрій Т. П. Цифровізація та цифрова платформа в економічному розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2020. № 12. С. 67—73. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202012067>.
6. Павлов К. В., Павлова О. М., Більо І. О., Ткачук Ю. Е. Цифровізація, як основний фактор розвитку бізнесу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2021. № 17 (2). С. 38–43.
7. Котлер Ф. Основи маркетингу. К: КНЕУ, 2003. 246 с.
8. Бертш В., Хайнце Т. Цифрова трансформація в аграрному секторі: виклики та можливості. *Журнал агробізнесу та розвитку*. 2019. № 35(2). С. 123–145.
9. Швабе Г., Кремкер Й. Роль блокчейну в прозорості ланцюга постачання та аграрній логістиці. *Журнал агробізнесу*. 2021. № 29(4). С. 220–235.
10. Міллер С., МакГрат К. Розумне сільське господарство: майбутнє аграрного сектора в еру цифрових технологій. *Аграрні системи*. 2020. № 182. С. 102–114.
11. Бартон Д., Чжан Ц. Цифровізація та трансформація аграрного сектору у Східній Європі: тенденції, виклики та перспективи. *Огляд сільського господарства Східної Європи*. 2022. № 16(3). С. 99–110.
12. Котов А., Кулешова Т. Виклики впровадження цифрових технологій в аграрному секторі: фінансові та інфраструктурні бар'єри. *Журнал економіки та політики сільського господарства*. 2021. № 43(1). С. 74–89.
13. Морріс С., Девіс Л. Технологічні інновації та цифрові стратегії в аграрному маркетингу: підвищення вартості створення в агропродовольчому секторі. *Міжнародний журнал агромаркетингу*. 2019. № 15(2). С. 113–127.
14. Томпсон Р., Елліотт Дж. Бар'єри цифрової трансформації в аграрних підприємствах сільської місцевості. *Журнал сільського розвитку*. 2020. № 34(2). С. 67–82.

References:

1. Zintso, Y. V., Zinkova, S. V. (2021). Website as a tool for Internet marketing communications of an agricultural holding. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, issue 4 (63), pp. 41–47. [in Ukrainian].
2. Kobernyuk, S. O., Shilo, A. (2023). Digital technologies in agricultural marketing. *Businessinform*, no. 2, pp. 270–277. [in Ukrainian].
3. Kostyuk, O. The online advertising market grew by 48% in 2021 and caught up with traditional advertising in terms of volume. URL: <https://bit.ua/2021/12/rynok-internet-reklamy-za-2021-zris-na-48-i-nazdognav-za-obsyagom-tradytsijnu-reklamu>. [in Ukrainian].
4. Lazebnyk, M., Shevchuk, O., Rud, S. The volume of the advertising and communication market of Ukraine in 2022. URL: <https://vrk.org.ua/newsevents/2022/ad-volume-2022.html>. [in Ukrainian].

5. Vodianka, L. D., Yuriy, T. P. (2020). Digitalization and digital platform in the economic development of the agricultural sector. *Ekonomika AIC*, vol. 314, no. 12, pp. 67–73. [in Ukrainian].
6. Pavlov, K. V., Pavlova, O. M., Bil'o, I. O., Tkachuk, Yu. E. (2021). Digitalization as the main factor of business development. *International Scientific Journal "Internauka"*, vol. 17 (2), pp. 38–43. [in Ukrainian].
7. Kotler, F. (2003). *Marketing Management*. K.: KNEU. 232 p.
8. Bertsch, V., Heinze, T. (2019). Digital transformation in the agricultural sector: challenges and opportunities. *Journal of Agribusiness and Development*, no. 35(2), pp. 123–145.
9. Schwabe, G., Krömker, J. (2021). The role of blockchain in supply chain transparency and agricultural logistics. *Agribusiness Journal*, no. 29(4), pp. 220–235. [in Ukrainian].
10. Miller, S., McGrath, K. (2020). Smart farming: the future of agriculture in the digital age. *Agricultural Systems*, no. 182, pp. 102–114. [in Ukrainian].
11. Barton, D., Zhang, Q. (2022). Digitalization and the transformation of agriculture in Eastern Europe: trends, challenges, and future prospects. *Eastern European Agriculture Review*, no. 16(3), pp. 99–110. [in Ukrainian].
12. Kotov, A., Kuleshova, T. (2021). Challenges of digital adoption in agriculture: financial and infrastructural barriers. *Journal of Agricultural Economics and Policy*, no. 43(1), pp. 74–89. [in Ukrainian].
13. Morris, S., Davis, L. (2019). Technological innovations and digital strategies in agricultural marketing: enhancing value creation in the agri-food sector. *International Journal of Agri-Marketing*, no. 15(2), pp. 113–127. [in Ukrainian].
14. Thompson, R., Elliott, J. (2020). Barriers to digital transformation in rural agricultural enterprises. *Journal of Rural Development*, no. 34(2), pp. 67–82.

Annotation

Sokoliuk S. Iu., Zharun O. V., Blenda N. O., Chernega I. I., Driga A. S., Ulanchuk V. I.

Digital Strategies For The Agri-Industry Sector Based On Philip Kotler's 4p (Product, Price, Place, Promotion) Concept

The rapid development of digital technologies has transformed various sectors, and agriculture is no exception. This article explores the digital strategies implemented in the agribusiness sector, focusing on the adaptation of the 4P marketing model by Philip Kotler, extended to the 7P model in the context of digitalization. It identifies the main challenges faced by agricultural enterprises in implementing these digital strategies, including financial barriers, the lack of skilled professionals, and inadequate infrastructure, particularly in rural areas. Furthermore, the paper examines the prospects for digital agriculture, such as the integration of precision farming, blockchain technology, and state support for innovation. The article emphasizes the need for specialized education programs for farmers and the role of digital platforms in enhancing transparency and efficiency within the agricultural supply chain. Based on the analysis, recommendations are provided for overcoming existing barriers and implementing successful digital strategies in agriculture. The study highlights the growing importance of digitalization for the long-term sustainability and competitiveness of the agribusiness sector.

The processes of formation and development of the digital economy of Ukraine are considered, the differences and peculiarities of its functioning and the impact on the competitiveness of the national economy are being studied. It is determined that digitalization of the country is not a simple transition to e-government, but a full-scale introduction of digital technologies in all spheres of society. The basic moments of the digital strategy of the country are defined, problems of digitization of industries, in particular agro-industrial complex, and ways of their solution are outlined. The purpose of the article is to study the theoretical foundations and modern applied aspects of digitalization of the Ukrainian economy by defining its current state and prospects for the introduction of information and communication technologies into the practical activity of domestic enterprises.

Key words: digital strategies, agribusiness, digital transformation, 4P, 7P, precision farming, blockchain, rural infrastructure, education, innovation

УДК: 3365:33.347.7 336.1

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-186-192

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DIGITAL FINANCIAL SERVICES

Y. V. ULYANYCH, PhD in Economics

K. F. ULYANYCH, PhD in Economics

Y. A. TSYMBALIUK, PhD in Economics

B. S. HUSAR, PhD in Economics

M. O. DYACHENKO, PhD student of the third (educational and scientific) level of higher education (doctor of philosophy)

Uman National University of Horticulture

В статті розглянуто питання теоретичних основ цифрових фінансових послуг. За даними Google Trends проаналізовано тенденцію до перевищення популярності запитів за темою «цифрові фінансові послуги» над «мобільними фінансовими послугами», встановлено, що нині необхідною складовою цифрових фінансових послуг є фінтех компанії, а самі цифрові фінансові послуги надають нові гравці фінансового сектору, такі як: фінтех-фірми; великі технологічні компанії; розвинені в цифровій сфері традиційні фінансові установи.

Ключові слова: фінансові послуги, цифрові продукти, фінтех, технології, фінансові рішення, фінтех-компанії.

State of the problem. We live in an era of innovation. Technologies that were considered fiction yesterday are now part of our reality. Relatively recently, humanity was getting used to the advantages of payment cards, and now nine out of ten transactions are made without cash. Almost half of Ukrainians are ready to give up cash in the next five years, and 53 % of them are ready to do so in the next two years. Therefore, the issue of developing and improving digital financial services is currently relevant for consideration.

Analysis of recent research and publications. Many researchers understand digital financial services too narrowly and in a limited way, given the growing trend of their use as the main product of fintech companies worldwide.

The vast majority of scholars and experts consider digital financial services exclusively in the context of financial inclusion and low-cost access to financial services in developing countries.

For example:

- L. Perlman argues that “digital financial services are a relatively new, low-cost means of digital access to transactional financial services, which is one of the main solutions to promote financial inclusion and provide much-needed affordable access to financial services in developing countries” [1];

- L. Meledy and R. Buckley call “digital financial services key financial solutions for improving financial inclusion in poor countries” [2];

- Emphasizing the need to support consumer demand for digital financial services, O. David-West, N. Iheanacore and I. Kelikume argue that “digital financial services provide services to the poor using advanced skills, digital platforms and e-money models” [3];

- according to N. Ran, S. Luthra, H. Rao, “digital financial services can offer a range of smart and secure banking services for the poor in developing countries, taking into account innovative technologies, including mobile phone-based financial services, digital platforms and e-money models” [4];

- H. Haider notes that digital financial services are “more convenient and accessible than traditional banking services, enabling low-income and poor people in developing countries to save and borrow within the formal financial system, generate financial returns and improve their consumption” [5].

Research methodology. The study uses general theoretical methods. The system method of technology was used to study the theoretical aspects of digital financial services. The analysis method was used to study the most popular information about digital financial services. Using the abstract and logical method, conclusions and proposals for the introduction of digital financial services in modern conditions are made. The study is aimed at an in-depth study of the theoretical foundations of digital financial services in modern conditions.

Research results. The total number of fintech companies in the world has already exceeded 28 thousand. Over the past decade, they have raised more than \$850 billion. US dollars and received 143 billion US dollars in revenue. US dollars in revenue. One hundred and fifty-seven fintech companies were included in the list of unicorn companies with a total market value of USD 1.8 trillion. The list includes a total market value of USD 1.8 trillion. The success of fintech companies is a result of their growing popularity among financial services consumers who expect simplicity, accessibility, and security from digitalization. At the end of 2019, every fourth consumer in the world used at least one digital financial service, and 96 % of consumers had a general understanding of the capabilities of fintech companies. Almost a quarter of consumers are ready to use a voice financial assistant, 16 % of consumers would like to make payments in cryptocurrency, and 13 % would entrust their purchases to smart home appliances. However, despite the widespread use of the category of “digital financial services” and the obvious importance of these services in financial relations in the context of the digital economy, the theoretical essence of digital financial services

remains insufficiently disclosed and proven. Emphasizing the role of digital financial services as a way to increase financial inclusion, researchers often, especially in the early stages of research (2000–2015), identified this category with mobile money or mobile financial services as the process of using a mobile phone to access financial services and perform basic financial transactions [6]. The reason for the identification was the success and evolution of money transfer services from mobile operators. For example, in developing countries, the use of mobile money has reduced household expenditures on money transfers and social assistance.

K. Batista and P. Vicente in Mozambique found evidence that the marginal willingness to remit was increased by the availability of mobile money. They found that mobile money reduces people's overall transaction costs while providing increased freedom, flexibility, and privacy. A study conducted by J. Wong in rural Cambodia found significant time advantages of mobile transfers, their security and convenience for rural microentrepreneurs. Thus, researchers have found that mobile financial services generally contribute to increasing well-being by “smoothing out” moments of unexpected drops in income, increasing the sense of security of vulnerable populations, improving financial inclusion and economic empowerment of women in developing countries, reducing payroll administration costs, expanding access to various types of financing, and stimulating the growth of microenterprise profits [7].

With the expanding availability and range of digital technologies, we are witnessing a gradual transition to the category of “digital financial services”. This is confirmed by Google Trends data, which shows a clear trend of exceeding the popularity of queries on “digital financial services” over “mobile financial services” since 2016 (Fig. 1).

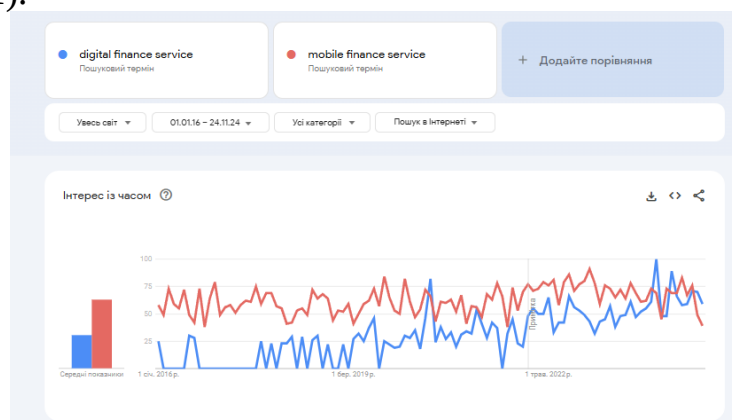

Fig. 1. Comparison of the number of search queries for “digital financial services” and “mobile financial services” in 2016-2023

Source: generated by Google Trends

In 2019, their popularity was 1.5 times higher. The top 10 countries in terms of the number of searches for digital financial services include Zambia, Singapore, Australia, the Philippines, Indonesia, Vietnam, Germany, Brazil, the United Kingdom, and India. In 2016, the Alliance for Financial Inclusion proposed a glossary of digital financial services terms. The glossary describes digital financial services as a wide range of financial services accessed and delivered through digital channels, including payments, credit, savings, remittances, and insurance. The glossary defines digital

channels as the Internet, mobile phones, smartphones, ATMs, POS terminals, NFC devices with contactless payment support, chips, electronic cards, biometric devices, tablets, phablets, and any other digital systems. Conceptually, mobile financial services were recognized as part of digital financial services [8, p. 128].

In the glossary of terms on digital financial services, published in 2018 by the International Telecommunication Union, digital financial services are defined as digital services that “include various methods of electronic storage and transfer of funds; allow making and receiving payments; borrowing, saving, insuring and investing; and managing personal or business finances” [9].

Fintech companies that “provide software, services and products for their implementation, based on innovative approaches and technologies” are defined as a necessary component of digital financial services. Similarly, the connection between fintech companies and digital financial services can be traced in the official report of the World Bank [10], which defines digital financial services as any “financial services and services that rely on digital technologies for delivery and use by consumers (web, mobile, cloud services, machine learning, digital identity, and software interfaces (APIs))”. Digital financial services are provided by new players in the financial sector, including: fintech firms (digital banks, P2P and online lending platforms, other tech companies); large technology companies (mobile network operators, e-commerce platforms, social media providers, online search engines); and digitally advanced traditional financial institutions (banks, insurers, and asset management companies). Thus, there is a gradual evolution and expansion of the essence of digital financial services from the simplest transactional operations of transferring funds via mobile phone to the integrated use of digital technologies in the provision of a wide range of financial services.

In contrast to the similar category of “fintech”, which appeared and became widely used primarily in the developed world, the use of the category of “digital financial services” began in developing countries that did not have an extensive network of financial institutions (mainly in Africa, South Asia, and South America). With the development of the range of digital technologies used and the emergence of various business models for the application of financial technologies, we can observe the acceptance of the essence of digital financial services as an important component of the activities of fintech companies in both developing and developed countries.

Conclusions. Thus, digital financial services are a part of finance and a product of the fintech component of the financial sector, provided through various forms of e-commerce using modern information and digital technologies to meet the needs and values of different categories of people, depending on their gender, financial status, place of residence, social status, and type of employment. Digital financial services differ significantly from traditional financial services. Based on modern digital technologies, they are significantly different in terms of their transformational value and role in shaping new approaches to financial interaction between people, businesses, and the state. Digital financial services represent a combination of key characteristics of digital, financial and traditional services, products and services provided by fintech companies as a result of the synergy of business models of the digital economy,

network and information and communication technologies and the corresponding development of social and economic relations within the globalized world and the processes of formation of the information society.

Література:

1. Perlman L. An introduction to digital financial services (DFS). *SSRN electronic journal*. 2018. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3370667>. (date of access: 22.10.2024).
2. Malady L., Buckley R. P. Building consumer demand for digital financial services the new regulatory frontier. *SSRN Electronic Journal*. 2014. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2478482>.
3. David-West O., Iheanachor N., Kelikume I. A resource-based view of digital financial services (DFS): An exploratory study of Nigerian providers. *Journal of business research*. 2018. Vol. 88. P. 513–526. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.01.034>.
4. Rana N. P., Luthra S., Rao H. R. Key challenges to digital financial services in emerging economies: the Indian context. *Information technology & people*. 2019. Vol. 33, no. 1. P. 198–229. <https://doi.org/10.1108/itp-05-2018-0243>.
5. Haider H. Innovative financial technologies to support livelihoods and economic outcomes. Brighton, UK : Institute of Development Studies, 2018. 13 p. URL: https://gsdrc.org/wpcontent/uploads/2018/07/Digital_financial_services.pdf (date of access: 11.11.2024).
6. Корнівська В. О. Українська воєнна криза як частина глибинного світового трансформаційного процесу: фінансові механізми стабілізації та відновлення. *Проблеми економіки*. 2022. №2. С. 22–31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>.
7. Краснова І. В., Щеглюк М. С. Інновації у формуванні фінансових екосистем. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки*. 2022. № 4 (308). С. 19–25. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-3>.
8. Гриценко А. А. Методологічні засади дослідження формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки : монографія / за ред. А. А. Гриценка. Київ, 2021. 736 с.
9. Digital financial services (DFS) – glossary (Technical Report T-TUT-ECOPO-2018-PDF-E). ITUT: Focus Group on Digital Financial Services. Available at: https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/opb/tut/T-TUTECOPO-2018-PDF-E.pdf. (date of access: 23.10.2024).
10. Pazarbasioglu C., Mora A. G., Uttamchandani M., Natarajan H., Feyen E., Saal M. Digital financial services. World Bank Group. 2020. Available at: <https://pubdocs.worldbank.org/en/230281588169110691/Digital-Financial-Services.pdf>. (date of access: 03.11.2024).

References:

1. Perlman, L. (2018). An introduction to digital financial services (DFS). *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3370667>.
2. Malady, L., Buckley, R. P. (2014). Building consumer demand for digital financial services the new regulatory frontier. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2478482>.

3. David-West, O., Iheanachor, N., Kelikume, I. (2018). A resource-based view of digital financial services (DFS): An exploratory study of Nigerian providers. *Journal of Business Research*, no. 88, pp. 513–526. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.01.034>.
4. Rana, N. P., Luthra, S., Rao, H. R. (2019). Key challenges to digital financial services in emerging economies: The Indian context. *Information Technology & People*, no. 33(1), pp. 198–229. <https://doi.org/10.1108/itp-05-2018-0243>.
5. Haider, H. (2018). Innovative financial technologies to support livelihoods and economic outcomes (K4D Helpdesk Report). Institute of Development Studies. Available at: https://gsdrc.org/wpcontent/uploads/2018/07/Digital_financial_services.pdf. (Accessed November 11, 2024).
6. Kornivska, V. O. (2022). Ukrainian military crisis as part of a deep global transformation process: financial mechanisms of stabilization and recovery. *Problems of economy*, no. №2, pp. 22–31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>. [in Ukrainian].
7. Krasnova, I. V., Shcheglyuk, M. S. (2022). Innovations in the formation of financial ecosystems. *Bulletin of Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences*, no. 4 (308), pp. 19–25. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-3>. [in Ukrainian].
8. Hrytsenko, A. A. (2021). Methodological principles of research into the formation of institutional architecture of the information network economy. Kyiv. 736 p. [in Ukrainian].
9. Digital financial services (DFS) - glossary (Technical Report T-TUT-ECOPO-2018-PDF-E). (2018). *ITUT: Focus Group on Digital Financial Services*. Available at: https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/opb/tut/T-TUTECOPO-2018-PDF-E.pdf (Accessed October 23, 2024).
10. Pazarbasioglu, C., Mora, A. G., Uttamchandani, M., Natarajan, H., Feyen, E., Saal, M. (2020). *Digital financial services*. World Bank Group. Available at: <https://pubdocs.worldbank.org/en/230281588169110691/Digital-Financial-Services.pdf>. (Accessed November 03, 2024).

Annotation

Ulyanych Y. V., Ulyanych K. F., Tsymbaliuk Y. A., Husar B. S., Dyachenko M. O.
Theoretical foundations of digital financial services

The article discusses the theoretical foundations of digital financial services. According to Google Trends, the author analyzes the tendency of exceeding the popularity of queries on “digital financial services” over “mobile financial services”, and establishes that fintech companies are now a necessary component of digital financial services, and digital financial services themselves are provided by new players in the financial sector, such as fintech firms (digital banks, P2P and online lending platforms, other tech companies); large technology companies (mobile network operators, e-commerce platforms, social media providers, online search engines); traditional financial institutions (banks, insurers and asset management companies) developed in the digital sphere.

It is noted that today there is a gradual evolution and expansion of the essence of digital financial services from the simplest transactional operations of transferring funds via mobile phone to the integrated use of digital technologies in the provision of a wide range of financial services. It is summarized that digital financial services

represent a combination of key characteristics of digital, financial and traditional services, products and services provided by fintech companies as a result of the synergy of business models of digital economy, network and information and communication technologies and the corresponding development of socio-economic relations within the globalized world and the processes of formation of the information society.

Key words: financial services, digital products, fintech, technology, financial solutions, fintech companies.

УДК: 336.77

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-192-203

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

К. М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук

В. В. ШЕІН, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Розглянуто розвиток ринку банківських послуг в Україні, оскільки він є важливим чинником стабільності економіки та інтеграції країни у світову фінансову систему. Встановлено, що наразі концепція розвитку вітчизняного ринку банківських послуг передбачає створення сучасної, прозорої та конкурентоспроможної банківської системи, здатної забезпечити ефективне управління фінансовими ресурсами та сприяти економічному зростанню. Запропоновано основні напрями розвитку ринку банківських послуг, які включають впровадження цифрових технологій, розвиток інноваційних продуктів та послуг, а також підвищення фінансової інклюзії серед населення. Також велика увага приділяється реформуванню регуляторного середовища та адаптації банківського сектора до міжнародних стандартів, що сприятиме підвищенню довіри інвесторів та безпеки фінансових операцій.

Ключові слова: фінансові ресурси, банківські послуги, банківська установа, банківський продукт, факторинг, фінансовий лізинг, хеджування ризиків клієнта

Постановка проблеми. Ринок банківських послуг в Україні має критично важливе значення для забезпечення економічної стабільності, підтримки підприємницької діяльності та сприяння фінансовій інклюзії населення. Проте, розвиток цього ринку стикається з рядом серйозних проблем, які потребують системного вирішення для створення конкурентоспроможного та надійного банківського середовища. Основні проблеми, що стримують розвиток вітчизняного ринку банківських послуг, включають: високий рівень кредитних ризиків та проблемних активів; низький рівень довіри населення та інвесторів до

банківської системи; недостатній рівень фінансової інклюзії; потреба у цифровій трансформації; невідповідність міжнародним стандартам та недостатній розвиток регуляторного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі розвитку ринку банківських послуг в Україні значну увагу приділяють науковці, особливо питанням підвищення ефективності, конкурентоспроможності та адаптації банківської системи до сучасних викликів. Основні напрями досліджень включають питання управління ризиками, цифрової трансформації, адаптації до міжнародних стандартів, розвитку малого і середнього бізнесу (МСБ) та покращення фінансової інклюзії.

Дослідження Андрущак Є. М., Перепьолкіна О. О. та Герасименко А. В. [1] зосереджуються на проблемі високого рівня непрацюючих кредитів (NPLs), що є значною перешкодою для стабільності банківського сектора. Вчені акцентують увагу на важливості реформування процесів управління ризиками в банках та підвищенні якості кредитного портфеля. У цих роботах наголошується, що банкам необхідно впроваджувати нові технології для прогнозування ризиків і вдосконалювати механізми оцінки кредитоспроможності клієнтів.

У роботі, зокрема Орел А. М. та Дяченко В. В. [2], наголошується на важливості цифровізації банківського сектора. Серед основних аспектів цифрової трансформації вчені виділяють розвиток мобільного банкінгу, онлайн-кредитування, автоматизацію процесів і впровадження штучного інтелекту для обробки даних клієнтів. Також підкреслюється, що банкам важливо не тільки впроваджувати цифрові послуги, але й інвестувати в кібербезпеку, щоб зберегти довіру клієнтів та захистити їхні дані.

Фурсова В., Фадєєва І. та Гавриш Г. [3], активно вивчають питання гармонізації української банківської системи з європейськими стандартами. Роботи в цьому напрямі фокусуються на важливості імплементації норм Базельського комітету, зокрема вимог до капіталізації, управління ліквідністю та ризиками. Зазначається, що адаптація до міжнародних стандартів є не тільки необхідною умовою інтеграції України до європейського фінансового простору, але й важливим фактором зміцнення довіри іноземних інвесторів.

Чимало досліджень (наприклад, праці Десятнюк О., Крисоватого А. та Птащенко О. [4]) звертають увагу на необхідність підвищення рівня фінансової інклюзії в Україні. Дослідники наголошують на тому, що значна частина населення, особливо в сільських регіонах, залишається поза фінансовою системою. Важливими напрямками розвитку є спрощення процесів відкриття рахунків та отримання послуг, розвиток мережі відділень у регіонах та впровадження віддалених каналів обслуговування. Фінансова інклюзія розглядається як один з головних чинників забезпечення економічного зростання та підвищення рівня життя населення. Значну увагу приділяють також питанням кредитування МСБ, що є ключовим елементом економічного розвитку. Роботи таких авторів, як Партин Г. О. та Омелян Х. А. [5], підкреслюють, що малий та середній бізнес стикається з багатьма труднощами у доступі до кредитів через високі ставки, жорсткі умови та складні процедури. Учені вказують на

необхідність розробки державних програм підтримки МСБ, розвитку партнерських відносин між банками та бізнесом, а також впровадження нових фінансових продуктів, які відповідають потребам малого бізнесу.

Окреслені питання вимагають подальшої розробки та реалізації комплексної концепції розвитку вітчизняного ринку банківських послуг. Лише за умов ефективного вирішення цих проблем український ринок банківських послуг зможе забезпечити економічне зростання країни та стабільність фінансової системи

Методика досліджень. Дослідження концепції розвитку ринку банківських послуг в Україні потребує використання комплексного методологічного підходу, що включає як кількісні, так і якісні методи аналізу. Основні методи дослідження включають: аналіз статистичних даних, який є основою для вивчення поточного стану ринку банківських послуг та дозволяє оцінити динаміку, визначити тенденції, ризики та перспективи розвитку банківського сектора; порівняльний аналіз, який застосовується для вивчення відмінностей між українським ринком банківських послуг та ринками інших країн, особливо країн ЄС; метод прогнозування, який дозволяє визначити можливі сценарії розвитку банківського ринку та оцінити вплив різних факторів на банківську систему, таких як зміни валютного курсу, процентних ставок або макроекономічних показників (наприклад, ВВП); системний підхід, який дозволяє розглянути ринок банківських послуг як комплексну систему, що складається з різних взаємопов'язаних елементів (регулювання, банківська інфраструктура, економічні та соціальні фактори); інтерпретація отриманих результатів і формування рекомендацій.

Результати досліджень. Відповідно до історичних досліджень ринок банківських послуг його становлення, функціонування та розвиток є суперечливим. Діяльність банківської сфери особливо на тлі військових подій в Україні не є стабільним та динамічним, що не потребує додаткових підтверджень, оскільки є аксіомою. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що при дослідженні розвитку ринку банківських послуг варто брати до уваги окремі історичні події, що негативно вплинули на світову та вітчизняну діяльність банківської сфери. До таких подій варто віднести кризу кінця 20-х років XX століття, що в економічній літературі іменується як велика депресія. Негативний вплив на світову банківську систему мала криза 2008 р., внаслідок якої банківська система набула ознаки каталізатора кризових явищ і одночасно детонатора нестабільності [6]. В підтвердження цього свідчать історичні факти, що банківська система за ринкових умов господарювання в процесі своєї діяльності фактично є невід'ємною частиною ринкової моделі за якої як банки, так і їхні клієнти є суб'єктами ринкових відносин, в арсеналі яких є наявність нерівнозначних позицій при здійсненні банківських операцій.

Світовий досвід функціонування банківської системи свідчить, що процес встановлення певних правил, тобто регламентації банківських процесів включає встановлення порядку банківських операцій, їх режимні параметри тощо. В той же час, процес дерегламентації варто досліджувати, використовуючи досвід

США щодо світового ринку банківських послуг. Дерегламентация фінансової сфери в США безумовно є реакцією у відповідь на набрання чинності закону Гласса-Стігала 1933 р., розробленого в межах системи антикризових заходів щодо протидії Великій депресії, і встановлював захисну систему банків від фінансових потрясінь [7].

В основі цього закону було передбачено зокрема, створення федеральної (державної) корпорації зі страхування депозитів, запровадження обмежень за рівнем банківських ризиків. З огляду на це, окремо взята банківська установа, що здійснює приймання вкладів, одночасно встановлювала ліміт на видачу банківських запозичень у вигляді кредитів. Одночасно, запроваджувалося обмеження як за кредитними, так і депозитними відсотковими ставками. Варто відзначити, що кошти вкладників, у вигляді депозитів заборонено використовувати для здійснення біржових операцій.

Окремо взятій банківській установі заборонялося приймати вклади і одночасно здійснювати інвестиційну діяльність, цим самим розмежовувалася операційна та інвестиційна банківська діяльність. Якість банківського обслуговування суттєво впливає на загальну конкурентоспроможність банківської установи, забезпечуючи стабільність доходів і прибуток. Світовий досвід та вітчизняна практика свідчить, розвиток ринку вітчизняних банківських послуг великою мірою залежить від якості обслуговування клієнтів. Сприятливе ставлення до споживачів слугує основою отримання стабільних обсягів діяльності банківської установи. Лояльність клієнтів до банківської установи полягає в позитивному ставленні споживачів до всього, що стосується діяльності банківської установи, зокрема: надання банківських послуг; відношення персоналу до клієнтів банку; іміджу банківської установи; вихідної від банку інформації; рекламними продуктами, тощо.

Лояльними можна назвати тих споживачів, які протягом тривалого часу взаємодіють з банківською установою, отримуючи при цьому повторні банківські послуги. Основою для лояльності є позитивний досвід, який клієнт набув у процесі користування банківським продуктом чи послугою. Важливим показником, що характеризує процес роботи банківської установи з клієнтами, є рівень обслуговування споживачів. Цей показник є інтегральним, що включає низку приватних показників (культура обслуговування споживачів, швидкість обслуговування, спектр послуг, що надаються споживачам тощо).

Більшість дослідників, що вивчають проблему розвитку вітчизняних банківських послуг, зосереджують увагу на оцінці якості обслуговування клієнтів. Основними критеріями оцінки виступають час, витрачений клієнтами на отримання послуг, а також умови, у яких здійснюється їх придбання. Це свідчить про значну роль зручності, швидкості та комфорту в процесі обслуговування як ключових факторів, що визначають рівень задоволеності споживачів. Таке акцентування на часових та комфортних аспектах свідчить про те, що банки мають не лише пропонувати широкий спектр послуг, але й забезпечувати їх доступність та оперативність. У сучасних умовах цифровізації та посилення конкуренції серед банківських установ, швидкість обслуговування

та зручність сервісів стають ключовими чинниками, які визначають лояльність клієнтів. Значну увагу також приділяють таким елементам, як простота використання електронних банківських платформ, доступність мобільних додатків та рівень персоналізації послуг. Споживачі очікують мінімізації бюрократичних процедур, швидкого вирішення питань та прозорості у взаємодії з банківською установою.

Таким чином, забезпечення високої якості обслуговування клієнтів не лише підвищує їх задоволеність, але й сприяє зміцненню конкурентних позицій банків, що особливо важливо в умовах зростаючих вимог з боку споживачів і стрімких змін у фінансовому середовищі.

З огляду на це, високий рівень обслуговування банківською установою клієнтів, може бути досягнуто внаслідок тісної взаємодії всіх ланок банку при одночасному зниженні витрат споживання і надання різноманітних послуг населенню. Рівень обслуговування включає такі показники: культура обслуговування клієнтів; швидкість обслуговування; стабільність асортименту послуг; спектр послуг, що надається клієнтам тощо.

В даний час розроблено безліч способів оцінки якості сервісу. Серед них варто виокремити ряд методичних підходів, що різняться концептуально та методологічно, зокрема метод критичних випадків, методи: SERVQUAL; SERVPERF; INDSERV, Кано (табл. 1). Аналіз даних (табл. 1) свідчить, що основним завданням якості обслуговування є визначення характеру відносин споживачів до різних характеристик сервісу (продукту), це дає змогу виявити головні зусилля у взаємовідносинах клієнтом банку. Якість управління ліквідністю банку та його ризиками і як роботодавця, є фундаментальною і включає наступні складові: обслуговування; процес; продукт кожен з яких застосовується банком як окремий та самостійний спосіб підвищення якості банківської діяльності та задоволення клієнтів. Залежно від того, що для банку важливіше і в чому він бачить свою стратегію та конкурентні переваги, найбільшу увагу варто приділити кожному із вище перерахованих способів.

Стандарт якості обслуговування дає змогу визначити як організувати взаємовідносини банківської установи з клієнтом та забезпечити йому комфортні умови у банківському офісі. Стандарт якості бізнес-процесу визначає: як має бути влаштований цей процес та як його виконувати; хто та які функції має виконувати у бізнес-процесі; хто і за що повинен відповідати; які входи (виходи) мають формуватися та з якими вимогами. Стандарт якості банківського продукту обумовлює порядок забезпечення вартості та умов реалізації банківського продукту які можуть бути конкурентоспроможними та вигідними для клієнта.

Який спосіб вибрати – один чи всі – вирішує сам банк. Чим більше задіяно способів, відповідно, тим вагоміші фінансові та трудові витрати банку, але тим більша задоволеність клієнтів, а отже, продажу та прибуток банку.

Табл. 1. Характеристика методів оцінки сервісу банків

Метод	Найбільш важливі сфери застосування	Переваги та недоліки
1. Метод критичних випадків	Аналіз дій співробітників та взаємозв'язку їх роботи із задоволеністю споживачів. Навчання персоналу. Розробка систем мотивації. Проектування організаційно-штатної структури організації із створенням «профілів» посад (посадових інструкцій). Дослідження у сфері споживчих послуг (громадське харчування, готельний бізнес тощо)	Детальний опис критичних випадків, що дає можливість глибокого аналізу та прийняття вмотивованих управлінських рішень. Складність застосування у сферах, де немає чітко вираженої взаємодії між співробітником сервісної компанії та споживачем у процесі обслуговування, або обсяг таких взаємодій малий у загальному процесі надання сервісу. Складність використання у дослідженнях у корпоративному секторі через потенційну множинність критичних випадків. Отримання якісних результатів, що важко піддаються трансформації в кількісні оцінки
2. Метод SERVQUAL	Оцінка якості сервісу у споживчому секторі (B2C), за необхідності – оцінка очікувань споживачів. Періодичний контроль якості сервісу з урахуванням одного разу певних параметрів. Отримання даних для бенчмаркінгу з конкурентами	Проста та доступна анкета. Наочний результат як індексу. Існування емпіричних доказів відсутності взаємозв'язку між оцінкою якості сервісу та задоволеністю споживача (в основному у B2B секторі). Психометричні властивості вимірів (залежність між очікуваннями та наступним сприйняттям). Використання різниць між очікуваннями та сприйняттям для оцінки
3. Метод SERVPERF	Оцінка якості сервісу (B2C), якщо немає потреби оцінювати очікування споживачів. Періодичний контроль якості сервісу з урахуванням одного разу певних параметрів. Отримання даних для бенчмаркінгу з конкурентами	Простий анкета. Наочний результат як індексу. Найбільш очевидний та простий спосіб вимірювання якості сервісу – його сприйняття. Існування емпіричних доказів відсутності взаємозв'язку між оцінкою якості сервісу та задоволеністю споживача (в основному у B2B секторі) внаслідок використання інструментарію SERVQUAL
4. Метод IND SERV	Оцінка якості сервісу у корпоративному секторі (B2B). Періодичний контроль якості сервісу на основі певних параметрів. Отримання даних для бенчмаркінгу з конкурентами	Простий анкета. Наочний результат як індексу. Найбільш підходящий метод для сектора B2B. При використанні необхідно проведення додаткового пошукового дослідження для оцінки застосування (у зв'язку з невеликою кількістю емпіричних досліджень на основі методу)
5. Метод Кано	Виявлення впливу різних параметрів сервісу на задоволеність споживача. Виявити потреби клієнтів для розробки нових продуктів. Проведення сегментування ринку за потребами споживачів. Проведення пошукових досліджень	Висока міра інформативності результатів. Необхідне ретельне опрацювання анкети, особливо самих питань. Можливо, потрібна додаткова підготовка інтерв'юерів

Окремі банківські установи роблять ставку на якість обслуговування клієнтів та індивідуальний підхід до кожного клієнта. Інші, навпаки, – на масовість обслуговування клієнтів, розробку стабільних та масштабних технологій та бізнес-процесів. І, нарешті, окремі банки вважають за краще залучати та утримувати клієнтів якістю продуктів у вузькому його розумінні (тобто вигідними тарифами, умовами договорів тощо). В ідеалі необхідно ефективно та збалансовано реалізувати всі способи. ’

Банківська практика накопичила ряд чинників які впливають на взаємовідносини банківської установи і її клієнтів. До найбільш поширених варто віднести: надійність банківської установи, з яким працює клієнт [8]. Цей чинник вважається основним. Після банківської кризи 2008 р. саме ця складова є пріоритетною при виборі клієнтом банку, страхової або інвестиційної компанії; очікування високої якості обслуговування, комплексність обслуговування. Клієнт не хоче взаємодіяти за спектром своїх потреб із безліччю банків чи компаній. Ідеальний варіант, коли клієнтські запити вирішуються в одному місці, у співпраці з одними і тими ж фахівцями, а краще – з одним фахівцем широкого профілю. З огляду на це, клієнти бажають співпрацювати з тими банківськими установами, які беруть на себе додаткове навантаження щодо максимального забезпечення їхніх запитів та побажань щодо банківських послуг. Йдеться про кредитні картки, чеки, акредитиви, векселі та інші банківські продукти та про такі види банківського обслуговування клієнтів, як операції з факторингу, фінансового лізингу, хеджування ризиків клієнта тощо. Чим ширший спектр вище перерахованих банківських послуг, тим зрозумілішими є переваги кожного з них для конкретного клієнта. Чим ширші можливості банку, тим вища задоволеність клієнта своєю взаємодією з цим банком .

Безпека клієнта, зокрема збереження конфіденційності переговорів та угод, забезпечення безпеки в офісі, при зберіганні цінностей та інформації про клієнта та його рахунки, фінансові можливості. Ця складова реалізується за рахунок комплексу технічних засобів, компетентного персоналу, що вміє працювати з конфіденційною інформацією. Критерії оцінки рівня безпеки клієнта у конкретному банку – наявні прецеденти у цій галузі, реальна репутація банку характеризується наступними складовими: інформаційне забезпечення. Йдеться про інформацію як банківські продукти та послуги , їх ціни та обсяги, так і про фінансовий стан банку, його надійність, стабільність.

Особливо, варто відмітити імідж банку, який відіграє важливу роль і характеризується: зовнішнім виглядом банку, та його співробітників, методики пропонування банківських продуктів та послуг, їх надійність. На імідж банку впливає громадська думка. Як свідчать дослідження, найнебезпечнішими для іміджу є незадоволені клієнти, що обслуговуються банківською установою. Крім того, суттєвий вплив на імідж банку має ступінь прозорості та доступності звітності про результати його роботи. Визначення пріоритетних заходів та необхідних коригувальних впливів, а також додаткових заходів для покращення якості обслуговування в банку є першорядним чинником його успішного існування на ринку.

Табл. 2. Динаміка індексу задоволеності споживачів та показника рентабельності капіталу Державних банків України у 2021–2023 рр. [9]

Банк	Індекс задоволеності споживачів			Рентабельність капіталу, %			Порівняльна динаміка індексу задоволеності клієнтів, %		Порівняльна динаміка рентабельності капіталу, %	
	2021	2022	2023	2021	2022	2023	2022/ 2021	2023/ 2022	2022/ 2023	2022/ 2021
АТ Укрексімбанк	78,2	73,9	75,8	31,5	28,5	27,5	-5,5	-2,5	-9,4	-3,6
АТ КБ «Приватбанк»	74,8	72,4	72,1	35,8	-0,4	24,2	-3,2	3,7	-98,9	6 097,4
АБ Укргазбанк	69,7	68,7	72,0	36,7	20,5	21,9	-1,4	4,8	-55,1	6,8
АТ Ощадбанк	78,6	76,8	76,5	43,0	26,7	20,2	-2,3	-0,4	-37,9	-24,1

Дані (табл. 2) свідчать, що АТ Ощадбанк у 2022–2023 рр. утримує статус лідера за таким показником, як задоволеність споживачів. За минулі досліджувані періоди АТ Ощадбанк провів цілеспрямовану роботу щодо покращення взаємовідносин з клієнтами. Банк суттєво збільшив свою конкурентоспроможність, що підтверджується фінансовими результатами. АТ КБ Приватбанк, знизив індекс задоволеності споживачів у 2022 р. на 2,4 %, а в 2023 р. в порівнянні з 2022 р. на 0,3 %.

Зростання індексу задоволеності споживачів, зазвичай, супроводжується підвищенням довіри клієнтів до банку, що стимулює зростання обсягів депозитів, кредитування та доходів банків. Водночас показник рентабельності капіталу відображає здатність банків ефективно використовувати власний капітал для отримання прибутку. Аналіз динаміки цих показників демонструє, що державні банки, які фокусуються на підвищенні якості обслуговування клієнтів, часто досягають покращення фінансових результатів, навіть в умовах економічної нестабільності. Проте, якщо індекс задоволеності клієнтів знижується через низький рівень сервісу або тривалий час обслуговування, це може негативно вплинути на довіру споживачів і, як наслідок, призвести до зменшення прибутковості банків.

В результаті проведеного дослідження здійснено аналіз тематики негативних звернень клієнтів. У вибірку потрапило 123 негативних відгуків (табл. 3). Дослідження свідчать, що 9,76 % усіх звернень надходить через незадоволення умовами та тарифами, які встановив банк за пластиковими картками. Також клієнтам не задоволені: наявністю комісій з операцій переказу та переведення в готівку коштів; розходження інформації, що надається у різних відділеннях банку та в контактному центрі. Поширеною причиною невдоволення клієнтів (8,94 %) виявилася якість розгляду заяв, що надійшли до банку численними каналами зворотного зв'язку.

Табл. 3. Ранжування негативних відгуків клієнтів (у розрізі тематики) за березень 2021 р.

Причина негативного відгуку	Кількість звернень, од.	Питома вага у загальній кількості оброблених звернень, %
Недоліки в обслуговуванні банківських карток (тарифи/умови)	12	9,76
Недоліки у розгляді заявок (терміни реєстрації, способи надання відповіді)	11	8,94
Низька якість персоналізованої консультації	10	8,13
Порушення стандартів обслуговування клієнтів	7	5,69
Некоректна робота інтернет-сервісу	7	5,69

Клієнтів не задовольняли дії, коли вони просили сповістити про результати розгляду заяви, відповідали їм часто телефоном або не відповідали взагалі, поки клієнти самі не зверталися до банку. Нарікання клієнтів викликали і персоналізовані консультації щодо вже наявних карт, вкладів, кредитів та інших продуктів банку. Останні дві тематики, які були виявлені в результаті дослідження, мають однакову частку у загальній кількості звернень: порушення стандартів обслуговування клієнтів банку та проблеми в роботі інтернет-сервісу. Докладний аналіз основних причин виникнення скарг свідчить, що більшість із них виникає внаслідок непрофесіоналізму персоналу, незнання правил і процедур обслуговування клієнтів. Але понад 70 % скарг, що надходили на тематику «розгляд заявок», були викликані не поганою роботою персоналу, а недосконалістю процесу обробки звернень, що надходять зводяться до: надходження звернення від клієнта. У клієнта виникає негативна ситуація, про яку він повідомляє банку за допомогою різних каналів зв'язку (Інтернет, відділення банку, гаряча лінія банку тощо). Існують стандартизовані форми (бланки), які клієнти заповнюють у своїй. У кожній із них є обов'язковий пункт, у якому клієнт прописує, коли і як йому зручно отримати відповідь.

Консолідація та реєстрація звернень (за потреби) у різному програмному забезпеченні (портал самообслуговування, база заявок тощо). Основною програмою для консолідації та реєстрації звернень є централізована автоматизована система. Безпосередній розгляд звернення відповідальними працівниками банку. Тобто зареєструвати звернення може один співробітник, а розглядає його зовсім інший. Відповідальний співробітник не бачить оригіналу звернення, що надійшов від клієнта. Формування відповіді та зворотний зв'язок з клієнтом. Зворотний зв'язок надається вже третім співробітником банку (не

тим, що реєстрував, і не тим, що розглядав). Вона надається клієнту відповідно до його побажань, тобто тоді й у такий спосіб, як позначив клієнт.

Нами було виявлено, що клієнти часто підстраховуються та просять надати відповідь кількома способами (наприклад, телефонним дзвінком та поштою). Співробітник банку може вибрати лише один спосіб надання зворотного зв'язку. Також програма не передбачає можливості контролю за відповідальними співробітниками, тобто немає обов'язкових позначок про те, чи був наданий зворотний зв'язок клієнту відповідно до його побажань.

Ми вважаємо за доцільне створити:

- програму в якій буде можливість вибирати кілька способів надання відповіді, що надасть змогу не тільки вирішити питання, але й зробити це способом найбільш зручним для клієнта;

- доповнити програму функцією контролера: співробітник буде зобов'язаний робити позначки про способи та терміни надання зворотного зв'язку клієнту. Якщо програма почне фіксувати розбіжності в інформації, що надійшла від клієнта, та в інформації, що надійшла від співробітника банку, останній не зможе закрити звернення та встановити статус "звернення закрито". Це дозволить виключити ситуації, коли клієнт так і не дочекався відповіді щодо звернення та був змушений повторно звернутися до банку.

Таким чином, покращення клієнтоорієнтованості та інноваційних підходів до обслуговування є важливими факторами для підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності державних банків України.

Висновки. Отже, концепція розвитку також фокусується на оптимізації структури банківського сектора, підвищенні капіталізації банків і зниженні рівня проблемних активів. Це сприятиме зниженню кредитних ризиків та підвищенню стабільності банківської системи. Окрім того, стратегічним завданням є підтримка малого та середнього бізнесу шляхом розширення доступу до фінансування, що стимулюватиме розвиток підприємництва та економічний ріст. Таким чином, концепція розвитку ринку банківських послуг в Україні націлена на забезпечення високої якості банківського обслуговування, фінансової стійкості та адаптації до викликів глобалізації, що створює умови для формування конкурентоспроможного фінансового ринку. Зрозуміло, у цьому резерви модернізації підсистеми управління якістю сервісу не вичерпуються, і науково-практичні розробки у цій сфері мають бути продовжені. Насамперед це стосується вдосконалення інформаційних та комунікаційних технологій, зокрема дистанційного обслуговування та розширення банківських продуктів і послуг.

Література:

1. Андрушак Є. М., Перепьолкіна О. О., Герасименко А. В. Управління непрацюючими кредитами банків: світовий досвід. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-25>.

2. Орел А. М., Дяченко В. В. Етапи та роль цифрової трансформації у вдосконаленні управління інноваціями. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-30>.

3. Фурсова В., Фадєєва І., Гавриш Г. Вплив євроінтеграційних процесів на реформування банківської системи України. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 24. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-5>.
4. Десятнюк О., Крисоватий А. Птащенко О. Стан та тенденції розвитку фінансової інклюзії в Україні. *Світ фінансів*. 2023. Вип. 3 (76). Режим доступу: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/issue/view/106>.
5. Партин Г. О., Омелян Х. А. Кредитування діяльності малих і середніх підприємств в Україні: сучасні особливості та шляхи розвитку. *Ефективна економіка*. 2022. № 2. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10009>.
6. Гриценко А. Глобальна криза як форма сучасної фінансово-економічної динаміки. *Економіка України*. 2010. № 4. С. 37–46.
7. Банки та банківська система США. Режим доступу: <https://state-usa.ru/system/219-banki-i-bankovskaya-system>.
8. Безвух С. В. Ліквідність банку: сутність та фактори впливу. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4650>.
9. Наглядова статистика. НБУ. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.

References:

1. Andrushchak, E. M., Perepolkina, O. O., Herasymenko, A. V. (2024). Management of non-performing loans of banks: world experience. *Economy and Society*, no. 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-25>. [in Ukrainian].
2. Orel, A. M., Diachenko, V. V. (2023). Stages and role of digital transformation in improving innovation management. *Economy and society*, no. 56. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-30>. [in Ukrainian].
3. Fursova, V., Fadeeva, I., Havrysh, H. (2021). Influence of European integration processes on reforming the banking system of Ukraine. *Economy and Society*, no. 24. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-5>. [in Ukrainian].
4. Desyatniuk, O., Krysovaty, A., Ptashchenko, O. (2023). Status and trends of financial inclusion in Ukraine. *World of Finance*, no. 3 (76). Retrieved from <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/issue/view/106>. [in Ukrainian].
5. Partyn, H. O., Omelyan, H. A. (2022). Lending to small and medium-sized enterprises in Ukraine: current features and ways of development. *Effective economy*, no. 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10009>. [in Ukrainian].
6. Hrytsenko, A. (2010). Global crisis as a form of modern financial and economic dynamics. *Ekonomy of Ukrayny*, no. 4, pp. 37–46. [in Ukrainian].
7. Banks and the US banking system. Retrieved from <http://state-usa.ru/system/219-banki-i-bankovskaya-system>. [in Ukrainian].
8. Bezvukh, S. V. (2015). Bank liquidity: essence and factors of influence. *Effective economy*, no. 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4650>. [in Ukrainian].
9. National Bank of Ukraine. Supervisory statistics. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>. [in Ukrainian].

Annotation

Bechko P., Vlasiuk S., Melnyk K., Shein V.

Concept of development of the national banking services market

The article examines the development of Ukraine's banking services market, emphasizing its critical role in ensuring economic stability and facilitating the country's integration into the global financial system. It has been established that the quality of banking services significantly influences the overall competitiveness of financial institutions, contributing to stable revenue streams and profitability. Both global experience and national practices demonstrate that the advancement of the national banking services market is largely contingent upon the quality of customer service. A positive customer-oriented approach forms the foundation for sustained banking activity. Customer loyalty to a banking institution reflects a favorable perception of all aspects of its operations, including the delivery of banking services, staff attitudes toward clients, the institution's public image, the information disseminated by the bank, and its advertising initiatives.

The article outlines several methodological approaches to evaluating service quality, which vary conceptually and methodologically. These include the critical incident technique, as well as the SERVQUAL, SERVPERF, INDSERV, and Kano methods. Banking practice has identified numerous factors influencing the relationship between financial institutions and their clients. Customers tend to favor banking institutions that go beyond standard practices to address their needs and preferences regarding banking services. It is established that the current framework for the development of the national banking services market envisions the establishment of a modern, transparent, and competitive banking system capable of effectively managing financial resources and fostering economic growth. The author proposes key directions for the development of the banking services market, including the integration of digital technologies, the creation of innovative products and services, and the enhancement of financial inclusion among the population. Significant attention is also devoted to reforming the regulatory framework and aligning the banking sector with international standards, measures that are expected to boost investor confidence and enhance the security of financial transactions.

Key words: *financial resources, banking services, banking institution, banking product, factoring, financial leasing, client risk hedging*

ФУНКЦІЇ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ТРАНСОФРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

І. І. САВЧУК, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

Запорука ефективного фінансового ринку у вірності вибору глибини практичної реалізації та поєднання його функцій. У статті розкриваються різноманітні думки вчених щодо функцій фінансового ринку та доцільність і ефективність їх використання у часи воєнного стану та на перспективу.

Ключові слова: фінансовий ринок, функції фінансового ринку, загальноринкові функції, спеціальні функції, сфера дії функцій фінансового ринку

Постановка проблеми. Фінансовий ринок є основним інструментом, що забезпечує стабільність і розвиток економіки країни, сприяє покращенню добробуту населення, розвитку малого та середнього бізнесу, ефективному залученню та використанню фінансових ресурсів суб'єктами господарювання. Від науково обґрунтованої і векторно співзвучної зі стратегією розвитку держави організації механізму функціонування фінансового ринку залежить як внутрішнього економічного середовища останньої, так і її успіхи у світовій фінансово-економічній системі. Тому фінансовий ринок можна вважати живим організмом, якому властиво реагувати на трансформаційні зміни в економічній площині внутрішньодержавного та загальносвітового рівнів, передусім – у частині функціональних підвалин його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуком нових функціональних підвалин реалізації фінансового ринку займалися низка вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, І. Рекуненко, досліджуючи функціональні основи фінансового ринку на початку XXI століття, зауважував на розподілі останніх на загальноринкові та специфічні [1]. Чуницька І. досліджувала підходи стосовно кількісного та змістовного формування функцій фінансового ринку, доводячи необхідність доповнення існуючих груп функцій для точнішого відображення сутнісно-функціональної характеристики фінансового ринку. Науковиця виділяла базисні функції (до яких відносила загально-ринкові та фінансові) та надбудовні функції (до яких відносила деталізуючі та регулюючі функції) [2]. Дослідження теоретичного визначення сутності та структури фінансового ринку проводила О. Клименко, яка відокремила систему ринку цінних паперів та розглядала її як підсистему фінансового ринку, що виконує певні функції [3]. Розглянувши дані функції, можна дійти висновку, що вони є актуальними і їх можна застосовувати не лише до ринку цінних паперів, а й в загальному до будь якого фінансового ринку.

Розглядаючи теоретичні аспекти формування фінансового ринку, Н. Татарин зі співавторами виділяли функції, націлені на мобілізацію ресурсів і застосування їх у тих галузях, що мали потребу в останніх, а також на проекти, що були найефективнішими [4]. У даному контексті безперечно доцільним є ефективного використання ресурсів і використання їх у необхідних сферах фінансового ринку. Проводячи фундаментальний аналіз фінансового ринку з позиції актуальності його функцій, І. Химич запропонувала доповнити останні такою, як мінімізація фінансових ризиків [5]. Дане уточнення однозначно є доцільним, але варто уточнити, що необхідно не тільки мінімізувати ризики, а й контролювати їх відповідними показниками і, за необхідності, втрутитись для їх стабілізації. Наразі економічне середовище в світі зазнає значних трансформацій. І однією з основних причин є збройні конфлікти та природні катаклізми, що здійснюють руйнівний вплив на державні та світову економіки. З огляду на зазначені моменти, фінансовий ринок стає не лише інструментом перерозподілу фінансових ресурсів, а й каральним інструментом, здатним стримати збройну агресію, а також стимулюючим механізмом, якому під силу запустити процес відновлення. Тобто цілком очевидною стає необхідність перегляду функціональних підвалин реалізації фінансового ринку з огляду на актуальності, властиві йому на даному часовому відрізку.

Метою статті є з'ясування сучасних функціональних основ реалізації фінансового ринку в умовах трансформацій економічних систем світу в цілому та економічного середовища України зокрема.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети у дослідженні використовувалися наступні методи дослідження: порівняння, метод наукової абстракції і конкретизування, графічний і табличний методи, метод структурно-логічного аналізу.

Результати дослідження. Сутність будь-якого елементу якнайкраще відображають його функції, що забезпечують поглиблене розуміння явищ і процесів, що реалізуються в межах його функціонування. У загальному твердженні більшість науковців [2, 6] схилиються до думки, що функції фінансового ринку слід поділяти на загальноринкові та спеціальні (рис. 1).

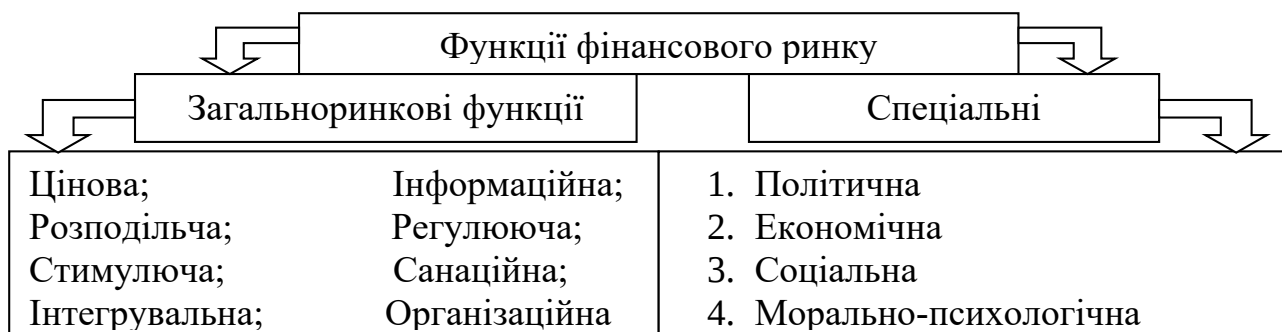

Рис. 1. Класифікація функцій фінансового ринку

Однак наразі, попри множинність думок, остаточного й узгодженого варіанту стосовно кількості функцій фінансового ринку немає, оскільки кожен дослідник виділяє і наводить свої аргументи, що підтверджують пріоритетність і доречність певних у висвітленні призначення фінансового ринку.

Узагальнюючи думки різних учених щодо окреслення ними базових, на їхню думку, функцій фінансового ринку, маємо ситуацію, висвітлену на рис. 2.

Чучницька І. [2]	1. Базисні (традиційні ринкові та фінансові функції); 2. Надбудовні функції (включають деталізуючі та регулюючі складові, створюючи та відображаючи вторинні впливові чинники при функціонуванні фінансового ринку).	
1. Мобілізація та розміщення тимчасово вільного капіталу; 2. Формування ринкових цін на окремі фінансові інструменти та послуги; 3. Управління (мінімізація) валютних ризиків у формі хеджування.		Рязанова Н. [7]
Квасницька Р. [8]	1. Ефективний перерозподіл фінансових ресурсів у межах окремих галузей економіки, скоротивши при цьому витрати на формування вільних коштів та їх розміщення у дохідні активи; 2. Зменшити фінансові ризики для кредиторів і позичальників внаслідок перекладання їх значної частки на посередників.	
1. Мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів; 2. Розподіл акумульованих вільних коштів між чисельними кінцевими споживачами; 3. Прискорення обороту капіталу – активізація економічних процесів у державі; 4. Забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків.		Химич І. [5]
	Алексєєнко Л., Стецько М. [9]	
1. Мобілізація тимчасово вільних ресурсів із різноманітних джерел та їх трансформація у фінансовий капітал; 2. Перерозподіл на взаємовигідних умовах акумульованого вільного капіталу між багато чисельними кінцевими споживачами для ефективного його використання; 3. Забезпечення оптимальної взаємодії покупців і продавців фінансових ресурсів, результатом якої є встановлення ринкових цін на окремі фінансові інструменти і послуги, які найоб'єктивніше відображають співвідношення між попитом і пропозицією; 4. Здійснення кваліфікованого посередництва між продавцем і покупцем фінансових інструментів через створення мережі різноманітних інститутів з реалізації фінансових активів; 5. Створення умов для мінімізації фінансових ризиків; 6. Прискорення обороту капіталу та підвищення ліквідності фінансових активів, що перебувають в обігу.		

Рис. 2. Функції фінансового ринку у контексті сучасної фінансової думки

Аналізуючи рис. 2, можемо зробити висновок, що Чучницька І. [2] поділяє всі функції на базисні та надбудовні, що, в цілому, є логічним. Рязанова Н. [7], Квасницька Р. [8], Химич І. [5], Алексеєнко Л., Стецько М. [9] мають одностайну думку стосовно функцій мобілізації та економічного використання ресурсів для ефективного функціонування фінансового ринку, що також відповідає сучасним реаліям функціонування фінансового ринку.

Також Рязанова Н. [7], Квасницька Р. [8], Алексеєнко Л., Стецько М. [9] вважають за доцільне виокремлення функції мінімізації ризиків на фінансовому ринку та функції супроводження контролюючого органу за мінімізацією ризиків і втручанням, коли здійснюється підвищення даного показнику на ринку. Алексеєнко Л. і Стецько М. [9], на відміну від інших вчених, виокремлюють функції, що зосереджені на взаємодії продавців і покупців та кваліфікованому посередництві між ними, що, на нашу думку є запорукою ефективного функціонування фінансового ринку, оскільки взаємодія покупців з продавцями формує саму роботу ринку.

Узагальнюючи вищезазначене відносно функцій фінансового ринку, що актуальні на даному етапі його розвитку, варто виокремити ще й функцію взаємодії покупців з продавцями в контексті провадження інноваційних фінансових програм, що сприятиме ефективному функціонуванню фінансового ринку у період відбудови після відміни воєнного стану.

Досліджуючи функціональні основи провадження фінансового ринку, варто звернути увагу на думку Еш С. [6], яка розподілила спеціальні функції останнього за сферами життєдіяльності суспільства (табл. 1). Розглянувши спеціальні функції за С. Еш (табл. 1), розподілені за різними сферами життєдіяльності суспільства, можемо зробити висновок, що в політичній сфері функції відповідають українському становищу, і на сьогодні є актуальними.

Безумовною є доцільність визначених функціональних аспектів фінансового ринку і в економічній сфері, однак варто наголосити на необхідності активізації упереджувального компоненту, яким є страхова сфера, з метою мінімізації ризиків та сталий розвиток останньої, як основного елементу фінансового ринку в Україні у період воєнного стану та повоєнної відбудови.

Також вважаємо, що варто об'єднати в одну сферу впливу соціальну та морально-психологічну царини. До того ж, саме даній сфері наразі варто приділити більше уваги, оскільки вона має значний вплив на повоєнне відновлення та повернення до мирного життя. Адже зміна місця проживання сильно впливає на людей і на їх діяльність в цілому. Відтак пропонуємо реалізувати просвітницьку функцію фінансового ринку, що реалізовуватиметься через підвищення рівня фінансової грамотності населення та психологічної готовності до участі у середовищі фінансовому ринку шляхом активної соціальної взаємодії, зокрема і через соціальну рекламу.

Табл. 1. Спеціальні функції фінансового ринку за сферами дії

Сфера дії	Функції фінансового ринку
Політична	1. Прискорення інтеграційних процесів входження України до світового співтовариства. 2. Сприяння становленню економічної самостійності, яка є головною опорою незалежності держави. 3. Сприяння створенню справжньої ринкової економічної системи, що є необхідною передумовою розбудови демократичного суспільства. 4. Вихід через фондову біржу національного капіталу на світовий ринок з допомогою розповсюдження серед іноземних інвесторів акцій та інших цінних паперів українських підприємств.
Економічна	1. Формування ринкових цін на окремі види фінансових активів. 2. Організація процесу доведення фінансових активів до споживача через створення мережі різноманітних інститутів з реалізації фінансових активів (банків, бірж, брокерських контор, інвестиційних фондів, страхових компаній, кредитних спілок тощо). 3. Фінансове забезпечення процесів інвестування, яке полягає у створенні фінансовим ринком умов для залучення (концентрації) підприємцем фінансових ресурсів, необхідних для розвитку виробничо-торгового процесу. 4. Перерозподіл на взаємовигідних умовах грошових коштів підприємств з метою їх ефективного використання. 5. Вплив на грошовий обіг, прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів. 6. Страхова діяльність та формування умов для мінімізації фінансових і комерційних ризиків. 7. Операції, пов'язані з експортом-імпортом фінансових активів та інші операції, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю. 8. Кредитування уряду, місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових та муніципальних цінних паперів. 9. Розподіл державних кредитних ресурсів і розміщення їх серед учасників економічного кругообігу, між галузями і сферами ринкової діяльності тощо.
Соціальна	1. Мотивована мобілізація заощаджень приватних осіб, приватного бізнесу, державних органів, зарубіжних інвесторів, у тому числі й вільних коштів населення для інвестування їх як у виробничу, так і в соціальну сферу 2. Створення нових робочих місць завдяки переміщенню капіталу та інвестуванню тощо.
Морально-психологічна	1. Формування у населення ринкової психології, нового економічного мислення та поведінки. 2. Створення у суспільстві відповідної морально-психологічної атмосфери, формування довіри до фінансових послуг, до фінансових посередників, до цінних паперів та до операцій з ними. 3. Запобігання виникненню на фінансовому ринку зловживань, шахрайства, кримінального середовища тощо

Висновок. Проаналізувавши вищевикладений матеріал, можемо зробити висновок, що більшість думок науковців щодо функцій фінансового ринку зосереджена на мобілізації ресурсів, ефективному їх використанні, запобіганні зловживання та підтримці з боку держави. Водночас, спираючись на реалії сьогодення, вважаємо, що фінансовий ринок має стати більше соціально орієнтованим і зрозумілим для всіх його учасників.

Література:

1. Рекуненко І. І. Функції інфраструктури фінансового ринку. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 9 (123). С. 244–249.
2. Чуницька І. І. Обґрунтування функцій фінансового ринку як засобу підвищення ефективності його функціонування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 25. Ч. 2. 2017. Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvkhdu_en_2017_25\(2\)__35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvkhdu_en_2017_25(2)__35).
3. Клименко О. В. Теоретичне визначення сутності й структури фінансового ринку *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 19. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2013/11.pdf. (дата звернення 20.10.2024).
4. Татарин Н. Б., Біда М. С., Бацман І. В. Теоретичні аспекти формування фінансового ринку та аналіз його діяльності в Україні. *Приазовський економічний вісник*. Режим доступу: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/35-1.pdf>. (дата звернення 21.10.2024).
5. Химич І. Фундаментальний аналіз фінансового ринку. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2 (41). С. 134–141.
6. Еш С. М. Фінансовий ринок : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів; Мін. освіти і науки України, Національний університет харчових технологій. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
7. Рязанова Н. С. Фінансовий ринок: його генезис, сутність та функції. Режим доступу: foa_2011_17_24.pdf. (дата звернення 21.10.2024).
8. Квасницька Р. С. Інвестиційний потенціал інститутів фінансового ринку України: монографія. Хмельницький: ПП «Монускрипт», 2015. 314 с.
9. Алексеенко Л. М., Стецько М. В. Фінансовий ринок: Навчальний посібник. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2016. 190 с.
10. Лук'янов В. С. Сутність і проблеми наукових трактовок фінансового ринку на сучасному етапі. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 5 (131). Режим доступу: <http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:193061/Source:default>.

References:

1. Rekunen, I. I. (2011). Functions of the financial market infrastructure. *Actual problems of the economy*, no. 9 (123), pp. 244–249. [in Ukrainian].
2. Chunya, I. I. (2017). Justification of the functions of the financial market as a means of increasing the efficiency of its functioning. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, issue 25, part 2. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvkhdu_en_2017_25\(2\)__35](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvkhdu_en_2017_25(2)__35). [in Ukrainian].

3. Klymenko, O. N. (2013). Theoretical definition of the essence and structure of the financial market. *Investment: practice and experience*, no. 19. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2013/11.pdf (access date 20.10.2024). [in Ukrainian].
4. Tataryn, N. B., Bida, M. S., Batsman, I. V. Theoretical aspects of financial market formation and analysis of its activity in Ukraine. *Pryazovsky Economic Bulletin*. URL: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/35-1.pdf> (access date 21.10.2024). [in Ukrainian].
5. Khymych, I. (2013). Fundamental analysis of the financial market. *Galician Economic Bulletin*, no. 2 (41), pp. 134–141. [in Ukrainian].
6. Ash, S. M. (2011). Financial market: a study guide for students of higher educational institutions; Min. of Education and Science of Ukraine, National University of Food Technologies. 2nd edition K.: Center of Educational Literature. 528 p. [in Ukrainian].
7. Ryazanova, N. S.. Financial market: its genesis, essence and functions. URL: [Foa_2011_17_24.pdf](http://foa_2011_17_24.pdf) (access date 21.10.2024). [in Ukrainian].
8. Kvasnytska, R. S. (2015). Investment potential of financial market institutions of Ukraine. Khmelnytskyi: PP «Monuskript». 314 p. [in Ukrainian].
9. Alekseenko, L. M., Stetsko, M. V. (2016). Financial market: Study guide. Ternopil: FOP Palyanytsia V. A. 190 p.
10. Lukyanov, V. S. (2012). The essence and problems of scientific interpretations of the financial market at the current stage. *Actual problems of the economy*, no. 5 (131). URL: <http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:193061/Source:default>. (access date 18.10.2024). [in Ukrainian].

Annotation

Savchuk I. I.

Functions of the financial market in the conditions of the transformation of the economic environment of Ukraine

The financial market is one of the main tools for the development of the economy, business, and the welfare of the population. However, it is important to find out what are the functional foundations of its implementation. After all, the priority areas of development and the efficiency of the functioning of the financial market in its various transformations depend on them. It is the identification of certain functions of the financial market, from the standpoint of its multifunctionality, that will allow not only to navigate in a certain situation, such as the state of war in Ukraine and the crisis in the financial and economic system of the state, but also to outline the prospects for future development.

Summarizing the opinions of foreign and domestic scientists who were engaged in the study of the financial market, in particular its functions, made it possible to identify the most relevant of them for the modern Ukrainian financial market.

It is worth noting that the scientific community clearly tends to divide the functions of the financial market into general market and special functions. Moreover, if the former refer to certain attributes of the financial market, the latter are related to the sphere in which it is implemented. Attention is also focused on the functions of the financial market, identified by domestic scientists, which highlight in detail the relevance of its direction in modern Ukrainian realities. The necessity of division of functions by spheres of activity was separately emphasized.

Based on the functional direction of the financial market, a step has been taken to identify priority areas of activity that require increased attention during the post-war reconstruction of Ukraine. And they foresee not only the sustainable development of the financial market, but, above all, its active interaction with the population in the direction of the growth of its well-being.

As a result of the analysis, the need for socialization of the financial market through the prism of the moral and psychological sphere of interaction with the aim of forming the public's understanding and perception of the financial market as an integral part of state activity and social life is emphasized.

Key words: financial market, functions of financial market, wide-market functions, special functions.

УДК: 332.1: 339.9: 338.43

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-211-219

СТРАТЕГІЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

А. О. РЕВУЦЬКА, кандидат економічних наук

О. С. ФРОТЕР, кандидат економічних наук

З. В. НЕПОЧАТЕНКО, викладач

Уманський національний університет садівництва

У статті розкрито роль та принципи агробізнесу в рамках концепції циркулярної економіки та його внесок у досягнення сталого розвитку. Досліджено адаптованість розвитку аграрного сектору до вимог сьогодення та вплив циркулярної економіки на створення стійкої, екологічно відповідальної системи сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано необхідність перегляду традиційних методів ведення сільського господарства та впровадження інноваційних технологій, які зменшують вплив на навколишнє середовище та оптимізують використання ресурсів.

Ключові слова: циркулярна економіка, продовольча безпека, зелена економіка, стратегія управління, сталий розвиток, аграрний сектор, агробізнес, екосистемний підхід, ресурсоощадність, невизначеність, стале виробництво, економічні ризики, екологічний баланс.

Постановка проблеми. Сучасний агробізнес України стикається з численними викликами, зокрема економічною нестабільністю, змінами клімату, дефіцитом природних ресурсів та високою залежністю від глобальних ринків. В умовах постійної невизначеності важливо впроваджувати стратегії, що сприяють сталому розвитку та підвищенню конкурентоспроможності сектора. Одним із таких інструментів є концепція циркулярної економіки, яка акцентує увагу на переході до ефективного використання ресурсів, зменшенні відходів і забруднення, а також на підтримці довгострокової екології.

Циркулярна економіка, що базується на принципах повторного використання, переробки та відновлення, є ключем до забезпечення стабільності агробізнесу в умовах швидко змінюваного зовнішнього середовища. Вона дозволяє не лише зменшити витрати на сировину та енергоресурси, але й підтримує сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, зберігаючи екологічний баланс. Враховуючи значну роль аграрного сектора в економіці України, стратегічне впровадження циркулярної економіки стає не просто потребою, а й перспективною можливістю для стабілізації та розвитку цього важливого напрямку.

Ці напрямки є безпосередніми складовими економіки замкнутого циклу і можуть виконати ключову роль у її розвитку, діючи як каталізатор трансформації сільського та харчового секторів. Проте залишається ще багато питань до дефініцій, аспектів і принципів циркулярної економіки, чітке тлумачення яких прискорить розвиток українського агробізнесу та роль країни у міжнародному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження даної проблеми зробили такі науковці, як Мусвото К., Нортъє К., Нахман А., Стаффорд У., Павленко Т. М. та ін., і дослідження міжнародних організацій, таких як GGGI, ООН, ОСЕР, результати яких мають значущий науковий та практичний внесок [1–5]. Не зважаючи на достатній рівень існуючих теоретико-методологічних розробок, принципи зелених напрямів агробізнесу в контексті стратегії циркулярної економіки як інструменту стабілізації сталого розвитку потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження ролі та потенціалу циркулярної економіки як інструменту стабілізації та сталого розвитку агробізнесу в Україні, а також аналіз її впливу на ефективність використання ресурсів, екологічні аспекти та економічну стійкість.

Методика досліджень. Теоретичну та методологічну основу дослідження складають наукові праці українських і міжнародних дослідників, присвячені циркулярній економіці, концепції сталого розвитку, розвитку агробізнесу в умовах невизначеності. У роботі застосовуються такі методи: індуктивний і дедуктивний – для аналізу теоретичних аспектів понять «циркулярна економіка», «продовольча безпека», «стратегічне управління», «ресурсоощадність», спостереження та узагальнення – для формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Результати досліджень. Мандат Організації Об'єднаних Націй з продовольства та сільського господарства (ФАО) охоплює різноманітні аспекти, зокрема сільське господарство, лісове господарство, рибальство, аквакультуру, а також продукти харчування та непродовольчі товари, які виробляються з цих ресурсів, координуючи весь ланцюг постачання. Стійкий розвиток розглядається як процес управління та охорони природних ресурсів, а також спрямування технологічних та інституційних змін для забезпечення задоволення потреб як нинішніх. У межах сільського господарства, лісового господарства та рибальства стійкий розвиток орієнтований на охорону земельних, водних та генетичних

ресурсів рослин і тварин. Це має відбуватися таким чином, щоб процес був екологічно безпечним, технічно обґрунтованим, економічно здійсненим і соціально прийнятним.

Продовольча безпека розглядається як забезпечення фізичного, соціального та економічного доступу всіх людей до достатньої, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їх дієтичним потребам для ведення активного та здорового способу життя. Продовольча безпека має багатовимірний характер, охоплюючи аспекти доступності, стабільності та правильності.

1. Доступність продовольства – наявність достатньої кількості імпортованих продуктів відповідної якості, яка постачається через внутрішнє виробництво або виробництво.

2. Купівельна здатність – залежить від наявних особистих ресурсів, які дають змогу придбати продукти, необхідні для здорового харчування.

3. Продовольча стабільність – передбачає забезпечення постійного доступу до продуктів без ризику їх втрати через економічні, кліматичні чи інші кризові ситуації.

4. Використання продовольства – означає забезпечення належного харчування, доступу до чистої води, належних санітарних умов та медичної допомоги для досягнення стану харчового благополуччя, коли всі фізіологічні потреби задоволені, з урахуванням внеску нехарчових факторів у продовольчу безпеку [1].

Підхід до управління екосистемами базується на 12-ти принципах і 5-ти оперативних рекомендаціях Конвенції з біологічної різноманітності (CBD). CBD наголошує, що загальне впровадження «екосистемного підходу» сприятиме досягненню балансу трьох основних цілей: збереженню біорізноманіття, сталому використанню природних ресурсів і справедливому, рівноправному розподілу вигоди, які виникають внаслідок використання генетичних ресурсів. Згідно з експертною консультацією FAO, головною метою екосистемного підходу до агробізнесу є планування, розвиток і управління сільськогосподарськими ресурсами, яка враховує різноманітні потреби та інтереси суспільства, при цьому не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь використовувати весь спектр товарів і послуг, що надаються екосистемами. Отже, «екосистемний підхід» спрямований на досягнення балансу між соціальними цілями, з урахуванням знань та невизначеності щодо біотичних, абіотичних і людських компонентів екосистем та їх взаємодій. Він передбачає інтегрований підхід до агросектору в межах екологічно важливих територій.

Потреба в застосуванні екосистемного підходу охоплює всі сектори харчової та сільськогосподарської сфери, зокрема рибальство та лісове господарство. Концепція зеленої економіки ще не має єдиного міжнародно визнаного визначення, а наявні тлумачення можуть варіюватися в залежності від інституцій. Проте всі дослідники погоджуються, що зелена економіка полягає в тому, щоб «досягати більше (краще), використовуючи менше», і її впровадження повинно ґрунтуватися на принципі «спільної відповідальності». Країни-члени

ООН погоджуються, що концепція зеленої економіки не є альтернативою сталому розвитку, а виступає як інструмент для досягнення стійкості, охоплюючи екологічну, економічну та соціальну сфери. Варто відзначити, що, оскільки «зелена економіка» позначає «стан справ», термін «екологізація економіки» точніше відображає динаміку «процесу» постійного покращення продуктивності ланцюга постачання з урахуванням впливу на ресурси, в залежності від різних рівнів розвитку, технологічних інновацій та інвестицій. Оскільки впровадження екосистемного підходу передбачає узгодження часто протилежних вимог щодо благополуччя людини та екосистем для забезпечення сталого використання природних ресурсів, він є важливою основою для формування зеленої економіки [2].

Концепція «Зеленого перетворення економіки з використанням сільського господарства» (Greening the Economy with Agriculture – GEA), узагальнюючи дискусії та узгодження визначень, пов'язаних із зеленою економікою, пропонує таке визначення GEA. Зазначається, що «зелене перетворення економіки з використанням сільського господарства» спрямоване на підвищення продовольчої безпеки (з урахуванням доступності, купівельної спроможності, стабільності та використання), при цьому зменшуючи використання природних ресурсів через підвищення ефективності на всьому ланцюгу створення вартості продуктів харчування. Це досягається завдяки застосуванню екосистемного підходу до сільського господарства, лісівництва та управління рибальством, з урахуванням різноманітних потреб і побажань суспільства, не лише в теперішній час, але й з метою забезпечення можливості майбутнім поколінням скористатися всім спектром товарів і послуг, які надають зелені екосистеми. Таким чином, GEA прагне досягти балансу між різноманітними соціальними цілями, враховуючи знання та невизначеність щодо біотичних, абіотичних і людських компонентів екосистем та їх взаємодій. Вона застосовує інтегрований підхід до сільського господарства, лісового господарства, рибальства та продовольчих ланцюгів в межах екологічно важливих територій.

Концепцію GEA обрано відповідно до зростаючого занепокоєння через світові харчові та паливні кризи, кліматичні зміни, фінансові труднощі тощо. Протягом останніх десятиліть значно пошкоджено 60 % світових екосистем, глобальні викиди вуглецю зросли на 40 %, існує значна загроза недостатності води та нафти протягом наступних десятиліть [1]. Більше мільярда людей страждають від голоду, а кожен четвертий житель країн, що розвиваються, живе в абсолютній бідності. Два мільярди людей мають доходи, що не перевищують 2 долари на день, а нерівність в країнах ОЕСР продовжує зростати. Кризи 2008, 2018 та 2022 років чітко продемонстрували нестабільність існуючої економічної моделі. З огляду на прогнозоване зростання населення до 9,2 мільярда осіб до 2050 року, передбачається необхідність обмеження зростання попиту на ресурси, враховуючи екологічні обмеження [3].

Сільське господарство, тваринництво, лісове господарство та рибальство, як важливі складові життєдіяльності, забезпечують засоби існування для близько 2,6 мільярда людей, що становить близько 40 % світового населення.

Понад 350 мільйонів найбідніших людей у світі, зокрема 60 мільйонів корінних народів, повністю залежать від лісів для свого щоденного існування. Гори, які займають 24 % поверхні Землі, є домівкою для 12 % світового населення, а ще 14 % живе в їх безпосередній близькості [4]. Багато гірських спільнот стикаються з дефіцитом продовольства та періодами голоду через відмову від традиційних сільськогосподарських методів на користь тих, що не відповідають умовам вразливих гірських територій. Для зниження рівня голоду в гірських регіонах необхідно забезпечити охорону гірських екосистем і підтримати стабільність гірських територій. Виявлено, що розвиток сільського господарства значно збільшує більші зусилля у боротьбі з бідністю, ніж інші сектори які не відносяться до сільського господарства. Однак ця діяльність має прямий вплив на інші природні ресурси, оскільки сільське господарство та лісове господарство займають понад 60 % земельної поверхні. Аквакультура поширена майже у всіх водах, включаючи морські та прісноводні, а сільське господарство споживає 70 % усіх водних ресурсів [5].

Неефективне управління цими секторами зумовлює серйозні проблеми, зокрема близько третини світових викидів парникових газів, пов'язаних з агробізнесом та лісовим господарством. Водночас зміни клімату можуть суттєво вплинути на сільське виробництво, і до 2080 року це може спричинити загрозу голоду для ще 600 мільйонів людей [6]. Таким чином, важливо зменшити негативний екологічний вплив шляхом удосконалення чинних сільськогосподарських систем, що продемонстрували свою екологічну стійкість, а також розробити нові підходи, які включають впровадження послуг екосистем [7]. Сільське господарство, взаємодіючи з природними ресурсами під час виробничих процесів, може як завдати екологічної шкоди, так і принести значні екологічні переваги. За умов ефективного управління воно має потенціал стати основним постачальником екологічних товарів та послуг, перевершуючи будь-яку іншу економічну діяльність. Це може стати великим вкладом у розвиток економіки замкнутих циклів на засадах сталого розвитку. Наприклад, щорічно величезні площі землі втрачаються через деградацію та опустелювання. Ці землі могли б виробляти до 20 мільйонів тон зерна та забезпечувати ним щорічно понад шість мільйонів людей [8].

Оскільки забезпечення продовольства та продовольчої безпеки через сталий розвиток сільського господарства та відновлення навколишнього середовища є пріоритетним для розвитку суспільства, виникає питання: «як це реалізувати та досягти?». Зелена економіка вимагає перегляду уявлень про прогрес та розробки інструментів, орієнтованих на захисну екосистему, стабільну економічну ситуацію та забезпечення життєвих умов людей. Це є ключовим завданням зеленої економіки, що активно розвивається на засадах інновацій та інвестицій. Концепція «зеленої економіки» в контексті сталого розвитку та подолання бідності орієнтована не тільки на перехід до сталої економіки, але й на забезпечення соціальної справедливості в розподілі ресурсів. Подолання соціальної нерівності є важливою умовою для ефективного вирішення екологічних викликів, водночас ефективні екосистеми мають

ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та сталого сільського господарства.

Міжнародні спільноти та практики активно розвивають концепцію сталого розвитку, впроваджуючи відповідні політичні заходи, інструменти та ініціативи, які реалізуються як державними, так і ринковими структурами. Неефективність різних методів забезпечення сталого розвитку економіки зумовлена відсутністю інструментів, які б враховували екологічні, економічні та соціальні аспекти як єдину. Основними факторами успішного сталого розвитку є ефективні управлінські структури та міжсекторальна інституційна перспективність, як на рівні окремої країни, так і на всіх рівнях міжурядових, громадських секторів та приватних також. Сталий розвиток вимагає уникнення непередбачуваних наслідків та створення позитивних поєднань. Для досягнення цієї мети необхідна відповідна політика розвитку як сільськогосподарського так і несільськогосподарського секторів, соціальне благополуччя та ефективне управління [9].

Суспільство намагається покращити екологічне середовище у світі та активно обирає екологічно чисті продукти для повсякденного використання. Зростає увага до компаній, які підтримують зелене відновлення, посиленню значного розширення ринку екологічних товарів і послуг. За останні 20 років цей ринок збільшився більше ніж у 40 разів [10]. Однак, лінійна модель економіки функціонує на принципах «бери-роби-викидай» (“take, make, waste”). Видобуток ресурсів з 1970 року збільшився втричі та за прогнозами збільшиться на 70 % до 2050 року, при цьому наслідки зміни клімату, втрати біорізноманіття та забруднення відчутні у всьому світі. Але сучасна світова економіка має оборот всього 8,6 %, тому швидкий перехід до економіки замкнутого циклу (циркулярної економіки) може різко скоротити використання ресурсів [11].

Тому ми виокремили ключові «зелені» напрямки розвитку українського агробізнесу в контексті сталого розвитку з врахуванням умов невизначеності:

- впровадження та популяризація стійких, регенеративних і циклічних сільськогосподарських практик, які забезпечують підвищену врожайність культури та більш високий рівень харчування;
- інвестування в продовольчий портфель з метою зменшення негативних екологічних зовнішніх витрат, сприяння формуванню здорових харчових систем та максимізації позитивного впливу на людей і довкілля, планету в цілому;
- зміна споживчих звичок через свідомий вибір здорової їжі та зменшення витрат їжі за допомогою маркетингових та освітніх продуктів;
- організація сталих ланцюгів вирубки лісів через формування глобальних інвестиційних коаліцій у їх відновлення;
- визначення цілей, розробка показників та впровадження практик і програм для мінімізації відходів харчових продуктів на всіх етапах постачання;
- визначення та дотримання науково обґрунтованих норм викидів вуглецю від сільськогосподарського виробництва;

- розробка та вдосконалення внутрішньої політики й системи забезпечення прав людини на всіх етапах ланцюга створення вартості продуктів харчування;

- оцінка вартості продовольства з урахуванням природних, соціальних та людських капітальних витрат на основі прозорості та відстеження харчової цінності продовольчого ланцюга з відкритим доступом до даних.

Таким чином, взаємодії в системі харчування, що охоплюють як виробництво, так і споживання, включають забезпечення продовольчої безпеки країни, екосистемні послуги та соціальне благополуччя. При дослідженні харчових систем у контексті глобальних змін навколишнього середовища необхідно визначити основні процеси та критерії продовольчої безпеки, враховуючи зворотні зв'язки та компроміси між різними рівнями прийняття господарських рішень.

Висновки. Зважаючи на важливу роль сільського господарства, лісового господарства та рибальства у боротьбі з бідністю та їх значний вплив на природні ресурси, цей сектор є невід'ємною частиною стратегії зеленої економіки. Ефективність зеленого сільського господарства має більшу значущість, ніж подібні зусилля в інших секторах економіки, оскільки вона сприяє зменшенню бідності та голоду, покращенню здоров'я і харчування людей, а також зниженню негативних екологічних впливів та викидів парникових газів. Зелена економіка сільського господарства забезпечує ефективне виробництво продуктів харчування, сприяючи підвищенню раціональності використання ресурсів у харчовому ланцюгу - від ресурсів виробництва до розподілу кінцевого продукту. Як найбільший сектор, що використовує 60 % екосистем світу та забезпечує засоби існування для 40 % населення світу, агробізнес є критично необхідним для зеленого переходу в економіці. Зелена економіка без агросфери існувати не зможе, а значить і сталий розвиток стане неможливим.

Література:

1. Millennium ecosystem assessment. Our human planet: Summary for decision-makers. Island Press, 2005.
2. Prom M. The contribution of green agriculture to green economics greening the economy: a case for sustainability. *Proceedings of the Caribbean Food Crops Society*. 2015. № 51. P. 53–49.
3. World Population Prospects: The 2018 Revision, Highlights. Department of Economic and Social Affairs, Population Division, Working Paper No. ESA/P/WP.210, United Nations, 2019.
4. Meeting of the Mountain Partnership Consortium group FAO. Rome, Italy, 7-8 March 2011.
5. Agriculture and Water Scarcity: a Programmatic Approach to Water Use Efficiency and Agricultural Productivity. FAO, 2022.
6. Warren R., Arnell N., Nicholls R., Levy P., Price J. Understanding the regional impacts of climate change', Research report prepared for the Stern Review, Tyndall Centre Working Paper 90. Norwich: Tyndall Centre, 2006.
7. Summary for Decision Makers of the Global Report. IAASTD, 2019.
8. Agricultural ecosystems – Facts and trends. WBCSD & IUCN, 2018.

9. Musvoto C. Green Economy Implementation in the Agriculture Sector. *Moving from Theory to Practice*. 2018. P. 1–127.
10. Pavlenko T. V. The essence of green marketing. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 15. Режим доступу: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/132529/128991>.
11. The Role of Business in Moving from Linear to Circular Economies. 2021. UNEP reference document. Режим доступу: <https://www.unep.org/resources/publication/role-business-moving-linear-circular-economies>.

References:

1. Millennium ecosystem assessment. Our human planet: Summary for decision-makers (2005). Island Press.
2. Prom, M. (2015). The contribution of green agriculture to green economics greening the economy: a case for sustainability. *Proceedings of the Caribbean Food Crops Society*, no. 51, pp. 53–49.
3. World Population Prospects: The 2018 Revision, Highlights (2019), Department of Economic and Social Affairs, Population Division, Working Paper No. ESA/P/WP.210, United Nations.
4. Meeting of the Mountain Partnership Consortium group (2011), Rome, Italy: FAO.
5. Agriculture and Water Scarcity: a Programmatic Approach to Water Use Efficiency and Agricultural Productivity (2022). FAO.
6. Warren, R., Arnell, N., Nicholls, R., Levy, P., Price, J. (2006). Understanding the regional impacts of climate change. Research report prepared for the Stern Review, Tyndall Centre Working Paper 90, Norwich: Tyndall Centre.
7. Summary for Decision Makers of the Global Report (2019). IAASTD.
8. Agricultural ecosystems – Facts and trends. (2018). WBCSD & IUCN.
9. Musvoto, C. (2018). Green Economy Implementation in the Agriculture Sector. *Moving from Theory to Practice*, pp. 1–127.
10. Pavlenko, T. V. (2018), The essence of green marketing. *Economic bulletin of NTUU «Kyiv politekhnich institute»*, no. 15, available at: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/132529/128991>.
11. The Role of Business in Moving from Linear to Circular Economies (2021). UNEP reference document, available at: <https://www.unep.org/resources/publication/role-business-moving-linear-circular-economies>.

Annotation

Revutska A. O., Froter O. S., Nepochatenko Z. V.

Circular economy strategy as a tool for stabilization and sustainable development of Ukrainian agribusiness in the face of uncertainty

The article reveals the role and principles of agribusiness within the framework of the circular economy concept and its contribution to sustainable development. The adaptability of the agricultural sector development to the current requirements and the impact of the circular economy on the creation of a sustainable, environmentally responsible agricultural production system are studied. The necessity of revising traditional methods of agriculture and introducing innovative technologies that reduce the impact on the environment and optimise the use of resources is substantiated. The article outlines the key aspects of the closed-loop economy for the development of

agribusiness, namely: conservation of natural resources, reduction of emissions and implementation of circular economy principles in agricultural production. The article emphasises the importance of developing effective waste management strategies, creating integrated energy efficiency management systems and using alternative energy sources in business structures of the agricultural sector.

The article focuses on the importance of implementing environmentally efficient and sustainable agricultural practices to ensure food security and preserve natural resources. The evolution of the definitions of «circular economy», «sustainable development», «green economy», «food security» and their main manifestations in the Ukrainian economy are analysed. The article highlights the social aspects of sustainable agribusiness, in particular: job creation and improvement of living conditions in rural areas, social responsibility of agribusiness, establishment of partnerships between agribusiness, communities and authorities to promote sustainable development of the state and regions in general. The article explores the introduction of regenerative agricultural practices and support for sustainable production under conditions of uncertainty. Recommendations on the state policy of further development of an ecologically balanced and economically efficient agricultural sector are provided. The necessity of active implementation of green innovations in agriculture to achieve global sustainable development goals and create an effective sustainable agricultural system is substantiated.

Key words: *circular economy, food security, green economy, management strategy, sustainable development, agricultural sector, agribusiness, ecosystem approach, resource efficiency, uncertainty, ceiling production, economic risks, ecological balance.*

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

О. Т. ПРОКОПЧУК, доктор економічних наук

С. Ю. СОКОЛЮК, доктор економічних наук

Уманський національний університет садівництва

У статті розглянуто роль соціальної реклами як важливого елемента системи суспільних комунікацій, що сприяє формуванню громадської свідомості та впливає на соціальну поведінку. Проаналізовано сучасні тенденції в розробці соціальних кампаній, їх здатність ефективно вирішувати актуальні суспільні проблеми та сприяти утвердженню морально-етичних цінностей у суспільстві. Особливу увагу приділено вивченню підходів до створення соціальної реклами в умовах інформаційного суспільства, де домінують цифрові платформи та інтерактивні технології. Досліджено вплив війни в Україні на зміст, цілі та пріоритети соціальної реклами, яка стала важливим засобом мобілізації суспільства, підтримки постраждалих і поширення ідей єдності та незламності. Автори визначають ключові фактори, що впливають на ефективність соціальної реклами, та окреслюють перспективи її розвитку як інструмента суспільної комунікації в умовах динамічного інформаційного середовища.

Ключові слова: соціальна реклама, цифрові рішення, інновації, інформаційне середовище, соціальні послуги, поведінкові моделі

Постановка проблеми. Сучасне суспільство перебуває в умовах активного розвитку інформаційного простору, де комунікація відіграє ключову роль у формуванні цінностей, поведінки та взаємодії між різними соціальними групами. У цьому контексті соціальна реклама стає потужним інструментом впливу на свідомість людей, сприяючи вирішенню суспільно значущих проблем та зміцненню соціальної гармонії. Соціальна реклама відрізняється від комерційної своєю метою – вона спрямована не на отримання прибутку, а на популяризацію важливих суспільних ідей, підвищення обізнаності про актуальні соціальні виклики та спонукання до конструктивних дій. Її ефективність залежить від інтеграції в систему суспільних комунікацій, яка охоплює різноманітні форми медіа, громадські організації, державні інституції та приватний сектор.

В умовах війни в Україні соціальна реклама набуває ще більшої значущості, слугуючи засобом консолідації суспільства, підтримки морального духу та популяризації ключових цінностей, таких як незламність, взаємодопомога та єдність. Вона також виконує роль джерела актуальної інформації, що допомагає громадянам адаптуватися до кризових обставин і активно долучатися до підтримки армії, волонтерського руху та відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації щодо соціальної реклами в системі суспільних комунікацій демонструють її зростаючу роль як інструменту впливу на свідомість і поведінку громадян. Багато вчених приділили увагу дослідженню соціальної реклами, її впливу на формування громадської свідомості та ролі в системі суспільних комунікацій. Серед них доцільно виокремити наукові напрацювання О. А. Агаркової [1], А. Г. Андрусенко [2], О. К. Антипенко [3], З. О. Антонової [4], Р. Л. Дуги [5], Л. Д. Кожевнікової [6], М. І. Мальованого, О. Т. Прокопчук, Ю. В. Улянич [7, 9], Л. М. Недвиги [8], Д. Б. Проданчук [10], Т. Приймак [11] та інших.

Значний інтерес викликають питання її ефективності, адаптації до сучасного інформаційного суспільства та інтеграції новітніх технологій у процес створення соціальних кампаній. Водночас залишається низка невирішених проблем, зокрема, недостатньо вивченими залишаються питання довгострокового впливу соціальної реклами, її сприйняття різними соціальними групами та оптимізація взаємодії між державними, громадськими і комерційними організаціями у сфері соціальної комунікації. Війна в Україні значно активізувала роль соціальної реклами, спрямованої на підтримку морального духу суспільства, мобілізацію ресурсів і поширення важливої інформації. Ці аспекти потребують подальшого глибокого вивчення для розробки більш ефективних підходів і стратегій використання соціальної реклами в умовах динамічного розвитку інформаційного середовища.

Методика досліджень. Для досягнення наукової мети, визначеної у статті, використано комплекс загальнонаукових методів дослідження та аналізу суспільно-комунікаційних явищ. Теоретико-методологічною основою роботи стали напрацювання українських і зарубіжних дослідників, що вивчають специфіку та ефективність соціальної реклами. У процесі дослідження застосовано методи абстрактно-логічного осмислення, порівняльного аналізу, монографічний підхід, графічну візуалізацію результатів та методи наукового узагальнення для отримання комплексних висновків.

Метою статті є дослідження ролі соціальної реклами в системі суспільних комунікацій, аналіз її впливу на формування громадської свідомості та соціальної поведінки, а також визначення ефективних підходів до створення соціальної реклами в сучасних умовах інформаційного суспільства.

Результати досліджень. Система суспільних комунікацій є важливим механізмом взаємодії між соціальними групами, організаціями та інститутами, який забезпечує формування та поширення інформації, цінностей і норм поведінки. У цьому контексті соціальна реклама виконує ключову функцію як засіб впливу на громадську свідомість. Її значення особливо зростає в умовах інформаційного суспільства, де медіа є основним джерелом впливу на суспільну думку. Соціальна реклама відрізняється від комерційної, оскільки її головною метою є вирішення суспільно значущих проблем, таких як екологія, здоровий спосіб життя, права людини, безпека, освіта та багато інших. Цей вид реклами спрямований на підвищення рівня обізнаності, зміну установок і стимулювання до позитивної соціальної поведінки.

Соціальна реклама виконує кілька важливих функцій (рис. 1).

➤	Інформаційна функція <i>донесення до суспільства важливої інформації щодо соціальних проблем та способів їх вирішення</i>
➤	Мотиваційна функція <i>спонукання громадян до активних дій у вирішенні проблем, що стосуються громади чи суспільства в цілому</i>
➤	Виховна функція <i>формування етичних норм і стандартів поведінки</i>
➤	Консолідаційна функція <i>створення загальних цінностей, які сприяють консолідації суспільства</i>

Рис. 1. Основні функції соціальної реклами

Джерело: авторські узагальнення за даними джерел [1, 6–7].

Соціальна реклама є важливим інструментом впливу на свідомість суспільства, спрямованим на популяризацію суспільно значущих ідей, цінностей та поведінки. Її головною метою є не комерційна вигода, а вирішення соціальних проблем і стимулювання позитивних змін у громаді.

Сучасний світ стикається з низкою соціальних викликів, таких як екологічні проблеми, дискримінація, насильство, залежності тощо. Війна в Україні суттєво вплинула на зміст, цілі та пріоритети соціальної реклами, яка стала важливим засобом мобілізації суспільства, підтримки постраждалих і поширення ідей єдності та незламності [2–3, 8]. Соціальні кампанії тепер зосереджуються на темах національної ідентичності, психологічної підтримки, волонтерської діяльності, збору коштів для військових та гуманітарних потреб та інформування громадян про важливі аспекти безпеки та захисту в умовах воєнного стану. У цьому контексті соціальна реклама стає потужним механізмом привернення уваги громадськості, формування суспільної думки та мотивування до дій.

Для досягнення ефективності соціальної реклами необхідно враховувати кілька важливих аспектів (рис. 2).

Особливості створення соціальної реклами	
Аудиторія	<i>Соціальна реклама має бути чітко орієнтована на конкретну цільову аудиторію, враховуючи її соціально-демографічні характеристики</i>
Емоційний вплив	<i>Емоційність є важливим елементом, який дозволяє залучити увагу аудиторії та викликати співпереживання</i>
Простота і доступність	<i>Послання соціальної реклами повинно бути зрозумілим і легко сприйматися</i>
Медіа-канали	<i>Використання ефективних каналів комунікації, таких як телебачення, соціальні мережі, радіо чи друковані ЗМІ, сприяє більшому охопленню аудиторії</i>

Рис. 2. Особливості створення соціальної реклами

Джерело: авторські узагальнення за даними джерел [1, 10].

Інноваційні технології та сучасні підходи стали ключовими рушіями розвитку соціальної реклами в Україні. Вони забезпечують ефективніший вплив на аудиторію, дозволяючи створювати емоційний зв'язок та персоналізувати повідомлення. Серед найважливіших інновацій виділяються сукупність інструментів, що згрупована на рис. 3.

Інноваційні технології та сучасні підходи
Цифровізація – активне використання соціальних мереж, відеоплатформ і мобільних додатків забезпечує широке охоплення та інтерактивність
Технології доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) відкривають нові горизонти для залучення аудиторії через гейміфікацію та інтерактивність
Штучний інтелект (AI) дозволяє створювати персоналізовані рекламні кампанії, аналізувати великі обсяги даних і прогнозувати ефективність
Big Data та аналітика сприяють точнішому таргетингу, що дозволяє ефективніше доносити соціальні меседжі до різних цільових груп
Краудсорсинг та краудфандинг забезпечують нові моделі фінансування і залучення громадськості до соціальних ініціатив

Рис. 3. Інноваційні технології та сучасні підходи у створенні соціальної реклами

Джерело: розроблено та побудовано авторами

Розвиток цифрових технологій вносить суттєві зміни у сферу соціальної реклами. Використання соціальних мереж, контекстної реклами, відео та інтерактивних форматів дозволяє значно підвищити ефективність соціальних кампаній. Крім того, цифрові платформи надають можливість для більш точного таргетування аудиторії та аналізу її реакції.

Цифровізація кардинально змінює способи комунікації у сучасному суспільстві, пропонуючи нові інструменти для поширення інформації та залучення аудиторії. Ці зміни впливають і на соціальну рекламу, яка адаптується до нових умов, використовуючи цифрові платформи для досягнення більшої ефективності.

У цьому контексті новими можливостями для соціальної реклами є:

1. **Таргетування аудиторії.** Цифрові платформи, такі як соціальні мережі, надають можливість чіткого визначення цільової аудиторії за демографічними, поведінковими та географічними критеріями. Це дозволяє створювати персоналізовані повідомлення, які підвищують шанси на успішне сприйняття.

2. **Інтерактивність.** Завдяки цифровим технологіям соціальна реклама може стати інтерактивною, залучаючи аудиторію через опитування, вікторини, ігри або активності, що стимулюють участь.

3. Мультиканальність. Соціальна реклама в умовах цифровізації може бути представлена на багатьох платформах одночасно: у соціальних мережах, на вебсайтах, у мобільних додатках та через контекстну рекламу. Це значно розширює охоплення аудиторії.

4. Миттєвий зворотний зв'язок. Сучасні цифрові інструменти дозволяють отримувати швидкий відгук від аудиторії, аналізувати її реакції та коригувати рекламні кампанії у реальному часі.

Динаміка використання платформ для соціальної реклами (2019–2023 рр.) (рис. 4): лінійний графік показує постійне зростання використання платформ для соціальної реклами.

Рис. 4. Динаміка використання платформ для соціальної реклами, 2019-2023 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами).

Водночас, поряд із позитивними моментами, цифрова соціальна реклама стикається з низкою викликів, які впливають на її ефективність і здатність досягати поставлених цілей. Ці проблеми потребують детального аналізу та пошуку рішень для оптимізації її впливу на суспільство.

Виклики цифрової соціальної реклами включають такі ключові аспекти:

1. Перенасиченість інформаційного простору: у сучасному цифровому середовищі аудиторія стикається з великою кількістю інформаційного шуму, що ускладнює досягнення ключового меседжу соціальної реклами.

2. Таргетинг і персоналізація: забезпечення точного охоплення цільової аудиторії потребує складних інструментів аналізу даних і алгоритмів, що не завжди доступні для неприбуткових організацій або державних кампаній.

3. Вимірювання ефективності: визначення реального впливу соціальної реклами на свідомість і поведінку людей часто є складним через обмеженість інструментів аналітики та неможливість відстежити довгостроковий результат.

4. Захист персональних даних: використання таргетованих цифрових інструментів може викликати питання етики та конфіденційності, особливо в роботі з вразливими групами населення.

5. Фінансові обмеження: соціальна реклама часто має обмежений бюджет, що впливає на можливості використання сучасних цифрових технологій, таких як VR, AR чи AI.

6. Адаптація до кризових умов: у періоди криз (наприклад, пандемія чи війна) пріоритети та ресурси перенаправляються, і соціальна реклама має швидко адаптуватися до нових умов, що часто є технічно та креативно складним завданням.

Ці виклики вимагають від організаторів соціальних кампаній не лише інноваційного підходу, але й стратегічного планування та партнерства між державними, комерційними та громадськими організаціями.

Соціальна реклама є потужним інструментом формування суспільної свідомості та поведінкових моделей. У сучасній Україні, яка переживає період трансформаційних змін, роль соціальної реклами у вирішенні нагальних суспільних проблем є особливо актуальною. Вона виконує важливу функцію в інформуванні громадян, сприяє формуванню нових соціальних цінностей та допомагає об'єднувати суспільство навколо ключових питань [4–5, 11].

Рівень інтерактивності соціальних кампаній: лінійний графік із маркерами показує тенденцію зростання інтерактивності у соціальних кампаніях (рис. 5).

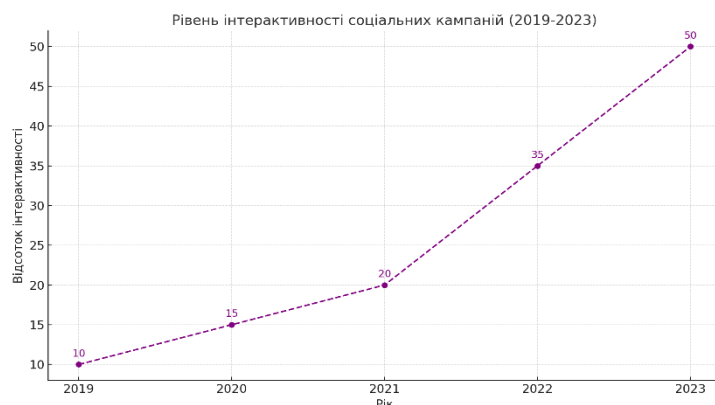

Рис. 5. Рівень інтерактивності соціальних кампаній (%), 2019-2023 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами).

Українське суспільство стикається з багатьма викликами: екологічними, соціальними, культурними та економічними. Соціальна реклама в цьому контексті стає механізмом не лише впливу на свідомість громадян, але й засобом активізації їхньої участі у вирішенні суспільних проблем. Від боротьби з корупцією та пропаганди екологічної відповідальності до підтримки здорового способу життя та гендерної рівності – соціальна реклама охоплює широкий спектр актуальних тем. Слід зауважити що війна в Україні стала одним із найбільших випробувань для суспільства у сучасній історії, впливаючи на всі аспекти життя – від економіки до соціальних цінностей. У цьому контексті соціальна реклама набуває особливої ваги як інструмент підтримки громадян, формування соціальної єдності та просування важливих суспільних ідей. Вона не лише відображає потреби суспільства, а й активно впливає на поведінкові

моделі, допомагаючи людям адаптуватися до нових реалій та долати виклики війни.

Рис. 6 демонструє вплив соціальної реклами на соціальні процеси та поведінкові моделі в Україні за 2019–2023 рр., на ньому відображено рівень обізнаності населення (%), що зростає щороку, зміни у поведінці населення (%), які поступово зростали та кількість соціальних кампаній, що реалізовувались протягом цих років.

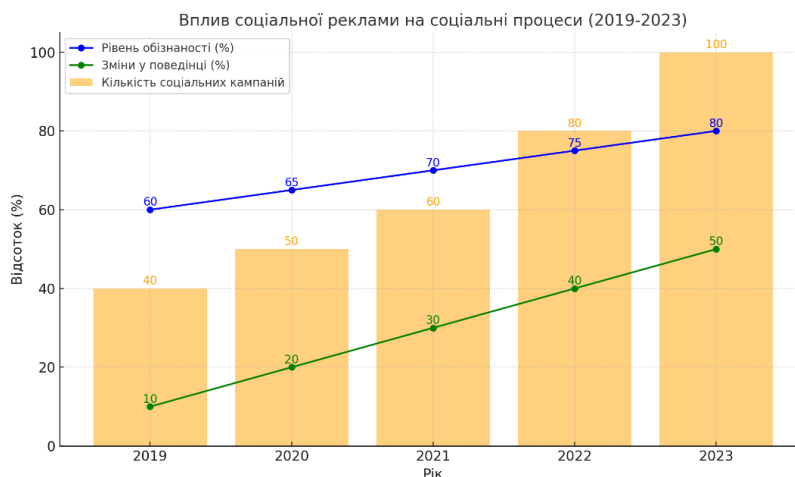

Рис. 6. Вплив соціальної реклами на соціальні процеси та поведінкові моделі в Україні за 2019–2023 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами)

Як видно із даних рис. 6, зі збільшенням кількості соціальних кампаній зростає як рівень обізнаності, так і вплив на поведінкові моделі громадян.

Соціальна реклама в Україні за період 2019–2023 років пройшла значний шлях розвитку, відображаючи трансформації суспільства та виклики, з якими воно стикається. Війна, що почалася у 2022 році, суттєво вплинула на її зміст, формат і пріоритети, зробивши акцент на підтримці військових, допомозі постраждалим, пропаганді єдності та незламності українського народу. Соціальна реклама в цей період стала не лише інструментом інформування, але й засобом психологічної підтримки та мобілізації суспільства.

Значний вплив на розвиток соціальної реклами мали сучасні технології, які дозволили створювати більш ефективні та інтерактивні кампанії. Використання соціальних медіа, інноваційних технологій (VR, AR, AI) та персоналізованого контенту сприяло підвищенню залученості громадян. Ці тенденції, поряд із викликами війни, зробили соціальну рекламу ключовим елементом суспільних комунікацій, спрямованим на консолідацію населення та популяризацію суспільно важливих цінностей.

Розвиток соціальної реклами в Україні за 2019–2023 рр. інтерпретовано на рис. 7.

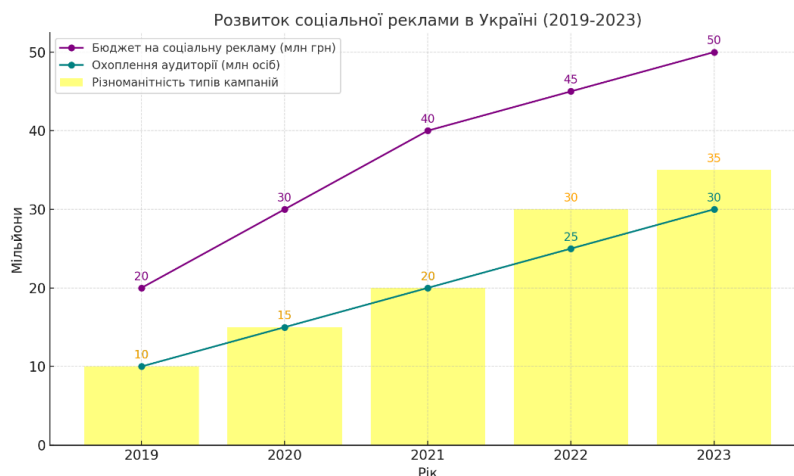

Рис. 7. Розвиток соціальної реклами в Україні за 2019-2023 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами).

Частка інноваційних технологій у загальному обсязі соціальної реклами: стовпчастий графік демонструє збільшення частки інноваційних технологій (як VR, AR, AI) у соціальній рекламі (рис. 8).

Рис. 8. Частка інноваційних технологій у загальному обсязі соціальної реклами, 2019-2023 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України (побудовано та представлено авторами).

Використання цих підходів не лише підвищує якість соціальної реклами, а й робить її важливим інструментом формування суспільної свідомості, сприяючи вирішенню актуальних соціальних проблем. Інноваційні технології допомагають підвищити залученість громадян, покращити ефективність комунікацій і зробити соціальні кампанії більш доступними та зрозумілими для всіх категорій населення.

Таким чином, ефективна соціальна реклама здатна змінювати громадську свідомість, спонукати людей до відповідальної поведінки та привертати увагу до важливих суспільних питань. Вона є важливим інструментом для подолання стереотипів, формування позитивного ставлення до змін і стимулювання

соціальної відповідальності. Соціальна реклама є потужним інструментом у системі суспільних комунікацій, здатним не лише інформувати, але й змінювати поведінкові моделі суспільства. У сучасних умовах її роль стає все більш значущою, особливо в контексті глобальних викликів та цифровізації. Для забезпечення її ефективності важливими є продуманість стратегій, творчий підхід і правильний вибір комунікаційних каналів.

Висновки. Соціальна реклама є важливим інструментом впливу на громадську свідомість і соціальну поведінку, що відіграє ключову роль у системі суспільних комунікацій. Вона сприяє поширенню соціально значущих ідей, формуванню моральних і культурних цінностей, а також вирішенню актуальних суспільних проблем.

Аналіз ролі соціальної реклами показав, що її ефективність залежить від дотримання низки підходів, серед яких – адаптація змісту до цільової аудиторії, використання сучасних комунікаційних технологій, інтерактивність та залучення до співпраці різних суспільних інститутів. В умовах інформаційного суспільства, де домінує цифровий формат комунікацій, соціальна реклама повинна бути динамічною, візуально привабливою та інтегрованою у цифрові платформи, щоб ефективно доносити свої послання до широких верств населення.

Війна в Україні значно вплинула на зміст і пріоритети соціальної реклами. Вона стала не лише інструментом інформування, а й засобом мобілізації, підтримки морального духу населення та об'єднання суспільства в умовах кризових обставин. Соціальна реклама сьогодні спрямована на підсилення єдності, допомогу постраждалим, підтримку військових і відображення незламності українського народу. Це підкреслює її важливість як засобу подолання викликів і сприяння стійкості суспільства.

Отже, соціальна реклама виступає не лише засобом впливу на суспільство, але й індикатором його цінностей та пріоритетів. Для підвищення її дієвості необхідно впроваджувати інноваційні підходи, які відповідають сучасним реаліям та викликам.

Література:

1. Агарков О. А. Соціальна реклама як інструмент профілактики негативних явищ в українському суспільстві: регіональний аспект. *Український соціум*. 2022. № 4. С. 151–160.
2. Андрусенко А. Г. Соціальна реклама в Україні: здобутки та перспективи. *Маркетинг в Україні*. 2022. № 1. С. 4–5.
3. Антипенко О. К. Соціальна реклама. *Економічна газета*. 2023. № 93 (710). С. 5–12.
4. Антонова З. О. Психологічні особливості впливу реклами на споживача. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2019. Вип. 1. С. 149–153.
5. Дуга Р. Л. Ефективність соціальної реклами. *Рекламна кампанія*. 2019. С. 108–119.
6. Кожевнікова Л. Д. Соціальна політика та реклама. *Реклама*. 2019. № 3. С. 34–39.

7. Мальований М. І., Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В. Діджитал-технології у соціальному забезпеченні. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2 : Економічні науки. С. 293–300. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-291-29.

8. Недвига Л. М. Коротка історія соціальної реклами. *Реклама*. 2018. С. 40–44.

9. Прокопчук О. Т., Мальований М. І., Улянич Ю. В. Інновації в системі соціального захисту. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2022. Вип. 100. Ч. 2 : Економічні науки. С. 18–28. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-18-28.

10. Проданчук Д. Б. Комунікативні технології у соціальній рекламі. *Реклама*. Київ : Ваклер, 2023. 352 с.

11. Приймак Т. Якою має бути соціальна реклама? *Маркетинг в Україні*. 2019. № 5. С. 19–24.

References:

1. Aharkov, O. A. (2022). Social advertising as a tool for prevention of negative phenomena in Ukrainian society: regional aspect. *Ukrainian society*, no. 4. pp. 151–160. [in Ukrainian].

2. Andrusenko, A. G. (2022). Social advertising in Ukraine: achievements and prospects. *Marketing in Ukraine*, no. 1. pp. 4-5. [in Ukrainian].

3. Antipenko, O. K. (2023). Social advertising. *Economic newspaper*, no. 93 (710). pp. 5–12. [in Ukrainian].

4. Antonova, Z. O. (2019). Psychological features of the impact of advertising on the consumer. *Pedagogical process: theory and practice*, issue 1, pp. 149–153. [in Ukrainian].

5. Duha, R. L. (2019). The effectiveness of social advertising. *Advertising campaign*, pp. 108–119. [in Ukrainian].

6. Kozhevnikova, L. D. (2019). Social policy and advertising. *Advertising*, no. 3. pp. 34–39. [in Ukrainian].

7. Malyovanyi, M. I., Prokopchuk, O. T., Ulyanych, Y. V. (2022). Digital technologies in social security. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 100 (2) : Economic sciences, pp. 293–300. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-291-29. [in Ukrainian].

8. Nedviga, L. M. (2018). Brief history of social advertising. *Advertising*, pp. 40–44. [in Ukrainian].

9. Prokopchuk, O. T., Malyovanyi, M. I., Ulyanych, Y. V. (2022). Innovations in the system of social protection. *Collection of scientific papers of Uman National University of Horticulture*, issue 100 (2) : Economic sciences. pp. 18–28. DOI: 10.31395/2415-8240-2022-100-2-18-28. [in Ukrainian].

10. Prodanchuk, D. B. (2023). Communication technologies in social advertising. *Advertising*. Kyiv: Vakler, 352 p. [in Ukrainian].

11. Pryimak, T. (2019). What should social advertising be like? *Marketing in Ukraine*, no. 5. pp. 19–24. [in Ukrainian].

Prokopchuk O., Sokoliuk S.

Social Advertising in the System of public Communications

Modern society is in the midst of a rapidly developing information space where communication plays a key role in shaping values, behavior and interaction between different social groups. In this context, social advertising is becoming a powerful tool for influencing people's minds, helping to solve socially significant problems and strengthen social harmony. In the context of the war in Ukraine, social advertising becomes even more important, serving as a means of consolidating society, supporting morale and promoting key values such as indestructibility, mutual assistance and unity. It also serves as a source of up-to-date information that helps citizens adapt to the crisis and actively engage in supporting the army, volunteerism, and the country's recovery.

The article examines social advertising as an integral part of the public communications system, analyzes its functions, principles of creation and impact on socio-cultural processes. The study reveals the regularities that determine the effectiveness of social advertising and outlines the prospects for its further development in the digital world. The development of digital technologies is making significant changes in the field of social advertising. The use of social media, contextual advertising, video and interactive formats can significantly increase the effectiveness of social campaigns. In addition, digital platforms provide an opportunity for more precise targeting of the audience and analysis of its response.

Digitalization is fundamentally changing the way we communicate in modern society, offering new tools for disseminating information and engaging audiences. These changes are also affecting social advertising, which is adapting to the new environment by using digital platforms to achieve greater efficiency. Social advertising in Ukraine has come a long way in 2019–2023, reflecting the transformation of society and the challenges it faces. The war that began in 2022 significantly affected its content, format, and priorities, focusing on supporting the military, helping the victims, and promoting the unity and resilience of the Ukrainian people. During this period, social advertising became not only a tool for informing, but also a means of psychological support and mobilization of society. Modern technologies had a significant impact on the development of social advertising, allowing for more effective and interactive campaigns. The use of social media, innovative technologies (VR, AR, AI), and personalized content has contributed to increased citizen engagement. These trends, along with the challenges of the war, have made social advertising a key element of public communications aimed at consolidating the population and promoting socially important values.

Thus, social advertising is not only a means of influencing society, but also an indicator of its values and priorities. To increase its effectiveness, it is necessary to introduce innovative approaches that meet modern realities and challenges.

Key words: social advertising, digital solutions, innovations, information environment, social services, behavioral models.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СЕЛІ ЯК ПРІОРИТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

А. А. ОСПОВА¹, кандидат економічних наук

О. С. ФРОТЕР¹, кандидат економічних наук

В. С. КОСТЮК¹, кандидат економічних наук

І. В. ГОНЧАРЕНКО², доктор економічних наук

О. С. СИДОРЕНКО¹, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

¹Уманський національний університет садівництва

¹Миколаївський національний аграрний університет

У статті досліджується розвиток підприємництва на селі як ключового пріоритету соціальної політики держави в умовах сучасних викликів спричинених війною. Розглядаються механізми підтримки малих форм господарювання через створення територіальних сільськогосподарських кооперативів, запровадження спеціальних податкових режимів і фінансових програм. Обґрунтовано значення інтеграції молоді, внутрішньо переміщених осіб і фермерів до економічної діяльності. Запропоновано рекомендації щодо стимулювання сільського підприємництва для забезпечення соціальної стабільності й економічного зростання сільських територій.

Ключові слова: підприємництво на селі, державна соціальна політика, сільськогосподарські кооперативи, податкові стимули, малий бізнес, сталий розвиток, сільські території, інтеграція населення.

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва на селі є ключовим інструментом соціальної політики держави, який сприяє як економічному, так і соціальному зростанню. У сучасних умовах, особливо в контексті воєнних дій, підтримка сільського підприємництва є не лише економічним, але й стратегічним завданням. Це дозволяє створювати нові робочі місця, підвищувати рівень доходів сільського населення та зменшувати рівень бідності, зберігаючи при цьому соціальну стабільність у громадах.

Державна політика у цій сфері має бути зосереджена на застосуванні фінансових, податкових та освітніх інструментів, спрямованих на розвиток малого бізнесу, сімейних ферм і кооперативів. Особлива увага повинна приділятися залученню молоді, внутрішньо переміщених осіб і жителів постраждалих територій до економічної діяльності, що забезпечить їхню інтеграцію у стабільне середовище.

Територіальні сільськогосподарські кооперативи здатні стати важливим елементом державної стратегії, оскільки вони об'єднують виробників, переробників і збутові мережі, формуючи замкнутий цикл виробництва. Це не лише сприяє зниженню логістичних витрат, але й підвищує якість продукції та

забезпечує доступ до нових ринків збуту. Зважаючи на виклики воєнного часу, державна підтримка має включати спеціальні програми, такі як гранти, пільгове кредитування та освітні ініціативи для фермерів. Такі заходи допоможуть сільському населенню адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому продовольчу безпеку та економічний потенціал сільських громад.

Комплексний підхід, що охоплює підтримку кооперативів, розвиток інфраструктури та впровадження інновацій, сприятиме сталому розвитку сільських територій. Це забезпечить не лише економічне зростання, але й збереження природних ресурсів, культурної спадщини та національної ідентичності. В умовах війни сільське підприємництво набуває особливого значення, сприяючи економічній незалежності країни, підвищенню зайнятості та відновленню територій. Саме тому розвиток підприємництва на селі має стати одним із ключових пріоритетів соціальної політики України у найближчі роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток підприємництва на селі є однією з актуальних проблем соціально-економічного розвитку України. У численних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених розглядається питання підтримки сільськогосподарських виробників і кооперативів як ключового інструменту забезпечення сталого розвитку сільських територій. Серед дослідників, які розглядають ці питання, варто виділити таких, як Д. Давидовська [1], Л. Бойко [2], Д. Попович і М. Баранова [3], А. Сміт [4], О. Шпикуляк [5] та інших. Зокрема, у роботах Л. Бойко розглядається вплив державної підтримки на ефективність фермерських господарств і шляхи мінімізації економічних ризиків [2].

Попри значну увагу до цієї тематики, багато аспектів залишаються недостатньо висвітленими. Зокрема, це стосується розробки спеціальних податкових режимів для малих сільськогосподарських підприємств, інтеграції молоді та внутрішньо переміщених осіб у підприємницьку діяльність на селі, а також створення територіальних сільськогосподарських кооперативів із замкнутим циклом виробництва.

Таким чином, особливої актуальності набуває створення комплексного механізму державної підтримки підприємництва на селі в умовах воєнного стану, що враховувало б потреби різних категорій населення та сприяло сталому розвитку територій.

Мета статті – обґрунтувати необхідність запровадження інструментів державної підтримки для розвитку малого підприємництва на селі, розробити рекомендації щодо створення територіальних сільськогосподарських кооперативів та визначити шляхи інтеграції малих виробників у економічну діяльність.

Методика досліджень. У процесі дослідження використано комплекс методів, що дозволили всебічно проаналізувати розвиток підприємництва на селі в умовах воєнного стану. Теоретичний аналіз базувався на методах систематизації та узагальнення наукових праць, що забезпечило формування концептуальних підходів до державної підтримки підприємництва. Статистичний аналіз застосовано для оцінки динаміки основних показників

функціонування сільського господарства та діяльності кооперативів. Метод порівняння дозволив виявити ключові особливості та недоліки вітчизняного досвіду підтримки малого бізнесу на селі в порівнянні із закордонними практиками. Графічний метод використано для наочного представлення динаміки показників і результатів аналізу. Основною гіпотезою дослідження є те, що розвиток сільськогосподарських кооперативів як основи малого підприємництва сприяє підвищенню соціально-економічної стабільності сільських територій.

Результати досліджень. Наразі основу господарської діяльності на сільських територіях України складає сільське господарство, у якому зайнято понад 15 % економічно активного населення країни. У цій галузі функціонує близько 50 тис. сільськогосподарських підприємств різних форм і розмірів, зокрема понад 48 тис. фермерських господарств та майже 4,3 млн особистих селянських господарств. Зазначимо, що кількість сільськогосподарських підприємств зазнала значних змін через вплив активних воєнних дій, розпочатих у 2022 році, що суттєво вплинуло на структуру та функціонування аграрного сектору. Попередні оцінки свідчать про скорочення кількості фермерських господарств, однак точні дані станом на 2024 рік потребують подальшого уточнення через обмежену доступність офіційної статистики [6–8].

За експертними оцінками, в Україні налічується приблизно 700–800 тис. особистих селянських господарств, які відповідають міжнародним критеріям селянських фермерських господарств. Ці господарства потенційно можуть отримати статус суб'єктів підприємницької діяльності (сімейних ферм) без створення юридичної особи та стати повноцінними учасниками аграрного ринку, як це прийнято в країнах з розвиненою економікою. Крім того, особисті селянські господарства виробляють значну частку сільськогосподарської продукції України: 37 % продукції рослинництва та майже 53 % продукції тваринництва. Станом на 1 квітня 2024 року в Україні налічувалося близько 3,85 млн особистих селянських господарств, що на 7,9 тис. менше порівняно з попереднім роком. Загалом, з 2017 року кількість таких господарств зменшилася на 186,4 тис. Ця ситуація акцентує увагу на важливості державної підтримки та ефективної соціальної політики, спрямованої на розвиток підприємництва у сільській місцевості, зокрема у складних соціально-економічних умовах [9].

Варто зазначити, що через повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році 25 % сільськогосподарських домогосподарств призупинили або скоротили обсяги виробництва продукції, а в прифронтових областях цей показник сягнув 38 % [10]. Незважаючи на ці виклики, український аграрний сектор демонструє високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу. У 2023 році збір усіх груп сільськогосподарських культур у 1,5–3 рази перевищував потреби внутрішнього споживання.

Станом на IV квартал 2021 року рівень безробіття серед населення віком 15–70 років у сільській місцевості України становив 11,5 %, що перевищувало показник у міських районах, де цей рівень складав 10,1 % [11]. Однак, через повномасштабне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року, ситуація на

ринку праці зазнала значних змін. За оцінками Національного банку України, загальний рівень безробіття в країні у 2023 році становив 19,1 %, з прогнозом зниження до 16,5 % у 2024 році та до 14,2 % у 2025 році [12]. У 2019–2024 рр. рівень безробіття в Україні зазнав значних змін через пандемію COVID19 та війну. У 2019 році рівень безробіття становив 8,6%, але у 2020 році через карантинні обмеження зріс до 9,9 %. Пік безробіття припав на 2022 рік, коли через руйнування інфраструктури та переміщення населення показник склав 21,1 %. У 2023 році спостерігалось поступове зниження до 19,1 %, з тенденцією до подальшого покращення завдяки економічній активізації. Прогноз на 2024 рік вказує на можливе зниження безробіття до 16,5 % завдяки відновленню ринку праці та адаптації внутрішньо переміщених осіб [13].

Високий рівень безробіття є показником низького соціального розвитку територій. Він спричиняє зменшення доходів домогосподарств, що послаблює місцеву економіку та збільшує рівень бідності. Соціальна нестабільність і відтік працездатного населення поглиблюють проблеми, знижуючи інвестиційну привабливість регіону. Нестача податкових надходжень обмежує фінансування соціальних програм, освіти та медицини. Ці чинники формують замкнене коло стагнації, що потребує державної підтримки й інвестицій у створення робочих місць. З метою покращення ситуації на сільських територіях і оптимізації їх соціальної складової необхідно стимулювати розвиток підприємництва як основи економічного зростання. Важливо запроваджувати державні програми підтримки малого та середнього бізнесу, спрямовані на фінансову, консультативну й освітню допомогу підприємцям. Особливу увагу слід приділити створенню умов для функціонування сімейних ферм як суб'єктів підприємницької діяльності без необхідності реєстрації юридичної особи. Державна політика має сприяти розширенню доступу сільського населення до сучасної інфраструктури, ринків збуту та цифрових технологій. Комплексні заходи такого типу сприятимуть не лише економічному зростанню, але й підвищенню якості життя в сільській місцевості.

В Україні сільськогосподарським виробництвом займаються різноманітні суб'єкти господарювання, включаючи великі аграрні компанії, фермерські господарства та особисті селянські господарства. Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на 1 жовтня 2021 року в країні налічувалося 48 609 фермерських господарств [14]. Крім того, значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції відіграють особисті селянські господарства, які забезпечують вагомий частку продукції рослинництва та тваринництва. Зокрема, у 2020 році господарства населення виробили 50,5 % загального обсягу сільськогосподарської продукції (рис. 2).

Отже, поступове зниження частки господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції в Україні за 2020–2024 роки: з 51,5 % до 47,5 % для загальної продукції, з 48,5 % до 43,5 % для тваринництва та з 37,8 % до 33,5 % для рослинництва. Це свідчить про зменшення ролі господарств населення в аграрному секторі та можливу концентрацію виробництва у великих підприємствах.

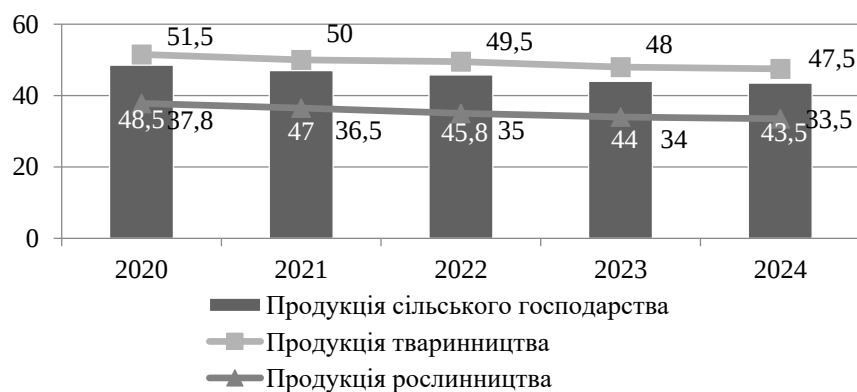

Рис. 1. Виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення (питома вага у загальному обсязі сільськогосподарської продукції України) у 2020–2024 рр., %

Джерело: [2, 14]

Однак, частина домогосподарств в Україні, зайнятих сільськогосподарським виробництвом, залишається поза межами формальної правової системи. Вони переважно уникають сплати податків, що обмежує їхній доступ до державних програм підтримки та соціального захисту. Водночас ці домогосподарства вважаються виробниками сільськогосподарської продукції, хоча їх діяльність офіційно не визнається формою господарювання. Це особливо стосується високотоварних домогосподарств, які реалізують значну частину своєї продукції на ринку, фактично діючи як підприємці. Для стимулювання їхньої діяльності та підвищення рівня зайнятості у сільській місцевості необхідно впровадити податкові інструменти, зокрема пільги чи спеціальні режими оподаткування, що сприятимуть їхній інтеграції в офіційну економіку.

У багатьох країнах існують податкові пільги та спеціальні режими для малих підприємців, що сприяють їхньому розвитку та інтеграції в економіку. Наприклад, у Німеччині застосовується прогресивна шкала оподаткування, де податкове навантаження залежить від рівня доходу, а також передбачені пільги для певних категорій населення, таких як неповнолітні, інваліди та люди похилого віку [15]. У Португалії та Нідерландах також діють спеціальні режими оподаткування для малих підприємців, які передбачають знижені ставки податків або звільнення від оподаткування за умови, що дохід не перевищує встановленого порогу. Крім того, у багатьох країнах існують спеціальні податкові режими та пільги для молодих фермерів, людей похилого віку та інших вразливих груп населення, що сприяє їхній економічній активності й соціальному захисту [16].

Попри значні податкові пільги, такі господарства все ж перебувають на обліку у відповідних державних органах, що дозволяє ефективніше реалізовувати державну політику та забезпечувати соціальну підтримку у сфері сільського господарства. Це сприяє покращенню контролю за безпечністю харчових продуктів і відстеженню їх походження, розвитку ринку кредитування, легалізації сільськогосподарської діяльності, а також створює основу для формування інших реєстрів, таких як земельні ділянки, субсидії, органічна

продукція чи ідентифікація тварин. Окрім того, це дає можливість здійснювати моніторинг доходів господарств, отриманих від сільськогосподарської діяльності.

З цієї точки зору доцільно переглянути умови оподаткування доходів особистих селянських господарств, зосередившись на податку на доходи фізичних осіб. Передусім, це може бути досягнуто шляхом зміни підходу до бази оподаткування – від індивідуальних доходів кожного платника до обліку сукупних сімейних доходів. У такому випадку механізм оподаткування індивідуальних сільськогосподарських виробників, які вступили до складу сільськогосподарського кооперативу, може виглядати наступним чином (рис. 2).

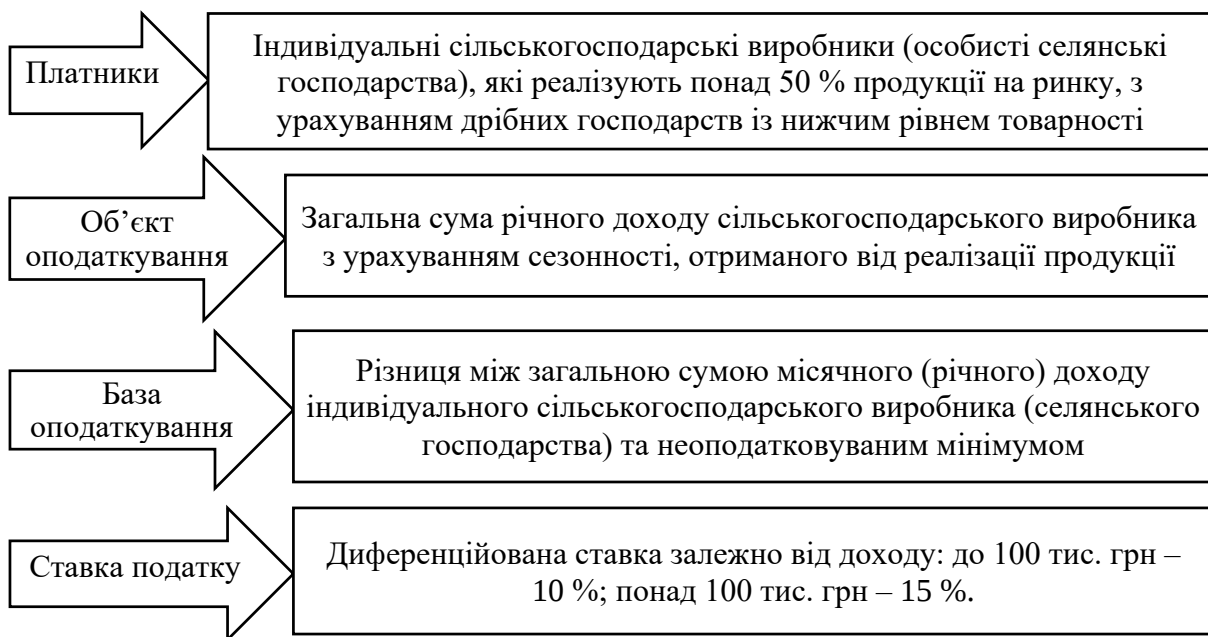

Рис. 2. Підхід до оподаткування доходів індивідуальних сільськогосподарських виробників

Джерело: власні узагальнення авторів

Запропонований механізм передбачає стимулювання індивідуальних сільськогосподарських виробників через перехід до єдиного податку на доходи фізичних осіб. Платниками виступають господарства, які реалізують понад 50 % своєї продукції на ринку. Об'єктом оподаткування визначається загальна сума річного доходу, враховуючи сезонність та нерівномірність надходжень у сільському господарстві. База оподаткування формується як різниця між річним доходом і неоподатковуваним мінімумом, що встановлюється на рівні прожиткового мінімуму або середньої заробітної плати в галузі. Ставка податку диференціюється залежно від рівня доходу: до 100 тис. гривень – 10 %, понад 100 тис. гривень – 15 %. Цей механізм спрямований на легалізацію доходів сільських виробників, підвищення зайнятості та забезпечення ефективної державної підтримки.

У сучасних умовах важливо посилити державну підтримку через запровадження податкових стимулів для сільськогосподарських кооперативів. У контексті реформи децентралізації органи місцевого самоврядування

намагаються збільшити обсяги власних фінансових ресурсів. Проте збалансування місцевих бюджетів здебільшого досягається завдяки значним міжбюджетним трансфертам, розмір яких щороку перевищує власні доходи місцевих бюджетів. Наразі ситуація зі збалансуванням бюджетів місцевих органів влади значною мірою залежить від міжбюджетних трансфертів, обсяги яких щороку перевищують власні доходи місцевих бюджетів. Згідно з даними Міністерства фінансів України, у 2023 році до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 441,9 млрд грн, що на 43,8 млрд грн (або 11 %) більше порівняно з 2022 роком [17]. Проте, частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України знизилася з 24,4 % у 2022 році до 15,8 % за результатами виконання зведеного бюджету за 9 місяців 2024 року [18].

Міжбюджетні трансфери, які надаються для покриття дефіциту місцевих бюджетів, залишаються ключовим джерелом фінансування багатьох територіальних громад. Це підкреслює важливість реформ, спрямованих на підвищення фінансової самостійності громад, а також на вдосконалення механізмів розподілу трансфертів для зменшення їхньої частки у загальному обсязі фінансових ресурсів місцевого самоврядування.

Проте, в умовах воєнного часу та значного скорочення економічної активності в Україні, реформа децентралізації залишається важливим інструментом підтримки місцевого самоврядування та сільських територій. Суттєве зростання міжбюджетних трансфертів поряд із видатками місцевих бюджетів свідчить про необхідність зосередження уваги на розвитку інструментів, які здатні забезпечити фінансову сталість громад. Одним із таких інструментів є стимулювання сільськогосподарських кооперативів, що здатні стати ключовими об'єктами державної підтримки.

Особливо актуальним є створення територіальних сільськогосподарських кооперативів (ТСГК), які об'єднуюватимуть господарства в межах однієї громади, що дозволить мінімізувати транспортні витрати та забезпечити замкнутий цикл виробництва. Запровадження спрощеного податкового режиму, а також спеціального режиму оподаткування ПДВ для таких кооперативів, сприятиме їх швидшій адаптації до сучасних економічних викликів. Водночас акцент має бути зроблений на інтеграції фермерських господарств сімейного типу та особистих селянських господарств до кооперативів із диференційованою спеціалізацією, що сприятиме стабільності ринків збуту.

Державна підтримка має передбачати створення фінансових програм, спрямованих на розвиток малого підприємництва у сільській місцевості. Це включає кредитування, страхування, а також грантові програми для започаткування та модернізації сільськогосподарських виробництв. Крім того, слід зосередитися на навчанні фермерів сучасним методам господарювання, розвитку логістичних центрів та створенні ефективних ринків збуту продукції.

Таким чином, модель територіального сільськогосподарського кооперативу в умовах війни може стати ефективним рішенням для розвитку сільських територій, забезпечуючи економічну стабільність, зростання зайнятості та підтримку продовольчої безпеки. Відтак, організація таких кооперативів має

включати малих сільськогосподарських виробників, переробні підприємства та інфраструктурні об'єкти, спрямовані на створення конкурентоспроможної продукції із зниженою собівартістю та мінімальними втратами.

Модель формування та функціонування територіального сільськогосподарського кооперативу (ТСГК) передбачає об'єднання малих сільськогосподарських виробників в межах однієї територіальної громади для спільного виробництва, переробки та збуту продукції. Основна мета створення ТСГК полягає у підвищенні економічної стійкості громад, зменшенні витрат на логістику, впровадженні замкнутого циклу виробництва та забезпеченні доступу до стабільних ринків збуту. Створення кооперативу починається з ініціативної групи, яка проводить оцінку потенціалу громади та організовує реєстрацію юридичної особи з прозорою організаційною структурою. До складу кооперативу входять сільськогосподарські виробники, переробні підприємства та логістичні центри, які взаємодіють для досягнення спільної мети. Кооператив виконує функції координації виробництва, організації переробки продукції, спільного маркетингу та виходу на нові ринки.

Для фінансування діяльності ТСГК використовуються внески учасників, гранти, державні субсидії та пільгові кредити. Спрощений податковий режим та спеціальний режим оподаткування ПДВ сприяють зниженню фінансового навантаження на учасників кооперативу. Одним із ключових завдань є навчання членів кооперативу сучасним технологіям виробництва, переробки та управління, що підвищує їхню конкурентоспроможність. Така модель дозволяє мінімізувати витрати на транспортування продукції, впроваджувати безвідходне виробництво та знижувати собівартість товарів. Результатом роботи ТСГК стане підвищення рівня зайнятості, зростання доходів фермерів, поліпшення соціальних умов у громадах та створення сталого економічного середовища.

Висновки. Отже, розвиток підприємництва на селі є ключовим інструментом для досягнення соціально-економічної стабільності, особливо в умовах сучасних викликів, спричинених війною та економічними потрясіннями. Сільське господарство, що залишається основним видом діяльності на сільських територіях, забезпечує роботою значну частку економічно активного населення, проте вимагає переосмислення державної підтримки. Запровадження моделей територіальних сільськогосподарських кооперативів здатне стимулювати ефективність виробництва, зменшити витрати на логістику та забезпечити стабільні ринки збуту.

Особливу увагу слід приділити створенню сприятливих умов для розвитку малого підприємництва, зокрема через впровадження спеціальних податкових режимів і грантових програм для фермерів-початківців. Така підтримка не лише сприятиме зростанню доходів сільських домогосподарств, але й дозволить забезпечити ефективне використання ресурсів, зберегти навколишнє середовище та підвищити інвестиційну привабливість території.

Водночас важливо забезпечити інтеграцію кооперативів у загальну систему державної підтримки, що дозволить ефективно спрямовувати фінансові ресурси, розвивати інфраструктуру та впроваджувати інноваційні рішення. Такий

комплексний підхід дозволить поєднати економічне зростання із соціальною стабільністю, сприяючи гармонійному розвитку сільських територій і забезпечуючи сталий внесок у загальнонаціональну економіку.

Література:

1. Давидовська Г. І. Проблеми соціального підприємництва в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 106–109.
2. Бойко Л. О. Виклики та проблеми фермерських господарств у період невизначеності. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. №11. 2024. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-04-02>.
3. Попович Д. В., Баранова М. С. Соціальне підприємництво як перспективний інструмент вирішення проблем сучасного суспільства. *Молодий вчений*. 2017. №5 (45). С. 701–705.
4. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів: пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. К. : Наш формат. 2018. 736 с.
5. Шпикуляк О. Г. Теоретичні засади розвитку підприємництва в інституційному механізмі ринку. Розвиток малих аграрних підприємств в ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
6. Очікування сільськогосподарських підприємств у III кварталі 2024 року щодо перспектив розвитку їх ділової активності. Режим доступу: <https://stat.gov.ua/uk/publications/ochikuvannya-silskohospodarskykh-pidpryyemstv-u-iii-kvartali-2024-roku-shchodo>. (дата звернення: 12.11.2024).
7. Парламент ухвалив держбюджет – 2024: скільки закладено на підтримку аграріїв. Режим доступу: <https://agrotimes.ua/agromarket/parlament-uhvalyv-derzhbyudzhets-2024-skilky-zakladeno-na-pidtrymku-agrariyiv/>. (дата звернення: 15.11.2024).
8. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. Режим доступу: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf>. (дата звернення 18.11.2024).
9. За 7 років особистих селянських господарств стало на 186 тис. менше. Режим доступу: https://skilky-skilky.info/za-7-rokiv-osobystykh-selianskykh-hospodarstv-stalo-na-186-tys-menshe/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 22.11.2024).
10. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. Режим доступу: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 18.11.2024).
11. Зайнятість та безробіття населення у IV кварталі 2021 року. Режим доступу: <http://surl.li/mizkzg>. (дата звернення 15.11.2024).
12. Безробіття в Україні зменшується: яка ситуація на ринку праці. Режим доступу: https://24tv.ua/economy/bezrobittya-ukrayini-yak-zminyuyetsya-situatsiya-rinku-pratsi_n2432517?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 12.11.2024).
13. Рівень безробіття в Україні. Режим доступу: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 17.11.2024).
14. За 2021 рік в Україні створили 806 фермерських господарств. Режим доступу: <https://dzi.gov.ua/press-centre/news/za-2021-rik-v-ukrayini-stvoryly-806>

farmerskyh-gospodarstv-derzhstat/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 20.11.2024).

15. Податки в Німеччині для підприємств та фізичних осіб. Режим доступу: https://migrant.biz.ua/nimechina/biznes-de/podatky-v-nimechchyni.html?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 16.11.2024).

16. Стеблянко А. В., Солдатенко М. Д. Правове регулювання спеціальних податкових режимів в податковому праві України та зарубіжних країн. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-73>.

17. Мінфін: За 2023 рік до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 441,9 млрд гривень. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-2023-rik-do-zahalnoho-fondu-mistsevykh-biudzhativ-nadiishlo-4419-mlrd-hryven?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 21.11.2024).

18. Аналіз місцевих бюджетів за 9 місяців 2024 року: як війна та бюджетні новації вплинули на місцеве самоврядування. Режим доступу: https://decentralization.ua/news/18931?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 14.11.2024).

References:

1. Davydovska, H. I. (2016). Problems of social entrepreneurship in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, no. 7 (1), pp. 106–109. [in Ukrainian].

2. Boiko, L. O. (2024). Challenges and problems of farms during the period of uncertainty. *Problems of modern transformations. Series: economics and management*, no. 11. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-04-02>. [in Ukrainian].

3. Popovych, D. V., Baranova, M. S. (2017). Social entrepreneurship as a promising tool for solving modern society's problems. *Young Scientist*, no. 5 (45), pp. 701–705. [in Ukrainian].

4. Smith, A. (2018). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Kyiv: Nash Format. 736 p. [in Ukrainian].

5. Shpykulyak, O. H. (2017). Theoretical foundations of entrepreneurship development in the institutional mechanism of the market. Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency. Kyiv: National Scientific Center "IAE". 204 p. [in Ukrainian].

6. Expectations of agricultural enterprises in the III quarter of 2024 regarding the prospects for the development of their business activity. Available at: <https://stat.gov.ua/uk/publications/ochikuvannya-silskohospodarskykh-pidpryyemstv-u-iii-kvartali-2024-roku-shchodo> (Accessed November 12, 2024). [in Ukrainian].

7. Parliament adopted the state budget – 2024: how much is allocated for the support of farmers. Available at: <https://agrotimes.ua/agromarket/parlament-uhvalyv-derzhbyudzheth-2024-skilky-zakladeno-na-pidtrymku-agrariyiv> (Accessed November 15, 2024). [in Ukrainian].

8. The impact of the war on the state of the agricultural sector in Ukraine. Available at: <https://economics.org.ua/images/Analitika-agro-sector2023.pdf> (Accessed November 18, 2024). [in Ukrainian].

9. In 7 years, the number of private households decreased by 186,000. Available at: <https://skilky-skilky.info/za-7-rokiv-osobystykh-selianskykh-hospodarstv-stalo-na-186-tys-menshe> (Accessed November 22, 2024). [in Ukrainian].

10. Agrarian sector of Ukraine in 2023: components of sustainability, problems, and promising tasks. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahraryy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> (Accessed November 18, 2024). [in Ukrainian].
11. Employment and unemployment of the population in the IV quarter of 2021. Available at: <http://surl.li/mizkzg> (Accessed November 15, 2024). [in Ukrainian].
12. Unemployment in Ukraine is decreasing: what is the situation in the labor market. Available at: <https://24tv.ua/economy/bezrobittya-ukrayini-yak-zminyuyetsya-situatsiya-rinku-pratsi> (Accessed November 12, 2024). [in Ukrainian].
13. Unemployment rate in Ukraine. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy> (Accessed November 17, 2024). [in Ukrainian].
14. In 2021, 806 new farms were established in Ukraine. Available at: <https://dzi.gov.ua/press-centre/news/za-2021-rik-v-ukrayini-stvoryly-806-fermerskyh-gospodarstv-derzhstat> (Accessed November 20, 2024). [in Ukrainian].
15. Taxes in Germany for businesses and individuals. Available at: <https://migrant.biz.ua/nimechina/biznes-de/podatky-v-nimechchyni.html> (Accessed November 16, 2024). [in Ukrainian].
16. Steblianko, A. V., Soldatenko, M. D. (2021). Legal regulation of special tax regimes in tax law of Ukraine and foreign countries. *Young Scientist*, no. 11 (99). DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-73>. [in Ukrainian].
17. Ministry of Finance: In 2023, UAH 441.9 billion was received by the general fund of local budgets. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-2023-rik-do-zahalnoho-fondu-mistsevykh-biudzhety-nadiishlo-4419-mlrd-hryven> (Accessed November 21, 2024). [in Ukrainian].
18. Analysis of local budgets for 9 months of 2024: how the war and budgetary innovations affected local self-government. Available at: <https://decentralization.ua/news/18931> (Accessed November 14, 2024). [in Ukrainian].

Annotation

**Osipova A., Kostyuk V., Froter O., Goncharenko I., Sydorenko O.,
Development of Rural Entrepreneurship as a Priority of State Social Policy**

The article investigates the development of rural entrepreneurship as a priority of state social policy, particularly under the challenges posed by the ongoing war in Ukraine. The relevance of the topic lies in the critical role of rural entrepreneurship in ensuring economic stability, reducing unemployment, and fostering sustainable development of rural territories. The article highlights the necessity of state support through financial, tax, and educational instruments aimed at stimulating small businesses, family farms, and agricultural cooperatives.

The purpose of the study is to substantiate the need for implementing tools to support small-scale rural entrepreneurship and propose recommendations for creating territorial agricultural cooperatives with a closed production cycle. The research employs methods of theoretical analysis, systematization, statistical evaluation, and graphical representation to analyze the dynamics of rural development and determine effective mechanisms for state support.

The results reveal that agricultural cooperatives, functioning within specific territorial communities, can significantly enhance the competitiveness of small producers by reducing logistics costs, improving product quality, and ensuring access to stable markets. The study identifies the benefits of introducing simplified tax regimes and grant programs to encourage the establishment and effective functioning of cooperatives. Furthermore, the integration of youth, internally displaced persons, and local rural populations into economic activities is emphasized as a vital component of social stability and economic recovery.

In conclusion, the article outlines the practical recommendations for creating a comprehensive system of state support for rural entrepreneurship, addressing both economic and social aspects. These measures include promoting agricultural cooperatives, facilitating financial accessibility, and providing training for modern agricultural practices.

Key words: rural entrepreneurship, state social policy, agricultural cooperatives, tax incentives, small business, sustainable development, rural areas, population integration.

УДК: 339.56

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-242-253

ЕКСПОРТНА АГРОПРОДОВОЛЬЧА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

М. І. МОСТОВ'ЯК, здобувач третього (освітньо-наукового рівня) вищої освіти (доктор філософії)

В. О. СМОЛІЙ, здобувач третього (освітньо-наукового рівня) вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено експортну спеціалізацію агропродовольчої продукції України з використанням індексів конкурентних переваг, диверсифікації та інших показників. Проаналізовано структуру експорту за укрупненими товарними групами, виявлено домінування сировинного сегмента, зокрема зернових культур та олій. Оцінено динаміку показників експортної спеціалізації, а також стратегічні можливості для її зростання через розвиток переробки та інновацій. Розглянуто ризики залежності від вузької товарної номенклатури; сформульовано рекомендації щодо диверсифікації експорту та зміцнення конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Ключові слова: експорт, агропродовольча продукція, спеціалізація експорту, диверсифікація експорту, агропродовольчий сектор, порівняльні переваги.

Постановка проблеми. Сучасні економічні умови, зокрема процеси глобалізації та лібералізації торгівлі, формують підвищений інтерес до питань експортної спеціалізації, яка є ключовим фактором конкурентоспроможності

національних економік. Для України, агропродовольчий сектор якої відіграє значну роль у забезпеченні валютних надходжень та зміцненні зовнішньоекономічного балансу, ефективне використання експортного потенціалу є стратегічно важливим. Однак традиційна орієнтація на сировинний експорт та низька частка продукції з високою доданою вартістю обмежують конкурентоспроможність агропродовольчої продукції України на світових ринках. У таких умовах системний підхід до оцінювання експортної спеціалізації дозволяє комплексно аналізувати сильні та слабкі сторони вітчизняного експорту та формувати рекомендації для його вдосконалення. Це робить дослідження актуальним у контексті підвищення економічної стійкості країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення сучасного стану, динаміки та структури тенденцій експортно-імпортних операцій є предметом наукових досліджень багатьох українських та іноземних вчених. Зокрема, Могильний О. М. [1, 2] у своїх працях виділяє конкурентні переваги й ризики товаровиробників і експортерів агропродовольчої системи України в статусі кандидата на вступ до Європейського Союзу, а також розкриває інституційні та організаційно-економічні передумови й різнобічні наслідки сировинно-експортної експлуатації ресурсів аграрного сектору. На основі узагальнення досвіду провідних країн світу Паскою І., Свиноусом І. розроблено практичні рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках агропродовольства [3]. Гуменюком Я. обґрунтовано стратегічні напрями нарощування експортного аграрного потенціалу України в сучасних умовах задля посилення позицій на міжнародній арені у період воєнного стану [4]. Однак значна частина проблем залишаються недостатньо висвітленими через постійні зміни в сфері агропродовольчого експорту, що вимагає постійної уваги до дослідження цього питання.

Метою статті є оцінювання експортної спеціалізації агропродовольчого сектору економіки України та обґрунтування пріоритетних напрямів її удосконалення. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: проаналізувати сучасний стан та структуру експорту агропродовольчої продукції; визначити основні методики оцінювання експортної спеціалізації; розрахувати ключові показники експортної спеціалізації та оцінити конкурентоспроможність агропродовольчої продукції України; розробити рекомендації для вдосконалення експортної спеціалізації, орієнтовані на підвищення доданої вартості продукції та диверсифікацію ринків збуту.

Методика досліджень. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціалізовані методи економічного аналізу. Зокрема, для оцінювання структури та динаміки експорту застосовано методи статистичного аналізу, а саме індексного та порівняльного аналізу. Для оцінки рівня спеціалізації використано індекси виявлених порівняльних переваг (RCA), індекси концентрації та диверсифікації. Теоретичні висновки підтверджувалися емпіричними розрахунками на основі офіційної статистики.

Результати досліджень. Експортна спеціалізація визначається як спрямованість національної економіки на виробництво та експорт певних груп

товарів чи послуг, які мають конкурентні переваги на міжнародних ринках. Цей термін відображає структуру експорту країни та його відповідність глобальним потребам і тенденціям. У науковій літературі [1–4] експортна спеціалізація розглядається як результат поєднання внутрішніх чинників (виробничих потужностей, природних ресурсів, науково-технічного потенціалу) та зовнішніх умов (міжнародного попиту, торгових обмежень, геополітичної ситуації).

Оцінка експортної спеціалізації є складним багатофакторним процесом, що передбачає використання різних методів, які дозволяють комплексно аналізувати рівень і характер орієнтації економіки країни на міжнародні ринки. Зазвичай, застосовують кілька основних підходів: порівняльний аналіз, який базується на оцінці порівняльних переваг у торгівлі; індекси концентрації, що дозволяють визначити рівень концентрації експорту в певних секторах або на конкретних ринках; аналіз товарної структури експорту, який передбачає вивчення змін в експортних потоках країни та дозволяє визначити ступінь диверсифікації експорту [5]. Водночас застосування методик оцінювання експортної спеціалізації для аграрного сектору України вимагає врахування специфіки цієї галузі, таких як природно-кліматичні умови, структура виробництва, розвиток інфраструктури та зовнішньоекономічні чинники.

Дослідження товарної структури експорту дозволяє визначити індекс спеціалізації, що визначається, як частка певної групи товарів з загальному обсязі експортованої продукції [6]. Для агропродовольчого сектору економіки цей індекс дозволяє чітко визначити, яка саме продукція або групи товарів формують більшу частину експорту – наприклад, зернові, олійні культури або продукція тваринництва. Оскільки Україна має природні переваги для вирощування таких культур, як пшениця, кукурудза, соняшник, застосування індексу спеціалізації дозволяє оцінити домінування цих культур в експортних потоках. Однак варто враховувати, що аграрний сектор піддається високій залежності від змін клімату та економічної ситуації. Враховуючи ці фактори, індекс спеціалізації дозволяє проаналізувати не лише поточну, але й потенційну спеціалізацію, що дозволяє створювати стратегії для диверсифікації експорту і зменшення ризиків [7]. На основі цих даних можна проаналізувати структуру українського експорту агропродовольчої продукції за основними укрупненими групами товарів за 2019–2023 роки (рис. 1).

Живі тварини та продукти тваринного походження стабільно займають незначну частку в експорті; продукти рослинного походження демонструють провідну роль у структурі експорту, зростаючи до 32,4 % у 2023 році, що вказує на домінування сировинного сегмента. Жири та олії значно збільшили свою частку, досягнувши 15,6 % у 2023 році, що свідчить про розвиток виробництва олійної продукції. Готові харчові продукти, хоча й залишаються меншою часткою, зросли до 9,0 % у 2023 році.

Аналізуючи частки укрупнених товарних груп у структурі експорту лише агропродовольчої продукції України за період 2019–2023 років, можна зазначити, що спостерігається переважання сировинної продукції з потенціалом нарощування частки готових продуктів (рис. 2).

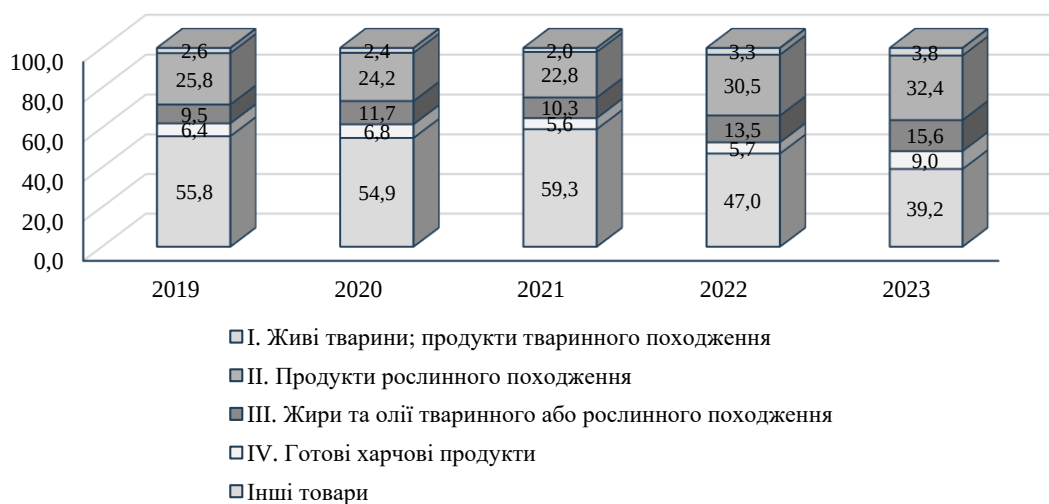

Рис. 1. Частка укрупнених товарних груп з переліку 1-24 УКТЗЕД в структурі українського експорту, %

Джерело: розроблено авторами на основі даних [8]

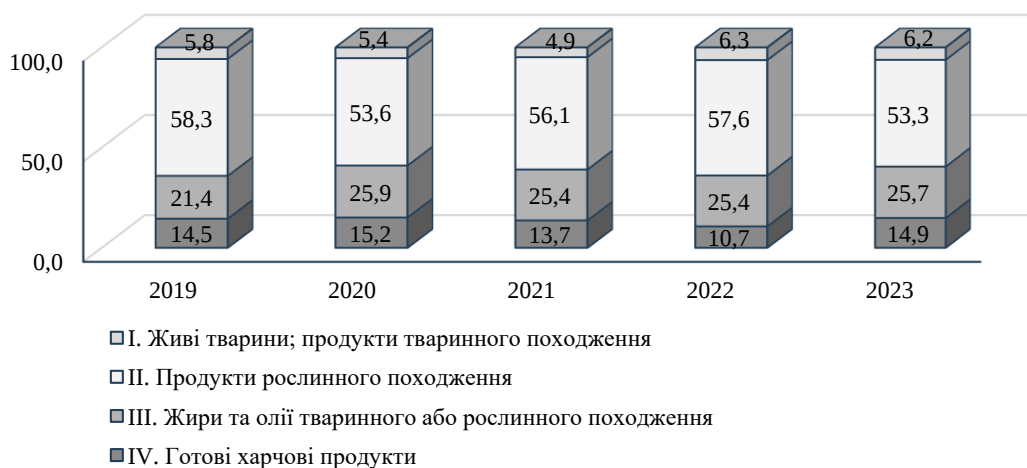

Рис. 2. Частка укрупнених товарних груп з переліку 1-24 УКТЗЕД в структурі експортованої агропродовольчої продукції з України, %

Джерело: розроблено авторами на основі даних [8]

Група продуктів рослинного походження залишається основною, хоча її частка демонструє певне коливання – від 58,3 % у 2019 році до 53,3 % у 2023 році. Водночас помітне зростання частки жирів і олій тваринного або рослинного походження з 21,4 % до 25,7 %, що вказує на стабільний попит на цю категорію. Частка готових харчових продуктів коливається, зростаючи до 14,9 % у 2023 році, що свідчить про можливість розширення експорту продукції з високою доданою вартістю. Питома вага живих тварин і продуктів тваринного походження залишається відносно низькою, її збільшення до 6,2 % у 2023 році є незначним. Найбільш використовуваним інструментом для визначення рівня експортної спеціалізації країни на основі її товарних переваг у порівнянні з іншими країнами є метод індексу виявлених порівняльних переваг (RCA). Якщо

$RCA > 1$, то країна має порівняльні переваги у виробництві та експорті даної продукції; якщо ж $RCA < 1$, то у даному секторі їх немає [9].

Особливості застосування індексу виявлених порівняльних переваг в аграрному секторі України полягають у тому, що він дає точну оцінку товарних груп, в яких країна має значні конкурентні переваги. Враховуючи, що Україна є великим експортером агропродовольчої продукції, таких як зернові, олійні культури, цукор, використання RCA дає змогу оцінити, які саме види продукції є конкурентоспроможними на світовому ринку. Оскільки експорт агропродовольчої продукції є залежним від глобальних цін на сировину, природно-кліматичних умов та політичних факторів, такі зовнішні чинники можуть змінювати оцінки спеціалізації [10]. Для України це може бути особливо актуально з огляду на зовнішньоекономічні обмеження та нестабільність на світових ринках. Результати розрахунку індексу порівняльних переваг (RCA) ілюструють конкурентоспроможність окремих товарних груп українського агропродовольчого експорту на міжнародному ринку (табл. 1).

Табл. 1. Динаміка індексу виявлених порівняльних переваг (RCA) в експорті української агропродовольчої продукції за роками, коеф.

Назви груп товарів за УКТЗЕД	2019	2020	2021	2022	2023
01 Живі тварини	0,78	0,87	0,58	1,07	1,24
02 М'ясо та їстівні субпродукти	3,58	2,95	1,88	2,29	2,44
03 Риба і ракоподібні	0,11	0,15	0,15	0,18	0,13
04 Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	2,40	2,09	1,26	2,23	2,35
05 Інші продукти тваринного походження	0,72	0,66	0,69	0,75	0,63
06 Живі дерева та інші рослини	0,10	0,10	0,10	0,12	0,13
07 Овочі	0,78	0,64	0,81	1,04	1,17
08 Їстівні плоди та горіхи	1,16	1,19	0,86	0,84	0,94
09 Кава, чай	0,11	0,08	0,09	0,14	0,11
10 Зернові культури	32,58	26,64	27,49	37,35	40,53
11 Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	3,62	2,60	2,13	3,60	4,63
12 Насіння і плоди олійних рослин	12,16	12,98	6,37	7,93	12,36
13 Шелак природний	0,15	0,11	0,13	0,06	0,05
14 Рослинні матеріали для виготовлення	16,19	10,46	4,31	17,65	22,38
15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	24,67	17,76	16,01	26,65	24,80
16 Продукти з м'яса, риби	0,45	0,26	0,17	0,20	0,20
17 Цукор і кондитерські вироби з цукру	5,72	2,69	1,71	2,74	2,95
18 Какао та продукти з нього	2,05	1,41	1,36	1,91	1,89
19 Готові продукти із зерна	1,92	1,36	1,60	1,82	1,58
20 Продукти переробки овочів	1,53	1,50	0,96	1,27	1,38
21 Різні харчові продукти	0,97	0,64	0,64	0,90	0,84
22 Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	1,22	0,73	0,75	0,89	0,79
23 Залишки і відходи харчової промисловості	8,18	5,26	5,91	9,24	9,09
24 Тютюн і промислові замітники тютюну	1,01	1,38	3,51	4,95	4,44

Джерело: розроблено авторами на основі даних [11, 12]

Впродовж 2019–2023 років спостерігається збереження високого індексу для зернових культур (зростання з 32,58 у 2019 р. до 40,53 у 2023 р.) та жирів і олій (стабільно понад 16). Значні зміни відбулися у групах «рослинні матеріали» (+37 % з 2019 р.) та «м'ясо і субпродукти» (коливання від 3,58 до 2,44). Найнижчі показники RCA у товарах з низькою експортною спеціалізацією: «кава, чай» ($\approx 0,1$) та «риба» ($\approx 0,15$). Така динаміка підкреслює сильну залежність України від обмеженого набору експортних товарів і потенціал для диверсифікації.

У 2023 році за даними індексу RCA конкурентні переваги ($RCA > 1$) були виявлені для 15 з 24 товарних груп агропродовольчого експорту (рис. 3).

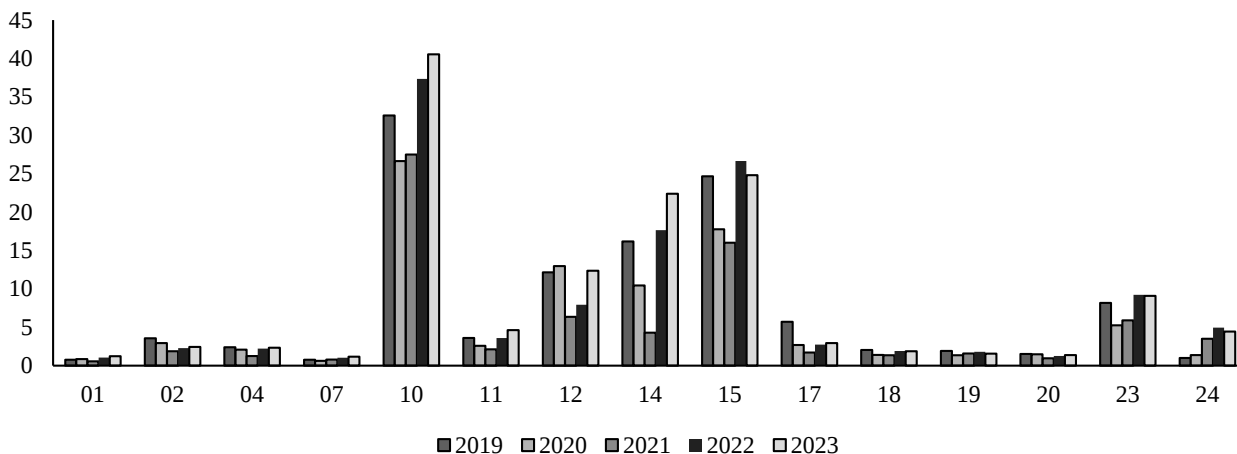

Рис. 3. Динаміка індексу RCA в розрізі груп агропродовольчої продукції, що мають порівняльні переваги в світовому експорті, коеф.

Джерело: розроблено авторами на основі даних [11, 12]

Високий ступінь переробки мають лише окремі групи: «жири та олії» (24,80), «продукція борошномельно-круп'яної промисловості» (4,63), «цукор і кондитерські вироби» (2,95) і «готові продукти із зерна» (1,58).

Водночас найбільші значення індексу RCA демонструють сировинні товари, що характеризуються низьким ступенем переробки, як-от: зернові культури (40,53) та олійні культури (12,36). Це свідчить про збереження сировинної спеціалізації експорту та обмежує можливості для збільшення створюваної доданої вартості в агропродовольчій галузі України, а також посилює залежність від цінових коливань на зовнішньому ринку.

Оскільки основну частину експорту становлять зернові та олійні культури, ключовим напрямом є створення продуктів їхньої глибокої переробки, таких як борошно, олії преміум-класу або харчові суміші. Важливим фактором є інвестування в інфраструктуру зберігання, фасування та логістику, що забезпечить доступність готових продуктів на міжнародному ринку. Крім того, перспективним є розвиток нішевого сегмента, зокрема виробництво органічної продукції, натурального меду та екологічно чистих продуктів [13]. Орієнтація на ці ринки дозволить підвищити конкурентоспроможність та запропонувати споживачам додаткову цінність через якість і унікальність.

Не менш важливими є стандартизація та впровадження інноваційних технологій. Продукція, яка відповідає міжнародним вимогам якості, має значно вищі шанси завоювати позиції на світових ринках. Таким чином, зменшення сировинної залежності та збільшення обсягу експорту готової продукції є важливими складовими довгострокової стратегії розвитку агропродовольчого експорту України.

Інформативним для дослідження експортної спеціалізації агропродовольчої галузі є також значення індексу Хіршмана (індексу диверсифікації експорту), що використовується для визначення ступеня різноманітності в експортній спеціалізації. Це особливо важливо для аграрного сектору, оскільки Україна, хоч і має спеціалізацію на певних продуктах, таких як зернові та олійні культури, потребує диверсифікації експортних товарів для зменшення залежності від коливань світових цін на окремі види продукції. Значення цього індексу коливається в діапазоні від 0 до 1: чим ближче до 0, тим вищий рівень диверсифікації, тобто експортується широкий спектр товарів, і навпаки [14]. Результати аналізу динаміки індексу Гіршмана свідчать про поступове збільшення диверсифікації агропродовольчого експорту України, що є позитивною тенденцією з точки зору зменшення ризиків залежності від окремих товарів (рис. 4).

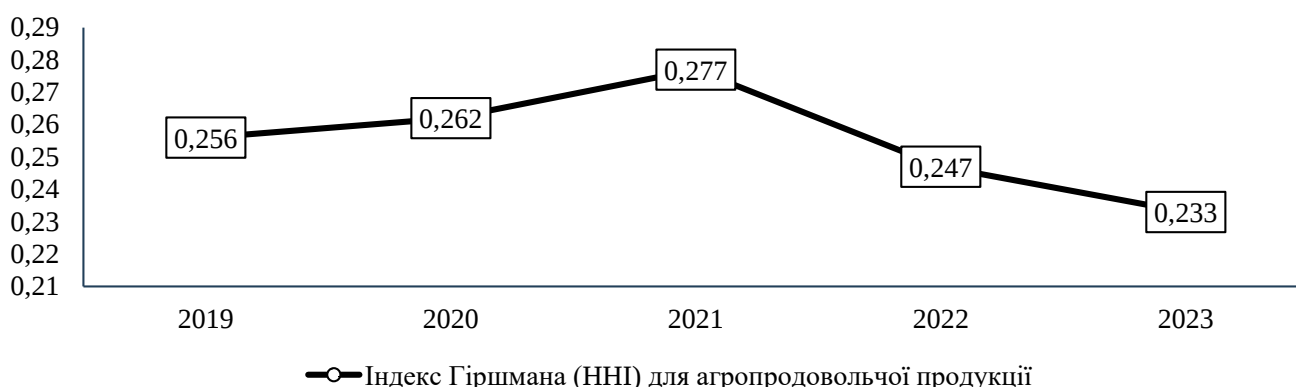

Рис. 4. Динаміка індексу Гіршмана для українського агропродовольчого експорту, коеф.

Джерело: розроблено авторами на основі даних [8]

Для України диверсифікація експортної спеціалізації є важливим напрямом стратегічного розвитку. Використання індексу диверсифікації дозволяє оцінити, наскільки країна здатна підтримувати стабільний експорт в умовах глобальних змін на ринках агропродовольчої продукції, а також сприяє визначенню можливостей для розвитку нових продуктів і виходу на нові ринки.

Ці методики дозволяють не тільки оцінити поточний стан експортної спеціалізації агропродовольчої продукції України, але й визначити можливі шляхи її розвитку в умовах змін на світових ринках, політичної нестабільності та кліматичних змін. Використання таких інструментів допомагає формулювати обґрунтовані стратегії для підвищення конкурентоспроможності та зменшення ризиків для аграрного сектору.

Скорочення сировинної залежності вимагає системної стратегії, орієнтованої на підтримку переробки, сприяння диверсифікації продукції та стимулювання малих і середніх виробників до експорту готових товарів [15]. На основі результатів проведеного дослідження можна сформулювати рекомендації щодо вдосконалення експортної спеціалізації агропродовольчої продукції, спрямовані на оптимізацію внутрішніх процесів, підвищення конкурентоспроможності продукції, а також адаптацію до зовнішніх умов. Зокрема, доцільно виділити пріоритетні напрями удосконалення експортної спеціалізації України.

1. Збільшення доданої вартості та диверсифікація асортименту. Україна повинна зосередити увагу не тільки на експорті сировини, а й на розвитку переробних галузей, що дозволить збільшити додану вартість продукції. Замість експорту лише зерна чи олійних культур доцільно розвивати експорт продуктів переробки, таких як борошно, олія, корми, що мають більш високу ціну на зовнішніх ринках. Це дозволить диверсифікувати експортний портфель і зменшити залежність від цінових коливань на світових ринках сировини.

2. Покращення якості та відповідність міжнародним стандартам. З метою забезпечення стабільного місця на міжнародних ринках необхідно значно підвищити стандарти якості продукції, зокрема через сертифікацію продукції згідно з міжнародними стандартами (ISO, НАССР, органічні сертифікати тощо). Українські агровиробники повинні працювати над покращенням якості своєї продукції, щоб відповідати вимогам країн, що мають високі стандарти, таких як ЄС чи США.

3. Підвищення ефективності виробництва за рахунок інновацій. Впровадження інноваційних технологій у сільському господарстві, зокрема, у використанні точного землеробства, нових технологій в обробку ґрунту, генетичної селекції культур, забезпечить зростання продуктивності і, як результат, підвищить конкурентоспроможність української аграрної продукції на зовнішніх ринках. Підвищення ефективності виробництва також дозволить знизити собівартість продукції, що стане важливим фактором для підвищення її доступності на міжнародних ринках.

4. Удосконалення логістики та інфраструктури. Забезпечення ефективної логістичної інфраструктури є важливим кроком для зниження витрат на транспортування та підвищення конкурентоспроможності української продукції. Покращення дорожньої інфраструктури, розширення потужностей портів, модернізація залізничного транспорту дозволять Україні покращити логістичне обслуговування, забезпечити швидкість і зниження витрат на транспортування. Важливо також створювати та розвивати зони для митного оброблення, щоб спростити експортні процедури.

5. Розширення та диверсифікація зовнішніх ринків. Для забезпечення стабільності експортного потенціалу необхідно активно працювати над розширенням ринків збуту. Замість концентрації на обмеженій кількості традиційних ринків (ЄС, Близький Схід, Африка), доцільно інтенсифікувати

пошук нових ринків, зокрема в Азії, Латинській Америці та інших регіонах, де спостерігається зростання попиту на агропродовольчу продукцію. Розширення географії експорту зменшує залежність від економічних коливань в окремих країнах або регіонах.

6. Покращення фінансування та підтримка малого і середнього агробізнесу. Забезпечення доступу до фінансових ресурсів для малих і середніх агровиробників є важливим фактором для зростання експорту. Розробка спеціальних програм підтримки, які включають субсидії, кредити, державні гарантії та гранти для аграріїв, дозволить стимулювати інвестиції в розвиток виробничих потужностей і сприятиме підвищенню експортної спеціалізації.

7. Зниження політичних та економічних ризиків. Важливим кроком для розвитку експортної спеціалізації є створення стабільних політичних та економічних умов у країні. Зниження політичних ризиків, боротьба з корупцією, зміцнення правових норм та гарантій для інвесторів зроблять Україну більш привабливою для зовнішніх партнерів. Це дозволить сприяти інвестуванню в аграрний сектор, створенню нових підприємств та розширенню експортних можливостей.

8. Стратегічні інвестиції в аграрну науку та освіту. Підготовка висококваліфікованих фахівців та розвиток наукових досліджень у галузі агрономії, агроінженерії та аграрної економіки має важливе значення для підвищення експортної спеціалізації. Це дозволить не лише підвищити інноваційний потенціал аграрного сектору, а й створити нові технології, які забезпечать сталість виробництва та конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Загалом, для вдосконалення експортної спеціалізації агропродовольчої продукції Україні необхідно комплексно підходити до розвитку аграрного сектору, враховуючи внутрішні та зовнішні фактори, знижуючи ризики та використовуючи нові можливості для інтеграції на міжнародних ринках.

Висновки. Україна демонструє високу експортну спеціалізацію на сировинній агропродовольчій продукції, зокрема на зернових культурах та рослинних оліях. Ця тенденція свідчить про значну залежність від сировинного експорту, що створює ризики для стійкості експортної структури в умовах коливань цін на міжнародних ринках. Частка продукції з високою доданою вартістю в експорті залишається недостатньою, що обмежує економічну вигоду для країни, водночас динаміка індексу диверсифікації показує обмежену різноманітність товарного портфеля.

Удосконалення експортної спеціалізації агропродовольчої продукції має бути орієнтоване на підвищення конкурентоспроможності продукції, а також адаптацію до зовнішніх умов, зокрема, серед пріоритетних напрямів удосконалення експортної спеціалізації України виділено: розширення та диверсифікацію зовнішніх ринків; покращення фінансування та підтримку малого і середнього агробізнесу; проведення заходів, спрямованих на зниження політичних та економічних ризиків; стратегічні інвестиції в аграрну науку та освіту; підвищення ефективності виробництва за рахунок інновацій;

удосконалення логістики та інфраструктури; збільшення доданої вартості та диверсифікація асортименту; покращення якості та відповідність міжнародним стандартам.

Література:

1. Могильний О. М. Аграрний сектор України: сировинна пастка: монографія. Частина II. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2024. 332 с.
2. Могильний О. М., Козак М. І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 19–24.
3. Паска І., Свиноус І., Артимонова І., Остапенко С., Присяжнюк Н. Стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках агропродовольства. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 3. С. 497–508. <https://doi.org/10.35774/econa2024.03.497>.
4. Гуменюк Я. Аграрний експорт України: аналіз та стратегічне планування. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-93>.
5. Voynova E. I. Method to determine specialization of Ukraine at the international market. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Audit*. 2017. №4. Р. 66–72.
6. Шубравська О. В. Спеціалізація агропродовольчого експорту України: тенденції, драйвери, перспективи. *Економіка України*. 2021. № 4. С. 51–67.
7. Карасьова Н. А. Методологічні особливості дослідження експортоорієнтованої діяльності. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 154–160.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Balassa B. Trade Liberalization and 'Revealed' Comparative Advantage. The Manchester School of Economic & Social Studies. 1965. № 33(2). Р. 99–123.
10. Фіщук І. О. Статистичний аналіз експорту продукції аграрного сектору економіки України. *Проблем сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 5. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-03>.
11. Офіційний сайт Державної митної служби України. Режим доступу: <http://customs.gov.ua>.
12. UN Comtrade (United Nations Commodity Trade Statistics Database). Режим доступу: <https://comtrade.un.org/>.
13. Артиш В., Артиш Н., Артиш І. Місце України в процесах аграрного розвитку світової економіки. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 144. Р. 49–57.
14. Herfindahl O. C., Hirschman A. O. Concentration in the U.S. Steel Industry. *The Journal of Political Economy*. 1950. № 58(2). Р. 65–98.
15. Іванов С. В., Ляшенко В. І., Осадча Н. В. Стратегічні напрями формування експортної стратегії України в умовах відновлення економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1 (67). С. 16–27.

References:

1. Mogilny, O. M. (2024). *The agricultural sector of Ukraine: a raw material trap*. Part II. Kyiv: NNC "IAE". 332 p. [in Ukrainian].

2. Mohylny, O. M., Kozak, M. I. (2021). Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine. *Economics of the Agricultural Complex*, no. 3, pp. 19–24. [in Ukrainian].
3. Paska, I., Svinous, I., Artimonova, I., Ostapenko, S., Prysyazhnyuk, N. (2024). Strategic directions for increasing the competitiveness of agricultural products in foreign agri-food markets. *Economic Analysis*, vol. 34, no. 3, pp. 497–508. [in Ukrainian].
4. Gumenyuk, Ya. (2023). Agricultural exports of Ukraine: analysis and strategic planning. *Economy and society*, no. 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-93>. [in Ukrainian].
5. Voynova, E. I. (2017). Method to determine specialization of Ukraine at the international market. *Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Audit*, no. 4, pp. 66–72. [in Ukrainian].
6. Shubravskaya, O. V. (2021). Specialization of Ukraine's agri-food exports: trends, drivers, prospects. *Economy of Ukraine*, 2021, no. 4, pp. 51–67. [in Ukrainian].
7. Karasova, N. A. (2019). Methodological features of the study of export-oriented activity. *Biznes Inform*, no. 7, pp. 154–160. [in Ukrainian].
8. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
9. Balassa, B. (1965). *Trade Liberalization and 'Revealed' Comparative Advantage*. The Manchester School of Economic & Social Studies, no. 33(2), pp. 99–123. [in Ukrainian].
10. Fishchuk, I. O. (2022). Statistical analysis of the export of products of the agrarian sector of the economy of Ukraine. *Problems of modern transformations. Series: Economics and Management*, no. 5. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-03>. [in Ukrainian].
11. Official website of the State Customs Service of Ukraine. Available at <http://customs.gov.ua/>. [in Ukrainian].
12. UN Comtrade (United Nations Commodity Trade Statistics Database). Available at <https://comtrade.un.org/>. [in Ukrainian].
13. Artysh, V., Artysh, N., Artysh, I. (2023). The place of Ukraine in the processes of agrarian development of the world economy. *Scientific Collection «InterConf»*, no. 144, pp. 49–57. [in Ukrainian].
14. Herfindahl, O. C., Hirschman, A. O. (1950). Concentration in the U.S. Steel Industry. *The Journal of Political Economy*, no. 58(2), pp. 65–98. [in Ukrainian].
15. Ivanov, S., Lyashenko, V., Osadcha, N. (2022). Strategic Directions for the Formation of Ukraine's Export Strategy in the Context of Economic Recovery. *Economic Herald of the Donbas*, no. 1 (67), pp. 16–27. [in Ukrainian].

Annotation

Mostoviak M. I., Smolii V. O.

Export agricultural specialization of Ukraine: assessment and strategic priorities

The article highlights the urgent problem of forming an effective export policy in the agro-food sector of Ukraine. In modern conditions, this sector is one of the key sources of foreign exchange earnings and ensuring food security in the world, but at the same time it remains highly dependent on the export of raw materials with a low level of added value. The purpose of the study was to comprehensively assess the structure of Ukraine's agro-food exports, analyze its dynamics, competitiveness, and identify prospects for the development of products with a high degree of processing.

To achieve this goal, statistical analysis methods were used, in particular, calculating the comparative advantage index, diversification index, and structural analysis of the share of commodity groups in exports. The study revealed that the largest share in the structure of Ukraine's agro-food exports is occupied by raw materials such as cereals and vegetable oils, which demonstrate consistently high indicators of competitive advantages. However, the share of highly processed finished products, such as confectionery, ready-made grain products and processed vegetable products, remains low, which reduces the potential economic impact of export activities. The article emphasizes the need for a gradual transition from raw material specialization to an export model with a greater emphasis on value-added products. The authors propose measures to stimulate investment in processing enterprises, develop new technologies, and expand access of Ukrainian products to new international markets. The importance of integration into global value chains is also emphasized, in particular through the development of international cooperation and improvement of the regulatory framework.

The conclusions of the article emphasize the need for a comprehensive approach to the formation of export policy that will take into account the potential of the Ukrainian agricultural sector, ensure competitiveness in international markets, and contribute to economic stability. Particular attention is paid to the development of strategies for the development of the agri-food sector, which are aimed at increasing the level of export diversification and reducing its dependence on the instability of world prices for raw materials.

Key words: export, agri-food products, export specialization, export diversification, agri-food sector, comparative advantages.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

П. К. БЕЧКО, кандидат економічних наук

С. М. КОЛОТУХА, кандидат економічних наук

С. А. ПТАШНИК, кандидат економічних наук

О. А. ГАВРИЛЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено пріоритетні напрями кредитування суб'єктів аграрного бізнесу. На основі аналізу науково-економічної літератури представлено покроковий механізм пільгового банківського кредитування суб'єктів аграрного бізнесу. За результатами виконаного дослідження дійшли до висновків, що зниження ефективності аграрного виробництва за сучасних умов є наслідком військових дій, які призвели до несприятливих соціально-економічних умов функціонування суб'єктів аграрного бізнесу

Ключові слова: кредитування, аграрне виробництво, державне регулювання, ефективність, стимулювання

Постановка проблеми. Зниження ефективності аграрного виробництва за сучасних умов є наслідком військових дій, які призвели до несприятливих соціально-економічних умов функціонування суб'єктів аграрного бізнесу. Військові дії в Україні обмежили їх доступ до кредитних ресурсів, внаслідок чого не враховуються особливості їх сучасного фінансово-економічного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти державного регулювання системи кредитування аграрного виробництва досліджувались і висвітлені в роботах багатьох вітчизняних учених. Значний внесок у розгляд цього питання зробили Ю. Алескерова [1], В. Аранчій [2], О. Гудзь [3], М. Дем'яненко [4], Г. Калетнік [6], Ю. Лупенко [5], О. Малій [7], М. Малік [5], О. Непочатенко [8], Н. Правдюк [10], П. Саблук [9], О. Шпикуляк [5] та багато інших науковців. Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї проблеми, багато теоретичних та методичних питань, пов'язаних із формуванням організаційно-економічного механізму державного регулювання системи аграрного кредитування в сучасних умовах, залишаються не до кінця вивченими, що обумовило актуальність та необхідність дослідження.

Методика досліджень. Для наукового вирішення поставленої у статті мети використано загальнонаукові методи наукового пізнання та дослідження економічних явищ. Теоретико-методологічним базисом статті є, в основному, напрацювання вітчизняних науковців і практиків, а також зарубіжних вчених, що займаються дослідженням практики та проблематики кредитування суб'єктів

аграрного бізнесу. У статті використовувалися наступні методи дослідження: порівняння, монографічний, а також наукового узагальнення.

Результати досліджень. Вітчизняна практика та зарубіжний досвід свідчать, що фінанси суб'єктів аграрного бізнесу різняться специфікою, внаслідок чого виникає потреба у зовнішніх запозиченнях у вигляді банківських кредитів. Тривалий виробничий цикл, сезонність виробництва, специфічний характер формування витрат і запасів, розвив між реалізацією продукції та отриманням за неї виручки призводять до тимчасової відсутності джерел для безперервного фінансування. З огляду на це, виникає потреба в банківських кредитах, які уможливають суттєве розширення обсягу господарської діяльності; забезпечення ефективного використання власних фінансових ресурсів; – прискорення оновлення основних засобів.

Залучення та використання банківських кредитів суб'єктами аграрного бізнесу є найважливішим чинником стабілізації їх фінансового стану. За сучасних умов, зтяжної фінансової кризи, військового стану доступ до кредитних ресурсів суб'єктам аграрного бізнесу обмежений. Ринок кредитних ресурсів у аграрному секторі має монополістичний характер із боку окремих кредитних установ, в той же час, сільські товаровиробники при цьому проявляють низьку активність. В ринкових умовах, як свідчить вітчизняний досвід, суб'єкти аграрного бізнесу обмежені у власних фінансових ресурсах, достатніх для безперебійного ведення розширеного відтворення. З огляду на це, в умовах військових дій стабілізація ситуації в аграрній сфері можлива лише за активної державної підтримки. Варто акцентувати, що сільське господарство ніколи не зможе бути галуззю вільною від державного регулювання внаслідок низької еластичності попиту на фінансові ресурси та вкрай низької еластичності цін.

У країнах із високоефективним сільським господарством добре розвинуті і давно функціонують різні напрями державної підтримки аграрному сектору, одним із яких є пільгове кредитування [1]. Роль держави у вирішенні проблеми залучення фінансових ресурсів у сільське господарство є основною, а тому державна підтримка вагрової галузі у вигляді пільгового кредитування за сучасних умов набуває особливого значення.

Україна має певний досвід щодо фінансової підтримки аграріїв шляхом застосування пільгового кредитування. Так, у 2000 р., паралельно з проведенням прискореної аграрної реформи був запроваджений механізм державної кредитної підтримки через здешевлення кредитів відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2000 р. №398 [2]. В основі цього нормативного документу було закладено державну кредитну підтримку аграріїв, використовуючи механізм здешевлення відсоткових ставок за банківський кредит. Результати дослідження свідчать, що такі компенсації мета яких часткове зниження кредитних ставок за банківські запозичення суб'єктам аграрного бізнесу не є ринковою акцією за своєю сутністю, оскільки основним принципом такої акції є державне регулювання функціонування ринку фінансових послуг.

В той же час, часткове зниження відсотків за банківські кредити сприяли розблокуванню для аграрних позичальників кредитного процесу, залучили їх до

користування позичковим капіталом. Пільгового кредитування аграріїв – позичальників недостатньо для повноцінної фінансової підтримки галузі. Кредитування суб'єктів аграрного бізнесу – складний та ризикований процес.

Результати дослідження свідчать, що сучасна національна економіка в своєму арсеналі має різні механізми державної фінансової підтримки суб'єктів аграрного бізнесу.

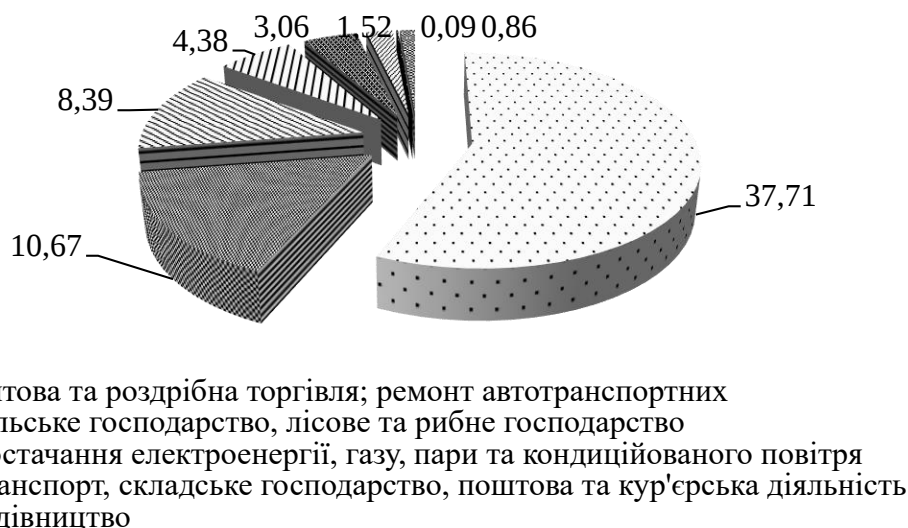

Рис. 1. Частка кредитів наданих основним бюджетоутворюючим суб'єктам господарювання за видами економічної діяльності в середньому за 2021-2023рр., %

По-перше, реалізація закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» відповідно до статті 13 передбачає фінансову підтримку суб'єктів господарювання аграрного бізнесу шляхом:

- здешевлення кредитів в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (відсотків) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті;
- компенсація лізингових платежів шляхом часткового відшкодування сплачених суб'єктами господарювання аграрного бізнесу лізингових платежів за придбані техніку та обладнання на умовах фінансового лізингу [3].

В той же час, в порівнянні з іншими бюджетоутворюючими суб'єктами господарювання аграрна галузь займає лише 10,37 % від загальної суми виданих банківських кредитів в середньому за 2021–2023 рр. (рис.1).

З огляду на це, за сучасних умов варто застосовувати пільгове кредитування суб'єктів аграрного бізнесу, з відшкодуванням з бюджету 50 % вартості ставки за банківський кредит, дотримуючись принципів банківського кредитування. Державна програма пільгового кредитування повинна сприяти розвитку сільського господарства та регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, надаючи державні гарантії під банківські кредити, з дотриманням покрокових позицій, здатних забезпечити ефективність кредитування суб'єктів аграрного бізнесу (рис. 2).

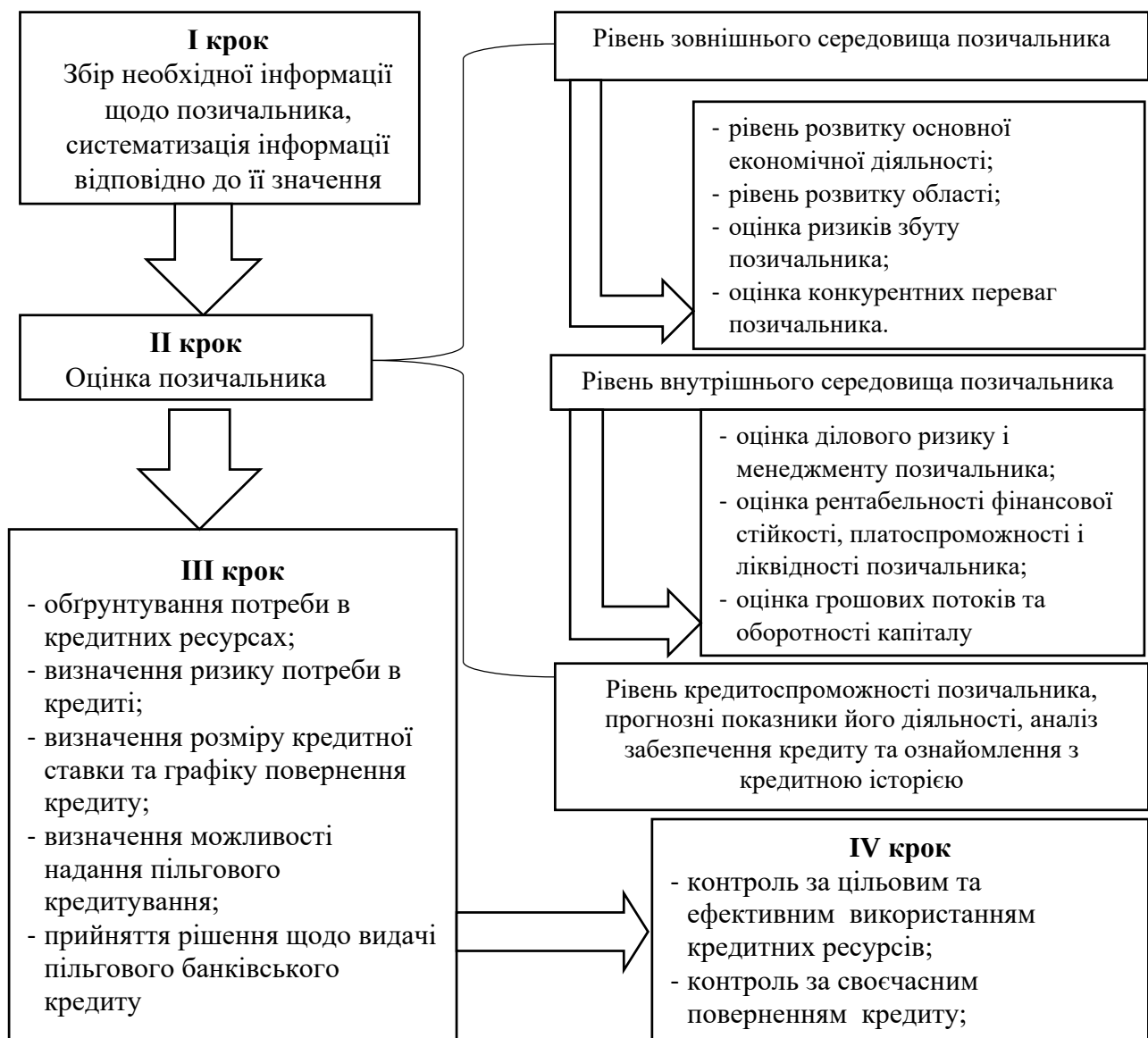

Рис. 2. Покроковий механізм пільгового банківського кредитування суб'єктів аграрного бізнесу

Практично недовіра пільгового кредитування суб'єктів аграрного бізнесу негативно впливають на суму виданих банківських запозичень розмір яких в 2023 р. по відношенню до 2022 р. становить 74,31 %. (табл. 1). Перед банківськими установами які кредитують сільське господарство варто виокремити перспективних виробників, оскільки існують ризики «сумлінного» неповернення позик, коли виникають форс-мажорні обставини (неврожай, погодні умови тощо). У зв'язку з цим велику роль відіграють страхові компанії та способи держгарантій для банків (держава може поділити з ними комерційні ризики). Суб'єкти господарювання аграрного бізнесу, які претендують на пільгове кредитування повинні, в першу чергу, мати надійну кредитну історію, передбачену першим кроком механізму банківського кредитування. Другим кроком є оцінка банком позичальника, що полягає в оцінці рівня зовнішнього та внутрішнього середовища позичальника.

**Табл. 1. Кредитування банками України суб'єктів аграрного бізнесу,
за роками**

Показники	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Видано кредитів суб'єктам аграрного бізнесу, всього, млрд. грн.	597,1	676,8	616,0	614,9	826,0	954,7	709,4
У % до попереднього періоду	96,00	113,35	91,02	99,82	134,33	115,58	74,31
Частка аграрного сектору в загальній сумі кредитування національної економіки, %	7,19	7,87	8,27	8,49	10,98	11,03	7,82
Відсоткова ставка за укладеними кредитами лініями, %	16,3	17,7	16,4	10,7	10,0	9,7	10,3

Основними показниками другого покрокового механізму є визначення кредитоспроможності позичальника, прогнозні показники його діяльності, аналіз забезпечення кредиту. Третій покроковий механізм передбачає обґрунтування потреби в банківських кредитах, розмірі кредитної ставки та прийняття рішення щодо надання позичальнику пільгового кредиту.

Контроль за цільовим та ефективним використанням кредитних ресурсів та своєчасним його повернення є основою четвертого покрокового механізму. Проведені дослідження свідчать, що пільгове кредитування суб'єктів аграрного бізнесу, сприяє економічному розвитку аграрної галузі позитивно впливає на ефективність аграрного виробництва.

За досліджуваний період спостерігається суттєве зменшення обсягів виданих кредитів суб'єктам господарювання аграрного бізнесу. Зокрема, в 2023 р. в порівнянні з 2021 р. загальна сума отриманих ними кредитів знизилася на 245,3 млрд грн або 25,69 %. Це призвело до зменшення частки аграрної галузі до загальної суми кредитування національної економіки на 3,21 відсоткових пункти при одночасному зростанні відсоткової ставки за укладеними кредитними угодами на 0,6 % і склала 10,3 % проти 9,7 % в 2022 р.

Основним чинником пільгового кредитування суб'єктів аграрного бізнесу є відсоткова ставка за кредит. Варто відзначити, що механізм пільгового кредитування прив'язаний до облікової ставки НБУ, а не до дійсної ставки, яку необхідно заплатити позичальникам за користування кредитом. По-друге, сама облікова ставка НБУ станом на 01.10.2024 р. становить 16 % і продовжує залишатися високою, особливо у співвідношенні з розвиненими країнами (табл. 2). Наведені дані свідчать, що ставки рефінансування країн з розвинутими ринковими відносинами є константними, тобто такими, що не змінюються впродовж тривалого періоду.

Табл. 2. Порівняльна характеристика ставок рефінансування Центральних банків провідних світових країн [4–6]

Держава	Ставка	Поточне значення, %	Остання зміна
США	Federal Funds rate	0,25	16.12.2018 (-0,75)
ЄС	Refinancing tender rate	1,00	07.05.2019(-0,25)
Японія	Overnight call rate target	0,10	19.12.2018 (-0,20)
Великобританія	Repo rate	0,50	05.03.2019 (-0,50)
Швейцарія	3 month LIBOR range	0,75	12.03.2019(-0,25)
Канада	Overnight rate target	1,00	08.09.2020 (+0,25)
Австралія	Cash rate	4,75	02.11.2020(+0,25)
Нова Зеландія	Official cash rate	3,00	29.07.2020 (+0,25)

Дослідження сучасних вчених свідчать, що розмір комерційної маржі банків країн з розвинутими ринковими відносинами значно нижче відповідно до маржі вітчизняних кредитних установ. Наприклад, у США 2020 р. діяли такі відсоткові ставки за кредитами для аграрних товаровиробників: короткостроковий кредит – 4,15 %; довгостроковий кредит на придбання активних основних засобів (машин, обладнання, транспортних засобів): на 3 роки – 3,5 %; 5 років – 4,15 %; 7 років – 4,75 %. Ставка за довгостроковий кредит на придбання сільськогосподарських тварин та здійснення технічного оновлення виробництва: на 3 роки - 4,1%; 5 років – 4,45 %; 7 років – 4,8 %. Середньостатистичне значення комерційної маржі банків США становить 3,25–4,5 %, тоді як України – 8–12 %, що унеможливило активне залучення інвестицій в національну економіку [7].

Військові дії в Україні внесли корективи в формування бюджету суттєва частка яких спрямована на оборону. З огляду на це підтримка суб'єктів господарювання аграрного бізнесу набула критичного значення, оскільки податки є пріоритетним джерелом фінансування оборонних видатків держбюджету. Суттєву частку поповнення державного бюджету займає міжнародна допомога. В той же час, міжнародні партнери акцентують увагу на необхідності зростання частки внутрішнього фінансування і тим самим, зменшуючи залежність від зовнішніх запозичень.

З огляду на це Одним із найвідоміших інструментів підтримки бізнесу є державна програма «5-7-9», яка запроваджена з лютого 2020 р. метою якої є доступ аграріїв до дешевих кредитних ресурсів.

Варто відзначити, що вітчизняні підприємці за програмою «Доступні кредити 5-7-9 %» отримали за період з 01.10 по 08.10.2024 р. 375 кредитів на суму 1,1 млрд гривень. А з 01.01.2024 р. бізнес отримав 18 532 пільгових кредитів на загальну суму 69 млрд гривень, а від старту «5-7-9 %» (лютий 2020 року) – 97,5 тисячі кредитів на суму 335,9 млрд гривень [9]. Отримані кредити суб'єкти господарювання спрямовують на як на фінансування інвестиційної, так і операційної діяльності. Порядком надання доступних кредитів передбачено їх

надання для фінансування оборотного капіталу та інвестиційних проектів. В той же час, на інвестиційні цілі доступні кредити відповідно до Порядку чітко регламентовані.

Важливою передумовою доступних кредитів є те, що при їх отриманні не потрібна застава, а максимальний розмір їх отримання встановлений в розмірі 90 млн грн. Доступні кредити за результатами дослідження свідчать, про порушення методологічного підходу щодо їх розподілу по регіонах, чим порушується принцип рівності доступу суб'єктів господарювання до кредитних ресурсів (табл. 3).

Табл. 3. Обсяги кредитування суб'єктів господарювання аграрного бізнесу по регіонах в середньому за 2022

Регіони	Загальна сума виданого кредиту, грн	З них частка залученого кредиту за програмою 5-7-9 відсотків	Площа сільськогос- подарських угідь, га	Кредит в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, грн	Частка кредитів суб'єктів аграрного бізнесу в розрізі областей, %	Рейтинг кредитування за розміром
Київська	35 088000	9,44	1855880	1890,64	32,38	1
Дніпропетровська	7 497000	7,26	3192300	234,85	6,92	2
Одеська	7 184000	10,93	25170190	28,54	6,63	3
Львівська	5 836000	5,83	1261830	462,50	5,39	4
Харківська	5 359000	4,54	1425530	375,93	4,95	5
Вінницька	4 883000	10,28	201419	2424,30	4,50	6
Хмельницька	4 845000	3,46	1565740	309,44	4,47	7
Тернопільська	4 643000	4,80	1050680	441,90	4,28	8
Кіровоградська	4 417000	10,51	203220	2173,51	4,08	9
Полтавська	3 927000	4,31	2164880	181,40	3,62	10
Миколаївська	3 600000	3,02	1934070	186,14	3,32	11
Запорізька	3 588000	1,62	583080	615,35	3,31	12
Черкаська	2 904000	4,23	1451570	200,06	2,68	13
Чернігівська	2 829000	3,54	2060930	137,27	2,61	14
Сумська	2 741000	3,60	1442310	190,04	2,53	15
Волинська	1 986000	4,96	1047490	189,60	1,83	16
Житомирська	1 704000	2,54	1509250	112,90	1,57	17
Херсонська	1 363000	0,16	98330	1386,15	1,26	18
Івано- Франківська	1 102000	1,30	630890	174,67	1,02	19
Рівненська	1 015000	1,92	926360	109,57	0,94	20
Чернівецька	599000	1,19	469570	127,56	0,55	21
Донецька	541000	0,31	736710	73,43	0,49	22
Закарпатська	228000	0,26	451460	50,50	0,21	24
Україна	108 368000	100,00	31742150	341,40	100,00	—

Практично доведено, що внаслідок сезонності аграрного виробництва в першому півріччі суб'єкти аграрного виробництва авансують у виробництво оборотні активи, а в другому навпаки повинні створювати їх запас для наступного

колообігу. Нагромадження оборотних активів для наступного колообігу суб'єкти господарювання аграрного бізнесу здійснюють в третьому і четвертому кварталах. Теоретично доведено, що зверх нормативне накопичення оборотних активів потребує додаткових фінансових ресурсів для їх збереження, охорони тощо. Тому для покритті потреби в оборотних активах для наступного колообігу варто застосовувати короткострокові кредити банку (табл. 3). Наведені дані свідчать, що в середньому за 2022 р. лідерами щодо обсягів кредитування в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь Вінницька, Кіровоградська та Київська області розмір по яких становить відповідно 2424,30, 2173,51, 1890,64 грн. Відповідно до програми кредитування 5-7-9 відсотків найбільше кредитів отримали Одеська, Кіровоградська та Вінницька області під 10,93, 10,51, 10,28 відсотків відповідно.

За сучасних умов військового стану в Україні вдосконалення кредитування суб'єктів аграрного бізнесу можливе за умов дотримання дієвості таких економічних підсистем як бюджетно – податкова та кредитно – банківська. Щодо бюджетно – податкової підсистеми варто встановити мораторій на підвищення податків і зборів для суб'єктів господарювання аграрного бізнесу. З 01.01.2025 р. для аграріїв відповідно до законопроекту №11416-д запроваджено справляння військового збору з огляду на це, податкових трансформацій відчує аграрний сектор у зв'язку зі збільшенням мінімального податкового зобов'язання на 14 % та встановленням його мінімальної суми у розмірі 1400 гривень на 1 га ріллі. Крім цього, з фіскальними змінами можуть стикнутися аграрії у випадку наявності боргу по податкових зобов'язаннях більш як за 2 квартали. За цих обставин аграрії можуть втратити спрощену систему і зрештою муситимуть перейти на загальну систему оподаткування з новою податковою дисципліною [11]. Щодо кредитно – банківської підсистеми варто запровадити кредитні канікули та впроваджувати нові програми пільгового кредитування одночасно встановивши до закінчення військових дій мораторій на продаж землі.

Висновки. Розширення меж кредитування, підвищення доступності кредиту мають забезпечуватися на основі розвитку мережі додаткових офісів спеціалізованого кредитного інституту. Необхідно створити умови, які забезпечують повний та рівний доступ позичальників до кредитних ресурсів, що вимагає створення відповідної розвиненої банківської інфраструктури в сільській місцевості для надання кредитних послуг не тільки в кожному районному центрі, але й на рівні сільських громад.

Література:

1. Алескерова Ю. Державне регулювання фінансових процесів в агропромисловому комплексі. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 209–214.
2. Аранчій В., Зоря О., Петренко І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 4. С. 120–124.
3. Гудзь О. Проблеми удосконалення державної фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 6. С. 18–26.

4. Дем'яненко М. Кредитний фактор сталого розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2014. № 11. С. 5–14.
5. Лупенко Ю., Малік М., Шпикуляк О. та ін. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
6. Калетнік Г., Ціхановська В. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ : Хай-Тек Пресс, 2010. 317 с.
7. Малій О. Фінансово-кредитні відносини в АПК : монографія. Харків, 2008. 210 с.
8. Непочатенко О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування. *Економіка АПК*. 2008. № 8. С. 95–100.
9. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. П. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.
10. Правдюк Н. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. 2016. № 4. С. 69–79.

References:

1. Aleskerova, Ju. (2016). State regulation of financial processes in the agroindustrial complex. *Prychornomors'ki Economic Studies*, no. 11, pp. 209–214. [in Ukrainian].
2. Aranchii V., Zoria O., Petrenko I. (2011). Credit in the system of financial provision of investment development of agrarian enterprises. *Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, no. 4, pp. 120–124. [in Ukrainian].
3. Gudzy, O. (2005). Problems of improvement of state financial support of enterprises of agroindustrial complex through the mechanism of cheapening of loans. *Accounting and finance of agriculture*, no. 6, pp. 18–22. [in Ukrainian].
4. Dem'yanenko, M. (2014). Credit factor of sustainable development of the agrarian sector of Ukraine. *Economy of agro-industrial complex*, no. 11, pp. 5–14. [in Ukrainian].
5. Lupenko, Yu., Malik, M., Shpykuliak, O. and other (2014). Innovative software of development of agriculture Ukraine: Problems and Prospects, Kyiv: NSC "IAE", pp. 516. [in Ukrainian].
6. Kaletnik, H., Tsikhanovska, V. (2010). Financial management: a study guide for university students. Kyiv: Hi-Tech Press. 317 p. [in Ukrainian].
7. Maliy O. (2008). Financial and credit relations in the agroindustrial complex. Kharkiv, 210 p. [in Ukrainian].
8. Nepochatenko, O. (2008). State support of agroindustrial complexes through improvement of lending system. *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 95–100. [in Ukrainian].
9. Sabluk, P. (2011). Organizational and economic modernization of the agricultural sector. Kyiv: NNC IAE. 342 p. [in Ukrainian].
10. Pravdiuk, N. (2016). Agrarian receipts as an alternative form of crediting agricultural enterprises: accounting aspect. *Accounting and finance*, no. 4, pp. 69–79. [in Ukrainian].

Annotation

Bechko P., Kolotukha S., Ptashnyk S., Havrylenko O.

Priority areas of lending of agricultural business subjects

The article examines the priority areas of lending to agrarian business entities. Based on the analysis of scientific and economic literature, a step-by-step mechanism for preferential bank lending to agrarian business entities is presented. According to the results of the research, it was concluded that decrease in efficiency of agricultural production under modern conditions is a consequence of military actions, which led to unfavorable socio-economic conditions for the functioning of agrarian business entities.

In view of this, under current conditions, it is worth applying preferential lending to agrarian business entities, with reimbursement from the budget of 50 % of the cost of the bank loan rate, adhering to the principles of bank lending. The state preferential lending program should promote the development of agriculture and the regulation of agricultural products, raw materials and food markets, providing state guarantees for bank loans, in compliance with step-by-step positions capable of ensuring the effectiveness of lending to agrarian business entities

The decrease in the efficiency of agricultural production under modern conditions is a consequence of military actions, which led to unfavorable socio-economic conditions for the functioning of agrarian business entities. Military actions in Ukraine limited their access to credit resources, as a result of which the peculiarities of their current financial and economic situation are not taken into account. Attracting and using bank loans by agribusiness entities is the most important factor in stabilizing their financial condition. An important prerequisite for accessible loans is that no collateral is required when obtaining them, and the maximum amount of their receipt is set at UAH 90 million. Accessible loans, according to the results of the study, indicate a violation of the methodological approach to their distribution by region, which violates the principle of equal access of business entities to credit resources. Under the current conditions of martial law in Ukraine, improving lending to agrarian business entities is possible provided that the effectiveness of such economic subsystems as the budget-tax and credit-banking subsystems is maintained.

Key words: banking institution, marketing, management, banking products, market of marketing services.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ю. А. ЦИМБАЛЮК, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

О. А. НЕПОЧАТЕНКО, кандидат економічних наук

О. В. ДРАЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

І. Ю. ЛЕБІДЬ, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Стаття присвячена окресленню кола проблемних питань, що супроводжували та наразі перешкоджають проведення активної інвестиційної політики в аграрному секторі економіки України. Окремо означено актуальні переешкоди для розвитку інвестиційної діяльності за різними рівнями економічної системи

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна діяльність, аграрний сектор економіки, рівні економічної системи, інвестиційна політика*

Постановка проблеми. Інвестиційна активність економіки та її секторів є одним з базових показників розвитку держави в цілому та її національного господарства зокрема. Особливо актуальним є дане питання відносно аграрного сектору, де, з однієї сторони, присутній вагомий вплив зовнішніх факторів, що не піддаються управлінню чи контролю людини, ускладнюючи провадження діяльності. А з іншої – є беззаперечна потреба у сталому розвитку й економічному зростанню, адже високоефективна аграрна діяльність – запорука продовольчої безпеки не лише всередині країни, а й на світовому рівні.

Інвестиції (з англійської – «invest», «довгострокове вкладення коштів»), трактуються науковцями як «довгострокові вкладення капіталу й інших цінностей у конкретну справу з метою подальшого їх збільшення» [1], а профільне законодавство розглядає їх як «... всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, в результаті яких створюється прибуток або досягається соціальний ефект [2].

Відповідно, інвестиційна діяльність – це певні дії у відповідному середовищі на різних рівнях економічної діяльності, що пов'язані із залученням інвестицій. І. як зазначає С. Шевченко, вона має трактуватися у якості «... цілеспрямованого процесу пошуку необхідних інвестиційних ресурсів, вибору ефективних об'єктів інвестування, збалансованої за обраними параметрами інвестиційної програми та забезпечення ефективної їх реалізації» [3, с. 10].

Однак варто зауважити, що кожна галузь стикається з певними проблемами провадження інвестиційної діяльності, зумовленими її внутрішніми якостями. А особливо активно це можна спостерігати відносно аграрної сфери, зокрема – в Україні, в умовах воєнного стану. І наразі дана тема є актуальною і цікавою для вивчення у науковій площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інвестиційна діяльність в аграрному секторі економіки України передбачає врахування специфіки галузі. І тим самим зумовлює особливість її провадження. Рибіна Л., вивчаючи вищеокреслене питання, слушно наголошує на тому, що залучення інвестицій в аграрну сферу діяльності України має бути «...спрямоване не лише на досягнення максимальної ефективності, але й на раціональне використання природних ресурсів, матеріально-технічних засобів тощо» [4, с. 450]. Тим самим авторка акцентує увагу не лише на поточних проблемних аспектах, а й на необхідності врахування стратегічних наслідків діяльності.

На необхідності диверсифікації методів і інструментів податкового стимулювання інвестиційної активності в аграрному секторі економіки України наголошує Лучечко Ю., зауважуючи на необхідності: «... удосконалення методів державного регулювання інвестиційної діяльності через прийняття і реалізацію державних інвестиційних програм стосовно підвищення техніко-технологічного рівня переробки сільськогосподарської сировини» [5, с. 49]. Даний підхід цілком корелює із загальними вимогами інвесторів до об'єктів інвестування та матиме наслідком позитивні інвестиційні рішення для аграрного сектору економіки України.

Розмежування пріоритетів підтримки для внутрішніх і зовнішніх інвесторів і визначення стратегічної цілі провадження інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки на рівні держави називають напрямом для досягнення бажаних цілей інвестиційної діяльності в аграрному секторі колектив авторів на чолі з Бородіною О. [6]. Цю ж думку підтримують й українські науковці Тонюк М., Карпова Т., Пішеніна Т., Яковлева О, наголошуючи на необхідності «.. надання депресивним сільським регіонам статусу територій пріоритетного розвитку, що згідно із законодавством передбачає пільги інвесторам» [7, с. 40]. Обидва твердження є абсолютно доцільні, особливо в контексті депресивних територій, адже після закінчення воєнного стану саме таких буде доволі багато, а тому слід уже зараз думати про їх відродження, в тому числі – і за рахунок інвестицій.

Загалом варто відзначити, що тема активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України була і залишається актуальною. Це викликано як низкою проблем, що наявні у різних секторах діяльності та на всіх рівнях системи управління, так і необхідністю пошуків активних методів підтримки вітчизняного аграрного виробництва.

Методика досліджень. Проведення даного наукового дослідження уможливилось за рахунок використання низки загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, узагальнення трактування дефініцій відбувалося за допомогою діалектичного методу; виокремлення проблем інвестиційної активності в

державі – шляхом використання методу вертикального аналізу; дослідження обсягів капітальних інвестицій за областями – за допомогою горизонтального методу; формулювання висновків – за допомогою методу узагальнення; окреслення переліку проблем у сфері інвестиційної активності в аграрному секторі економіки України – за допомогою методів аналізу та синтезу.

Результати досліджень. Інвестиційна діяльність в аграрному секторі економіки України завжди пов'язувалася з ускладненими умовами її провадження. Одним із наріжних каменів була відсутність чіткої інвестиційної стратегії та інвестиційної політики як на рівні держави, так і з-поміж потенційних об'єктів інвестування – аграрних підприємств.

Ще до початку впровадження воєнного стану в Україні сфера інвестиційної діяльності підприємств аграрної сфери мала низку проблемних питань:

- зосередженість на формалізованому нормативному підґрунті, без створення реальних, дієвих стимулів співпраці, з високим рівнем структурних недоліків [4, с. 451];

- відсутність розуміння регіональної влади у необхідності формування цілеспрямованої, нормативно обґрунтованої, інвестиційної політики та формування сприятливого інвестиційного клімату [8, с. 110];

- розбалансованість механізмів науково-технічного розвитку аграрної сфери [9];

- відсутність мотиваційних чинників провадження інвестиційної діяльності та загальної мотиваційної концепції, спрямованої на потенційних інвесторів [10, с. 25];

- структурні та міжгалузеві диспропорції розвитку складових аграрного сектору економіки; наявний дефіцит товарів виробничого і невиробничого призначення, зокрема енергоносіїв; розбалансованість фінансово-кредитної системи, невідповідність сформованої управлінської структури потребам економічного розвитку [11, с. 155].

Таким чином, якщо зосередитися на проблематиці інвестиційної активності в аграрній сфері економіки України, то умовно можна розділити її на три групи: макрорівень – сфера державного управління; мезорівень – регіональний сегмент; макрорівень – безпосередньо підприємства (рис. 1).

Кожному з представлених на рис. 1 рівнів економічної діяльності властиві окремі проблемні аспекти, що в цілому негативно впливають на обсяги та динаміку інвестиційної активності в аграрному секторі економіки України. Звичайно, наразі цілком резонним зауваженням є наголошення на центральній проблемі: активних військових діях (чи розміщення на звільнених територіях) у низці регіонів, що унеможливорює провадження аграрної діяльності в цілому чи в бажаних обсягах. Однак дія інших чинників теж залишається активною особливо в частині, що стосується макрорівня. Тобто саме від позиції і активності держави залежать дії регіональної влади та кроки до залучення інвестиційних ресурсів на рівні підприємств.

Рис. 1. Проблемні аспекти інвестиційної активності в аграрному секторі економіки України за рівнями економічної діяльності

Слід наголосити, що інвестиційна активність характеризується висхідними показниками також у тих сферах діяльності, які схильні до оновлення виробництва та впровадження інновацій. Згідно даних Державної статистичної служби України, витрати на інновації у галузі «Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів» у 2022 році склали 8,3 % від загального обсягу за всіма галузями, причому за рахунок власних коштів підприємств – 1156,5 млн грн або 99,3 % від здійсненого обсягу. У тому ж 2022 р. обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство України склали 51439,4 млн грн або 0,1 % від загальнодержавного показника (рис. 2).

За результатами представленої діаграми найвищий обсяг капітальних інвестицій відзначався по Черкаській (43,5 %), Кіровоградській (41,0 %) і Тернопільській (37,9 %), а найменший – по м. Київ (1,2 %), Івано-Франківській (4,9 %) і Закарпатській (3,0 %) областях відносно загального обсягу капітальних інвестицій по регіону. Наведені дані охоплюють період до впровадження воєнного стану та частину активних військових дій. Тому вони, фактично, є яскравим результатом представлених вище проблем – від макрорівня до мікрорівня.

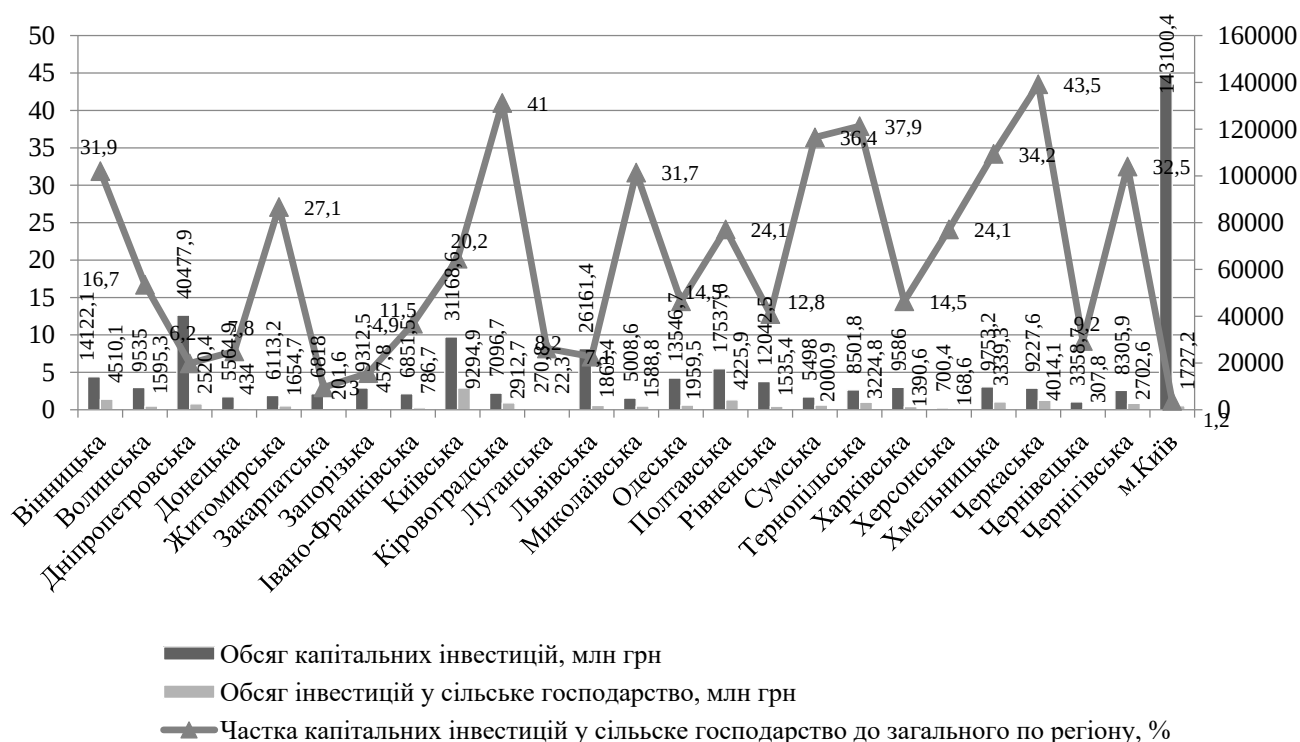

Рис. 2. Обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство у розрізі регіонів у 2022 році [12]

Наразі ситуація лише ускладнилася, а відтак необхідна кардинальна зміна інвестиційної політики на державному рівні й активний пошук напрямів зацікавлення для інвесторів на рівні громад і підприємств.

Висновки. Інвестиційна політика є невід’ємним атрибутом сучасної держави зі сталим економічним розвитком. А також своєрідним індикатором обсягу проблем, присутніх у країні. Чим більше рівнів економічної системи вони охоплюють і чим глибше проникають в них, тим негативніші результати інвестиційної діяльності.

Аграрна сфера економіки України – одна з пріоритетних, зокрема в частині формування продовольчої безпеки й експортного потенціалу. Однак непропрацьовані проблеми мезорівня, як-от недосконале нормативно-правове забезпечення інвестиційного процесу, відсутність різновекторної і вибудованої відповідно до потреб, в першу чергу інвесторів, інвестиційної політики, примножені на перепони макrorівня (недостатньо якісно розроблені інвестиційні стратегії органів місцевого самоврядування) та мікрорівня (небажання (а доволі часто і неможливість внаслідок браку фінансових ресурсів) активних технічних і технологічних змін в аграрних підприємствах) не просто ускладнюють процес інвестиційної діяльності, а взагалі гальмують його. Особливо відчутно це нині, в період воєнного стану та в результаті втрати значних обсягів аграрного виробництва на окупованих територіях.

Література:

1. Дем’яненко М. Я., Левченко Н. М., Шевчик В. П. Фінанси. К., 2010. 371 с.

2. Про інвестиційну діяльність : закон України № 1560-XII від 18.09.1991. Верховна рада України: законодавство України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
3. Шевченко С. Ю. Економічна сутність інвестицій та інвестиційної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 1. С. 7–10.
4. Рибіна Л. О. Особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 450–454.
5. Лучечко Ю. М. Стимулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України: диверсифікація методів та інструментів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 43–49.
6. Borodina O., Borodina E., van Velthuizen H. Sustainable agriculture, food security, and socio-economic risks in Ukraine. *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*. 2012. № 658. P. 169–185. doi:10.1007/978-3-642-22884-1_8.
7. Тонюк М. О., Карпова Т. С., Пішеніна Т. І., Яковлева О. В. Тенденції розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі України. *Вісник Київського інституту бізнесу і технологій*. 2020. № 1 (43). С. 34–41. 10.37203/kibit.2020.43.05.
8. Однорог М. А. Особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126 (частина II). С. 108–115.
9. Ткаченко С. Є Аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі України, визначення факторів та шляхів її активізації. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 23. Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/138>. (дата звернення 25.11.2024).
10. Мельник В., Погріщук О. Інвестиційне забезпечення аграрного сектору: розширення можливостей для України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 3. С. 23–34.
11. Траханов І. П. Проблеми інвестиційного забезпечення підприємств АПК України та перспективи його розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 9. С. 153–157.
12. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за регіонами. Державна служба статистики України. Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/ibd/kin_reg/kin_ved_new_u.htm. (дата звернення 20.11.2024).

References:

1. Demyanenko, M. Ya., Levchenko, N. M., Shevchyk, V. P. (2010). *Finances*. Kyiv. 371 p. [in Ukrainian].
2. On investment activity: Law of Ukraine No. 1560-XII dated September 18, 1991. Verkhovna Rada of Ukraine: legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>. [in Ukrainian].
3. Shevchenko, S. Yu. (2010). Economic essence of investments and investment activities. *Investments: practice and experience*, no. 1, pp. 7–10. [in Ukrainian].
4. Rybina, L. O. (2017). Peculiarities of investment activity in the agrarian sector of the economy of Ukraine. *Economy and society*, issue 11, pp. 450–454. [in Ukrainian].
5. Luchechko, Yu. M. (2018). Stimulation of investment activity in the agricultural sector of the economy of Ukraine: diversification of methods and tools. *Investments: practice and experience*, no. 13, pp. 43–49. [in Ukrainian].

6. Borodina, O., Borodina, E., van Velthuis, H. (2012). Sustainable agriculture, food security, and socio-economic risks in Ukraine. *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*, 658, pp. 169–185. doi:10.1007/978-3-642-22884-1_8.
7. Tonyuk, M. O., Karpova, T. S., Pishenina, T. I., Yakovleva, O. V. (2020). Trends in the development of investment activity in the agricultural sector of Ukraine. *Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technologies*, no. 1 (43), pp. 34–41. 10.37203/kibit.2020.43.05. [in Ukrainian].
8. Unicorn, M. A. (2015). Peculiarities of investment activity in the agricultural sector. *Actual problems of international relations*, issue 126 (Part II), pp. 108–115. [in Ukrainian].
9. Tkachenko, S. E. (2021). Analysis of investment activity in the agricultural sector of Ukraine, determination of factors and ways of its activation. *Economy and society*, issue 23. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/138>. (access date 11/25/2024). [in Ukrainian].
10. Melnyk, V., Pohrishchuk, O. (2018). Investment support of the agricultural sector: expanding opportunities for Ukraine. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, no. 3, pp. 23–34. [in Ukrainian].
11. Trakhanov, I. P. (2016). Problems of investment support for enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine and prospects for its development. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, no. 9, pp. 153–157. [in Ukrainian].
12. Capital investments by types of economic activity by regions. State Statistics Service of Ukraine. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/ibd/kin_reg/kin_ved_new_u.htm (access date 11/20/2024). [in Ukrainian].

Annotation

Tsybalyuk Yu. A., Vlasjuk S. A., Nepochatenko O. A., Drachuk O. V., Lebid I. Yu. Problem aspects of investment activities realization in the agricultural sector of Ukraine's economy

The agricultural sector of the economy of Ukraine is a powerful component of the national economy, one of the leading sectors in the export of products and the basis of food security. However, its stable and harmonious development directly depends on investment activity, which is a prerequisite for the technical, technological and innovative restructuring of this field of activity.

Investments, interpreted as long-term investments, require a favorable basis for their infusion. Therefore, investment activity should be based on the conditions of an open, transparent partnership between the investor and the investment object. Unfortunately, this condition has serious implementation problems in Ukraine.

Even before the introduction of martial law, investment activity in the agricultural sector of Ukraine's economy was characterized, in the view of foreign and domestic investors, by significant obstacles to implementation. First of all, these included the imperfection of the regulatory framework, the lack of tax benefits and incentives, outdated business methods and a high level of influence of external and internal factors, particularly those unregulated by humans, and ignoring potential mitigation tools such as insurance. And with the introduction of martial law, the situation was further complicated by the active conduct of military operations and the increase in the level of corresponding risks.

In general, all the shortcomings that prevent active investment activity in the agricultural sector of the economy of Ukraine can be divided into three levels of the

economic system: macroeconomic – are under the jurisdiction of state management bodies (ensuring an appropriate regulatory and legal framework, building an investment policy, reducing inflationary processes, regulating the political situation etc); mesolevel – the field of activity of local self-government bodies (development of investment strategies of the region, community based on the specifics of the territory; formation of a system of incentives and incentives for investors); micro level - directly formed at the level of enterprises and organizations (updating and modernizing the production process, practicing new techniques and technologies of operational activity; diversification of functioning, etc.). The existing problematic aspects are significant and prevent the formation of an active field as an internal one. The same applies to foreign investment activities in the agricultural sector of Ukraine's economy.

Key words: investments, investment activity, agrarian sector of economics, levels of economic system, investment politics

УДК: 330.342.146:005.336.4-027.63:332.122(1-22)

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-105-2-271-281

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Ю. В. ГОЛОВАШЕНКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті узагальнено досвід провідних країн світу щодо управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій та обґрунтовано можливості його використання у вітчизняній практиці. Аргументовано, що пріоритетами у розвитку об'єктів соціального призначення у сільських територіях провідних країн є забезпечення працевзайнятості сільського населення, регулювання добробуту сільських мешканців, будівництво доріг, благоустрій житлових помешкань, забезпечення послугами інженерної інфраструктури, розвитку освіти, охорони здоров'я та туризму. Доведено, що аграрна політика провідних країн є інструментом позитивного впливу на розвиток соціальної інфраструктури сільських територій на основі цільового фінансування соціальних проєктів та дієвої державної підтримки товаровиробників сільськогосподарської продукції. Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій доцільно використати у програмі повоєнного відновлення сільських територій.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сільські території, управління, державна підтримка, якість життя, сільське населення.

Постановка проблеми. Актуальність забезпечення населення країни продовольством та нарощення валютних надходжень в країну підвищується в умовах військового стану, що вимагає виконання системних заходів щодо збереження стійкості сільськогосподарського виробництва. Одним із важливих

елементів ресурсного забезпечення є трудові ресурси відповідної кваліфікації, кількість та якість яких залежить від процесу їх відтворення. Очевидно, що війна із російським загарбником значно погіршила можливості щодо належного відтворення кадрів у сільському господарстві.

Зазначимо, що відтворення трудових ресурсів пов'язано із рівнем розвитку соціальної сфери сільських територій, які й забезпечують відтворення робочої сили. Без перебільшення рівень кваліфікації фахівців сільського господарства визначається результативністю сільськогосподарського виробництва в цілому. Результати досліджень доводять, що забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва вимагає створення необхідних умов для його працівників як в процесі праці, так і в процесі відтворення [1]. Вважаємо, що дане завдання повинні виконувати спеціальні об'єкти, підрозділи, служби соціальної інфраструктури.

Очевидно, що забезпечення розвитку сільської соціальної інфраструктури на принципах сталого розвитку вимагає цілеорієнтованого впливу, тобто, результативного та ефективного управління цим процесом. Як зазначають дослідники, управління соціальною інфраструктурою сільських територій є цілеспрямованою діяльністю органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства, спрямованої на обслуговування потреб й інтересів населення, що проживає у сільській місцевості, створення належних умов для їх розвитку та самореалізації, забезпечення гідного рівня життя людини [2, с. 65]. Вважаємо, що процес управління соціальною інфраструктурою сільських територій доцільно розглядати на основі теорій та концепцій, які базуються людиноорієнтованих ціннісних підходах та цілях сталого розвитку, а також стейхолдерівського підходу.

Важливим моментом в забезпеченні результативності управління розвитком соціальної інфраструктури є розроблення дієвих організаційно-економічних інструментів підтримки її функціонування в цільових програмах розвитку сільських територій. Із цією метою доцільно узагальнити досвід провідних країн світу щодо підтримки розвитку об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій та пошуку шляхів його імплементації в повоєнному відновленні країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку соціальною інфраструктурою сільських територій присвячено науковій праці численних вітчизняних дослідників, які розкривають теоретичні засади та практичні підходи до стійкого розвитку соціальної інфраструктури сільських територій та ролі держави [3, 4], формування системи організаційно-економічного регулювання та управління її об'єктами [5, 6], ролі держави у покращенні надання соціальних послуг з метою покращення якості життя сільського населення [7] тощо. Однак, існує необхідність в узагальненні зарубіжного досвіду щодо підтримки розвитку сільської соціальної інфраструктури та практики управління інфраструктурою соціального призначення з метою досягнення сталого розвитку сільських територій.

Метою дослідження є узагальнення досвіду провідних країн світу щодо підтримки розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, а також практики управління її об'єктами та обґрунтування напрямів його імплементації у вітчизняній практиці.

Методика досліджень. Теоретико-методичною основою наукового дослідження є діалектичний метод та системний підхід до пізнання економічних явищ, фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних науковців з питання управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. Окрім цього використовувався комплекс методів: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків); ретроспективного, порівняльного аналізу (узагальнення зарубіжного досвіду щодо підтримки розвитку соціальної інфраструктури сільських територій та обґрунтуванні напрямів його використання у вітчизняних умовах).

Результати досліджень. Згідно прогнозу ООН передбачається посилення процесів урбанізації, що зумовлює необхідність розроблення комплексної політики покращення умов життя як міських, так й сільських жителів за умови зміцнення економічних, соціальних та екологічних зв'язків між міськими і сільськими районами. У цій програмі підвищена увага приділена забезпеченню житлом як визначального чинника соціальної стабільності у сільських районах [8]. Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (IFAD) у своєму звіті зазначив, що в сільських районах сконцентровано 79 % бідних людей світу, які одержують доходи від дрібного сільського господарства. Саме тому розвиток сільських районів відіграє важливу роль в подоланні бідності та голоду, що й зумовило підвищену увагу міжнародного співтовариства на сільське населення шляхом вкладення прямих інвестицій в сільські райони [9]. Зарубіжні підходи до розвитку сільських територій виділяють такі пріоритети: сталий розвиток сільського господарства; вирівнювання відмінностей із іншими галузями економіками, міським і сільським населенням; територіальний розвиток та використання локальних ресурсів.

Цікавим є досвід Великобританії у підтримці розвитку соціальної інфраструктури, де встановлені так звані Стандарти обслуговування сільських мешканців, які визначають рівень обслуговування сільської громад в області підвищення рівня життя в сільських населених пунктах та комплексно реалізується всіма відомствами [10]. Очевидно, що у період повоєнного відновлення нашої країни постане необхідність розробки подібних стандартів, які будуть адаптованими до вітчизняних умов розвитку сільських територій.

Розвиток об'єктів соціальної інфраструктури та надання соціальних послуг відносяться до соціальних проєктів. Оскільки, реалізація соціальних проєктів на сільських територіях вимагає залучення значних інвестицій, для чого у зарубіжній практиці використовується фандрайзинг, краудфандинг та краудсорсінг [11]. Фандрайзинг передбачає збирання коштів у місцевої спільноти, а також підготовку проєктів до різних конкурсів на одержання грантів. Щодо краудфандингу, то він передбачає співпрацю людей, які добровільно об'єднують власні кошти та інші ресурси, з метою підтримки зусиль

інших людей або організацій (реципієнтів). Дещо іншим за змістом є краудсорсінг, який орієнтується до вирішення тих чи інших проблем на основі залучення широкого представництва осіб для використання їх творчих здібностей, знань та досвіду.

Цікавим є досвід європейських країн, де у межах пріоритетів «зеленої економіки» визначають розвиток людини на основі пошуку балансу між добробутом та навколишнім середовищем, що вносить відповідні зміни у функціонування сільської інфраструктури: збільшення виробітку «зеленої» енергії на сонячних, вітрових електростанціях; забезпечення будівництва шляхом використання деревини та використання біометану, зеленого водню; компенсація у розмірі 20–50 % від вартості проєкта для приватних будинків при встановленні котлів, які працюють на біомасі [12]. Наведені практики підтримки соціальної інфраструктури сільських територій у провідних країнах можуть бути цінними для використання у вітчизняних умовах у період повоєнного відновлення країни.

Зазначимо, що оскільки в розвитку сільських територій в європейських країнах пріоритетним є територіальний розвиток на основі раціонального використання локальних ресурсів, у зв'язку із чим передбачається розвиток органічного сільськогосподарського виробництва, аквапоніки, вертикальних ферм для виробництва вочів, грибів, агротуризму. З метою реалізації проєктів на місцевому рівні в Європейському Союзі реалізується програма LEADER, якою передбачено фінансування проєктів розвитку сільських територій, які підтримкою розробляються безпосередньо представниками сільських територій. Такий проєктний підхід «знизу-вгору» у розвитку сільської місцевості реалізується у багатьох країнах світу, коли держава софінансує проєкти, які пропонуються сільськими мешканцями, органами місцевого самоврядування, агробізнесом.

Так, дослідження рівнем задоволення життям в Німеччині демонструє відмінності у рівнях задоволення життям у східних та західних районах країни, але при цьому спостерігаються незначну диференціацію у доходах між міським та сільським населенням. Зазначимо, що в 2014 р. рівень задоволення життям в сільській місцевості незначно перевищив значення показника у міських жителів при збереженні відтоку населення із сільських територій. Цінним є висновок щодо тісного зв'язку між державними витратами на інфраструктуру і темпами економічного зростання у регіонах і в національній економіці [13]. Це дозволяє припустити, що роль держави повинна бути значимою у повоєнному відновленні соціальної інфраструктури сільських територій, що сприятиме досягненню позитивної динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенню добробуту сільських жителів.

В європейських країнах успішно вирішується проблема стабілізації та розвитку соціальної сфери в сільських територіях на основі використання таких інструментів: підвищення зайнятості сільського населення, сприяння у розвитку підприємницької ініціативи з метою диверсифікації джерел формування доходів, підтримка розвитку соціальної та інженерної інфраструктури, відкриття центрів

організації культурного дозвілля. Основною метою таких заходів є зниження темпів відтоку населення із сільської місцевості, а також подолання бідності, неблагополуччя та соціального відчуження окремих сільських поселень [14]. Отже, європейські країни орієнтуються до забезпечення зайнятості сільського населення, поліпшення житлових умов, підвищення рівня добробуту та якості життя.

Виявлено, що в європейських країнах додержуються наступних принципів сталого розвитку сільських територіальних утворень та їх інфраструктури: акцент робиться на активізації діяльності на конкретній локальній території; обов'язкове врахування специфічних умов, потенціалу та існуючих проблем розвитку території; орієнтація на інтереси людини; широке залучення місцевих мешканців до визначення стратегічних цілей сталого розвитку сільської території; забезпечення комплексного характеру розвитку сільської місцевості; врахування соціальних, економічних, екологічних аспектів розвитку території; створення наближених до населення органів управління розвитком сільських територій; широке використання сталих практик розвитку інших територій; надання консультативної підтримки. Для досягнення цієї мети в Польщі було розроблено та реалізовано Програму активізації сільських територій, яку було профінансовано за рахунок кредитних коштів Світового Банку та коштів національного бюджету загальним обсягом близько 260 млн. євро [15]. Ця Програма реалізовувалася за такими напрямками: диверсифікації сільськогосподарської діяльності шляхом створення нових робочих місць у несільськогосподарських видах діяльності; активізації людського капіталу через підвищення кваліфікації працівників місцевих і регіональних органів управління; підвищення інвестиційної привабливості сільських територій за рахунок розвитку елементів інфраструктури та створення сприятливих умов для капітальних вкладень у сільські території. Програмою особливу увагу було приділено будівництву доріг, водопостачанню, надання ветеринарних послуг, розвитку освіти та охороні здоров'я сільського населення.

Розглянемо досвід Данії щодо регулювання сільськогосподарського виробництва, де діє Закон про сільське господарство. Сільське господарство в цій європейській країні є важливою галуззю і входить в сферу національних пріоритетів. В країні функціонує майже 60 тисяч ферм, які розміщені по всій території країни. Норми аграрного права в Данії зорієнтовані на збереження традиційного сімейного землеволодіння, попередження зниження родючості ґрунтів, організацію системи раціонального обробітку земель, удосконалення сільськогосподарського землеволодіння, розвиток орендних відносин, здійснення аграрної діяльності на основі вимог охорони земельних та інших природних ресурсів, довкілля в цілому. Цікаво, що цим Законом передбачається, що всі землевласники земельних ділянок площею більше двох гектарів зобов'язані вести на них виробництво сільськогосподарської продукції. Більше того, власники сільськогосподарських угідь повинні проживати безпосередньо на цих сільськогосподарських ділянках. Безперечно такий підхід сприяє утриманню мешканців на сільських територіях, де вони є працевлаштованими та

формують пропозицію сільськогосподарської продукції на локальному та національному рівнях.

Дещо іншим є підхід до зростання сільськогосподарського виробництва у Великобританії, який передбачає багатофункціональний розвиток сільських територій, внаслідок чого підвищується дохідність сільського господарства, забезпечується ефективність аграрного сектору економіки, що відповідає сучасним потребам суспільства та держави [16]. За такого підходу всі ресурси сільських територій орієнтуються до виявлення всіх перевах та можливостей розвитку сільських населених пунктів. Із цією метою використовуються нові форми державної інноваційної діяльності, які створюють сприятливі умови для розвитку багатофункціонального сільського господарства.

Цікавим є досвід для вітчизняної практики Шотландії, де відбувається усвідомлення тієї обставини, що соціальні наслідки планування та здійснення фінансово-кредитної політики розвитку сільських територій є більш значими, ніж короткострокова фінансова вигода. З метою подолання загрози дисбалансу між економічними інтересами та стабільними умовами життя сільської громади доцільно запровадити підходи по відродженню шотландських аграрно-територіальних утворень та їх сталому розвитку. Так, програма розвитку сільських територій у цій країні передбачає такі цілі: стійкий розвиток сільської економіки; підтримка сільськогосподарського виробництва та лісової промисловості; захист і збереження навколишнього природного середовища; вирішення проблем зміни клімату; підтримка сільських громад в загальних питаннях.

Водночас, цінним для вітчизняної практики є розрахунок так званого Шотландського Індексу рівня життя, який дозволяє визначити конкретну місцевість для підтримки, де рівень доходів, якості житла, доступу до соціальних послуг та освіти нижче за середній показник по країні. Цей метод базується на основі використання 38 показників, результати розрахунку яких подаються на інтерактивній карті [17]. Вважаємо, що в найближчій перспективі складно використати цю модель у вітчизняній практиці, з точки зору фінансових можливостей надання підтримки на національному та регіональному рівнях, однак доцільно запровадити таку модель із меншим числом показників в окремих пілотних регіонах. У якості пілотних регіонів доцільно обрати один або декілька територіальних громад, у яких проживають внутрішньо переміщені особи, що дозволить виявити поточні проблеми та оперативно розробити заходи щодо їх подолання.

Інший підхід до розвитку соціальної інфраструктури використовується у Великобританії, де впроваджено інструменти мотивації найбільш активної частини сільського населення до високого культурного розвитку в сільських територіях. Внаслідок цього відбувається зміна політики розвитку сільських територій, яка була зорієнтована в минулому винятково на розвиток урбанізованих центрів, де створювалися сприятливі умови до здійснення творчої діяльності, внаслідок чого творча активність сільського населення була обмеженою [18]. Отже, на сьогодні в країні переорієнтувалися до створення

відповідних умови до підвищення культурного розвитку мешканців сільських територій.

Окрім цього у провідних країнах приділяється значна увага поліпшенню сфери соціального призначення в сільській місцевості та розширенню сфери надання соціальних послуг. Цінним у цьому аспекті є досвід США, де для дрібних фермерів, кількість яких складає майже 90 % від загальної їх величини, держава використовує різноманітні фінансові, економічні, соціальні заходи підтримки. Зокрема, однією із цілей стратегічного розвитку сільського господарства передбачається розширення економічних можливостей та покращення якості життя в сільській місцевості. У якості конкретних заходів передбачається створення нових робочих місць, покращення системи водопостачання і каналізації, підключення сільських будинків до швидкісного Інтернету. Зазначимо, що сьогодні підвищена увага приділяється розвитку інфраструктури зв'язку в США, де зусилля держави сфокусовані на подолання нестачі цифрової інфраструктури в сільській місцевості із урахуванням потреби в послугах у розрізі видів послуг [19]. Очевидно, що результатом державної підтримки сільського господарства є покращення рівня якості життя сільського населення, а також підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників. Зазначимо, що середньодушовий дохід сільських працівників істотно перевищує величину даного показника для інших жителів країни, а саме: середньорічний дохід фермерів становить 83 тис. дол США відповідно до 44 тис дол США в середньому по країні. Слід зазначити, що доходи дрібних фермерів формуються за рахунок сільськогосподарських видів діяльності, у яких майже половину їх величини складають фінансові субсидії від держави. Отже, підтримка дрібних сільськогосподарських товаровиробників позитивно впливає на підвищення якості життя у сільських районах.

У даному аспекті становить інтерес американський план зайнятості, який був проголошеним у 2021 р., передбачив значні інвестиції майже 2,4 трлн дол США в інфраструктурні об'єкти, а саме: 27 % – у модернізацію транспортної ситсеми, оновлення мостів та іншої інфраструктури, 7,8 % – у НДДКР, 4,8 % – забезпечення чистою водою, заміну труб; 4,3 % – у розвиток цифрово інфрструктури та забезпечення ширококутовим Інтернетом сільських районів штатів. Окрім цього по 4,3 % виділяється на елементи соціальної інфраструктури – модернізацію електромереж; розвиток персоналу, перекваліфікації кадрів; будівництво та реконструкцію державних освітніх закладів [21]. Також федеральні агенства США надають фінансову та технічну підтримку сілським населеним пунктам по реалізації інфраструктурним проектам в сфері питної води та систем стічних вод. Підсумовуючи вищезазначене можна зробити висновок про те, що розвиток об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій є інструментом сільського розвитку у провідних країнах світу та основою державної підтримки, що актуально є для вітчизняної практики в період повоєнного відновлення країни.

Висновки. Узагальнення зарубіжного досвіду розвитку сільських територій та їх соціальної інфраструктури дозволяє зробити висновок про те, що

всі провідні країни додержуються принципу пріоритетності сільського господарства та сільських територій у стратегічних національних програмах. Усі державні ініціативи в сфері підтримки сільських територій та їх інфраструктури забезпечуються достатньо високим рівнем фінансового забезпечення їх реалізації. Особливо високі гарантії надаються при забезпеченні фінансування соціальних програм в сільських районах, будівництві об'єктів інженерної та соціальної інфраструктури. Фінансова підтримка держави у зарубіжних країнах має комплексний характер та компенсує значну частину затрат товаровиробників на виробництво сільськогосподарської продукції, що гарантує їм одержання високого доходу.

Розвитку об'єктів соціального призначення у сільських територіях у провідних країнах приділяється підвищена увага, де підтримуються у якості пріоритетних заходів щодо забезпечення працевзайнятості сільського населення, регулювання рівня добробуту сільських мешканців, будівництву доріг, благоустрій житлових помешкань, забезпечення послугами інженерної інфраструктури, розвитку освіти та охорони здоров'я, розвитку туризму.

У провідних країнах світу держава впливає на розвиток сільських територій та їх соціальну інфраструктуру на основі реалізації аграрної політики, у якій серед одних із основних завдань є забезпечення стабільно високого доходу та якості життя сільського населення. Вирішення цього завдання досягається за рахунок надійного цільового фінансування та дієвої державної підтримки товаровиробників сільськогосподарської продукції. Вважаємо, що зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій може бути використаним у програмі повоєнного відновлення сільських територій за обов'язкового додержання умов врахування національної специфіки українського села та руйнівних наслідків війни.

Література:

1. Утченко Д. М. Елементи соціальної інфраструктури як чинник забезпечення відтворення людського капіталу. *Економіка та управління АПК*. 2021. № 2. С. 7–18. doi: 10.33245/2310-9262-2021-169-2-7-18.
2. Оробей В. В. Публічне управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій України: дисертація доктора філософії: 281 «Публічне управління та адміністрування». Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», 2024. 282 с.
3. Талавира М., Косач І. Сучасні аспекти розвитку інфраструктури сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. Вип. 2(30). С. 85–92. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-85-92](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92).
4. Ковальська Л. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій актуальні проблеми економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 8 (254). DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2022-1-254-33-38>.
5. Дегтяр А., Серьогіна-Берестовська О. Теоретичні аспекти управління розвитком соціальної інфраструктури регіону. *Публічне урядування*. 2018. Вип. 5 (15). С. 233–243. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2018-15-5-233-243>.

6. Статівка Н. В., Бабаєва І. О. Основні складові державного регулювання розвитку сільської соціальної інфраструктури. *Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. № 37. С. 131–136.
7. Статівка Н. В. Роль держави у розвитку соціальної інфраструктури для покращення якості життя сільського населення. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер.: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2023. № 2. С. 85–88. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/73500>.
8. UN By 2050, 68 % of world population will live in urban areas - 2018 World Urbanization Prospects. Режим доступу: <https://www.un.org/development/desa/pd/file/1942>.
9. IFAD Impact Report 2023. Режим доступу: <https://www.ifad.org/en/w/publications/ifad-impact-report-2023>.
10. Sandbach J., Wills J., Huxford R. Our countryside: the future: a fair deal for rural England? A Government White Paper. *ICE Proceedings Municipal Engineer*. 2001. Vol. 145(1). <https://doi.org/10.1680/muen.145.1.81.39942>.
11. Crowdfunding for community enterprises. A toolkit. URL: <https://www.hie.co.uk/media/4860/crowdfundingplusforpluscommunityplusenterpriseplus-plusaplustoolkit.pdf>.
12. Regierungsprogramm 2020-2024. Bundeskanzleramt Österreich Druckerei Walla GmbH Wien, 2020. URL: <https://www.bmkoes.gv.at/Ministerium/Regierungsprogramm.html>.
13. Aschauer D. Is public expenditure productive? 1989. P. 177–200. URL: https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/historical/frbchi/workingpapers/frbchi_workingpaper_1988-07.pdf.
14. Shucksmith M., Chapman P., Clark G., Black S. Social welfare in rural Europe. *Journal of Rural Studies*. *Rural Realities: Options, Trends and Choices*. 1994. Vol 10. P. 343–356. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)90044-2](https://doi.org/10.1016/0743-0167(94)90044-2).
15. Heffner K., Twardzik M. Rural Areas in Poland – Changes Since Joining the European Union. *European Countryside*. 2022. Vol. 14(2). С. 420–438. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0021>.
16. Marsden T., Sonnino R. Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*. 2008. Vol 24. P. 422–431. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.04.001>.
17. Scottish Index of Multiple Deprivation 2020. URL: <https://simd.scot/#/simd2020/BTTTTFTT/9/-4.0000/55.9000/>.
18. Bell D., Jayne M. The creative countryside: Policy and practice in the UK rural cultural economy. *Journal of Rural Studies*. 2010. Vol. 26. P. 209–218. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.01.001>.
19. Malecki E. Digital development in rural areas: potentials and pitfalls. *Journal of Rural Studies*. 2003. Vol 19. P. 201–214. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00068-](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00068-).
20. Novak J. L., Sanders L. D., Hagerman A. D. Agricultural Policy in the United States: Evolution and Economics. 2012. DOI:10.4324/9781003229780-11.
21. President Biden's \$2.7 Trillion American Jobs Plan: Budgetary and Macroeconomic Effects. URL: <https://budgetmodel.wharton.upenn.edu/issues/2021/4/7/president-biden-american-jobs-plan-effects>.

References:

1. Utechenko, D. M. (2021). Elements of social infrastructure as a factor in ensuring the reproduction of human capital. *Economics and management of the agricultural sector*, no. 2, pp. 7–18. doi: 10.33245/2310-9262-2021-169-2-7-18. [in Ukrainian].
2. Orobey, V. V. (2024). Public management of the development of social infrastructure of rural areas of Ukraine: PhD dissertation: 281 “Public management and administration”. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, Educational and Scientific Institute “Institute of Public Administration”. 282 p. [in Ukrainian].
3. Talavirya, M., Kosach, I. (2023). Modern aspects of the development of infrastructure of rural areas. *Problems and prospects of economics and management*, issue (2(30)), pp. 85–92. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-85-92](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-85-92). [in Ukrainian].
4. Kovalska, L. (2022). Infrastructure support for the development of rural areas: current economic problems. *Current economic problems*, no. 8 (254). DOI: <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2022-1-254-33-38>. [in Ukrainian].
5. Degtyar, A., Seregina-Berestovska, O. (2018). Theoretical aspects of managing the development of social infrastructure in the region. *Public governance*, issue 5 (15), pp. 233–243. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2018-15-5-233-243>. [in Ukrainian].
6. Stativka, N. V., Babaeva, I. O. (2023). The main components of state regulation of the development of rural social infrastructure. *Current problems in the field of public administration*, no. 37, pp. 131–136. [in Ukrainian].
7. Stativka, N. V. (2023). The role of the state in the development of social infrastructure to improve the quality of life of the rural population. *Bulletin of the National Technical University "KhPI". Ser.: Current problems of the development of Ukrainian society*, no. 2, pp. 85–88. [in Ukrainian].
8. UN By 2050, 68 % of world population will live in urban areas - 2018 World Urbanization Prospects. Access mode: <https://www.un.org/development/desa/pd/file/1942>.
9. IFAD Impact Report 2023. Access mode: <https://www.ifad.org/en/w/publications/ifad-impact-report-2023>.
10. Sandbach, J., Wills, J., Huxford, R. (2001). Our countryside: the future: a fair deal for rural England? A Government White Paper. *ICE Proceedings Municipal Engineer*, vol. 145(1). <https://doi.org/10.1680/muen.145.1.81.39942>.
11. Crowdfunding for community enterprises. A toolkit. URL: <https://www.hie.co.uk/media/4860/crowdfundingplusforpluscommunityplusenterpriseplus-plusaplustoolkit.pdf>.
12. Regierungsprogramm 2020-2024. Bundeskanzleramt Österreich Druckerei Walla GmbH Wien, 2020. URL: <https://www.bmkoes.gv.at/Ministerium/Regierungsprogramm.html>.
13. Aschauer, D. (1989). Is public expenditure productive? Pp. 177–200. URL: https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/historical/frbchi/workingpapers/frbchi_workingpaper_1988-07.pdf.
14. Shucksmith, M., Chapman, P., Clark, G., Black, S. (1994). Social welfare in rural Europe. *Journal of Rural Studies. Rural Realities: Options, Trends and Choices*, vol. 10, pp. 343–356. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)90044-2](https://doi.org/10.1016/0743-0167(94)90044-2).
15. Heffner, K., Twardzik, M. (2022). Rural Areas in Poland – Changes Since Joining the European Union. *European Countryside*, vol. 14(2), pp. 420–438. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0021>.

16. Marsden, T., Sonnino, R. (2008). Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*, vol. 24, pp. 422–431. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.04.001>.
17. Scottish Index of Multiple Deprivation 2020. URL: <https://simd.scot/#/simd2020/BTTTTFTT/9/-4.0000/55.9000/>.
18. Bell, D., Jayne, M. (2010). The creative countryside: Policy and practice in the UK rural cultural economy. *Journal of Rural Studies*, vol. 26, pp. 209–218. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.01.001>.
19. Malecki, E. (2003). Digital development in rural areas: potentials and pitfalls. *Journal of Rural Studies*, vol. 19, pp. 201–214. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00068-](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00068-).
20. Novak, J. L., Sanders, L. D., Hagerman, A. D. (2012). Agricultural Policy in the United States: Evolution and Economics. DOI:10.4324/9781003229780-11.
21. President Biden's \$2.7 Trillion American Jobs Plan: Budgetary and Macroeconomic Effects. URL: <https://budgetmodel.wharton.upenn.edu/issues/2021/4/7/president-biden-american-jobs-plan-effects>.

Annotation

Golovashenko Iu. V.

Foreign experience in managing the development of social infrastructure in rural areas

Generalization of foreign experience in the development of rural areas and their social infrastructure allows us to conclude that all leading countries adhere to the principle of prioritizing agriculture and rural areas in strategic national programs. All state initiatives in the field of supporting rural areas and their infrastructure are provided with a sufficiently high level of financial support for their implementation. Particularly high guarantees are provided when ensuring the financing of social programs in rural areas, the construction of engineering and social infrastructure facilities. Financial support from the state in foreign countries is of a comprehensive nature and compensates for a significant part of the costs of commodity producers for the production of agricultural products, which guarantees them a high income.

The development of social facilities in rural areas in leading countries is given increased attention, where priority measures are supported to ensure employment of the rural population, regulate the level of well-being of rural residents, build roads, improve housing, provide engineering infrastructure services, develop education and healthcare, and develop tourism.

In leading countries of the world, the state influences the development of rural areas and their social infrastructure on the basis of the implementation of agrarian policy, in which one of the main tasks is to ensure a consistently high income and quality of life of the rural population. This task is achieved through reliable targeted financing and effective state support for agricultural producers. We believe that foreign experience in managing the development of social infrastructure in rural areas can be used in the program of post-war restoration of rural areas, provided that the national specifics of the Ukrainian village and the devastating consequences of the war are taken into account.

Key words: social infrastructure, rural areas, governance, state support, quality of life, rural population.

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Н. О. ВЕРНЮК, кандидат економічних наук

В. В. ДЕКАРЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

І. О. ДМИТРИК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

Уманський національний університет садівництва

В статті проаналізовано методи, що застосовуються в управлінні підприємствами під час кризи. Наведено класифікацію факторів, що обумовлюють кризові явища в діяльності підприємств. Акцентовано увагу на необхідності впровадження інноваційних підходів до управління підприємствами, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних з економічною і політичною нестабільністю, кризовими явищами в промисловості та наслідками війни. За результатами виконаного дослідження зроблено висновок, що впровадження інноваційних методів управління підприємствами стає не просто перевагою, а необхідністю для виживання в кризових умовах.

Ключові слова: криза, інновації, інноваційні методи, розвиток, антикризове управління, підприємства.

Постановка проблеми. Нині кризові явища пронизують практично всі сфери економіки України, а особливо промисловість та аграрний сектор. Підтвердженням цього є негативні тенденції основних макроекономічних показників і аналіз функціонування різних ринків країни. Це підкреслює актуальність пошуку шляхів запобігання та подолання кризових явищ в економіці до яких належить використання застарілих технологій, низький рівень впровадження інновацій та часткове оновлення асортименту продукції, що негативно впливає на конкурентоспроможність українських підприємств.

Інноваційні методи управління є вкрай необхідними для виходу підприємств з кризи, адже швидка адаптація до змін ринкової кон'юнктури дасть змогу підприємствам вижити і забезпечити сталий розвиток. Проблематика дослідження полягає в тому, щоб визначити які саме інноваційні методи є найбільш ефективними для подолання кризи підприємствами в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання інноваційних методів в управлінні підприємствами під час кризи в своїх працях досліджували багато вітчизняних науковців, зокрема: Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. [1] досліджували питання стратегічного управління підприємствами, зокрема в умовах економічної нестабільності, Василенко В. [2] проаналізував основні

причини виникнення кризових ситуацій та розробив методи їх діагностики, профілактики і подолання, Макаренко С. [3] приділив увагу аналізу процесу стратегічного планування в умовах сучасного промислового сектора, праці Бельтюкова Є., Ткачук Т. [4] присвячені аналізу підходів до розробки стратегій інноваційного розвитку для підприємств промислової сфери, Диха М., Диха В. [5] аналізували поточний стан інноваційного розвитку України в контексті глобальних економічних і технологічних тенденцій, Людвік І. [6] досліджував роль інновацій у забезпеченні економічного зростання України на тлі процесів глобалізації, Москаленко Л., Хринюк О. [7] досліджували підходи до подолання кризових ситуацій в діяльності підприємств та інші.

Значний інтерес фахівців з досліджуваної тематики підтверджує її актуальність. Проте, в умовах постійних змін та нестабільної ситуації в країні необхідним є детальне вивчення інноваційних методів управління підприємствами під час кризи та впровадження їх в діяльність підприємств з метою її подолання та виходу з кризового стану.

Мета статті полягає в класифікації інноваційних методів управління підприємствами та обґрунтуванні необхідності їх впровадження під час кризи для підвищення ефективності управління підприємствами. Методика досліджень базується на комплексному підході, що враховує теоретичний аналіз, класифікацію кризових явищ та емпіричне підтвердження ефективності запропонованих інноваційних методів для подолання криз на підприємствах.

Результати дослідження. Як свідчить світовий досвід, успішний економічний розвиток відбувається тоді, коли держава активно підтримує та заохочує інноваційні стратегії, що спрямовані на покращення діяльності підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності. Однак, підприємства України зазнали значного негативного впливу через повномасштабне вторгнення росії в лютому 2022 року. Втрати значних територій, евакуація населення, втрата підприємств, розрив економічних зв'язків і торговельна блокада з боку росії та білорусі спричинили зниження ВВП України на 29 % у перший рік війни. Таким чином, 31,7 % підприємств повністю або майже повністю припинили свою діяльність, а решта підприємств, що працювали, зазнали падіння обороту на 31,2 % порівняно з 2021 роком [6].

За даними останнього дослідження Advanter Group, майже 91 % підприємств відновили свою діяльність з початку війни. У жовтні 2023 року лише 9,6 % компаній залишалися призупиненими або близькими до закриття, тоді як у вересні 2022 року цей показник становив 33,8 %, а в червні 2022 року – 46,8 %. Це свідчить про повернення України на шлях відновлення, а зростання ВВП у другому і третьому кварталах 2023 року підтверджує цю тенденцію.

На підставі аналізу діяльності підприємств можемо виділити кілька груп факторів, що спричиняють зниження їхньої стійкості та здатні призвести до кризових ситуацій (табл. 1): джерело походження кризи, наслідки її прояву, характер впливу кризових явищ, їх ступінь передбачуваності, тривалість дії та підхід до визначення цих явищ.

Табл. 1. Класифікація факторів, що обумовлюють кризові явища в діяльності підприємств

Класифікаційна ознака	Види факторів	Характеристика
Джерело походження	Внутрішні	Виникають за межами підприємств, та не піддаються опосередкованого впливу
	Зовнішні	Характеризуються факторами, що виникають всередині підприємства та залежать від його діяльності
Наслідки прояву	Загальні	Вплив цих факторів призводить до погіршення загальних умов здійснення підприємницької діяльності
	Специфічні	Дія цих факторів погіршує перспективи діяльності підприємств окремих галузей
	Індивідуальні	Їх дія безпосередньо спричиняє виникнення ситуації банкрутства підприємств
Характер впливу	Прямі	Фактори, які безпосередньо впливають на функціонування підприємств
	Непрямі	Фактори, що опосередковано впливають на діяльність підприємств змінюючи умови його функціонування
Ступінь передбачуваності	Передбачувані	Фактори, які можливо врахувати та передбачити за допомогою планування
	Непередбачувані	Чинники, які неможливо передбачити та які раптово впливають на діяльність підприємств
Час дії	Короткострокові	Тривають протягом короткого періоду, здебільшого протягом 1 року
	Довгострокові	Фактори, які мають тривалий вплив та можуть призводити до стійких кризових явищ
Підхід до визначення	Потенційні	Визначається сутністю явищ та процесів, що обумовлюють ймовірність виникнення ознак кризи та неплатоспроможність підприємств
	Фактичні	Результат досліджень процесу розвитку кризи конкретного підприємства, що визначені в перебігу проведення спеціального дослідження

Джерело: сформовано авторами на основі [2]

Для того щоб зрозуміти чи готова держава до інноваційних змін та впровадження інноваційних методів управління на світовому та європейському

рівнях використовують різні методи та обчислюють відповідні індекси. Аналіз інноваційних показників України у світовому масштабі є важливим етапом дослідження оцінки інноваційного потенціалу країни і окремих підприємств, адже саме інновації включають в себе нові ідеї, технології, підходи, які дозволяють підприємствам зміцнювати свої конкурентні позиції на ринку. Зокрема, глобальний індекс інновацій дає змогу оцінити саме інноваційний потенціал країни та враховує різні аспекти інноваційної діяльності. Показники України в Індексі глобальних інновацій (ІГЕ) за період 2021–2023 рр. представлено у таблиці 2.

Табл. 2. Показники України в Індексі глобальних інновацій (ІГЕ) за період 2021–2023 рр.

Рік	Загальний рейтинг	Інноваційна продуктивність	Інфраструктура	Розвиток ринку	Розвиток бізнесу	Рівень знань і технологій	Креативність
2021	49	Високий	Середній	Середній	Вище середнього	Високий	Середній
2022	57	Середній	Вище середнього	Середній	Середній	Високий	Вище середнього
2023	56	Вище середнього	Вище середнього	Середній	Середній	Вище середнього	Високий

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

Аналізуючи динаміку показників України в Індексі глобальних інновацій (ІГЕ) за період 2021–2023 рр., можемо зробити певні висновки щодо тенденцій та змін в різних аспектах інноваційного розвитку. Так, у 2021 році Україна зайняла 49-те місце в загальному рейтингу, але в 2022 році позиція дещо погіршилась до 57-го місця. Це може бути пов'язано як із внутрішніми економічними викликами, так і з глобальними кризами, включаючи наслідки пандемії та початок російсько-української війни. В 2023 році Україна піднялася на одну позицію, що свідчить про певну стабілізацію та адаптацію до нових умов.

Однією з умов забезпечення ефективності управління підприємством в умовах кризи є інноваційний підхід, що передбачає впровадження в антикризову діяльність підприємства новітніх технологій, ідей та методів управління. Слід зазначити, що будь які інноваційні методи управління потребують залучення додаткових фінансових, технологічних, інформаційних та трудових ресурсів, які в умовах кризи в організації є обмеженими. Тому їх впровадження потребує чіткого обґрунтування та прогнозування наслідків і результатів, оскільки, необґрунтовані інновації можуть посилити існуючі, або провокувати нові кризові явища в організації.

У таблиці 3 нами згруповано інноваційні методи антикризового управління підприємствами.

Табл. 3. Класифікація інноваційних методів в управлінні підприємствами під час кризи

Інноваційний метод	Характеристика методу
Метод цифрової трансформації	Впровадження в діяльність підприємств сучасних цифрових технологій (хмарних сервісів, штучного інтелекту) для оптимізації процесів та зменшення витрат
Метод Agile-менеджмент	Полягає у використанні гнучких методологій (Agile, Scrum) для підвищення адаптації підприємств та швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища
Метод кризового ризик-менеджменту	Визначаються та аналізуються потенційні ризики пов'язані з кризовими явищами
Метод антикризового маркетингу	Впровадження адаптивних маркетингових стратегій в діяльність підприємств (таргетована реклама, аналітика поведінки споживачів) задля збереження ринкових позицій та утримання клієнтів
Метод операційної гнучкості	Сутність даного методу полягає в оптимізації операційних процесів підприємств для зменшення витрат і швидшого реагування на зміни попиту та постачання в умовах кризи
Метод автоматизації процесів	За допомогою впровадження автоматизованих систем управління вдається зменшити помилки людського фактору та підвищити ефективність роботи, а також дозволяє швидше виконувати рутинні завдання
Метод фінансового реінжинірингу	Здійснення реорганізації фінансових процесів з метою підвищення ліквідності, управління грошовими потоками та оптимізації витрат для збереження фінансової стабільності підприємств
Метод інноваційного підходу до ланцюга постачання	Даний метод передбачає пошук гнучких та альтернативних постачальників, а також технологій, які дають змогу моніторити та прогнозувати зміни у постачанні сировини й продукції на підприємства

Джерело: розроблено авторами на основі [7]

Вони можуть використовуватися для управління підприємствами під час кризових ситуацій та адаптуватися залежно від специфіки галузі і особливостей підприємств. Однак, головною причиною кризового стану більшості вітчизняних підприємств є повномасштабне вторгнення. Саме через повномасштабне вторгнення значна кількість вітчизняних підприємств змушена була припинити свою діяльність, адже збільшилася частина окупованих територій, виробнича інфраструктура зазнає значних ушкоджень через постійні ворожі повітряні атаки, спостерігається постійний відтік працівників, маємо негативну динаміку купівельної спроможності населення, порушення логістики тощо. Тому варто

зазначити, що в умовах воєнного стану не всі із зазначених у таблиці 3 інноваційні методи доцільно використовувати, адже впровадження кожного конкретного методу в діяльність підприємства передбачає забезпечення певних передумов.

До прикладу, метод Agile-менеджменту потребує стабільного середовища для реалізації проєктів, а в умовах воєнного стану це неможливо, так як існує постійна нестабільність і ризиковість короткострокових результатів. Метод кризового ризик-менеджменту фокусується на передбаченні ризиків та запобіганні їх впливу, в нинішніх умовах передбачити всі ризики та мінімізувати їх вплив на діяльність підприємств не завжди можливо. Метод антикризового маркетингу більше спрямований на адаптацію підприємств в умовах зміни попиту, зважаючи на те, що в нинішніх умовах попит споживачів різко знизився та змістився до купівлі товарів першої необхідності використання даного методу не буде ефективним у подоланні кризи на підприємствах. Метод операційної гнучкості здебільшого спрямований на швидке коригування виробничих процесів під нові умови, воєнний стан унеможливорює переналаштування виробництва через руйнування підприємств або відсутність на ньому працівників, також даний метод передбачає значні фінансові та часові витрати, які не можуть бути реалізовані в короткостроковий період.

Метод автоматизації процесів передбачає застосування інноваційних технологій з метою зниження витрат та підвищення ефективності діяльності підприємств, даний метод не може бути застосований для вирішення поставленої нами проблеми тому, що має досить значну залежність від електрики та доступу до інтернету, а також збільшує витрати підприємств на впровадження таких процесів в їх діяльність. Метод фінансового реінжинірингу полягає в зміні процесу фінансування з метою підвищення ефективності діяльності підприємств, але саме надмірна зміна фінансових процесів може навпаки створити додаткові фінансові ризики на підприємствах. Всі вказані методи є цінними, якщо їх впроваджують в діяльність підприємств в стабільних умовах, однак воєнний стан вносить свої корективи, тому головною метою в таких умовах є швидке реагування, виживання і збереження ресурсів підприємств, що вимагає впровадження в діяльність підприємств інших підходів.

Розглянемо застосування інноваційних методів, що будуть спрямовані саме на стабілізацію та розвиток підприємств, які опинились в кризовому стані через війну в Україні. Найефективнішим, на нашу думку, інноваційним методом управління підприємствами під час кризи є метод цифрової трансформації. Саме за допомогою цього методу стає можливим швидке реагування на зміни, що є критично важливим аспектом в нестабільних умовах [4].

Основними перевагами застосування даного інноваційного методу є:

- автоматична обробка інформації, що дозволяє знизити навантаження на персонал підприємств та забезпечити стабільне протікання операцій;
- інформація обробляється та зберігається в хмарному середовищі, що дає можливість отримати доступ до інформації з будь якої точки світу, а також є важливим для збереження безперервності роботи підприємств;

- онлайн-продажі та обслуговування дозволяють залучити більшу кількість споживачів навіть у віддалених районах, цим самим забезпечуючи надходження прибутку;

- дистанційна робота дозволяє співробітникам підприємств працювати з безпечних місць.

Проте, інноваційний метод цифрової трансформації підприємств в умовах кризи має і свої недоліки, до яких належать:

- значні фінансові вкладення;
- постійний доступ до інтернету;
- ризик кібератак;
- додаткове навчання персоналу підприємств;
- проблеми з технічною підтримкою.

Однак, вважаємо, що вказані недоліки не можуть слугувати причиною знецінювання цього інноваційного методу, адже враховуючи всі ризики підприємства навпаки будуть готові до подолання надзвичайних ситуацій, які можуть виникнути під впливом наведених факторів.

Не менш ефективним інноваційним методом управління у кризових умовах є, на нашу думку, метод інноваційного підходу до ланцюга постачання. Війна призвела до порушень в логістичних ланцюгах, руйнування доріг, мостів, залізничного сполучення, все це ускладнило перевезення вантажів не тільки в Україні, а й поза її межами. Ситуація, яка склалась навколо логістики призводить до зростання тарифів на перевезення, збільшення витрат на паливо, страхування, формування безпечних маршрутів. Тому підприємства мають бути готові до викликів сьогодення та активно впроваджувати метод інноваційного підходу до ланцюга постачання в управління логістикою, оскільки в умовах війни застосування інноваційного підходу до ланцюга постачання є ключовим для забезпечення безперервності роботи підприємств.

Охарактеризуємо основні інноваційні підходи до формування ланцюга постачання, які, на нашу думку, доцільно використати в управлінні підприємствами під час кризи:

- скорочення відстані до джерел постачання;
- співпраця з кількома постачальниками;
- використання цифрових технологій для управління логістичним ланцюгом;
- адаптація маршрутів у разі закриття доріг або маршруту через зону бойових дій;
- співпраця з іншими підприємствами для розподілення логістичних витрат;
- постійний моніторинг та прогнозування для моделювання різного розвитку подій та мінімізація ризиків від надзвичайних ситуацій.

Підсумовуючи вище викладене, можемо зробити висновок, що поєднання інноваційного підходу до формування ланцюга постачання з методами цифрової трансформації дозволяє підприємствам створити більш стійку, гнучку та адаптивну систему в управлінні підприємствами під час криз в умовах воєнного

стану. Поєднання цих двох інноваційних методів дасть змогу не лише ефективно управляти кризами, знижуючи залежність від фізичних ресурсів, а й забезпечити швидке реагування на непередбачувані обставини та мінімізувати затримки в постачанні. Завдяки цифровим інструментам та автоматизації основних бізнес-процесів підприємства можуть досягти більшої оперативності, прозорості та надійності в управлінні, що є ключовим фактором для збереження конкурентоспроможності та стабільності в кризових умовах.

Висновки. Застосування інноваційних методів управління підприємствами під час кризи стає не просто перевагою, а необхідністю для виживання та розвитку в умовах криз. Такі методи, як цифрова трансформація та метод інноваційного підходу до формування ланцюга постачання дозволяють підприємствам адаптуватися до змінного середовища, підвищувати гнучкість і зменшують ризики виникнення криз. Поєднання цих методів забезпечує більш ефективне управління ресурсами підприємств та оперативність у прийнятті рішень, що дозволяє швидко реагувати на виклики і зберігати стабільність в умовах кризи. Загалом використання інноваційних методів управління підприємствами не лише допомагають підтримати роботу підприємств під час кризи, але й створюють основу для стратегічного розвитку в довгостроковій перспективі.

Література:

1. Ареф'єва О. В., Пілецька С. Т., Лістрова М. С. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35> 2.
2. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. Київ, 2003. 504 с.
3. Макаренко С. Особливості аналітичної оцінки вибору стратегії розвитку промислового підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 58. С. 28–32.
4. Бельтюков Є, Ткачук Т. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку промислового підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. № 4. С. 36–40.
5. Диха М., Диха В. Рівень інноваційності розвитку України в глобальному вимірі та окреслення його перспектив. *Київський економічний науковий журнал*. 2023. № 2. С. 5–15.
6. Людвік І. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації економічного простору. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2022. № 2 (125). С. 36–40.
7. Москаленко Л. А., Хринюк О. С. Методи антикризового управління підприємством. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2011. № 5. С. 114–117.
8. Global Innovation Index 2023. Режим доступу: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2023/.
9. Global Innovation Index 2024. Режим доступу: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/>.

10. European Innovation Scoreboard 2023. Country profile – Ukraine. Режим доступу: https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2023/ec_rtd_eis-country-profile-ua.pdf.

References:

1. Arefieva, O. V., Piletska, S. T., Listrova, M. S. (2022). Formation of a competitive strategy of an enterprise in the system of anti-crisis management. *Economy and Society*, issue 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35> 2. [in Ukrainian].
2. Vasylenko, V. O. (2003). Anti-crisis management of an enterprise. Kyiv, 2003. 504 p. [in Ukrainian].
3. Makarenko, S. (2020). Features of the analytical assessment of the choice of an industrial enterprise development strategy. *Black Sea Economic Studies*, no. 58, pp. 28–32. [in Ukrainian].
4. Beltyukov, E., Tkachuk, T. (2020). Theoretical foundations of the formation of an innovative development strategy of an industrial enterprise. *Bulletin of the Khmelnytsky National University. Series: Economic Sciences*, no. 4, pp. 36–40. [in Ukrainian].
5. Dykha, M., Dykha, V. (2023). The level of innovative development of Ukraine in the global dimension and outlining its prospects. *Kyiv Economic Scientific Journal*, no. 2, pp. 5–15. [in Ukrainian].
6. Ludvik, I. (2022). Innovative development of Ukraine in the context of globalization of the economic space. *State and regions. Series: Economy and Entrepreneurship*, no. 2 (125), pp. 36–40. [in Ukrainian].
7. Moskalenko, L. A., Khrynyuk, O. S. (2011). Methods of anti-crisis management of an enterprise. *Current problems of economics and management*, no. 5, pp. 114–117. [in Ukrainian].
8. Global Innovation Index 2023. Access mode: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2023/.
9. Global Innovation Index 2024. Access mode: <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/>.
10. European Innovation Scoreboard 2023. Country profile – Ukraine. Access mode: https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2023/ec_rtd_eis-country-profile-ua.pdf.

Annotation

Verniuk N. O., Dekarchuk V. V., Dmytryk I. O.

Introduction of innovative methods of enterprise management as a tool for crisis management

The article analyzes the urgent problem of ensuring the sustainability and competitiveness of Ukrainian enterprises in crisis conditions. Crisis phenomena are currently affecting virtually all sectors of the Ukrainian economy, especially industry. This is evidenced by trends in key macroeconomic indicators and analysis of the functioning of various markets in the country. This underscores the need to find ways to prevent and overcome the crisis in the economy. We emphasize the importance of applying innovative approaches to management in the context of economic and political instability, crisis phenomena in industry, and the consequences of military actions. We classify the main factors that cause crisis phenomena in the activities of enterprises on the basis of such features as the source of origin, the degree of predictability, the nature of the impact.

Innovative methods of managing enterprises during a crisis, in particular digital transformation, adaptive supply chain management, operational flexibility, crisis risk management and crisis marketing, are investigated. The advantages and limitations of each method under martial law are outlined. It is found that digital transformation is the most promising tool, as it allows for flexibility, data storage, process optimization and remote work. An innovative approach to supply chain management is highlighted as the key to ensuring the continuity of enterprises in the event.

The substantiates the expediency of integrating digital transformation with an innovative approach to supply chain management, which contributes to the formation of adaptive, sustainable and transparent management systems. The proposed solutions make it possible to minimize the impact of crisis phenomena, reduce dependence on physical resources, respond promptly to external challenges and ensure the competitiveness of enterprises even in conditions of instability. The results of the study are useful for scientists and practitioners interested in developing effective approaches to crisis management of enterprises in conditions of economic instability.

Key words: *crisis, innovation, innovative methods, development, crisis management, enterprise.*

**ІНФОРМАЦІЯ
ДЛЯ АВТОРІВ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ УСАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА**

Періодичність видання – два рази на рік

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. Стаття готується українською або англійською мовою обсягом 8–12 сторінок основного тексту.
2. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання) і відповідати тематичному напрямку.
3. Для публікації статті у збірнику необхідно надіслати на e-mail редакції журналу sbornik-unaus@ukr.net в окремих файлах інформацію:
 - а) авторську довідку мовою, якою написана стаття;
 - б) текст статті;
 - в) рецензію на статтю (див. пункт 7).
4. Оформлення статті: формат аркуша А4 (210 × 297 мм.), розташування лише книжкове, верхній, нижній, правий і лівий береги – по 20 мм. Файл зі статтею подається без нумерації сторінок. Всі текстові матеріали (в т.ч. таблиці та рисунки) набираються однією гарнітурою «TimesNewRoman», розмір шрифту 14 пунктів, відстань між рядками – полуторний інтервал, абзацний відступ – 1,2. Графічний матеріал статті виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel. Файл статті повинен бути набраний і повністю сформований у редакторі Microsoft Word, назва файлу повинна містити прізвище автора або авторів.
5. Анотація мовою написання статті подається до 5 стрічок. Розширена анотація англійською мовою повинна бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз (містити не менше 1800 символів). Переклад має бути професійним без використання інтернет перекладачів, в інакшому випадку стаття буде повернута на доопрацювання.
6. Структура статті: УДК, назва статті, ПІБ авторів, науковий ступінь, назва установи, анотація українською мовою, ключові слова. Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висновки. Література (згідно вимог ДСТУ 8302:2015). References (згідно міжнародних вимог). Розширена анотація англійською мовою.
7. Автор повинен разом із статтею надати рецензію кандидата або доктора наук, які мають статті, що входять до міжнародних наукометричних баз Scopus або Web of science. Підпис рецензента має бути завершений печаткою установи.
8. Після прийняття статті до публікації автор безстроково передає невиключні авторські права на цю статтю. Всі виняткові права залишаються у авторів.

Діордієва Ірина Павлівна,

*кандидат с.-г. наук, доцент, технічний секретар Збірника наукових праць
Уманського національного університету садівництва*

e-mail: sbornik-unaus@ukr.net

<http://journal.udau.edu.ua/ua/index.html>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збірник наукових праць УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА

Засновано в 1926 році

Випуск 105

Частина 2
Економічні науки

Повні тексти статей, у форматі pdf доступні на сайтах:

<http://journal.udau.edu.ua/ua/index.html>

<https://journals.indexcopernicus.com/>

Google scholar

Підписано до друку **16.12.2024 р.**

Формат 60 × 84 1/16.

Папір офсетний. Умов.-друк. арк.

Наклад 300 прим.

Замовлення № 122

Видавець «Сочінський М. М.» 20300,
м. Умань, вул. Тищика, 18/19 Свідоцтво суб'єкта
видавничої справи ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com